

**ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЙ, ФАН ВА ИННОВАТСИЯҲОИ
РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН**

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ПЕДАГОГИИ ЧИРЧИҚ

**ФАКУЛТАИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ
КАФЕДРАИ АДАБИЁТШИНОСИИ ЎЗБЕКӢ**

Ҳикматов Ҳикмат Султонович

МАТНШИНОСӢ

Тошканд
«ZEBO PRINT»
2024

Ҳикматов Ҳикмат . Матншиносӣ. – Т.: “ZEBO PRINT”, 2024.
-296 саҳ.

Муҳаррири масъул:

Аслиддин Қамарзода - номзади фанҳои филология, профессор, академики Академияи фанҳои “Тӯрон”, Корманди шоистаи фарҳанги Ҷумҳурияи Ўзбекистон.

Муқарризон:

Малик Кабиров - номзади фанҳои филологӣ, устоди кафедраи адабиётшиносии ўзбекии Донишгоҳи давлатии педагогии Чирчиқ.

Ҷамшед Панҷизода - устоди кафедраи “Филологияи тоҷик ва забонҳои шарқ”-и Донишгоҳи давлатии Термиз.

Китоби дарсӣ – дар асоси мавзӯҳои барномаи таълимии фанни “Матншиносӣ” таҳия карда шудааст. Дар он баъзе масоили таърихи адабиёт, матни классикӣ ва намудҳои он, мушкилоти илми мазкур ва тамоюлоти ба худ хоси матншиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маҷмӯа барои такмили дониш ва малакаи донишомӯзони муассисоти олии кишварамон аз рӯйи фанҳои филологӣ воситаи таълимии арзишманд хоҳад буд.

Маводи таълимии мазкур дар Донишгоҳи давлатии педагогии шаҳри Чирчиқ таҳия карда шудааст.

Ин васоити таълимӣ бо мақсади омӯзиши фанни матншиносӣ барои донишҷӯёни бакалаври 5111300, 60111500 – Забони модарӣ ва адабиёт (Забон ва адабиёти тоҷик) таълиф гаштааст.

Китоби дарсии мазкур тибқи фармони Вазорати таълими олий, фан ва инноватсияҳои Республикаи Ўзбекистон аз санаи 22-уми декабри соли 2023 таҳти рақами 537 ба нашр тавсия карда шудааст.

ISBN

Сарсухан

"То он вақте ки мо асарро дар нусхаи охиринаш медонем ва имконияти мушоҳидаи ҳаракати матнро надорем шарҳу тафсири мо оид ба ин асар холисона буда наметавонад".

(Д. С. Лихачёв)

Баъд аз Истиқлолияти Ҷумҳурии Ёзбекистон ба омӯзиши фанни матншиносӣ эътибори калон дода шуд. Алҳол онро дар муасисаҳои олии кишвар ба тарзи фанни алоҳида аз худ менамоянд. Бояд гуфт, ки ҳам маводи назарӣ ва ҳам амалии он барои талабагон зарур аст.

Танқиди матнии ҳозираи хориҷӣ, ки ёдгориҳои дар бисёр рӯйхатҳо маълум (асрҳои миёна, Европай ғарбӣ, классикӣ, шарқӣ ва ғайра)-ро меомӯзад, дар ҳолати бӯҳрони тӯлонӣ қарор дошт. Баҳси ҷонибдорони усулҳои К.Лахман ва К.Бедиер, ки тақрибан 90 сол боз идома дорад, то ҳол натиҷаҳои мусбати намоёнро наовардааст ва дар бораи мушкilotи инфиродии матнологӣ ва худӣ эҳтимолияти пайдоиши онҳо изҳороти шубҳанокро ба вучуд овардааст. Дар ин бобат матншиноси маъруф А. Хаусман шаст сол муқаддам навишта буд: "Одами солимфӣкар ва ақли солим набояд аз омӯзиши мақолаю маърузаҳо оид ба танқиди матн чизе интизор шавад, ки вай бо кӯшишу ғайрати худ мустақилона ба даст оварда наметавонад. Матншинос, ки бо кори худ банд аст, ба Нютон, ки ҳаракати сайёраҳоро таҳқиқ мекард, тамоман шабоҳат надорад: балки вай ба саге монанд аст, ки дар шикори бурғаҳо машғул мебошад. Агар саг дар асоси принципҳои математикӣ бургаро шикор кунад, он ҳеҷ гоҳ бургаро сайд карда наметавонад, ба истиснои тасодуф ... Агар саг меҳоҳад, ки дар сайди бурғаҳо муваффақ шавад, бояд ҷаққон ва ҳассос бошад. Каркадан набояд бургаро

шикор кунад: дар кучо будани онҳоро намедонад ва агар фаҳмад, онҳоро намегирад”.

Э.Винавер низ назари ниҳоят пессимистиро нисбат ба танқиди матнӣ баён мекунад: “Тадқиқоти охирин дар бахши танқиди матн баяк анъанаи қадимӣ хотима медиҳад. Технологияи нодири нашриёт, ки устодони бузурги асри XIX таҳия кардаанд, мисли физикаи Нютонӣ кӯҳна шудааст ва кори наслҳои мунаққидони матн арзиши зиёди ҳудро гум кардааст. Дигар аз рӯи ҳатогихои маъмул гурӯҳбандии дастнависҳо ғайриимкон аст; решаҳои насаб нуфузи ҳудро аз даст доданд ва ҳамзамон эътиқод ба матнҳои муттаҳидаи интиқодӣ аз байн рафт”.

Дар хулосаи олимони хориҷӣ матншиносӣ аксар вақт ҳамчун як санъат, на ҳамчун илм, балки ҳамчун “бозии бидуни қоида” зоҳир мешавад. Гумон меравад, ки мунаққиди матншинос набояд бо назарияи интиқоди матнӣ, бо арзёбии мунаққидони барҷастаи матн ошно шавад ва метавонад дар фаъолияти худ бо “ақли солим” маҳдуд шавад ва таҷрибаи пешгузаштаи ҳудро бо он иваз кунад.

Барои фаҳмидани сабабҳои ин бӯҳрон бояд ба танқиди матнии классикии аврупоӣ, ки К.Лахман ва мактаби ӯ пешниҳод кардааст, рӯ овардан лозим аст. То замоне, ки К.Лахман методи ҳудро дар танқиди матншиносӣ (1840) ба миён гузошт, илми матншиносӣ дар бораи таърихи матни асарҳо ақидаҳои ҳудро дошт. Таърихи матн ҳамчун таърихи тадриҷан хароб шудани он дар рӯйхатҳои гуногун пешниҳод карда шуд. Ин намоёндагӣҳо барои асри XVIII қонунӣ буданд. Ҳама рӯйхатҳо баробар ба назар мерасиданд ва аз ҳама “хонишҳои беҳтарин” барои барқарор кардани матни асли ва “вайроннашуда” интиҳоб карда шуданд.

Нуқтаи назари И.Добровский дар ин бора бештар таърихӣ буда, дар ибтидои асри XIX ба пеш гузошта шуда буд: дастнависҳо паи ҳам пайдо мешаванд, дар тамоми онҳо матнҳо беҳтару бадтар ҳастанд. Зарурати тасниф намудани

матнҳои рӯйхатҳои алоҳида, ба гурӯҳҳо ва нашрҳо тақсим кардани онҳо ба миён омад. Аммо андешаҳо дар бораи тадриҷан хароб шудани матн ва танҳо “матни муаллифӣ” мавриди таваҷҷӯҳ қарор доштанд, то ҳол вучуд доранд ва дар аксари мавридҳо боқӣ мондаанд. Таърих аз ин нуқтаи назар танҳо барои барқарорсозии матни муаллиф таваҷҷӯҳ дорад. Вазифаи интиқоди матншиносӣ танҳо ба “истихроҷ”-и матни муаллиф вогузор мешавад, ки бо барқароркунӣ ва наشري он ҳама ташвишҳои матншиносӣ ба поён расид.

Тахмин карда мешуд, ки хатогиҳои матнии барои дастнависҳои гуногун маъмул танҳо дар натиҷаи пайдоиши умумии ин дастхатҳо пайдо шуда метавонанд. Таваҷҷӯҳи асосии матншиносони асри XIX ва ибтидои асри XX ба муайян кардани хатоҳои умумӣ дар дастхатҳои гуногун ҳамчун воситаи муайян кардани насабномаи рӯйхатҳо нигаронида шуда буд. Бинобар ҳамин ҳам Д.С. Лихачёв дар ин бора чунин гуфтааст: “Тадқиқ кардани матншиносӣ таҳқурсиест, ки ҳамаи кори минбаъдаи адабиётшиносӣ доир ба он анҷом меёбад”.

Имрӯзҳо мо ба чунин мактабу маорифе эҳтиёҷ дорем, ки шахсияти комилро ба камол расонда, дар баробари дониши ҳаматарафа, ихтисоси ҳозиразамон одобу ахлоқи ҳамида, интизомнокӣ, эҳтиром гузоштан ба инсонҳо ва ақидаи онҳоро нисбат ба аҳли ҷомеа тарбият намояд. Ва муассисаҳои таълимии миёнаву олии кишварамон бо истифодаи беҳтарин дастовардҳои дидактикии ҷаҳони мутамаддин ҳамеша дар ҷустуҷӯ ва баррасии роҳҳои босамараи таълим мебошанд, то дар ботини толибилмону донишҷӯён дар баробари малакаҳои илмомӯзӣ ва донишандӯзӣ, инчунин бедор кардани ҳисси худогоҳӣ, ҳислатҳои худшиносиву ифтихори миллӣ, масъулияти амиқи ватандорӣ, зиракиву ҳушёрӣ, дӯстиву хайрхоҳӣ ва завқҳои баланди забондониву зебоипарастӣ парвариш ёбанд.

Пас аз ба даст овардани Истиқлолият дар муассисаҳои олии филологии кишвар аз қисматҳои илмҳои адабиётшиносӣ дар баробари таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, омӯзиши фанни матншиносӣ низ ба роҳ монда шуд. Сарчашмаи омӯзишу тадқиқи фанҳои назарияи адабиёт, таърихи адабиёт ва нақди адабӣ, махсусан, нусхаи охири асари бадеӣ мебошад ва ба ифодаи матншиносии машҳури рус Д.С.Лихачёв: “То он даме ки мо асарро дар нусхаи охиринаш медонем ва имконияти мушоҳидаи ҳаракати матнро надорем, шарҳу тафсири мо оид ба ин асар ҳолисона буда наметавонад”.

Бинобар ин, ҷиҳати таҳлили суҳаншиносӣ, матншиносӣ мавқеи ба худ хос дорад, зеро дар он матн асари бадеӣ аз тарҳу қайдҳои ҳомакӣ, сиёҳнавису тозаанвис то ҷузъитарин навигариву тозақориҳое, ки дар дастхату матнҳои чопшуда мувофиқи салоҳдиди нависанда ва ғайри ихтиёри ӯ рӯй додаанд, ба таҳлилу тадқиқ гирифта мешавад ва дар ин ҳолат қонуниятнокӣ, хусусиятҳои зебоиву услубии асар, инчунин давраҳои фаъолияти эҷодкор равшантар ошкор гардида, ҷиддитарин баҳсҳои суҳаншиносӣ оид ба мавқеи иҷтимоӣ ва моҳияти таърихӣ адабиёти бадеӣ бомуваффақият ҳал мегардад. Низомии Ганҷавӣ эҷоди асарро барҳақ ба кон кандан, зиёда аз он, ба нон кандан баробар намудааст. Вай ин мазмунро ба тариқи зерин ифода кардааст:

Биё-ку шаб бубин кон канданамро,
На кон кандан, бубин нон канданамро.

Умед ҳаст, ки донишҷӯёни оянда ин фанни навро бо ҳавсалаи том барои аз худ кардан камари ҳиммат баста, пайи пешбурди корҳои матншиносӣ бо назари хосса рӯ меоваранд. Ва онҳо ин заҳмати хеле мушқилро, ки дар ҷараёни он ҳар ҷузъи калимаву таркибот бо ҳам мувофиқату муносибати комил пайдо карда, дар пайвастагӣ чун ганҷи

бебаҳои фарҳанг зоҳир мегарданд, тавассути таълими матншиносӣ дарк намуда, минбаъд ба ҳар ҳарфи асари арзишманд азми “чун сиёҳӣ фуру рафтан” мекунанд.

Бояд тазаккур дод, ки матншиносии адабиёти бадеии хаттӣ аз рӯйи хусусиятҳои худ ба қисматҳои нақди матни осори қадим, нақди матни осори асримиёнагӣ ва нақди матни адабиёти бадеии давраи нав тақсим мешавад. Дар ин бобат аввалин китоби дарсии матншиносӣ “Матншиносии осори бадеӣ”-и матншиноси варзида Абдулманнони Насриддин (Хӯчанд, 2009-392с.) мебошад, ки ба масъалаҳои нақди матни осори адибони классикии форсу тоҷик бахшида шудааст. Илми матншиносии адабиёти даврони нав бошад, ба бойигариҳои адибон дохил шуда, як қатор масъалаҳои таърихи эҷоди асар, гуногуннусаҳои, иродаи эҷодии муаллиф, охири наشري асар дар давраи ҳаёти ҳуди нависанда ва баъди онро мавриди омӯзиш қарор дода, имкон медиҳад, ки дар ҷараёни таълим роҳи равиш, тарз ва усули назарияи илми матншиносӣ бештар маълум мегардад.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти Ёзбекистон ва Тоҷикистон омӯзиши дастхатҳои шарқӣ, эҳи босуръати дарёфту таҳқиқ ва наشري сарчашмаҳои гуногуни дастхатҳои мансуб ба халқҳои мо, бахусус омӯзиши осори созандагони гузаштаи мо дар заминаи мафкураи эҳи миллӣ, ифтихори миллӣ ва ифтихормандӣ, ба рушди ҷиддии соҳаи матншиносӣ такони нав бахшид. Садҳо сарчашмаҳои дастнавис ба имлои ҳозираи ёзбекиву тоҷикӣ тарҷума ва нашр шуданд. Дар пажӯҳишгоҳи шарқшиносии ба номи Абӯрайҳон Берунии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон, шӯъбаи матншиносии Маркази мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаҳои бебаҳои дастхатҳо, ки дар дасти китобхонаҳои кишварҳо ва равшанфикрон нигоҳ дошта мешаванд, бо дастгирии олимони нашр ва пешкаши халқҳои мо гардиданд. Натиҷаи чунин кӯшишҳо буд, ки мо аз осори хаттии бисёре аз ниёгонамон, ки

мутаассифона номашон пеш номаълум буд, бархурдор шудем. Махсусан, омӯзиши матни асарҳои бадеӣ, дар матбааҳо хеле зиёд шуд. Осори бисёре аз шоирони мо, ки қаблан кам омӯхта мешуданд, аз нигоҳи мафкураи истиқлолият комилан барқарор ва бознигарӣ шуданд. Дар татбиқи ин асарҳои нек саҳми на танҳо шарқшиносон, балки тамоми дӯстдорони адабиёт, ки бо имлои арабӣ шиносанд, ба вусъати кори ҷамъоварӣ, омӯхтан ва нашри маъхазҳои дастхатҳо дар мамлакатҳои мо хизмат кард. Вале дар баробари ин, дар натиҷаи дар кишварҳои монандони тани усулҳои тадқиқоти матншиносӣ аз сабаби оммавӣ намудани таҷрибаи дар давоми солҳои зиёд ҷамъшуда дар соҳаи омӯзиши таърихи матни асарҳои бадеӣ, аҳамияти илмӣ бадеии маъхазҳои нашршуда ва арзиши онҳоро ҳамчун ёдгории хаттӣ пурра нишон додан имкон надошт. Ба низом дароварда нашудани вазифаҳо, гурӯҳбандӣ, намудҳо ва принципҳои интишори соҳаи матншиносӣ барои адабиётшиносони мо, ки ба омӯзиши таърихи матншиносӣ машғуланд, дар кори ба истеъмоли илмӣ ҷорӣ намудани сарчашмаҳои душвории муайянеро ба вучуд овард. Дар натиҷа дар ин соҳа камбудии муайян ҷой доштанд.

Аз сабаби он ки фанни мазкур ҳанӯз дар даврони истиқлол чун падидаи нав рӯи кор омадааст ва маводи мавриди зарурӣ кам дастрас аст, бинобар ин ҳамчун китоби замиаи матншиносӣ барои омӯхтани баъзе қисматҳои нақди матни осори адибони давраи нав ба азхуд кардани мавзӯҳои назариву амалӣ имконият меофарад. Донишомӯзон метавонанд аз он барои корҳои мустақилонаи худ ҳамчун дастурамал истифода намоянд.

Ин китоб барои ҷавононе, ки ба мероси гузаштаи мо ва матншиносони оянда таваҷҷӯҳ доранд, пешбинӣ шудааст. Омӯзиши сарчашмаҳои адабӣ ҳамчун маҷмӯи донишҳои ибтидоӣ барои донишҷӯён барои гузаронидани тадқиқоти мустақилонаи илмӣ пешниҳод карда мешавад.

Мавзӯи 1. Матншиносӣ соҳаи мустақили илми адабиётшиносӣ

Нақша:

1. Давраҳои пайдоиши матншиносӣ;
2. Матншиноси соҳаи ёрирасони илми адабиётшиносӣ;
3. Муносибати адабиётшиносӣ ва китобшиносӣ;
4. Ақидаи олимони рус дар ташаккули илми матншиносӣ;
5. Ҷараёни эҷодӣ ва тағйиру такмили он;
6. Хизматҳои марказҳои матншиносӣ дар нақду тасҳеҳи осори бадеӣ;
7. Давраҳои ба нашр тайёр кардани матни асар.

Калидвожаҳо: саҳеҳ, тадвин, рукн, мусанниф, ақида, бунгоҳ, соҳаи илмӣ, ҷиддият, салоҳият, наққод.

Гумон меравад, ки матншиносӣ илмест, ки вобастаи адабиётшиносӣ мебошад. Вале дар асл бошад, он соҳаи мустақил аст. Пӯшида нест, ки матншиносӣ ё нақди матн соҳаи муҳимтарини илмҳои адабиётшиносӣ мебошад ва ҳамчун дигар қисматҳои адабиётшиносӣ таърихи қадима ва бою рангин дорад. Матншиносӣ чун соҳаи фаъолияти таҳиягарӣ хеле барвақт пайдо шудааст ва ҳанӯз олим ва файласуфони Юнони қадим Зенодот (асри III то мелод), Аристофан (солҳои 250-180 то мелод), Аристарх (солҳои 217-145 пеш аз мелод) барои пайдо кардани матнҳои саҳеҳу пурра ва мукаммали осори Гомер, Гесиод, Эсхил, Софокл, Пиндар саъю кӯшиш карда будаанд.

Таърихи нақди матни адабиёти форсу тоҷик ҳам хеле дуру дароз мебошад. Бинобар таъкиди адабиётшинос Аълохон Афсаҳзод, сабти қисмати “Готҳо”-и Авасто, ки қариб 3000 сол пеш аз ин давр, яъне дар асри IX то мелод сар шуда буд, сарчашма ва сарманшаи ин илм дар давоми

таърихи эрониножадон буд.

Илми матншиносӣ як даври тӯлонӣ ҳамчун соҳаи ёрирасони илмҳои адабиётшиносӣ амал намуд ва вазифааш ба таъбирасондани матни асари бадеӣ буд. Маҳз дар ана ҳамин айёми дуру дароз тарзу усулҳои таҳияи асарҳо тақмил ёфт. Аз ҷумла, бунгоҳи азими китобсозии Ҳирот, ки дар асри XV аз тарафи набераи Темур – шоҳзода Байсунғур (1397-1433) таъсис ёфта, зиёда аз чихил нафар донишмандону мутахассисони замонро гирд оварда буд, дар кори тадвину тасниф ва таъбу нашри матнҳои саҳеҳу комили осори Фирдавӣ, Анварӣ, Заҳири Форёбӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҷалололдини Румӣ, Ҳофиз, Камоли Хўҷандӣ ва дигар суҳанварони бузург мавқеи баланд дорад.

Ихтирои дастгоҳи китобчопкунӣ дар асри XVI муносибати китобдоронро ба асарҳои ҷопшаванда боз ҳам ҷиддитар намуд. Дар асри XIX ҷи аз тарафи таҳиягарони Шарқ, ҷун Абдулғанӣ Ҳолисақоризода ва ҷи аз тарафи таҳиягарони русу аврупоӣ ҷун К. Лахтман, Э. Браун, А. Шлетсер, И. Добровский роҳҳои гуногуни таҳияи матнҳои адабӣ пешниҳод шуданд. Ҳамаи инҳо ба барқарор намудани матни бозғатимоди асари бадеӣ нигаронида шуда буданд.

Дар баробари ин, дар матншиносӣ ҷараёни дигар ҳам ривоҷ мегирифт: муҳаққиқони таърихи адабиёт торафт амиқтар дарк мекарданд, ки барои таҳлили пурра, асоснок ва дақиқи асари бадеӣ пеш аз ҳама сарчашмаи пайдоиши асарро муайян кардан зарур аст. Барои адабиётшиносӣ маводи таҳқиқи таърихи таҳаввули матн беш аз пеш зарур шуд. Ба гуфти матншиносии рус Е.И. Прохоров: “Дар натиҷа, дар пояи ду соҳаи фаъолияти инсонӣ–адабиётшиносӣ ва китобшиносӣ матншиносии ҳозира шакл гирифт”.

Матншиносӣ аз адабиётшиносӣ роҳу равиши таҳлил кардани осори бадеӣ ва ба он ҷун осори санъат муносибат карданро гирифт, аз китобшиносӣ бошад, ба матни осор

чун маводи нашрӣ муносибат карданро омӯхт. Маҳз аз адабиётшиносӣ ва китобшиносӣ ду роҳи омӯзиши матншиносии осори бадеӣ ва вазифаҳои назарияю амалии нақди матн бармеояд. Бояд гуфт, ки матншиносони асри XIX, ки оид ба омӯзиш ва наشري матнҳои классикони адабиёт корҳои зиёдеро анҷом додаанд, инчунин муаллифони аввалин корҳои матншиносӣ дар ибтидои асри XX – Риттер, М. Гофман, Б.Томашевский, Г. Винокур барои муайян кардани предмети омӯзиши нақди матн кӯшиш накардаанд. Воқеан, то замоне ки матншиносӣ чун системаи тарзҳои амалии ҷопӣ матнҳои осори адибон амал менамуд, предмети омӯзиши матншиносӣ номуайян ба назар менамояд. Ҳатто, вақте ки дар тадқиқоти матншиносӣ муносибати илмӣ як андоза шакл гирифт, оид ба предмети омӯзиши матншиносӣ сухан нарафта буд. Ин табиист. Омӯзиши таърихи шаклгирӣ ва барқароршавии илмҳо ва соҳаҳои илмӣ таъкид бар он доранд, ки чун қоида дар аввали пайдоиш масъалаҳое, ки моҳияти он илмҳоро муайян мекунанд, аниқ карда намешаванд. Танҳо охира-охира аз доираи масъалаҳо ва муаммоҳое, ки илми навапайдошударо фаро мегиранд, ба ҷӣ машғул шудан ва ҷиро чун предмети ин илм қабул кардан муайян мегардад. Яъне муайян кардани он ҷустуҷӯ ва пайгириҳои зиёдро тақозо менамояд.

Айнан, матншиносӣ низ дар оғози солҳои 60-уми асри XX ҳамчун фан шинохта шуд. Ду асари бунёдии матншиносони рус бо номҳои “Асосҳои текстология” ва “Текстология” дар соли 1962 ба таърифи расиданд. Аз инҳо “Текстология”-и Д.С. Лихачев мавқеи баландтар дорад, зеро дар он бори аввал матншиносӣ чун илми мустақил шарҳ дода шудааст: “Матншиносӣ– меғӯяд муҳаққиқ–соҳаи ёрирасони вазифааш аз ҷопи дурусти матн иборат нест, балки илми мустақилест, ки таърихи матни асарро меомӯзад”. Дар соли 1964 китоби дуҷуми Д.С. Лихачев бо

номи “Матншиносӣ” (Очерки мухтасар) нашр мешавад, ки дар он предмет ё соҳаи омӯзиши матншиносӣ боз ҳам мушаххастар таъкид меёбад: “Матншиносӣ, ба гуфти Д. С. Лихачев предмети махсуси омӯзиш дорад, ки он таърихи матни асар мебошад”.

Ҳамин тариқ, чун илми мустақил шакл гирифтани матншиносӣ ба меъёрҳои умумии ташаккули ҳар илми дигар мувофиқат мекунад. Нақди матн, ғайр аз предмети махсуси омӯзиш, объект ё самти тадқиқ, ҳамчунин дорои қонуният, усул ё принцип, вазифаҳои тадқиқот ва истилоҳоти хосаи илмӣ мебошад. Матншиносии рус Е. И. Прохоров барои амиқтар муайян намудани предмети омӯзиши матншиносӣ таваҷҷӯҳи мутахассисонро ба объект ё самти илми адабиётшиносӣ ҷалб мекунад. Хидмати қисматҳои адабиётшиносӣ, аз ҷумла нақди матн, дорои самти ягона, вале предметҳои алоҳидаи омӯзиш мебошанд. Самти омӯзиши матншиносӣ, чун дигар қисматҳои адабиётшиносӣ, асари бадеӣ буда, предмети омӯзиши он як тарафи ин самт – матни асари бадеӣ ба шумор меравад. Асари бадеӣ бо роҳҳои гуногун тадқиқ мешавад. Агар мутахассисони таърихи адабиёт, назарияи адабиёт ва нақди адабӣ танҳо ба матни охири асари бадеӣ сарукор дошта бошанд, пас матншинос матнҳои гуногуни дастнавис ва ҷопии ин ё он асарро дар ҷараёни тағйирёбӣ ва инкишоф меомӯзад. Аз як тараф, дар пайдарпайии мураттаб ва аз тарафи дигар, дар алоқамандӣ ба якдигар ва давраҳои таърихӣ таҳлил намудани матнҳои асари бадеӣ ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки рушди эҷодиёт, ҷаҳонбинӣ ва маҳорати нависандаро дуруст дарк намуда, барои ба вучуд овардани матни пурраи асар шароит фароҳам оварад. Аз ин рӯ, бо эътирофи аксари матншиносон, усули тадқиқоти матншиносӣ усули муқоисавӣ– таърихӣ доништа шудааст. Фанни матншиносӣ рукнҳои гуногуни тадқиқи худро дорад. Рукни асосии он, ки ҳанӯз соли 1923

аз тарафи Н. К. Писканов пешниҳод шуда буд, ба аксари матншиносон маъқул гардида тағйиринопазирии иродаи эҷодии нависанда мебошад. Иродаи эҷодии нависанда ин фаъолияти бошууруна ва мақсадноки адиб аст, ки дар шакли матни асари бадеӣ воқеъ мегардад.

Ҷараёни эҷодӣ хеле мураккаб ва печдарпеч аст. Нависанда гоҳо дар рафти эҷод ва гоҳо баъди анҷом ва чопи асар дар матн ноқисии мазмунӣ-ғоявӣ ва услубӣ ҳис карда, онро тағйиру такмил медиҳад. Дар баробари ин, асар дар ҷараёни чоп ба далолати чопгарҳо, мусахҳеҳон, муҳаррирон ва дигар шахсони масъул дучор меояд. Матншинос вазифадор аст, ки тамоми дастхатҳо ва матнҳои чопии асарро дар муқоиса омӯхта, матни ҳақиқии муаллифро пурра барқарор намояд. Як қатор шартҳои дигар низ, чун бешарҳу эзоҳ истифода нашудани ягон далели матншиносӣ, шарҳи алоҳидаи худро доштани ҳар як далели матншиносӣ ва дар алоқамандӣ ба фанҳои дигар ва таърихи тафаккури ҷамъиятӣ омӯхтани тамоми далелҳои матншиносӣ, ба таври амиқ тадқиқ намудани таърихи матни адабиро дар назар доранд.

Дар асоси татбиқи қоидаҳои умумии назарияи матншиносӣ ба эҷодиёти нависандагони алоҳида матншиносии фардӣ ба вучуд омадааст, ки дар он услуби эҷодӣ, тақдири таърихии асарҳо, хусусияти дастнависҳои нависандаи алоҳида, муносибати ӯ ба чопи асарҳояш ва ҳатто ҷузъиёти назарногир, ба мисли хусусиятҳои хат, асбоби хатнависӣ, услуби эҷоди муаллиф, тарзҳои амалии эҷодӣ, одатҳои нависанда ва ғайра омӯхта мешавад. Ба ин маънӣ ҳатто матншиносии фардӣ бо мушкилоти махсуси назарӣ ва амалии худ як андоза мустақил гардидааст. Аз тарафи дигар, тадқиқи таърихи матнҳои муаллифони алоҳида воситаи муҳимест, ки ба амиқияту пешрафти назарияи умумии матншиносӣ пайваستا ёрӣ мерасонад. Омӯзиши матншиносии эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ,

Низомии Ганҷавӣ, А.С.Пушкин, Т.Г.Шевченко, А.М. Горкий манбаи назариявӣ ва мактаби таҷрибавии матншиносии адабиёти асрҳои миёна ва муосири тоҷик мебошад.

Ҳамин тариқ, дар ҳоли ҳозир фанни матншиносӣ ҳамчун соҳаи ҷудогонаи илмҳои адабиётшиносӣ дорои мавзӯӣ ва усули махсуси омӯзиш, қоида ва масъалаҳои муайяни тадқиқот мебошад. Вазифаи асосии матншиносӣ аз омӯзиши таърихи матн иборат мебошад. Таърихи матни асар бошад, дар алоқаи мустақкам ба ҷаҳонбинӣ, ақидаи ғоявии нависанда, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии давраи замон ва муҳити зисти муаллиф омӯхта мешавад. Ҳар қадар ки доираи тадқиқоти матншиносӣ амиқтар ва масъалаҳои омӯзишаш равшантар мегардад, ҳамон қадар алоқаи он ба соҳаҳои дигари илмҳои филология ва таърих назаррастар мешавад. Ҳар андозае ки матншиносӣ ба далелҳои соҳаҳои хатшиносӣ, бостоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърих, санъатшиносӣ ва ғайра диққат ҷалб менамояд, хулосаҳои он ҳамон андоза амиқ ва асоснок мегарданд.

Фанни матншиносиро ҳамчун соҳаи ҷудогонаи адабиётшиносӣ аз баъзе нишонаҳои дигар низ фаҳмидан мумкин аст. Яъне, инкишофи он ба як қатор соҳаҳои ёрирасон алоқаманд мебошад. Ҳамин тавр, илми матншиносӣ талаб дорад, ки корҳои осоршиносӣ дуруст ба роҳ монда шавад ва дар ҳонаҳои китобнигоҳдорӣ ва координатсияҳои умумиҷаҳонӣ рӯйхати илмӣ дастнавису матнҳои чопӣ мувофиқи мақсад бошад. Дар акси ҳол омӯзиши таърихи матни асар ба як маром давом карда, натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Матншиносе, ки бе мавҷудияти дастгоҳи пурраи феҳраст тадқиқот мегузаронад, вақти зиёдеро ба харҷ дода, таърихи матнро дуруст омӯхта наметавонад. Бинобар ин, ба ақидаи Д.С.Лихачев: “Тартиб додани рӯйхати пурра, муфассал ва комили илмӣ фондҳои то ҳол аз эътибор соқит, сермахсул намудани корҳо дар ин соҳа вазифаи таъғирнопазиртарини ҳамаи маҳзанҳои дастнависҳои мо мебошад. Бе ин матншиносӣ ҳатто

ҳангоми мавҷуд будани тарзҳои пешқадамтарини илмӣ низ тараққӣ карда наметавонад”.

Соли 1958 нашриёти давлатии Тоҷикистон ба нақша гирифта буд, ки дар давоми солҳои 1958–1961 Куллии асосгузори адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айниро иборат аз 15 ҷилд чоп намояд. Мутасаддиёни чоп – Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, Раёсати АУ Тоҷикистон ва ҳайати таҳририя бар он буданд, ки Куллии 15-ҷилдаи Айнӣ “бар мабно ва дар асоси сабку қонунҳои риштаи матншиносии шӯравӣ, яъне дар асоси сарчашмаҳо ва дастхатҳои мӯътамади муаллиф таҳия гардида, дар сатҳи болои илмии ҳозиразамон қарор гирифта бошад”. Аз “Луғати Айнӣ” ва “Ду таҳрири як асари Садриддин Айнӣ” ном мақолаҳои Камол Айнӣ маълум мешавад, ки ба чоп тайёркунанадагони осори нависанда дар қори тартибу танзими бойгонии устод Айнӣ меҳнати зиёдеро анҷом додаанд. Вале нопурра мондани омӯзиш боиси он шуд, ки дар муддати қариб панҷоҳ сол танҳо 13 ҷилди Куллиёт ба хонандагон дастрас шуд. Фарзанди устод Камолиддин Айнӣ бо мақсади ба итмом расонидани Куллиёти 15-ҷилда “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” ва боз акси қисмате аз дастхатҳои нависандаро ба унвони ҷилдҳои 14 ва 15 ба табъ расонд ва ҳол он ки аз рӯйи барномаи нашриёт ду ҷилди охир бояд мактубҳо ва асарҳои чопнашудаи устод Айниро фаро мегирифт.

Дар ҳақиқат, пешрафту инкишофи минбаъдаи илми матншиносии тоҷик қори тартибу танзим ва тадқиқи бойгонии адибони муосири тоҷикро бо кулли ҷиддият ба миён мегузорад, дар акси ҳол боз чандин намоёндагии салоҳиятдор, чун намоёндагии мероси Мирзо Турсунзода, маҷбур мешаванд, ки баъди 10-15 соли кор қарорашонро тағйир диҳанд: “Азбаски ҳанӯз архиви шоир кор карда нашудааст, комиссияи оид ба мероси адабии Мирзо Турсунзода ба чунин қарор омад, ки ин наشري осори адабӣ ва бадеии шоир (ба ҷойи шаш ҷилд) дар чор ҷилд

ба охир расонда шавад”. Бояд гуфт, ки чараёни шаклгирии матншиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили илм то ҳол пурра ба охир нарасидааст. Ҳоли ҳозир ҳам дар байни олимони доир ба мавзӯ, услуб ва усулу вазифаҳои матншиносӣ ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Махсусан, муҳолифати мутахассисон оид ба усули тадқиқи матн дар тамоми давраи матншиносӣ равшан ба назар мерасад. Тарафдорони усули ғайриилмӣ тадқиқи матн алоқаи матншиносиро ба илмҳои гуманитарӣ рад карда, бо ҳамин масъулияти тадқиқоти матншиносиро хеле ночиз менамоянд. Ба қавли онҳо, барои ба танқиди ҳақиқии матн пардохтан танҳо ба муқоисаи сарчашмаҳо ва таҳрири нусхаҳо, баҳисобгирии миқдори ғалат ва интиҳоби матни асосӣ сарфаҳм рафтан кифоя аст. Зиеда аз ин, ҳоло ҳам дар як қатор асарҳо, аз ҷумла дар “Асосҳои матншиносӣ” (С.А.Рейсер), “Муқаддимаи адабиётшиносӣ” (Г.А.Абрамович), “Муқаддимаи адабиётшиносӣ” (Ю.Бобоев) вазифаи матншиносӣ ҳамчун соҳаи ёрирасону амалии адабиётшиносӣ танҳо аз бачопхозиркунии матни аслии муаллиф доништа мешавад. Ҳол он ки “вазифаи матншиносиро танҳо аз наشري осор иборат доништан хатоӣ маҳз аст – қайд кардааст, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Х.Отахонова – Наشري осор ҷиҳати амалии матншиносист. Ҷиҳати дигари муҳими он тадқиқи текстологии барҷастатарин асарҳои адабӣ мебошад. Танҳо чунин тадқиқ имкон медиҳад, ки коргоҳи эҷодии адиб намоён карда шавад, ташаккул ва тақомулоти вусъати назар ва инкишофи ғоявию бадеии ӯ муайян гардад”.

Бинобар эътибори ағлаби мутахассисон, тадқиқотҳо доир ба илми матншиносӣ ба ду мақсад гузаронида мешаванд. Якум, матни асари бадеӣ барои амиқтару дурусттар муайян кардани таърихи барқароршавӣ ва хусусиятҳои мазмуниву шакли он, ба дурусттар мушоҳида намудани рӯҳияи эҷодӣ ва рушди тафаккури нависанда, яъне барои ҳулосабарориҳои таърихӣ-адабӣ, назариявӣ-адабӣ, таърихӣ-фехристӣ омӯхта мешаванд. Ҳулосаҳои

матншиносӣ на танҳо барои таҳлили бомуваффақияти соҳаҳои гуногуни адабиётшиносӣ, инчунин дар илмҳои дигар низ истифода бурда мешавад. Мақсади дувуми тадқиқоти матншиносӣ барқарор намудани нусхаи асл ва саҳеҳи асар баҳри чопи матни интиқодии он мебошад. Дар адабиётшиносии асри XIX -и рус асосан қоидаи аввал чоп кардан ва баъд омӯхтани матн мавқеи асосӣ дошт. Вақте ки омӯхтани таърихи матн ба дараҷаи соҳаи мустақили илм мерасад ва он тамоми раванди эҷодии нависандаро аз аввалин қайдҳои ҷузъи то охири наشري асар дар бар мегирад, қоидаи матншиносӣ ба дараҷаи аввал омӯхтан ва баъд чоп кардани матн инкишоф меёбад. Ҳоло ба чоп тайёр кардани матни ҳақиқии асари бадеӣ чун вазифаи амалии матншиносӣ дар асоси омӯзиши ҷиддии таърихи матни асари бадеӣ ба амал бароварда мешавад.

Ҳаминро ҳам бояд хотиррасон кард, ки дар адабиётшиносии Шарқ, аз ҷумла адабиётшиносии Эрон, ба вазифаи амалии матншиносӣ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мешавад. Дар китоби доктор Мансури Сарват –“Равиши тасҳеҳи интиқодии мутун” равиш ва қоидаҳои вироостории матнҳои хаттӣ муфасссал тадқиқ гардидааст. Ё худ доктор Абдулҳусайни Зарринқӯб вазифаи нақди матнро чунин муайян кардааст: “Ҳадаф ва ғояи нақду тасҳеҳи мутуни адабӣ он аст, ки аз рӯйи нусхаи хаттии мавҷуд нусхаи аслий ё қариб як асарро эҳё ва мураттаб кунанд ва онро ба сурате арза доранд, ки хонандаи аҳли таҳқиқ тавонад яқин ва итминон ҳосил кунад, ки агар асли як асарро дар даст надорад, нусхае аз он дорад, ки ба сурати аслий ва шакле, ки мусанниф ва муаллифи асл навиштааст, хеле наздик аст”.

Бинобар ақидаи ағлаби матншиносон, ба нашр тайёр кардани матни асар дар ду давра мегузарад. Давраи якум интиҳоби сарчашмаи матни асосӣ мебошад. Ба сифати сарчашмаи матни асосӣ рӯнавис ё сиёҳнавис, нусхаи ислоҳшудаи мошинка, нусхаи ислоҳшудаи матни чопӣ, тасҳеҳи ислоҳшудаи ҷаҳзҳои чопи охири авторизатсияшуда,

яъне матне қабул карда мешавад, ки натиҷаи охири кори эҷодии нависандаро аз болои матн муайян мекунад. Дар адабиёти муосир сарчашмаи матни асосӣ, одатан, нашри охирини давраи ҳаёти дониста мешавад. Вале ин ҳукми ягона ва қатъӣ нест. Матни асосӣ дар рафти тадқиқи муфассали таърихи матн муайян мегардад. Дар давраи дуюм сарчашмаи матни асосӣ ба тамоми матнҳои дигар татбиқ гардида, саҳву хатоҳои он муайян ва аз рӯи қоидаҳои матншиносӣ ислоҳ карда мешавад, дар ин ҳолат бояд чунин қоида ба эътибор гирифта шавад: “Матншинос ғалатро пай бурда, на аз нуқтаи назаре баҳо диҳад, ки он матнро хубтар ё бадтар намудааст, балки ба он бояд танҳо аз як тараф наздик шавад: ин ғалат дар ҳақиқат бо айби нусхабардор сар задааст? Ин тағйироти байни дастнависҳо оё ба иродаи муаллиф вобаста нест? Ана, масъалаи муҳим ва шояд, ягона”.

Тадқиқоти маншиносӣ ба ҳар гуна тахмину фарзияҳо така накарда, танҳо дар асоси далелҳои аниқу дақиқ ба вучуд меояд ва дар бисёр ҳолатҳо ноқисии хулосаҳои адабиётшиносро, ки аз ғайри истифодаи дастхатҳо ва маводи бойгонӣ рух додааст, нишон дода, дар алъон, ба мўътамадии ақидаҳои таърихи адабӣ имконият фароҳам меоварад. Тадқиқоти матншиносӣ барои омўхтани мактабҳо ва равияҳои адабӣ, хусусиятҳои ғоявӣ ва тағйироти услубии асарҳо, камолоти мушаххаси эҷодӣ, умуман барои ҳалли бисёр масъалаҳои адабиётшиносӣ, ки бе омўзиши таърихи мушаххаси матнҳо метавонистанд дуру дароз давом карда ҳал нашаванд, шароити мусоид фароҳам меорад. “Тадқиқоти матншиносӣ – қайд мекунад Д.С. Лихачев – ин таҳқурсиест, ки тамоми кори минбаъдаи адабиётшиносӣ дар болои он сохта шудааст”.

Ҳар кадом хонанда асарро дар шакли яклухт мутолиа намуда, ҳамин тавр аз ҷараёни эҷодии нависанда беҳабар мемонад. Сиёҳнавис, порчаҳои дастнавис, таҳрирҳои гуногуни нависанда, даҳолати рўбардоркунандагон,

хуруфчинон, муҳаррирон ва дигар шахсони ба чоп масъул ба хонанда маълум намешавад. Нависанда хонандаро танҳо ба иродаи эҷодии худ шинос мекунад. Аммо дар натиҷаи омӯзиши таърихи матн ва таърихи барқароршавии асар ҳатто иродаи охирини нависандаро бо таври илмӣ дарк карда метавонем. Пас, аҳамият ба мӯътамадии таҳлил, пеш аз ҳама, ба омӯзиши ҷараёни ҳаракати матн, яъне аз дастхатҳои аввалин то нашри охирини асар вобаста мебошад. Аз ин нуқтаи назар матншиносӣ на танҳо яке аз соҳаҳои мустақили илмҳои адабиётшиносӣ ба шумор меравад, инчунин, ба қавли мунаққиди эронӣ Абдулхусайни Зарринқуб, “Асоси ҳар навъ дигар аз анвои наққодӣ аст ва дар ҳақиқат хишти аввал ва рукни аъзами наққи адабӣ” мебошад. Бинобар ин, месазад, ки ин илм дар тадқиқоти адабиётшиносии тоҷик низ ҷойгоҳи муносиб дошта бошад.

Савол ва супоришҳо

1. Пайдоиши матншиносӣ чун соҳаи таҳиягарӣ ба кадом давраҳо рафта мерасад?

2. Асарҳои бунёдии матншиносони рус “Асосҳои текстология” ва “Текстология” дар инкишофи матншиносӣ чӣ гуна аҳамият доранд?

3. Ҷараёни эҷоди нависанда чӣ гуна ба роҳ монда мешавад?

4. Ҳамчун илми мустақил ба роҳ мондани матншиносӣ ба кадом давраҳо рост меояд ва он чӣ гуна сурат мегирад?

5. Ба нашр тайёр кардани асар кадом даврахоро дар бар мегирад? Фикри худро асоснок намоед.

Мавзӯи 2. Мавзӯъ, предмети тадқиқ ва усулҳои омӯзиши илми матншиносии тоҷик

Нақша:

1. Нашри китоб дар Ховарзамин;
2. Истилоҳи “Матншиносӣ” чун соҳаи адабиётшиносӣ;
3. Ба системаи илмӣ ворид шудани матншиносӣ;
4. Меъёрҳои дақиқ доир ба ҷамъоварии матнҳои гуногун;
5. Аввалин ибтикорҳои матншиносӣ;
6. Сайри таърихӣ осори хаттӣ;
7. Аҳдоф (ҷамъи ҳадаф) ва вазифаҳои фанни матншиносӣ.

Калидвожаҳо: *моя, салиқа, иштибоҳ, табаҳҳур, мутун, мӯҳтаво, посух, садр, марбут, тафсир, манзур.*

Баробари пешрафти илми матншиносӣ зарурат пайдо шуд, ки предмети омӯзиши фан мушаххасан муайян карда шавад. Дар ин бахш натиҷаи омӯзишот ва тадқиқотҳо баъзе хулосаҳои гуногунро рӯйи кор оварда тавонист. Осори хаттӣ бахши муҳим ва асосии мероси фарҳангист ва барои миллатҳое, ки дар давоми ҳазорсолаҳо китоб ва нашри донишро мояи ифтихор ва ҷовидонагӣ медонистанд, шинохтан ва ҳифз кардани ёдгориҳо арзишу аҳамияти бештар дорад. Мардуми эронинажод аз ҷумлаи қавмҳои соҳибмаърифат, фарҳангофарин ва ноширони илму дониш дар саросари машриқзамин мебошанд. Бо ҳиммату кӯшишҳои фидокоронаи донишмандони эронинажод ҳазорҳо ҷилд китоб ба забонҳои форсӣ, арабӣ ва гоҳо забонҳои дигари кишварҳои шарқӣ ғарбӣ навишта шудаанд.

Нашри китоб дар Ховарзамин аҳли касабҳои китобдорӣ хушнависиро ба майдон овард. Котибон, саҳҳофрон, варроқон, музаҳҳибон, коғазсозон, рангрезон,

китобфурушон аз ҷумлаи онҳо буданд, ки бештар умури бознависӣ ва таҳияи василаҳои омодаасозии китобро дар ихтиёр доштанд. Дар айни замон ашхоси босалиқаву соҳибмаърифат ва донишманду нуктасанҷе низ бар садри он корҳо қарор гирифта буданд, ки мазмуну мӯҳтавои китобҳоро хуб медонистанд ва агар вақти нусханависӣ котибон ба иштибоҳе роҳ медоданд, ба ислоҳи он кӯшида, аҳли ҳирфаи китобдорию нусханависиро ба диққати илмӣ ва ҳифзи амонат талқину раҳнамоӣ мекарданд. Баъзе аз котибони хушсаод бо таъсири ин омӯзишҳо ва раҳкушоии шахсони оқилу доно зинаҳои камолотро касб карда, табаххур ва таҷрибаи қобили эътимод дар ин фан ба даст меоварданд.

Бар асари гузашти асрҳо ва тағйир ёфтани шароити иҷтимоӣ фарҳангӣ ва таълимию омӯзишӣ ниёзи бештаре ба донишмандони матлабҳои ҷудогонаи адибону донишмандони асрҳои гузашта ва дарёфти нусхаҳои аслии китобу рисолаҳои онҳо ҳис карда мешуд. Дар посух ба ин эҳтиёҷҳо донишмандоне эътибор пайдо карданд, ки донишу огоҳии кофӣ дар шинохти мӯҳтавои осори хаттӣ доштанд ва мероси гузаштагонро дар асоси нусхаҳои қобили эътимод фаро гирифта буданд. Месазад, ки имрӯзҳо бо ифтихор онҳоро аввалин нусхашиносон ва муҳаққиқони мутуни адабию илмӣ номем.

Дар миёнаҳои асри XIX Карл Лохман, дар нимаи дуюми ин қарн ва оғози асри XX А.А.Шахматов, В.Н.Перетс, А.Шлетсер, С.А.Богословский баъзе меъёрҳои навини матншиносиро бар бунёди мутуни адабию мазҳабӣ манзур сохтанд.

Истилоҳи “Матншиносӣ” ҳамчун бахш ё соҳаи адабиётшиносӣ истилоҳест, ки солҳои сиюми асри XX ба муомилоти илмӣ ворид шудааст. Соли 1928 асари донишманди рус Б.В.Томашевский таҳтиунвони “Нависанда ва китоб” дар Ленинград ба табъ расид, ки зерсарлавҳаи он “Масъалаҳои матншиносӣ” номгузорӣ шуда буд. Яъне

дар он айём замони муайяне лозим меомад, то аҳли таҳқиқ ва алоқамандон ба ин истилоҳ хӯғар шаванд, он гоҳ “матншиносӣ”-ро ҳамчун бахши умдаи донишҳои замони нав муаррифӣ кунанд. Баъди наشري китобҳои Д.С.Лихачев – “Текстология на материале русской литературы X-XVII”, Москва – Ленинград, 1962; Текстология, краткий очерк, Москва – Ленинград, 1964; С.А. Рейсер “Палеография и текстология нового времени”, Ленинград, 1970; “Основы текстологии”, Ленинград, 1978; матншиносӣ ҷузви фанҳои таълимии донишгоҳӣ қарор гирифт ва тадриҷан дар бисёр донишгоҳҳои ҷумҳурии шӯравӣ ҷорӣ гардид.

Ин ҷо бояд таъкид кард, ки матншиносӣ ҳамчун бахши асосии пажӯҳишҳои филологӣ дар асри XX ба низому системаи илмӣ дароварда шуд, аммо амалияи он таърихи дурудароз ва арзишманду шоистаи омӯзиш дорад. Мафҳуми “матн” аслан ба маънои сурати зоҳирии ҳар чиз тавзеҳ шудааст ва шакли ҷамъи он “мутун” мебошад. Дар истилоҳи илмӣ ҳама аснофи навиштаро матн мегӯянд. Ибораҳои “матни адабӣ”, “матни илмӣ”, “матни таълимӣ” ва амсоли инҳо ба маънои осори хаттии навишташуда, ки ҷанбаҳои адабӣ, илмӣ ё таълимӣ доранд, истифода шудаанд. Ҳамин тавр матн сурати зоҳирӣ ва қолабҳои навиштории мазмун ва мӯҳтаво мебошад. То қолаб дуруст санҷидаву шинохта нашавад, дарки маъно муяссар нахоҳад шуд. Пас, матншиносӣ фаннест, ки осори хаттиро аз лиҳози қолабу сохтор ва хату имло омӯхта, заминаҳои аслии шинохтани маъно ва мақсаду мӯҳтавои дар осори адабию илмӣ матраҳшударо омода месозад. Аз сабаби он ки бо тағйир ёфтани сурати зоҳирии калимаю ибораҳо ва ҳатто ҳарфҳои ҷиҳзо маънои осори хаттӣ низ куллан дигар мешавад, матншиносиро ба шинохти дурусти аносири шаклӣ маҳдуд кардан дуруст нест. Зеро як матншиноси дақиқназар ва коршинос, агар тавоноии идроки маъно ва мафҳуми аслии китобро соҳиб набошад, ҳаргиз ба тасҳеҳи қобили эътимоди нусхаҳои хаттӣ муваффақ намешавад.

Муҳаққиқи матнро заминаи қавии илмӣ мебояд, то тавонад, саррофона сурати аслии китобҳои хаттиро барқарор кунад ё ҳадди ақалл нусхае ба асл наздикро манзури аҳли тахассус ва кулли алоқамандон гардонад. Агарчи истилоҳи “матншиносӣ” собиқаи қадима надорад ва ҳаргиз ҷузви улуми адабии классикӣ шинохта нашудааст, ҳомилони илмҳои луғат, сарфу наҳв, иншо, маонӣ, баён, нақдушшеър, расмулхат ҳар яке дархури вежагиҳои фанни худ бо мутуни адабию илмӣ иртиботи қавӣ доштанд. Табиист, ки ин омезиши доимӣ ва алоқаву пайвастагӣ ба дарёфти мазмуну мӯҳтаво ба дурустхонӣ дурустнависӣ ва барқарор нигоҳ доштани сурати зоҳирии мутуни хаттӣ водор мекард.

Шинохти матни асар, ки марбут ба донишманди муаллифи аслӣ, вақти таълиф, мақсади таълиф, таҳриру такмили такрории он, нусхаҳои мавҷуда, тағйирот дар асар, сабабҳои тағйирёбии нусхаи аслӣ, таъсири муҳити замон бар осори адабӣ ва чандин омилҳои дигар мебошад, таҳкурсии адабиётшиносӣ ва сухансанҷӣ мебошад. Ҳамаи фаъолияти донишмандон ва хонандагон ба асолати матн вобаста аст. Бесабаб нест, ки донишманди маъруфи рус академик Д.С. Лихачёв чунин навишта буд: “Тадқиқи матншиносӣ таҳкурсиест, ки тамоми кори минбаъдаи адабиётшиносӣ дар болои он сохта мешавад”.

Муҳаққиқи дигар С.А.Рейсер дар китоби “Асосҳои матншиносӣ” овардааст, ки “Бидуни матни саҳеҳ мавҷудияти таърихи адабиёт ва назарияи он имконпазир нест”.

Фанни матншиносӣ асосан ба миллат ва халқиятҳое, ки аз замонҳои қадим осори хаттии навишта доранд ва соҳибхат мебошанд, бештар тааллуқ дорад. Зеро гузашти замон ва тағйирёфтани муҳити иҷтимоӣ ба адабиёти бадеӣ ва кулли осори хаттӣ таъсири худро мерасонад. Қавмҳои ориёӣ, ки тоҷикон аз ҷумлаи онҳоянд, се ҳазор сол қабл аз ин соҳиби китобҳои хаттии худ буданд. Агар имрӯз бигӯем, ки таърихи матншиносии мо аз ҳамон вақт ибтидо гирифтааст,

хато намекунем. Албатта, сухан дар бораи меъёрҳои дақиқ ва аз дидгоҳи илмӣ пазируфташудаи таҳқиқи матн намеравад, вале гирдоварӣ кардан, ба китобат овардани матнҳои гуногун худ таҳкурсии матншиносист. Бинобар ҳамин ба китобат овардани “Авасто”, матнҳои марбут ба Доро, ёдгориҳои хаттии давраи сосониён, осори хаттии ба забонҳои форсии қадим, паҳлавӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, парфиянӣ таълифшуда саҳифаҳои кӯҳан ва ёдгориҳои арҷманди матншиносии аҷдодии мо мебошад. Он осори хаттӣ на танҳо таълифу китобат шудаанд, балки дар тайи асрҳои тӯлонӣ борҳо аз нав ҷамъоварӣ, нусхабардорӣ ва ба шарҳу тафсир омадаанд. Чунончи арзи вучуд кардани “Хурд Авасто”, шарҳҳои “Авасто” бо номи “Занд” ва “Позанд”, фарҳанги “Авасто”, ки “Дасотир” ном дорад, аз ҷумлаи аввалин ибтикороти матншиносӣ маҳсуб мешавад.

Дар муддати ҳазору сесад соли охир баъди пазируфтани хати арабӣ босамартарин давраи таҳқику танқеҳ, шарҳу тасҳеҳи матнҳои адабӣ, илмӣ ва мазҳабӣ фаро расид. Осори хаттии адабию илмӣ ва мазҳабӣ ба забони форсӣ на танҳо дар Эрону Осиёи Марказӣ, балки дар Ҳинду Покистон, мамолики араб, кишварҳои нимҷазираи Балкан, Қافқозу Чин низ таълифу тадвин, нусхабардорӣ ва шарҳу тафсир меёфтанд. Чустучӯву дарёфти нусхаҳои нодири китобҳои хаттӣ, муқоисаи онҳо, шарҳу ҳошиянависӣ бар он китобҳо ҷузви муҳимми фаъолияти матншиносии асримиёнагӣ буд. Маълум аст, ки ҳанӯз дар асри X аввалин девонҳои ашъори шоиронро танзим кардаанд ва китобҳои калонҳаҷму бузург ба дасти таълиф дода шуданд. Аз ҳамон вақт нусхашиносӣ, ки ҷузви асосии матншиносист, ба вучуд омад. Ба кори нусхабардорию тасҳеҳи матн донишмандону шоирони маъруф амсоли Абӯҳафси Суғдӣ, Қатрони Табрешӣ, Асадӣ, Анварӣ, Саной машғул шудаанд. Абӯҳафси Суғдию Қатрон аввалин луғатҳои тафсирии форсиро тартиб доданд, то ҳамзамонони онҳо ва ояндагонро дар маърифати матни шеър мадад намоянд. Ҳоли ҳозир дар

китобхонаҳои маъруфи дунё китобҳои бо қалами Асадии Тӯсӣ, Анварӣ, Саной навишташуда маҳфузанд, ки барои ворисон маводи арзишманд мебошанд.

Маълум мешавад, ки матншиносӣ фаннест, ки бо така бар равишшиносии таърихӣ осори хаттиро аз оғози пайдоиши он то наздиктарин замону марҳала меомӯзад. Осори хаттӣ сайри таърихии аҷибу ғарибе доранд, онҳо бо гузашти солҳову асрҳо зерин таъсири омилҳои гуногун дастхуши воқеоти иҷтимоӣ ва завқу салиқаҳои гуногун мегарданд. Баробари интишор ёфтани осори хаттӣ дар билоду кишварҳои гуногун омилҳои равоншиносию ҷуғрофӣ ва гунаҳои забонӣ ҳам бар дигаргун шудани онҳо таъсир мерасонанд. Барои мутуни хаттии форсӣ, ки ҷуғрофиёи бисёр густардаи интишор дорад ва муҳимтар аз ин дар ҳамаи кишварҳои зерин нуфузи забони форсӣ марказҳои нухтанависӣ амал мекарданд, ба эътибор гирифтани ин вежагиҳо воҷиб мебошад. Нуқтаи дигари қобили тавачҷӯх он аст, ки дар осори хаттии форсӣ таҷаммуъ муҳимтарин арзишҳои иҷтимоию ахлоқӣ, илмӣ ҳунари ва ақидаҳои ба мушоҳида мерасад. Ин амр водор месозад, ки муҳаққиқи мутуни адабӣ бояд аз вазъи таърихӣ фарҳангӣ, расму оин, илмҳои мутадовил, дину мазҳаб, забону хат ва омилҳои дигари таъсиргузор ба сохтор ва мазмуну мӯҳтавои осори адабӣ илмӣ огоҳӣ дошта бошад. Ин омилҳо дар ҳар давраи замон ва дар ҳар ҳавзаи ҷуғрофиёӣ мутафовит ҳастанд. Агар ин масъала дар мисоли мутуни адабиёти форсӣ мавриди муҳокима қарор гирад, дарёфтани ҳамин нуқтаи кофист, ки мутуни хаттии китобатшуда дар Мовароуннаҳр аз осори навишташуда дар Ҳинд, ё осори хаттии таълифшуда дар Эрон аз ҳамин гуна осори мактуб дар Осиёи Сағир Қафқоз фарқ мекунад. Аз охири асри X истилоҳоти зиёде илмӣ ба мутуни адабии форсӣ ворид шуданд. Тақрибан аз ҳамон замон бунмояҳои ирфонии адабиёти форсӣ низ зухур карданд, калимаҳои таъбироти маҳаллӣ дар осори адабӣ мавриди истифода

қарор гирифтанд, таъсири “Қуръон” ва ҳадис амиқтар ва решадортар гардид, бо густариши ҷуғрофии забону адаби форсӣ мавзӯю мӯҳтаво низ васеътар шуд. Ин ҳама вежагиҳо муҳаққиқи матншиносро водор месозад, ба ҷуз донишҳои адабӣ аз таърих, ҷуғрофия, фалсафа, ирфон таърихи забон, таърихи дин огоҳӣ дошта бошад. Муҳаққиқи мутуни адабии форсиро зарур аст, ки “Қуръон” ва аҳодиси набавиро хуб омӯзад, табаххуре дар забони арабӣ дошта бошад.

Ҳамин тавр дар миёнаҳои қарни сипаришуда бо ба вучуд омадани шароити мусоид баъзе аз донишмандони тоҷик дар осори худ зарурати омӯзиши мероси хаттии гузаштагон ва истифодаи онро барои рушди ҷомеа таъкид карда, барои нашр кардани он мерос ҳаракат карданд. Дар Москва “Намунаи адабиёти тоҷик”-и С.Айнӣ соли 1926 нашр шуда буд ва соли 1940 бахшида ба даҳаи маданияти тоҷик дар Москва наشريёти давлатии Тоҷикистон китоби “Намунаҳои адабиёти тоҷик”-ро ба табъ расонид. Чопи ин китобҳо бештар мақсади сиёсӣ дошт ва дар он замон хеле муҳим буд. Бо наشري китоби С.Айнӣ решаҳои қадимаи тоҷикон дар Осиёи Марказӣ исбот гардид. “Намунаҳои адабиёти тоҷик” дигарбора ин матлабро таъкид карда, дар замони шӯравӣ вусъат ёфтани адабиёти тоҷикро ба маърази намоиш гузошт. Мураттибони осори номбаршуда китобхоро бо мақсади дарёфти нусхаҳои саҳеҳ ва наشري бозғатимоди осори гузашта таҳияву тасниф накардаанд.

Дар кишварҳои мо танҳо дар солҳои панҷоҳуми асри XX дар зери таъсири мактабҳои матншиносии Москваю Ленинград масъалаи тасҳеҳу наشري мероси хаттӣ ба роҳ монда шуд. Осори интишордодаи донишмандони матншинос, ки дар сарғаҳи он академик А.Мирзоев меистод, тадричан ин соҳаро ба маҷрои тозаи илмӣ дохил кард.

Матншиносӣ ҳамчун фанне, ки дар асоси нусхаҳои мӯътабар таърихи таҳаввули матнҳоро аз оғоз то анҷоми замони муайян месанҷад, тағйироти онро нишон медиҳад,

дар истиққори матни асли талошҳои равишманд ба кор мебарад ва амонати таърихию илмиро пос медорад, ташаккул ёфт. Аҳдофу мақсадҳои матншиносӣ ҳамчун бахши бунёдии суҳансанҷӣ дар масъалаҳои зерин мушаххас мешавад:

1. Таҳқиқ намудани таърихи пайдоиш ва тағйироти осори хаттӣ;

2. Сара кардан ва тасҳеҳи осори хаттӣ бо мақсади ба даст овардани нусхаи ба асл наздик;

3. Дар асоси усулҳои равишманд нашр кардани мероси хаттӣ ҳар яке аз ин вазифаҳо ҷузъиёти таҳассусӣ ва шеваҳои таҳаққуқ ёфтано доранд, ки дар фаслҳои алоҳидаи ин китоб мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Фанни матншиносӣ рисолати боифтихори посдории мерос ва ҳифзи амонати илмиро дар ихтиёр дорад. Соҳибони ин фан дар назди таърих масъул ва дар назди муаллифони осори хаттӣ мадюн ҳастанд, ки покизақору дақиқназар ва соибу амин бошанд. Ҳамин фазоил ҷавҳари аслии пажӯҳиши нусахи хаттӣ пазируфта шудааст. Ба хусус, дар даврони кунунӣ, ки барои ҳаллу фасли масоили матншиносӣ имкониятҳои хуб фароҳам омадаанд, ин масъулиятро дарк кардан самараи олии хоҳад дод.

Савол ва супоришҳо

1. Истилоҳи *“Матншиносӣ”* солҳои чандум ба муомилоти илмӣ ворид шудааст?

2. Соли 1928 кадом асари донишманди рус Б.В.Томашевский ба таъъ расидааст ва он дар рушди матншиносии тоҷик чӣ аҳамият дорад?

3. Ба кори нусхабародорию тасҳеҳи матн кадом донишмандони тоҷик машғул шудаанд ва кадом қорқоро анҷом додаанд?

4. Аҳамияти наشري *“Намунаи адабиёти тоҷик”* аз ҷиҳати иборат аст?

5. Мақсад ва вазифаҳои матншиносиро гуфта диҳед.

Мавзӯи 3. Мушкилот ва истиқболи матншиносӣ бо илмҳои дигар

Нақша:

1. Мушкилоти фанҳои матншиносӣ ва роҳҳои ҳаллу фасли он;
2. Ақидаи матншиносон доир ба чор душвории илми матншиносӣ;
3. Муносибати илмҳои филологӣ бо фанҳои дигар;
4. Муваффақиятҳои академик А. Мирзоев дар тадқиқи матнҳо;
5. Матншиносӣ дар тадқиқи назарияи адабиёт;
6. Алоқаи матншиносӣ бо илми забоншиносӣ, шарҳшиносӣ, осоршиносӣ ва хатшиносӣ.

Калидвожаҳо: зарофат, расмулхат, атрибутсия, ғалат, тадқиқот, услуб, қолаби луғавӣ, сахм, алҳол, рафеъ.

Фанни матншиносӣ дорои мушкилоти ба худ хос дорад, ки онҳо мустақилият ва фарқи нақди матнро аз таърих, назарияи адабиёт, санъатшиносӣ, бостоншиносӣ, палеография барин соҳаҳои илм таъмин менамоянд. Ҳоло дар матншинос мафҳумҳои таъйиноти муаллиф (атрибутсия), санагузори матн (датировка), таҳрир (бо фаҳму фаросат муайян кардани хатоҳои матн – конъектура), тавзеҳот, талхис, машқук (*dubia*) чун масъалаҳои муҳим ташаккул ёфтаанд, ки бо ҳама фарқ ва вазифаҳои муайяни худ ба як сарчашма – дастнависи матнҳои чопӣ ва услуби ҷонаи тадқиқоти матншиносии асарҳо вобаста мебошанд.

Барои матншиносони осори адабӣ илова бар фазилатҳои номбаршуда таъбу қареҳаи салим ва фаросати комил мебошад, то зарофатҳои каломӣ бадеиро бо диққату назокат шиносанд. Дар кишвари мо тасҳеҳу таҳияи мутуни илмию адабӣ мушкилоти бештаре дорад. Табдили

хати арабӣ ба лотинӣ (дар соли 1930) ва боз ҳам ивази дигарбораи он (дар соли 1940) аз лотинӣ ба кириллӣ занҷираи деринаи аслҳои нусхашиносӣ ва хату саводно канда кард. Вақте ки таҳияву нашри мутуни адабию илмӣ ба алифбои лотинӣ оғоз гардид, мушкилоти имлову расмулхат пеш омад. Акнун мебоист шакли дигари навишт ва имлои калимотро риоя кард. Калимаҳое, ки бо ҳарфҳои зои манқута, зод, зол, изғӣ навишта мешуданд, мебоист, асли решагии худро раҳ кунанд ва аз лиҳози талаффузу овозшиносӣ низ тақозо мешуд, онҳо ҳамсон ва ягона бошанд. Масалан, дар имлои арабӣ калимаи “асир” чандин қолаби луғавӣ дошт, ки ҳар яке аз масдари ҷудогона берун меомад. Чунончи “асир” ба маънои баланд, оӣ; маҳбус; бандӣ, шира; шираи ангур, мушкӣ, душвор меояд. Яъне “асир” ба сои мусалласа аз “асир”-и навишташуда бо син ва ду “асир”-и дигар ҳар ду бо айн, аммо яке бо “сод” ва дигаре бо син аз ҳамдигар фарқи кулӣ доранд. Дар расмулхати кириллӣ омилҳои таъйифгари решаҳои фарҳангӣ интишору тақвияти бештар пайдо кард. Зери таъсири ин омилҳо аҳли илму адаб бо равишҳои ҷадид таълим гирифта, суннатҳои чандинасраи аҷдоди худро андак-андак ба қабзаи фаромӯшӣ вогузошанд.

Ҳар як фан муаммо ва душвориҳои хоси худро дорад. Аз ин рӯ душвориҳои илми матншиносиро аз зеринҳо иборат донишман мумкин аст:

1. Яке аз душвориҳои илми матншиносӣ муайян сохтани таъиноти муаллиф (атрибутсия) ва асарҳои мансубу машқук мебошад. Аз сабаби набудани нусхаҳои муаллифӣ ва ё қарибулаҳди муаллиф, мавҷуд будани нусхаҳои зиёди пурихтилоф аксари осори суҳанварон то ҳол ниёз ба омӯзишу таҳқиқи матншиносӣ доранд. Чунончи, то солҳои наздик сурудаҳои Қатрон ба Рӯдакӣ нисбат дода мешуду ҳақими Тӯсро соҳиби маснавии “Юсуф ва Зулайхо” медонистанд, ба Шайх Саъдии Шерозӣ девони

“Хубсиёт”, ба Мавлонои Румӣ дафтари ҳафтуми “Маснавӣ”, ба Аҳмади Қомӣ “Варқа ва Гулшоҳ” ва ба Амир Хусрав “Чор дарвеш”-ро нисбат медоданд.

2. Душвории дигар дар мавриди шинохти осори классикон дар он аст, ки дар таърихи адабиёт шоирони ҳамтаҳаллус хеле зиёданд ва аксари котибон ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ сурудаҳои онҳоро ба ҳам махлут сохтаанд. Чунончи, бо таҳаллуси Аттор, Хайём, Қомӣ, Махфӣ, Мушфиқӣ, Ҳофиз, Фонӣ, Камол ва ғайра чандин нафар эҷод намудаанд, ки то ҳанӯз дар шинохти осори аслии онҳо баҳсҳо ҷой доранд. Барои далел метавон гуфт, ки дар “Девони кабир”-и Мавлоно Румӣ (бо таҳаллуси Шамси Табрезӣ эҷод кардааст) беш аз 200 ғазали Шамси Машриқӣ дохил шудааст, теъдоди рубоӣҳои Ҳаким Хайёми Нишопурӣ, ки дар сарчашмаҳои асил беш аз 60 – рубоӣ наёмадааст, имрӯз ба 3000 адад расидааст ва бидуни тардид метавон гуфт, ки аксари кулли он рубоӣҳо аз Хайём нестанд. Ё худ аз сабаби ҳамтаҳаллус будан то солҳои наздик девони Фони Кашмирӣ ба Алишер Навоӣ, ки дар ашъори форсиаш Фонӣ таҳаллус дошт, нисбат дода мешуд. Дар мавриди ашъори Зебунисо (1639–1702) низ байни таъкиранигорон, муҳаққиқон ва матншиносон баҳсҳои зиёд ҷой доранд. Ҳангоми омӯзишу таҳқиқи матншиносон маълум гашт, ки Зебунисо “Девони ашъор” надошта ва ҳатто “Махфӣ” таҳаллуси ӯ набудааст. “Девони ашъор”-е, ки чанд даҳсолаҳо ба Зебунисо нисбат медиҳанд, аслан сурудаҳои Махфии Раштӣ, шоири нимаи дуюми асри XVI ва ибтидои қарни XVII мебошад. Гузашта аз ин, дар таърихи адабиёт қариб 10 шоир бо таҳаллуси Махфӣ шеър гуфтаанд, ки дар ин хусус донишманди маъруфи тоҷик Абдуллоҷон Ғаффоров муфасссал ҳарф задаанд.

3. Душвории дигаре, ки илми матншиносӣ имрӯз бо он рӯбарӯ аст, ин муайян сохтани абёт, порча, фасл, иборот ва ҷумлаҳои илҳοқӣ мебошанд. Ҳангоми омӯзишу

тадқиқотҳои матншиносон маълум гашт, ки аксари ашъори суханварони маъруфи форсу тоҷик ҳоли аз илҳоқ нестанд.

Бино ба қавли А.Афсаҳзод дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавси қариб даҳ ҳазор байт, дар маснавии “Лайли ва Мачнун”-и Ҳаким Низомӣ наздик ба 500–600 байт ва дар “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Румӣ беш аз шаш ҳазор байти илҳоқи ҷой доштанд.

4. Душвории дигари илми матншиносӣ ин дохил шудани сурудаи як суханвар дар девону куллиёти адиби дигар мебошад. Дар ин ҳангом матншинос бояд мунаққиди хуб бошад. Зеро танҳо мунаққиди соҳибтаҷриба метавонад моли як суханварро аз сурудаҳои шоири дигар ҷудо намояд. Ин ҳодиса бештар ба сабаби дуруст наомӯхтани ашъори як суханвар ва ё худ бе муқоиса ва муқобала таҳия намудани ашъори шуаро рух медиҳад.

Тағйир ёфтани алифбо зарбаи аввал барои дур гаштани тоҷикон аз сарчашмаҳои файёзи таърихиву суннатӣ буд. Зарбаи дигар ҷорӣ гаштани назорати давлатӣ барои таҳия ва таъбу наشري китобҳои хаттии тоинқилобӣ маҳсуб мешавад. Махсусан воқеоти мудҳиши солҳои сиёми асри гузашта боиси аз байн рафтани ҳазорҳо ҷилд китобҳои хаттии қадима гардид. Дар ҳоли ба алифбои кириллӣ таҳия кардани баъзе аз китобҳои адабӣ ҳатман ҷойҳои “зарарнок”-и онро ихтисор мекарданд, баъзе калимаю ибороташро дигаргун месохтанд ва танҳо ба иҷозати шӯъбаи махсуси нозиротӣ ба зерӣ ҷоп меоварданд. Бисёре аз донишмандон, таҳсилкардагони мадрасаҳои Бухорову Самарқанд ва Хӯҷанду Хӯқанд дар солҳои сиём кушта шуданд ё муҳожирати иҷборӣ ихтиёр карданд. Дар натиҷа донандагон ва омилони китобҳои хаттӣ сол то сол кам мешуданд. Аз як сӯ талаф гаштани ҳазорҳо–ҳазор китобҳои арзишманди хаттӣ ҷопӣ, аз сӯи дигар мусибати гарони қатлу бадарғаи донишмандон, илова бар ин тағйири алифбо ситами ҷонкоҳи таърих бар сари мардуми тоҷик ва

умуман аҳли ин минтақа буд.

Матншиносӣ дар тадқиқи назарияи адабиёт низ саҳм мегирад. Масалан, адабиётшинос Носирҷон Маъсумӣ дар хусуси услуби қиссаи “Марги судхӯр” сухан ронда қайд мекунад, ки дар ин асар ду услуби тасвир ҳам услуби тасвири асарҳои бачагона чун “Аҳмади девбанд”, “Мактаби кӯҳна” ва ҳам услуби тасвири адабиёти калонсол чун “Одина”, “Дохунда” ва “Ғуломон” истифода гардидааст. Вале муайян намудани сабаби дар қиссаи “Марги судхӯр” корбасти ду услуби тасвир ба зиммаи матншинос меафтад. Дар натиҷаи муқоисаи матнҳои гуногуни қисса маълум мешавад, ки ин асар аввал чун асари бачагона таълиф шуда будааст ва баъдтар нависанда онро таҳрир карда, ба таъбу завқи хонандаи калонсол мувофиқ мекунад ва бо ҳамин дар қисса ду услуби тасвир мавқеъ пайдо менамояд.

Чунин мисолҳо бисёранд ва ҳамаи онҳо гувоҳи он мебошанд, ки матншиносӣ ба дигар илмҳои адабиётшиносӣ дар муносибати басо наздик мебошад ва дар тадқиқи худ аз дастовардҳои дигар қисматҳои адабиётшиносӣ ба таври фаровон истифода мекунад.

Матншиносӣ ба илмҳои забоншиносӣ, шарҳшиносӣ, осоршиносӣ, хатшиносӣ ва ғайра низ муносибати наздик дорад. Маълум, ки илмҳои забоншиносӣ ба таҳлилу тадқиқи забони асарҳои бадеӣ ҳамгуна мебошанд. Бинобар ин тадқиқи забоншиносӣ ҳамон вақт бомуваффақият мебарояд, ки агар дар асоси матнҳои комили саҳеҳи асарҳои бадеӣ фароҳам оварда шавад. Масалан, забоншиносоне, ки аз рӯи матнҳои то соли 1992-и қиссаи “Одина” тадқиқот бурдаанд, дар нишон додани хусусиятҳои сарфию наҳвӣ ва услубии асар ба мушкилоти зиёд дучор мешуданд. Зеро матнҳои чопии асар, аз ҷумла матни куллии он пур аз ғалати забонӣ, аз қабилӣ нодуруст омадан ё ихтисор гардидани ҷузъҳои ҷумлаҳо, калимаҳо ва таркибҳо мебошад. Ҳангоми тайёр намудани матни илмӣ “Одина”

қариб 240 ғалат ва гуногунхониҳои хурду калон ислоҳ гардид. Масалан, аз ҷумлаи “ҳар сангеро, ки гӯсфанд дар аснои ғалтидани худ (бархӯрда аз ҷояш бечо мекард, ин санг низ ба санги дигаре бархӯрда ўро) дар ҷунбиш ва ҳаракат меовард” таркиби “бархӯрда аз ҷояш бечо мекард, ин санг низ ба санги дигаре бархӯрда ўро” аз матн афтидааст, таркибҳои хай мезад, хай лагадкорӣ мекард, диёри ғурбат ба таркибҳои ҳам мезад, ҳам лагадкорӣ мекард, диёри беғурбат иваз шудааст, ба ҷойи калимаҳои дар, бевазанона, мардака... вожаҳои дарак, бевазанон, мард ки... омадааст ва ғайра. Матни илмӣ бошад, барои тадқиқи забоншиносии қиссаи “Одина” шароити хуб фароҳам овард.

Матншиносӣ ба илми шарҳшиносӣ муносибати қавӣ дорад. Шарҳшиносӣ дар таърихи фарҳанги мо мавқеи зиёд дорад. Шарҳҳои “Тулистон” (аз тарафи Судӣ – асри XVI), “Маснавии маънавӣ” (аз тарафи Абдулатифи Аббосӣ – асри XVII), “Бӯстон” (аз тарафи Абдулҳасани Фарохонӣ) дар ҷаҳон машҳур мебошанд. Шореҳон яке аз принципҳои муҳимми матншиносӣ принципи коррексияро бомаҳорат истифода мебарданд. Яъне онҳо ҳангоми таҳия аз байни нусхаҳои сершумор нусхаи қадима ва ба давраи зиндагии муаллиф ҳарчи наздиктарро чун асос қабул карда, дигар нусхаҳоро ба он татбиқ мекарданд ва ба ин восита нусхаҳои саҳеҳро ба вуҷуд меоварданд. Масалан, Абдулатифи Аббосӣ аз рӯи ҳамин усул дар “Маснавии маънавӣ”-и Мавлонои Рум 2000 байти илҳोқиро ошкор кардааст.

Матншиносӣ ба илми таърих алоқаи қавӣ дорад. Аз як тараф, барои тадқиқи илми таърих матнҳои саҳеҳу дуруст зарур бошад, аз тарафи дигар, дар тадқиқи матншиносӣ давраҳои таърихӣ ва замону макони муайян аҳамияти калон дорад. Бисёр муаммоҳои матншиносӣ маҳз ҳангоми ба инобат гирифтани давраҳои таърихӣ ҳалли пурраи худро меёбад. Масалан, дар маводҳои солҳои 1947 ва 1948 достони “Парии Бахт”-и устод Лохутӣ дар қатори образҳои

дигари асар образҳои Ҳакими бахтшинос (В.И.Ленин) ва Ҳомии бахт (И.В.Сталин) мавқеи муайян доранд. Аммо дар матни куллии шоир аз дoston образи Ҳомии бахтро ихтисор менамояд. Сабаби ихтисори ин образро дар ҳодисаҳои сиёсии давр ҷустуҷӯ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳизби коммунист баъди сари И.В.Сталин (соли 1953) ба парастии шахсияти ӯ мубориза эълон кард ва шоир низ маҷбур шуд, ки ин образро ихтисор кунад.

Яке аз муаммоҳои матншиносӣ ин санагузори матн мебошад. Муайян намудани санаи тавлиди матн ва ҷопи асар дар тадқиқи таърихи матн аҳамияти калон дорад. Умуман, матншиносӣ барои ҳалли принципҳо ва муаммоҳои худ ба воқеаҳои таърихӣ, санадҳо ва маводи воқеӣ таъия дорад.

Матншиносӣ ба осоршиносӣ муносибати наздик дорад. Тадқиқи таърихи матн ҳамон вақт боэътимод ва боэътибор мегардад, ки бо маводи бойгонии нависандагон асос ёфта бошад. Ба вучуд овардани матни саҳеҳу комили асар бе истифодаи дастхатҳои нависандагон имкон надорад. “Дастнависи асари нависанда нафақат барои матншиносон ва ба ҷопхозиркунандагони асарҳои бадеӣ, балки барои тадқиқотчиён, барои онҳое, ки аз ҳар як дастхати шоир мисраи то ин дам номаълумро ҷустуҷӯ мекунанд ё ин ки таҳрири аввали бисёр шеърҳо ва романҳои машхурро муайян менамоянд, маводи иловагӣ медиҳад, дастнавис ба мо нафақат хусусияти аслии матнро зоҳир мекунад, балки ҷараёни эҷод шудани онро нишон медиҳад”.

Бисёр китобҳои адибон зоҳиран хуб ороиш ёфтаанд, лекин азбаски бе истифодаи маводи бойгонӣ фароҳам омадаанд, аз нигоҳи маъно саҳеҳияти матни онҳо камарзишанд. Дар Тоҷикистон аксар бойгонии нависандагон мавриди истифодаи муҳаққиқон қарор нагирифтаанд. Ин аст ки то ҳол ҷопи ягон куллии нависандагони муосир дар шакли пурра анҷом наёфтааст.

Куллиёти 15 – чилдаи устод Айнӣ бошад, аз нашри чилди нахусти он қариб шаст сол сипарӣ шуда бошад ҳам, алҳол нотаом аст. Ҳамаи ин норасоиҳои нақди матн барои он аст, ки илми осоршиносӣ ҳанӯз дуруст ба роҳ монда нашудааст.

Ҳамин тариқ, илми матншиносӣ ба илмҳои гуногуни ҷомеашиносӣ, ба журналистика ва тарҷумонӣ муносибати ногустастанӣ дошта, бисёр масъаларо танҳо дар иртибот ба онҳо бояд ҳал намояд. Дар айнӣ ҳол тадқиқоти матншиносӣ боиси инкишофи илмҳои номбурда мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. *Кадам мушкилотҳои фанни матншиносиро медонед?*
2. *Матншиносӣ бо кадом илмҳо муносибати қавӣ дорад?*
3. *Робитаи матншиносӣ бо назарияи адабиёт чӣ гуна аст?*
4. *Муносибати қавии матншиносиро бо илми шарҳшиносӣ эзоҳ диҳед.*
5. *Муаммоҳои матншиносиро доир ба воқеаҳои таърихӣ фаҳмида гиред.*

Мавзӯи 4. Замина ва омилҳои шаклгирии матншиносӣ. Матншиносии илмӣ тоҷик

Нақша:

1. Маркази “Рабъи Рашидӣ” дар заминаи шаклгирии матншиносӣ;
2. Сабаби суст шудани таъбу нашр дар “Рабъи Рашидӣ”;
3. Фаъолияти “Ихлосия”;
4. Фанни китобат дар аҳди Темуриён;
5. Нуқтаҳои муҳимтарини нусханависии асри XV;
6. Анъанаҳои хушнавӣ дар Мовароуннаҳр вақти ҳукмронии Шайбонӣ.

Калидвожаҳо: саҳм, алҳол, рафеъ, тасҳеҳ, сармоя, маъмур, дабир, музаҳҳиб, базл, арбоб, нумӯъ, анво.

Замина ва шаклгирии матншиносӣ бевосита ба маркази бонуфузи “Рабъи Рашидӣ” алоқаманд аст, ки дар он донишмандон ва хушнависон ба таълифу китобати осор пардохтанд. Бо супориши Рашидаддини Фазлуллоҳ садҳо ҷилд “Қуръон” ва китобҳои дигар нусхабардорӣ гашта, ба марокизи гуногун ва шахсони алоҳида фиристода мешуданд. Ҳама Рашидаддин дар китобхонаи “Рабъи Рашидӣ” шаст ҳазор ҷилд китоб ҷамъ оварда, садҳо нусхаи онро бо сармояи хеш аз нав китобат фармуда барои ин марказ вақф карда буд. Дар назди “Рабъи Рашидӣ” корхонаи коғазсозӣ, мараммати (таъмири) нусхаҳои фарсуда амал мекарданд. Ҳама Рашидаддини Фазлуллоҳ беҳтарини хушнависони он аҳдро ба ҳамкорӣ даъват карда, барои рушду тақвияти хонаи онҳо мусоидат намуд.

Китобхонаи “Рабъи Рашидӣ” феҳристи мукаммали худро дошт, ки намоёнгари низоми мураттаби китобдорӣ ва нусханависӣ мебошад. Инчунин гурӯҳе аз донишмандон ва хушнависон ба тасҳеҳу муқобалаи нусхаҳои хаттӣ

маъмур буданд. Яке аз онҳо донишманди машҳур Абдурраззоқи Бағдодӣ мебошад, ки соли 714 ҳичрӣ бо ҳамроҳии Камолиддин Мӯсои Ардабилӣ китоби “Ҷомеъ-ут-таворих”-ро муқобалаву тасҳеҳ кардааст. Дар “Рабъи Рашидӣ” ҳамчунин донишмандони дигар монанди Муҳаммад ибни Алии Шерозӣ, Абдулкарим ибни Ҳасани Фароҳонӣ, Абдулазиз ибни Муҳаммади Кирмонӣ ба кори тасҳеҳу муқобалаи осори хаттӣ машғул мешуданд.

Боиси таассуф аст, ки баъди кушта шудани Хоҷа Рашидаддини Фазлуллоҳ кори “Рабъи Рашидӣ” аз ривочу равнақ бозмонд. Тадриҷан китобҳои ин марказ ба яғмо рафтанд. Теъдоде аз он нусхаҳои нодир имрӯз дар китобхонаҳои Эрон, Туркия, Озорбойҷон, Русия, Фаронса, Англия, Олмон ниғаҳдорӣ мешаванд, ки дар асрҳои XVIII–XX ба дасти китобчаллобон фурӯхта шудаанд.

Зоҳиран дар охириҳои асри XIV барои бозсозии “Рабъи Рашидӣ” кӯшишҳои номуваффақе ба амал омада буд, ки қитъаи зерини Шайх Камоли Хуҷандӣ онро гувоҳӣ медиҳад:

Гуфт Фарҳод оғо ба Мирвалӣ,
Ки “Рашидия”-ро кунем обод.
Зар ба табрезииён ба очуру санг,
Бидиҳем аз барои ин бунёд.
Буд мискин ба шуғли кӯҳканӣ,
Ки зи мӯрони кӯҳу дашт зиёд.
Лашкари подшоҳ Тўқтомиш
Омаду хотиф ин нидо дардод:
“Лаъли Ширин ба коми Хусрав шуд,
Кӯҳ беҳуда меканад Фарҳод”.

(Девон, нашри Давлатободӣ, саҳ. 420)

Соли 2006 дар Табрез баҳшида ба тарҳи эҳёи “Рабъи Рашидӣ” кунгураи байналмилалӣ доир карданд. Дар ин анҷумани илмӣ бошукӯҳ таъкид гардид, ки “бисёре аз

нусахи хаттӣ, сиккаҳо ва осори бачомонда аз ин давра ба сурати парокандаву хом ниғаҳдорӣ мешаванд ва ҳанӯз оршиви комил, саҳеҳ ва қобили эътимод ва истифодае аз онҳо таҳия нагардидааст”.

Донишмандон дар асоси номаи Рашидаддини Фазлуллоҳ ба писараш муайян кардаанд, ки “Рабъи Рашидӣ” аслан як шаҳраки донишгоҳӣ буд. Рашидаддини Фазлуллоҳ ба фарзандаш навишта буд: “... Рабъи Рашидӣ, ки дар мавқеи азимати шумо барои ташкил ва сохтани он нақшаву муқаддамоти корро фароҳам карда будем, акнун тамом шудааст ва дар он 24 корвонсарои бузург, 1500 дӯкон, 30 ҳазор хонаи некӯ сохтаем. Ҳаммомҳо ва боғҳои мутааддид ва анборҳову осиебҳо ва коргоҳҳои порчабофию коғазсозӣ ва як коргоҳи рангрезӣ ва як зарробхона низ бино шудааст”. Дар ҳамин нома таъкид шудааст, ки ин ҳама корҳоро барои тарвиҷи илму маърифат ва кӯмак ба аҳли қалам анҷом додааст, то ки онҳо “бо осудагии хотир ба ишоаи (пахнкунии) илм бипардозанд”.

Боиси таассуф аст, ки ин маркази бонуфузи илмӣ ва бунёди азими хаттотӣ умри дарозе надошт, баъди онро ғорат кардани Тӯхтамишхон вайронаҳои Рабъи Рашидӣ то асри XVIII боқӣ мондааст ва дар заминларзаи харобиовари соли 1780 ба хок яксон гаштааст.

Дар замони Темуриён наҳзати нусханависӣ ва тадвину ороиши китоб ба авҷи тараққӣ расид. Шоҳзодагони темурӣ бо мақсади касби шӯҳрат ва интишори ном ба анвои ҳунарҳои нафис таваҷҷӯҳи тоза сарф карданд. Ҳироту Самарқанд аз марокизи асосии таҷаммӯӣи донишмандон, адибон, ҳушнависон, хаттотон, наққошон, музаҳҳибон ва муншиёну воизон маҳсуб мешуданд. Ҳирот, ки тахтгоҳи давлати Темуриён буд, нуфузи аҳли донишу ҳунар он ҷо бештар эҳсос мешуд. Ба вежа ҳузури Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, Мир Алишери Навоӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дастгирии маънавияю моддии онҳо аз аҳли китоб боиси

ривочи нусханависию китобдорӣ гардид.

Муаллифони китоби “Персидские миниатюры XIV–XVII вв” таъкид кардаанд, ки дар асрҳои мазкур бахусус дар аҳди Темуриён хушнависи китобҳои хаттӣ ҳамроҳ бо наққошиҳои зариф анҷом ёфта, аз нуфузи қобили таваҷҷӯҳи ниҳодҳо ва марказҳои тазйини (ороиши) китоб гувоҳӣ додаанд. Ин хулосаҳои ҷолиби О.Ф. Акимускин ва А.А. Иванов дар пажӯҳишоти М.М. Ашрафӣ, ки ба замони Темуриёну Сафавиён ва давраҳои дигар мансуб аст, тақвият ёфтааст. М.М. Ашрафӣ дар китоби “Из истории развития миниатюры Ирана XVI” ҷойгоҳи марокизи хушнависи наққошии Табрез, Қазвин, Шероз, Ҳирот, Исфаҳон ва Машҳадро таъкид кардааст.

В.Б.Веймари ва Г.И.Костыгова Г.И. ҳам ривочи марказҳои хушнависиро дар ин аҳд баррасӣ карда, мақоми арҷманди онҳоро ба таҳлил гирифтаанд.

Эҳсони Ёршотир дар китоби “Шеърӣ форсӣ дар аҳди Шохрух” таъкид менамояд, ки “Мушаввиқи бузурги ҳунар дар ин аср Бойсанғур аст, ки худ хаттоту шоир ва наққош буда ва ба саховати тамом арбоби ҳунарро ҳимоят мекард. Дигар шохзодагони темурӣ низ дар ин роҳ кӯшиданд. Китобҳои, ки дар дастгоҳи бойсанғурӣ истинсоху саҳҳофӣ шуд, аз ҳайси ҷилду коғаз ва буришу тазҳибу зарофат аз беҳтарин навиҳои худ ба шумор меравад”.

Дар тарвиҷи нусханависӣ, наққошӣ ва ороиши китоб хидмати вазири донишманд Мир Алишери Навоӣ бағоят бузург аст. Навоӣ дар пайравӣ аз корҳои Хоҷа Рашидаддини Фазлуллоҳ ба таъсиси маркази бонуфузи китобдорию хушнависӣ иқдом кард. Он марказ бо номи “Ихлосияи Ҳирот” маъруф аст.

Дар “Ихлосия” китобхонаи хубу муҷаҳҳаз, хонақоҳ, ҳуҷраҳои таълимӣ, бунёди ҳифзи “Қуръон”, ниҳоди хушнависон, масҷид, ҳуҷраҳои вежаи саҳҳофон, музаҳҳибон фаъолият доштанд. Мир Алишери Навоӣ

беҳтарини хаттотони он аҳдро дар “Ихлосия” гирд оварда, онҳоро сарпарастӣ мекард. Муддате рӯзгори Султоналии Машҳадӣ, Хоҷа Муҳаммади Ҳофиз, Султоналии Қоинӣ, Султонмуҳаммади Нур, Мавлоно Абдулҷамил, ки ҷумлагӣ бо унвонҳои ифтихории “султони хаттотон”, “пешвои хушнависон”, “саромади котибон” ёд шудаанд, дар ҳамин марказ сипарӣ гашта, онҳо барои таърихи хушнависӣ ифтихорофаринӣ карданд. Дар ороиши китоб ва анвои дигари наққошӣ наққошони маъруф Мавлоно Муҳаммади Исфаҳонӣ, Камолиддини Беҳзод, Қосималии Чехракушо, Мираки Наққош ва шогирдони онҳо камолоти хунаро ба харҷ медоданд.

Фанни китобат дар аҳди Темуриён ончунон рушду нумӯш дошт ва осори дурахшоне ба ёдгор гузошт, ки аҳди таҳқиқ хушнависиро ҳамчун як навъи олии ҳунари нафиса шинохтанд. Бояд зикр кард, ки то бунёди “Ихлосия” низ шоҳзодагони темурӣ ба ҷамъоварӣ ва тасҳеҳу тартиб додани нусхаҳои хаттӣ алоқаи фаровон доштанд. Чунончи дар аҳди Мирзо Бойсанғур “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Гулистон”-и Саъдӣ ба қалами хаттоти маъруфи он аҳд Ҷаъфари Табрезӣ китобат шудааст. Дар ҷамъоварӣ ва таҳияву тасҳеҳи нусха чандин нафар донишмандону хушнависон ҳамкорӣ кардаанд. Китобати “Шоҳнома” соли 829 ҳиҷрӣ (1425 мелодӣ) ва “Гулистон” соли 833 (1429 мелодӣ) поён пазируфтааст. Ин нусхаи “Шоҳнома”, ки бо муқаддимаи Шарафуддин Алии Яздӣ ва бо хати Ҷаъфари Табрезӣ китобат шудааст, бо номи “Шоҳномаи бойсанғурӣ” маъруф мебошад.

Дигар аз нусхаҳои нафиси хаттии “Шоҳнома”, ки соли 840 ҳ.(1436 мелодӣ) ба қалами ҳамон хаттоти номӣ – Ҷаъфари Табрезӣ барои Султон Иброҳим китобат шудааст, дар Китобхонаи “Кохи Гулистон”-и Эрон (собиқ китобхонаи салтанатӣ) нигоҳдорӣ мешавад. Аз ин санад маълум мешавад, ки ҳокими Форс Иброҳим Султон низ дар

пайравӣ аз бародари худ Мирзо Бойсанғур маркази хаттотӣ ва наққошӣ бунёд карда, аз ин роҳ дар рушди хушнависӣ ва интишори нусхаҳои нафиси хаттӣ кӯшишҳои ҷиддӣ ба амал овардааст. Ҳамчунин дар шаҳрҳои Табрез, Исфаҳон, Самарқанд, Бухоро, Балх, Қазвин доираҳои нисбатан маҳдуди хушнависон нусхаҳои ҷолиби осори илмию адабиро қаламӣ карда, китобхонаи ҳокимони маҳаллӣ ва ашхоси алоҳидаро ғанитар месохтанд.

Дар қарни понздаҳум кори нусхапардозӣ, ороиши китоб, тасҳеҳу муқобалаи нусхаҳо вусъат гирифта, ҳунари хаттотӣ ба баландтарин нуқтаи олии инкишоф расид. Ошноӣ бо тозагиҳои нусханависӣ ва ҳунари хаттотӣ имкон медиҳад, аҳли ҳирфои китобдорӣ бо тақя бар ин огоҳии хеш нусхаҳои хаттии ин давраро беҳтар шиносанд. Метавон вежагиҳои нусханависии ин давраро дар нуктаҳои зерин баррасӣ кард:

1. Бештарини нусхаҳои хаттии аҳди Темуриён ба хати наस्ताълиқ китобат шудаанд. Наस्ताълиқи Миралии Табрезӣ, ки мухтареи ин хат дониста шудааст, бо кӯшишҳои ҳунарии Ҷаъфари Табрезӣ, Султоналии Машҳадӣ, Султонмуҳаммади Нур ва пайравону ҳамсафони онҳо ба авҷи эътило расид. Чунонки зикр гардид, наस्ताълиқнависӣ аз ғанни маъмулии китобат ба навъи ҳунари нафис табдил ёфт.

2. Дар дастнависҳои аҳди темурӣ таъсири наққошии Чин бештар аст, аз ин рӯ нусхаҳои хаттии дорои минётур ва наққошиҳои ороишӣ дар ин давр аз истиқболи бештар бархурдор гаштанд. Албатта, дар нусхаҳои қаламишудаи “Рабъи Рашидӣ” низ таъсири наққошии чинӣ эҳсос мешавад, аммо он густардагӣ диққатро надорад.

3. Дар аҳди Темуриён ба тазҳиби китобҳо, тиллокорӣ ва нақшакашии зарҳалӣ таваҷҷӯҳи тоза зоҳир карданд. Дар ин маврид зикри ин нукта аз ғоида ҳолӣ нест, ки пеш аз Темуриён низ китобҳои зебу зинат додашуда бо тиллокорӣ

мавҷуд буданд, аммо теъдоди онҳо мунҳасир ба нусхаҳои нодири “Қуръони карим” мегашт. Дар истифодаи тилло барои ороиши “Қуръон” шартҳои роият мекарданд. Танҳо дар ҳоле ки “Қуръон” бо мақсади эҳдо ба малика ё бонувони ашрофзода хушнависӣ мешуд, имкон дошт, ки аз ҷавҳари тиллоӣ истифода кунанд.

4. Аз сабаби ривоҷи хушнависӣ ва рӯ ба густариш овардани мадрасаю мактабҳои вежаи ин ҳунар ниёз ба таълифи рисолаҳои мавсум ба “Дастури настаълиқ” ё “Дастури хушнависӣ” бештар гардид. Дар посух бар ин ниёзҳо рисолаҳои Миралии Ҳиравӣ, Султоналии Машҳадӣ, Маҷнуни Рафиқӣ навишта шуданд. Ба тадриҷ эҳсос мегардад, ки хатти мақбулу таъйидшудаи настаълиқ ба расмӣ даромад ва нусхаҳои хаттии мушобеҳ рӯ ба афзоиш ниҳоданд.

5. Муҳимтарин вежагии теъдоди аз нусхаҳои хаттии замони Темуриён то андозае аз усулҳои равишманди тасҳеҳу таҳияи мутун бархурдор гаштани котибони онҳост. Ҳангоме ки аҳли дониш ва фозилони нусханавис ба таҳияи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ “Ҳамса”-и Низомӣ, дostonҳои Ҳусрави Деҳлавӣ, “Гулистон”-у “Бӯстон”-и Саъдӣ эҳтимом варзиданд, дарёфтанд, ки нусхаҳои ҷамъоварикардаи онҳо якдаст нестанд ва дар бисёр маворид бо ҳам ихтилофдоранд. Аз ин сабаб тадриҷан ба интиҳоби нусхаҳои мӯътабар ва татбиқи онҳо тавачҷӯх зоҳир карданд. Маълум аст, ки бо даргоҳи Мирзо Бойсанғур Ҳофизи Абрӯ ва Шарафуддин Алии Яздӣ барин донишмандон ҳамкорӣ доштанд. Хушнависони дарбор, махсусан, Ҷаъфари Табретӣ бо фазлу дониш ораста буданд. Аз ин ҷост, ки бо ташаббуси ҳиммати онҳо матни “Шоҳномаи бойсанғурӣ” китобат гардид.

Барои матншиносии адабии форсӣ қаблан ҳам дар асоси чандин нусхаи хаттӣ тасҳеҳу шарҳ ёфтани китобҳои алоҳида бегона набуд. Чунончи дар асри XIV Қавом ибни

Рустам ибни Аҳмади Балхӣ “Махзан-ул-асрор”-и Низомиро дар асоси 20 нусхаи хаттӣ тасҳеҳ ва шарҳ додааст. Ин кор дар нимаи аввали асри XIV анҷом дода шуда буд.

Ҳамдуллоҳи Муставфӣи Қазвинӣ низ дар нимаи аввали асри XIV “Шоҳнома”-и Фирдавсиро бар мабноси 50 нусхаи хаттӣ тасҳеҳ кардааст. Дар ин бора ӯ чунин навиштааст:

Чунин то зи “Шаҳнома” шуд баҳраманд,

Надидам бар он гуна шеъри баланд.

Чу баҳре пур аз пок дурри хушоб,

Шуда аз равонии ӯ об об.

Валекин табаҳ гашта аз рӯзгор,

Чу тахлит рафта дар ӯ бешумор.

Зи саҳви нависандагон сарбасар,

Шуда кори он нома зеру забар.

Ва з-он нусхаҳо дар ин рӯзгор,

Камобеши панҷоҳ дидам шумор.

Мурувват надидам, ки он дoston,

Кажӣ ёбад аз ҷаҳли норостон.

Басе дафтари “Шаҳнома” ба каф,

Гирифтам зи дониш чу дурр аз садаф.

Бурун оваридам яке з-он миён,

В-аз ӯ шуд суханҳо латифу аён.

Ба шаш бор бевар сухан шуд падид,

Ки дар аввал он бар сухан густарид.

Дар ин кор шаш сол гашт испарӣ,

Ки дурре шуд он пок дурри дарӣ.

Чу гашт аз муқобил суханҳо тамом,

Ба таҳдид шуд назми он бонизом.

Кашидам дар силки китобат варо,

Дар он тоза шуд бори рутбат варо.

(Зафарнома, чопи аксӣ, саҳ. 7)

Дар поёни аҳди Темуриён бо фармоиши Фаридун

Мирзои Темурӣ ва бо саъю кӯшиши Шаҳобиддин Абдуллоҳи Марворид, мутахаллис ба Баёнӣ девони Ҳофиз дар асоси 500 нусхаи хаттӣ тасҳеҳу муқобала ва хушнависӣ шудааст. Дар ин бора донишманди эронӣ Аҳмади Мучоҳид, ки аз тариқи Интишороти Донишгоҳи Техрон ин нусхаро ба зевари табъ ораста гардонид (Техрон, 1379 ш) чунин навиштааст: “Фаридун Мирзо писари султон Ҳусайн Бойқаро ва насли панҷуми Темури Курагонӣ, ки ҳам аҳли разм буду диловар ва ҳам аҳли базму шоир анҷумане доштааст, ки дар он анҷуман, ки маҷмааи афозили айём буд, ашъори шоирон ба вежа шеъри Шамсиддин Муҳаммади Ҳофизро меҳондаанд ва ғассу самини онро аз ҳам боз мекардаанд. Дар он анҷуман гоҳ будааст, ки медидаанд, шеъре аз Ҳофиз танҳо дар як нусхаи хаттии девон омадааст ва дар дигар нусхаҳо наёмадааст. Ва гоҳ будааст, ки медидаанд, шеъре аз Ҳофиз фақат дар як ҷунг ё сафинае омадааст ва дар нусхаҳои девон дида намешавад. Аз ин рӯ ин шоҳзодаи темурӣ ҳукм мекунад, ки як бори дигар девони Ҳофизро гирдоварӣ ва тадвин кунанд ва барои ин кор ҷамъе касир аз фузалои анис ва нудамои ҷалис ба ҷамъу тасҳеҳи ин китоб маъмур мешаванд ва қариб понсад ҷилд девони Ҳофиз ба ҳам мерасонанд ва баъзе сафоин ва ғазалиёт, ки пеш аз Ҳоҷа навишта шуда буд, бо ҳам муқобала мекунанд ва бисёре аз ғазалҳои дилфиребу ҷонбахш, ки ба воситаи коҳилӣ ва тасарруфи куттоби ноқисидрок аз сафҳаи рӯзгор маҳчур ва номашхур монда буд, дар силки рабт дармеоваранд. Ва ҳар шеър дар ҳар ҷо, ки ба номи Ҳофиз мебинанд, дар муҷалладе ҷамъ мекунанд...”.

Дар ин тавзеҳоти А.Мучоҳид чанд нуктаи ҷолиб ба назар мерасад. Маълум мегардад, ки дар он аҳд ба нусхаҳои замони зиндагии шоир китобатшуда таваҷҷӯҳи хос доштаанд, сониян муқобалаи нусхаҳои хаттӣ сурат гирифтааст, ки аз воҷиботи матншиносист. Аммо эҳсос мегардад, ки мақсади Фаридун Мирзо ва маъмури тадвини

девони Ҳофиз Ҳоча Абдуллоҳи Марворид ба миён овардани нусхаи ҷомеи ашъори Лисонулғайби Шерозӣ будааст. Ин ибтикори шоҳзодаи темурӣ агарчи бисёр арзишманд аст, дар айни замон аз нуқсонҳо ҳолӣ нест.

Сарфи назар аз сукути давлати Темуриён дар асри XVI ҳунари хушнависӣ идомат кард. Албатта, он авҷу эътило ва густариши фароҳи садсолаи гузаштaro надошт. Аммо чи хонҳои шайбонӣ, чи подшоҳони сафавӣ тамоюлу рағбати ҳосе ба нусхаҳои нафиси хаттӣ ва устодони ин ҳунар доштанд. Шоҳ Исмоили Сафавӣ баъди тасарруфи Ҳирот теъдод аз хушнависону наққошонро, ки Камолиддини Бехзод аз ҷумлаи онҳост, ба Исфаҳону Табрез бурд.

Дар замони ҳукумати Шоҳ Таҳмосби Сафавӣ “Шоҳномаи Таҳмосибӣ” хушнависӣ ва китобат шудааст, ки аз лиҳози хат ва наққошии бештар аз 250 минётур ҷузви нодиртарин ва арзишмандтарин китобҳои хаттии дунё маҳсуб мешавад. Дар нусханависӣ ва ороиши китоби аҳди сафавиён хидмати устод Камолиддини Бехзод, Султон Муҳаммад, Оқо Мирак, Султон Муҳаммади Мучаллид, Шоҳ Маҳмуди Нишопурии Зарринқалам, Мавлоно Юсуфи Китобдор, Ғиёсиддин Халилии Исфаҳонӣ, Мирзо Иброҳими Исфаҳонӣ, Исобеки Ранганавис, Мирзо Муҳаммадхусайни Собунӣ ва ҳунармандони дигар бағоят бузург аст.

Таваҷҷӯҳи подшоҳони Сафавӣ ба хушнависӣ ва ороиши китобу фароҳамсозии китобхонаҳо боис гардид, ки дар замони Шоҳ Сулаймони Сафавӣ дар Исфаҳон китобхонаи ҷолибе дорои даҳ ҳазор нусхаи хаттӣ таъсис ёбад...

Анъанаи китобдорӣ, хушнависӣ ва ороиши китоб ҳамроҳ бо азимати Бобур Мирзо – охири намояндаи хонадони Темуриён, дар Ҳинд низ интишор ёфт. Тадриҷан дар замони Ҳумоюн, Комрон, махсусан Ҷалолиддин Акбар, Шоҳичаҳон, Ҷаҳонгир, Аврангзеб ҳазорҳо нафар адибон, донишмандон, хушнависон ва намояндагони ҳунарҳои нафис рӯ ба Ҳинд оварданд. Дар Деҳлӣ, Агра, Ромпур,

Ҳайдаробод, Бомбай, Лакхнав ниҳодҳои хушнависон ва ороишгарони нусхаҳои хаттӣ ба вучуд омаданд.

Нусхаҳои хаттии китобатшуда дар Ҳинд вежагиҳои худро доранд. Дар минётуру наққошии китобҳои хаттии он сарзамин таъсири мактаби нигоргарону наққошони Ҳинд ба ҳубӣ эҳсос мешавад. Аз сабаби он ки теъдоди нусхаҳои хаттӣ ба қалами котибони маҳаллӣ китобат шудааст, дигаргунӣ дар пухтагӣ сатҳи ҳарфҳо ва расмулхат ба вучуд омад. Ҳамчунин нусхаҳои хаттии Ҳинд аз лиҳози ҳифзи асолату сикҳати мутуни хаттӣ низ норасоии назаррас доранд. Дар Ҳинд аз охири асри XVIII бо пайдоиши аввалин матбаҳо ва чопи мошинии китоб бозори хушнависӣ ва тадвини нусхаҳои нафиси хаттӣ рӯй ба касодӣ овардааст.

Дар Мовароуннаҳр низ бо ором шудани давлати Шайбонӣ анъанаҳои хушнависии аҳди Темуриён идома ёфт. Марказҳои хаттотӣ китобат дар Самарқанду Бухоро ҷаҳол буданд ва дар он марокиз бознависӣ ва таҳияи китобҳои хаттиро ба тақозои замон ва фармоишоти ҳокимони нав ба роҳ монданд. Теъдоде аз донишмандон ва хушнависони овардашуда аз Ҳирот дар ривож додани нусханависӣ ва таҳияи нусхаҳои нафис мусоидату раҳнамоӣ мекарданд. Аз ҷумла Миралии Ҳиравӣ – хушнависи маъруфи “Ихлосия”-и Ҳиротро Убайдуллоҳони Шайбонӣ ба Бухоро овард. Миралии Ҳиравӣ бо ҳамроҳии хушнависон ва музаҳҳибони маъруфе амсоли Хоҷа Маҳмуди Шаҳобӣ, Мир Саййид Аҳмадии Машҳадӣ, Маҳмуди Музаҳҳиб, Мираки Наққош, Маликулқутуб Амир Ҳусайнӣ, Абдуллоҳи Музаҳҳиби Хуросонӣ ва шогирдони ин ҳунармандони бузург барои дорулқитоби аморати Бухоро ва ашхоси алоҳида нусхаҳои нафис омода месохтанд.

Бояд зикр кард, ки фанни нусханависӣ ва ороиши китоб дар давраи Шайбонӣ шукӯҳу азамати пештараи худро надошт. Дар замони Аштархонӣ (солҳои 1600–

1747) марказҳои хушнавӣ боз ҳам бештар заиф гаштанд. Аз иттилооти “Таърихи Сайидроқим”, “Музокир-ул асҳоб” барин манобеи мӯътабар метавон дарёфт, ки дар аҳди салотини аштархонӣ теъдоди зиёди хаттотон, саҳҳофон, музаҳҳибон рӯзгор ба сар бурда, на дар марказҳои бонуфузи хаттотӣ, балки бештар дар манозили шахсӣ бо ин касби худ таъминии маош мекарданд.

Сайидои Насафӣ дар “Шахрошӯб”-и худ дар бораи намоёндагони 212 навъи ҳунари қитъаҳои ихомгунае назм кардааст, ки аз онҳо танҳо саҳҳофу мӯҳркан, рангрезу коғазгар ва котибу наққош ба аҳли китобу китобат тааллуқ дорад. Аз ин ашъори Сайидо бармеояд, ки зиндагии саҳту пурмашаққат бештар мардумро ба сӯи касбу пешаҳои дигар рағбатманд кардааст. Худи Сайидо ҳам хати хушу марғубе доштааст. Ин ҷо аз ғоида ҳолӣ нест, тазаккур диҳем, ки бисёре аз суҳанварон ва донишмандони маъруф хати хуш доштанд ва теъдод аз онҳо аз роҳи хушнавӣ таъминии зиндагӣ мекарданд. Дар манобеи гуногуни таърихӣ адабӣ доир ба хаттотӣ ва хушнавӣ Асадии Тӯсӣ, Замахшарӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз, Убайди Зоконӣ, Фаттоҳии Нишопурӣ, Мутрибии Самарқандӣ, Соибӣ Табрезӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ, Аҳмади Дониш ва дигар арбоби илму адаб санадҳои мӯътамад сабт шудаанд.

Бо истиқрори хонҳову амирони маҳаллӣ дар Хева, Бухоро ва Ҳуқанд ва нерӯи гирифтани эҳсоси шӯҳратпарастии онҳо теъдод аз хушнавӣ ва ҳунаромандони риштаи китобдорӣ ва китоборӣ ба дарбори онҳо ҷалб шуданд. Дар Хева китобҳои муҳими адабии форсӣ ба забони туркӣ тарҷума ва хушнавӣ мекарданд. Дар аҳди хонҳои Хева тарҷумаи дostonҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ, “Ҳафт пайкар”-и Низомӣ, “Тӯтинома”-и Зиёуддини Нахшабӣ, “Гулистон”-и Саъдӣ, “Бадоеъул вақоеъ”-и Восифӣ, “Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд сурат гирифт ва бо хушнавӣ тазҳиб ораста гардид.

Хони Хуқанд Умархон ва ворисони ӯ низ барои ҷамъоварии нусхаҳои нафис ва қаламӣ кардани китобҳои гуногун кӯшиш карданд.

Бухоро ба вучуди заъфи тадриҷӣ ҷойгоҳи худро ҳамчун маркази аслии илму ҳунари Осиёи Марказӣ ҳифз мекард ва теъдод аз арбоби илму дониш ва хаттотони номӣ бо дарбори амирони манғитӣ иртиботу ҳамкорӣ доштанд. Дар рақам гузоштани осори хаттии бозмонда аз асрҳои XVII–XIX номи садҳо котиби бухорӣ навишта шудааст, ки ҳуҷҷати равшане дар тасдиқи идома доштани кори хаттотону хушнависон дар қуббатулислом, яъне дар ин маркази азими илмию фарҳангӣ – Бухорӣ шариф хоҳад буд.

Дар ин радиф Абдулҳафизӣ Бухорӣ, Абулғозихоҷа ибни Тӯрахоҷаи Бухорӣ, Авазмуҳаммади Вобқандӣ, Муҳаммадсалими Бухорӣ, Меҳтари Бухорӣ, Муҳаммад Юнусхоҷаи Бухорӣ, Мир Ҷалолиддини Бухорӣ, Бобохоҷаи Нақшбандии Бухорӣ, Мирзоаҳмад ибни Мирзошарифи Бухорӣ ва ҳампешагони дигари ин котибонро номбар кардан мумкин аст.

Дар асри XIX аввалин коргоҳҳои ҷопи китоб дар Когони Бухоро, Тошқанд, Андичон, Хуқанд, Самарқанд бунёд ёфтанд. Бо вучуди ин то солҳои сиюми асри XX яъне то ба таври иҷборӣ ҷорӣ шудани расмулхати лотинӣ (соли 1930) ва ҷойгузини он гаштани алифбои кириллӣ (соли 1940) анъанаи хушнависӣ ва таҳияи нусхаҳои нафиси хаттӣ идома дошт.

Матншиносии осори хаттии форсӣ дар ҳамин заминаи пурифтихор ба вучуд омадааст. Имрӯз донишмандони таърихи нухнависӣ ва ному шеваи кори нухбагони ин риштаи фарҳангӣ заминасози шинохтани осори аслии хаттӣ ва дар асоси онҳо анҷом додани нашрҳои мўътамади илмӣ хоҳад буд.

Савол ва супоришҳо

1. Маркази “Рабъи Рашидӣ” чӣ гуна ба роҳ монда шудааст?
2. Давраи авҷи нусханависӣ ба аҳди кадом халифа рост меояд ва кадом нусхаҳо нависта мешаванд?
3. Масъалаҳои китобдориро дар давраи Сомониён пурратар аз худ намоед.
4. Анъанаи хушнависӣ дар давраи Темуриён дар кадом сатҳ буд?
5. Вежагиҳои нусханависию асри понздаҳумро дар чӣ гуна нуктаҳо баррасӣ кардан мумкин аст?
6. Доир ба нусхаҳои хаттии китобатшуда дар Ҳинд маълумот диҳед.
7. Анъанаи хушнависию давлати Шайбониёро нақл кунед.

Мавзӯи 5. Танқиди адабӣ ва илми матншиносӣ

Нақша:

1. Моҳияти танқиди адабии бадеӣ;
2. Хусусияти хоси танқиди адабии рус;
3. Вазифаҳои танқиди адабӣ;
4. Ҷиҳатҳои мушкилии танқид;
5. Маърузаҳои А. Сайфуллоев ва Р. Ҳодизода доир ба танқиди адабӣ.

Калидвожаҳо: *танқиди адабӣ, моҳият, тақомул, майлон, эстетикӣ, "фосила", "дегероизатсия", зимма.*

Дар конфронсияи Ассосиатсияи байналмилалӣ мунақиддон, ки дар шаҳри Москва барпо шуда буд, яке аз иштирокчиён сухани худро ба таври зерин оғоз намудааст: "Дар замонҳои қадим мепурсиданд: "Шумо адабиёт доред?". "Дорем". "Нақди адабӣ чӣ?". "Не". "Набошад, адабиёт надоштаед" - гуфта ҷавоб медодаанд". Ин суханҳо масъалаи пайвастагии адабиёт ва танқидро бо як тезутундӣ ба миён мегузоранд ва аз ҳамин ҷиҳат қобили тавачҷуҳ мебошанд. Моҳияти танқиди адабии бадеӣ дар он аст, ки вай на танҳо вазифаи "шорех"-и адабиётро ба зимма дорад, зиёда аз ин он барои ташаккули завоҷи эстетикӣ ва тақомули тафаккури бадеии хонандагон хизмат мекунад.

Бинобар ҳамин ҳам танқиди адабӣ ин вазифаро бояд чунон иҷро кунад, ки аз доираи мансубияташ ба адабиёту санъат берун набаромада, дар айни замон, заминаи илмӣ мустаҳкам устувор дошта бошад. Ба ин маънӣ, танқиди адабӣ на фақат як ҳиссаи тавъамони адабиёт, балки як қузъи зарурии илм ҳам ҳаст. Дар таърихи адабиёти миллатҳо танқиди адабии илмӣ доимо ба монанди адабиёт минбарест буд, ки аз он на фақат афкори пешбарандаи ҷамъият изҳор мешуд, балки вай худ дар кушодани моҳияти иҷтимоӣ

сиёсии воқеаҳои давр қадами нахустини раҳкушоён буд. Масалан, танқиди адабии рус дар асри XIX дар эҷодиёти Белинский, Чернишевский, Добролюбов маҳз ҳамин хусусиятҳоро дорад. Танқиди адабии тоҷик, ҳарчанд дар гузаштаи худ ин гуна захираи бой ва заминаи мустаҳками реалистӣ надорад, вале бо вучуди ин, имрӯз дар қатори танқиди адабии дигар халқҳо бори вазнин ва пуршарафиро мекашад: танқиди адабӣ ташаккул ва тақомули ҷараёнҳои адабиёро дар худ инъикос мекунад, назарияи худшиносии онҳоро собит менамояд. Ин гуна вазифа доштани танқид ҳанӯз аз гуфтаҳои Белинский маълум аст, ки навишта буд: «... ҳар як давраи адабиёти рус назарияи худшиносии дошт, ки дар танқид ифода мегардид».

Ҳама гуна хоҳишҳои адабие, ки зухур мекунад, танҳо аз ҳамон рӯз ҳамчун майлон шинохта мешавад, ки асосҳояш ба қадри имкон пурра сурат гирифта, роҳу равиш ва усули ифодаи бадеии воқеиятро барои худ муайян карда бошад. Дар ҷараёни умумии адабиёт нишон додани мавқеи ҳамин гуна майлонҳо, рушду камол ва ҳусну қубҳи онҳо аз вазифаҳои танқиди адабист.

Дахл кардани танқид ба масъалаҳои замони ҳозира аз вазифаҳои асосии он мебошад. Он асарҳои навро аз ҷиҳати ҳамохангиашон ба замони ҳозира таҳлил карда, бурду бохташонро нишон медиҳад. Яъне асарҳое дар зерин назари он қарор мегиранд, ки ҳоло дар тафаккури хонандагон ва аҳли ҷамъият нанишастаанд ва масъулияти танқид, ки бояд ҳаками ин асарҳо бошад, гузашта аз ин, вай дар байни алоқаи сегона – ҳаёт, адабиёт ва хонанда ҳамчун узви муҳим қарор мегирад. Ҳарчанд ки нависанда имкон дорад бе ёрии танқид ҳам ба дили хонандагони худ роҳ ёбад, аммо мунаққид дар бораи асари бадеӣ сухан ронда, ҳам ба муаллифи он ва ҳам ба хонанда муроҷиат мекунад.

Шояд хусусияти хос ва ҷиҳати мушкултарини танқид ҳам дар ҳамин бошад, ки якбора ба ду хонандаи

савияшон гуногун сари кор дорад. Вай ба асар баҳо дода, афкори пешқадами табақаҳои гуногуни ҷамъиятро баён мекунад. Танқиди адабӣ танҳо бо асарҳои алоҳида ва нависандагони ҷудогона сару кор надорад ва ба таҳлили онҳо кӯшиш намекунад. Ин, бешубҳа, маҳдуд кардани вазифа, имконият ва доираи таъсиру тадқиқи он мебошад. Мавзӯи таҳлили танқиди адабӣ ҷараёни умумии адабиёт аст. Ҷараёни адабиёт алоҳида шакл нагирифтааст, балки барои ташаккулу тақомули он омилҳои мураккаб ва бисёр муҳиме, аз қабилӣ, шуурӣ иҷтимоӣ, таҷрибаи эстетикӣ, таърих ва маданияти мавҷудаи ҳамон халқ аҳамияти калон доранд. Ҳангоми таҳлилу баҳодиҳии асар ба танқиди адабӣ лозим меояд, ки онро дар ҷараёни умумии адабиёт дида тавонад ва ин воситаҳои таркибии ҷараёни адабиёро ҳам зимнан дар назар дошта бошад. Ин гуфтаҳо моро ба сари таърихияти тафаккури мунаққид мерасонанд. Ин хусусият дар натиҷаи дониши амиқ доштан ва ҳодисаҳои адабиёро ба ҳамдигар қиёс карда, тамоюли асосии инкишофи адабиётро муайян намудан ҳосил мешавад.

Дар айни замон нисбат ба танқид ва мунаққидон хусни тавачҷӯх як андоза бештар гардид. Баъзе фикрҳои бебунёде, ки гоҳо зарурати танқидро ба зери шубҳа гузошта, мавқеи онро дар инкишофи тараққиӣ адабиёт ноарзанда медонистанд, аз байн бардошта шуданд. Масъалаҳои инкишофи тараққиӣ танқид ҷиддан ба миён гузошта шуд. Маърузаю музокираҳои, ки дар пленуми II Правлениаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон сурат гирифтанд, вазъияти танқидро ба хубӣ нишон дода, вазифаҳои ояндаи онро низ муайян карданд.

Маърузаҳои Атахон Сайфуллоев «Танқид ва адабиёти имрӯз» ва Расул Ҳодизода «Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт» вазъи танқиди адабии тоҷикро дар панҷ соли пеш аз пленум асосан ҳақиқатнигорона инъикос карданд. Маърузаи Атахон Сайфуллоев бештар дар

бораи принципҳои танқиди адабӣ, пешгирии назарияҳои зарарнок ва беҳосили «дегероизатсия» (беқаҳрамонӣ) ва «фосила», меъёри баҳодиҳӣ ба баъзе марҳилаҳои таърихи адабиёти шуравии тоҷикро дар бар гирад, маърузаи Расул Ҳодизода масъалаҳои на камтар муҳими танқиди адабии бадеии моро ба миён гузошта буд. Яқин аст, ки маҳорати адабии эҷодкор шартӣ бебаҳси моёи нависандагии вай аст. Тадқиқи ҳамаҷониба ва амиқи маҳорати адабӣ ва бадеиятро яке аз шартҳои инкишоф ва ҳатто мавҷудияти танқиди адабӣ донишманди Расул Ҳодизода бештар аз ҳама ҷиҳат аст. Ӯ тадқиқоти дар ин соҳа анҷомдодаи Муҳаммадҷон Шукуров, Атаҳон Сайфуллоевро, ки сабаку услуб ва масъалаҳои бадеиятро дар асарҳои устод Айни вобаста бо воқеияти тасвиршаванда ва принципҳои эҷодкориҳои нависанда борикининона инъикос мекунам, хеле заруру саривақтӣ шумурдааст. Дар ин муддат боз бо ташаббуси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ якҷанд чорабиниҳои муҳим гузаронида шуд, ки бешубҳа, барои инкишоф ва таҳрики афкори танқидӣ хизмати босазое кард. Конференсияи илмие, ки соли 1973 таҳти унвони «Масъалаҳои асосии инкишофи насри муосири тоҷик» баргузор шуда буд, барои амиқтар рафтани танқид ёрӣ расонд.

Мақолаҳои Атаҳон Сайфуллоев ва Расул Ҳодизода, ки дар боло зикрашон рафт, аз ҷумлаи мақолаҳои оид ба танқиди танқид мебошанд. Ин мақолаҳо пеш аз ҳама бисёр вазифаҳои таъхирнопазири танқидро нишон дода, диққати аҳли танқидро ба онҳо равона намуданд ва дар қорӣ танқиди танқид хизмати босазо карданд. Якбора ба миён мондан ва ҳал кардани масъалаҳои марказии танқид, муайян сохтани роҳи равиши асосии инкишофи он қорӣ басо мураккаб ва мушкилписанд аст.

Методология ва ҷиҳатҳои назарии танқиди мо, ки хеле кам мавриди тадқиқот қарор гирифтааст, иҷрои ин

вазифаро боз ҳам душвортар мекунад. Аз ин рӯ, мақолаи Худой Шарифов «Танқиди адабӣ ва баъзе ҷиҳатҳои инкишофи он» («Маориф ва маданият», с. 1972)-ро хотиррасон кардан зарур аст. Назари амиқ ба муаллиф имкон медиҳад, ки методологияи танқидро на чун чизи яклукту шахшуда, балки дар асоси ҷалсафаи материалистӣ мутаҳаррику тағйирпазир ба мушоҳида гирад...

Илми матншиносӣ оинаи танқиди адабӣ ба шумор меравад. Дар ин замина ба ҳама гуна бурду боҳти асари бадеӣ мунаққид тавассути маводи илми матншиносӣ баҳо медиҳад. Чӣ дар даврони гузашта ва чӣ дар замони ҳозира ин масъала бевосита ба зиммаи илми матншиносӣ гузошта шудааст. Аз ин сабаб ҳамбастагии онҳо дар ҷараёни таҳлили маводи мушаххас рӯйи кор меояд. Ин маънӣ дар дарсҳои минбаъда дар мавриди ҳаллу ҷасли осори хаттӣ пурра маълум хоҳад шуд.

Савол ва супоришҳо

- 1. Танқиди адабӣ барои чӣ хизмат мекунад?*
- 2. Чаро танқиди адабӣ ҷузъи зарурии илм аст?*
- 3. Барои пешбурди танқиди адабӣ чӣ гуна ҷорабиниҳо анҷом дода шудаанд?*
- 4. Маърӯзаҳои А.Сайфуллоев ва Р. Ҳодизода ба кадом масъалаҳо бахшида шуда буданд?*
- 5. Афкори шахсии худро доир ба танқиди адабии даврони худ баён намоед.*

Мавзӯи 6. Назарияи адабиёт ва илмҳои матншиносӣ

Нақша:

1. Маълумоти умумӣ доир ба назарияи адабиёт;
2. Вазифаҳои мунаққиди матншинос;
3. Матншиносӣ дар тадқиқи назарияи адабиёт;
4. Муносибати матншиносӣ бо илмҳои дигар;
5. Ду роҳи тағйир ёфтани матнҳо.

Калидвожаҳо: *сабкшиносӣ, ҷузъ, қарина, коррексия, илҳоқ, пазиро, муншаот, муросилот, катиба, этимод, пажӯҳиш, таҳриф.*

Назарияи адабиёт яке аз қисмҳои асосии илми адабиётшиносӣ буда, қонуниятҳои умумӣ, муштарак ва дохилии эҷоди бадеиро вобаста ба вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва эстетикӣ давру замонҳо меомӯзад. Таълими ин фан ба мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ забон ва адабиёти тоҷик пешбинӣ шудааст. Вале ин маънои онро надорад, ки масъалаҳои баҳси ин фан танҳо дар курсҳои таълимӣ мавриди баррасӣ мешуда бошад. Агар ба масъала ҷиддитар эътибор диҳем, мебинем, ки донишҷӯён то курси чорум аз мадҳали адабиётшиносӣ, назмшиносӣ, сабкшиносӣ таърихи адабиёту нақди адабӣ барии фанҳо сабақ меомӯзанд ва барои дар курсҳои охир омӯختани чунин фанни назарӣ малака пайдо мекунанд.

Барои мунаққиди матншиносӣ хеле муҳим аст, ки аломатҳои объективӣ асарро пайдо кунад: нишонаҳое, ки барои баррасӣ кардан имкон медиҳанд, омӯзад; вай на танҳо як томи муайяни матниро ҳамчун асари алоҳида эътироф мекунад, балки аз ҳама муҳимаш, эҷодкорони он - муаллифон, муҳаррирон, нусхабардорон ва ғайраро низ ҳамчун аломати ҷудогонаи асар дар назар медорад. тағйиротҳоро дар матни асл нисбат ба нусхаҳои дастнавис донад. Фарз мекунем, нақл дар шакли алоҳида ба вуҷуд

наомада, танҳо дар баробари тамоми хроника тағйир меёбад. Ин наметавонад ҳамчун асари алоҳида эътироф карда шавад, сарфи назар аз он ки матни он ба назари мо чӣ қадар мукамал намояд. Дар замони муосир бо таърифи кор вазъият содатар - ҷудо будани он аз матни боқимонда бо воситаҳои чопӣ, сарлавҳаи устувор ва ғайра таъкид шудааст (дар матнҳои қадим ва асри миёнагӣ сарлавҳа ҷузъи тағйирёбандаи асар аст).

Ҳама гуна асарро аз нуқтаи назари матншиносӣ бояд матне номид, ки бо як идея муттаҳид шудааст (ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати шакл) ва умуман тағйирёбанда мебошад. Нусхаи охирин (пас аз тағйиротҳо) барои мунаққиди матнӣ имкон медиҳад, ки тамоми матнҳои пештараро соқит намуда, нусхаи беҳаттои онро ба хонандагон пешкаш намояд. Яъне, аз дараҷаҳои гуногуни кор пайдо кардани нусхаи ягона кори матншиноси варзида мебошад. Дараҷаи мустақилияти асар бо дараҷаи тағйирёбии он ба таври умумӣ муайян карда мешавад. Матншинос агар мустақилияти худро таъмин нанамояд, ҳеҷ гоҳ ҳуқуқи омӯхтани таърихи матни асарро пайдо карда наметавонад. Мунаққиди матншинос таърихи матни асарро ҳамчун як ҷузъи асари калонтар омӯхта хулосаҳои қатъӣ ва раднашаванда бояд барорад, ҳарчанд агар дар нусхаҳои пешин қаринаҳои гуногун пешниҳод шуда бошанд.

Масъалаҳои асосии матншиносӣ

Адабиёт яке аз шохаҳои илмҳои филологӣ буда, мавзӯи баҳси онро адабиёти бадеӣ ташкил медиҳад. Донишмандон илми адабиётшиносиро ба ду гурӯҳ тақсим намудаанд, ки онҳо илмҳои асосӣ ва ёвар мебошанд. Байни донишмандони маъруф Б.В.Томошевский, Д.С.Лихачёв ва дигарон баҳсхое ҷой дорад, ки яке матншиносиро ҳамчун илми ёвар ва дигаре илми мустақил донистаанд. Бо дарназардошти хусусиятҳо ва арзишҳои илми матншиносиро метавон чун илми мустақил пазиroy намуд, ки дар ин хусус дар поён

бо хондани мавзӯҳои китоби дарсӣ ба тафсил маълумот пайдо карда метавонед.

Асоси адабиёти бадеӣ матн аст ва бидуни матн адабиёт наметавонад вучуд дошта бошад. Аз ин дидгоҳ, нахуст меҳоҳем дар бораи матн маълумот диҳем.

Матн дар луғат маъниҳои зиёдро доро буда, яке аз онҳо навиштани асли китоб (ба ғайри ҳошия ва шарҳи ҳол) мебошад. Шакли ҷамъи он мутун аст. Асоси матн сухане аст, ки андеша ва афкори суханварро ба воситаи забон ва василаи хат ифода месозад. Бино ба қавли А.Афсаҳзод “Матн навиштаи сухани маънодорест, ки фикри муаллифро бо ҳадафу мақсади муайян, ба забони муайяни китобие, мувофиқи сарфу наҳви он, таҷассум менамояд”. Сухан ҳамон вақт матн ҳисоб мешавад, ки дорои маънӣ бошад ва дар қайди китобат ояд. Мутунро метавон дар ҳамаи навиштаҳои рӯзномаю маҷалла, маҷмӯаҳо, катибаҳои рӯи санг, навиштаҳои рӯи девор, муншаот, муросилот, муоҳадаҳо, осори адабӣ ва ғайра пайдо намуд.

Матнҳо дар навбати худ маводи сабти худро доранд, ки мисолашон сангпора, ҳарсанг, кӯхпора, сангҳои қабру мазор, лавҳа ва тахтачаҳои тиллоӣ (ғачӣ, гилӣ), устухон, зарфҳо, сафолпораҳо, матоъ, пергамент ва коғаз мебошанд.

Далели ин ҳарф катибаи Бобур (дар рӯи санг), катибаи Ворух (болои ҳарсанг), катибаи пайкулӣ (лавҳаҳои сангӣ), катибаи Ардашери Бобакон (рӯи тахтачаҳо, қабру мақбараҳо), катибаҳои суғдӣ (дар рӯи сиккаҳо, тахтасанги мрамрин, зарфҳои сафолин, асбобҳои аз устухон сохташуда, сангпораҳо, матоъҳои абрешимӣ, девори қалъаҳо ва ғайра), катибаҳои Шопури I (дар рӯи девор), катибаҳои Ҳаҳоманишиён (дар рӯи деворҳо, сутуни қасрҳо, шохҳо, тахтачаҳои тиллоӣ, пораҳои мрамрӣ ва сангпораҳо бо хати меҳӣ навишта шудаанд), катибаҳои Бесутун (дар дили шох, дар панҷ сутун), катибаҳои Нақши Рустам (дар Ҳусайнкӯҳ), катибаи Суэтс (дар рӯи тахтасанг), катибаи ҳарамӣ (дар рӯи тахтасанги гачӣ) ва матни китоби

муқаддаси “Авасто” мебошад, ки дар болои дувоздаҳ ҳазор пӯсти гов бо хати зар навишта шуда буд.

Матнҳо метавонанд дар шакли эҷодиёти мардумӣ, дастнавис (нусхаҳои қаламӣ) ва чопӣ бошанд. Матни осори шиғоҳӣ дар шакли шиғоҳӣ ва матни осори асримиёнагӣ ҳамагӣ ба шакли дастнавис буданд, ки аз тарафи котибон бо ҳусни хати зеботарин рӯйнавис карда мешуданд.

Дастгоҳи китобчопкунӣ дар садаи XVI ихтироъ шуд, ки китобдорони рус аз он истифода кардаанд. Бори нахуст С. Будний дар натиҷаи муқоиса ва муқобалаи нусхаҳои дастнавис, нусхаҳои тарҷумавӣ ва чопии китоби “Таврот” баён месозад, ки нисбат ба нусхаи дигар матнҳои чопии ин китоб камхато ва бозғатимод мебошанд.

Матнҳо ҳамеша дар як ҳолат нестанд ва пайваста тағйир меёбанд. Яке аз вазифаҳои илми матншиносӣ дар он аст, ки ҳамаи ин тағйиротҳоро меомӯзад. Матншиносон роҳҳои тағйир ёфтани матнро ду ҳел донистаанд:

1. Тағйироте, ки аз тарафи ҳуди муаллифи матн ворид карда мешавад, ки онро таҳрири дубораи асар низ мегӯянд.

2. Тағйироте, ки аз тарафи котибон, мусахҳеҳон, муҳаррирон, муҳаққиқон ва ғайра вориди матн мешавад.

Бояд гуфт, ки шоир ва нависанда ҳамеша ҳуқуқ доранд ба навиштаи худ тағйироте ворид созанд ва ё худ таҳрир намоянд. Баъди нашр ва ё ҳини ба нашр супурдани матни асари бадеӣ воридшавии тағйиротҳои беруна оғоз мешавад, ки онҳо аз тарафи муҳаррир, мусахҳеҳ, котиб ва хонанда ба амал меоянд. Маҳз ҳамин тағйиротҳои ғайримуаллифӣ матнро аз асли ҳеш дур месозад ва ё сабаби пайдошавии нусхаҳои пурихтилоф мегардад. Дар ҳамин ҳангом ба илми матншиносӣ ва матншинос зарурат пеш меояд.

Он соҳаи мустақили илми адабиётшиносӣ, ки бо тадқиқи тағйироти матни асари бадеӣ машғул аст, матншиносӣ меноманд. Матншиносӣ мисоли улуми дигар мавзӯи мустақили омӯзиши ҳудро дорад, ки он таърихи матни асар мебошад.

Вазифаи аввалини матншиносӣ омӯхтан ва барқарор намудани матни асил ва сихҳат аст. Агар муҳаққиқони таърихи адабиёт, донишмандони адабиётшинос, уламо, пажӯҳишгарон ва хонандагон танҳо бо матни ниҳони асари бадеӣ сару кор дошта бошанд, матншинос ҳамаи мутуни мавҷудаи он осорро дар ҷараёни тағйирёбӣ ва инкишоф меомӯзад. Ба ибораи дигар, тавассути соҳаи матншиносӣ раванди тақомули ҷаҳонбинӣ ва маҳорати адиб равшан гашта, матни асил ва сихҳати асар ба ихтиёри хонандагон ва пажӯҳишгарон пешкаш карда мешавад. Баъзе донишмандон, аз ҷумла Б.В.Томошевский вазифаи матншиносиро маҳдуд дониста мегӯянд, ки он илми ёвари адабиётшиносӣ буда, барои ба чоп ҳозир намудани матни сихҳат хизмат мекунад. Аммо бояд гуфт, ки матншиносӣ илми мустақил буда, таърихи матни асарро меомӯзад. Вазифаи матншиносӣ дар ҳамаи замонҳо хеле вазнин ва пурмаҳсул буда, матншинос матни асарро аз ҷиҳати ҷараёни таълиф, таърихи иншо, такмил ва ихтисору талхис, таҳрир, вариантҳо ва ғайра доварӣ намуда, оиди арзиши илмӣ ва бадеӣ ва қимати таърихӣ он ба муҳаққиқон санад ва далели қатъӣ медиҳад ва матни сихҳатро баъди муқоиса ва муқобалаи зиёд ба ихтиёри донишмандон ва хонандагон мегузорад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки асос ва пойдевори улуми филологӣ ин матншиносӣ мебошад. Хотиррасон бояд кард, ки бидуни матни сихҳат ва боэътимод таҳлил, пажӯҳиш ва ҳулосаи дуруст баровардан аз имкон берун аст.

Матншиносӣ чун илми мустақил дар баробари вазифа мақсади худро низ дорад. Матншиносӣ матни асари бадеиро бо роҳи танқид ва барқарор сохтани таъриху аслият ва фаръияти он, ба мақсади сара намудан, ҷамъ сохтан, тадвину танзим, тавзеҳу тафсир, баррасию қазоват, доварӣ ва ниҳоят бо мақсади наشري он меомӯзад. Ё худ мақсади илми матншиносӣ муайян сохтани матни асли ва нишон додани тағйирот, таҳриф ва таҳрирҳое мебошад, ки аз тарафи дигарон вориди матн шудааст. Дар китоби

“Асосҳои матншиносӣ” омадааст, ки “Барқарор намудани матни аслии муаллиф ин мақсади асосиест, ки матншинос барои ноил шудан ба он саъй менамояд ва тамоми ғаъолияти ӯ аз он ҷиҳат ба арзише молик мегардад, ки ин вазифаро дар кадом поя анҷом додааст”.

Матншиносӣ бо илмҳои дигари филологӣ низ алоқамандӣ дорад. Он бо таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, танқиди адабӣ, забоншиносӣ, сабкшиносӣ, сарчашмашиносӣ, назмшиносӣ, шуруҳу тафосир, луғатшиносӣ, муқаддимаи адабиётшиносӣ, таҳлили матни асари бадеӣ ва ғайра пайванди ногустастанӣ дорад.

Бояд гуфт, ки ҳамаи тағйироти хат, забон ва замон ба матни асари бадеӣ бетаъсир наменонад. Мисоли равшани ин ҳарф гузариш аз хати арабиасос ба хати лотинӣ ва сириллик мебошад, ки ҳангоми баргардон сохтани асар ба навъи дигари хат ағлоти зиёде рух намудаанд ва он осори аксари суханварони асримиёнагӣ мебошанд, ки дар даврони шӯравӣ ва имрӯз нашр шудаанд.

Манбаи омӯзиши илми матншиносӣ асари бадеӣ буда, мавзӯи омӯзиши он матни асари бадеӣ мебошад. Матншиносӣ истилоҳҳои хоси худро дорад, ки ба ихтисор истилоҳҳои зеро метавон номгӯ кард:

Мусаввада, покнавис, матн, матни илмӣ – интиқодӣ, матни илмӣ – номмавӣ, матни тақнинӣ, матни ҷомеъ, матни академикӣ, нусха, нусхаи қаламӣ, нусхаи аксӣ, нусхаи муаллифӣ, нусхабардорӣ, таҳрир, таҳриф, тасиф, тасниф, таълиф, тасҳеҳ, тақнин, ҳазф, саҳв, мансуб, мардуд, машкук, илҳоқ, дастнависи муаллиф, хондани матн, тафсир, ташреҳ, тавзеҳ, поварақ, ҳошия ва ғайра.

Хулоса, имрӯз илми филология ниёзи бештаре ба матншиносӣ дорад. Зеро омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили осори суханварон бидуни иштироки матншинос ва илми матншиносӣ амри муҳол аст.

Савол ва супоришҳо

1. Назарияи адабиёт ҳамчун қисми адабиётшиносӣ чиҳоро меомӯзад? Маводи сабти матнҳоро чиҳо ташкил медиҳанд?

2. Матншиносон роҳҳои омӯзиши тағйир ёфтани матнро дар чанд намуд пешниҳод намудаанд?

3. Кадом вазифаҳои матншиносӣ ва матншиносонро доништа гирифтад?

4. Матншиносӣ бо кадом фанҳо муносибати мустақкам доштааст?

5. Кадом истилоҳоти матншиносиро доништа гирифтад, шарҳ диҳед.

Мавзӯи 7. Алоқамандии илми матншиносӣ бо таърихи адабиёт

Нақша:

1. Муносибати байни фанҳо;
2. Давраҳои таърихӣ дар омӯхтани маводи таҳлилӣ;
3. Муносибати илмҳои филологӣ бо фанҳои дигар;
4. Муваффақиятҳои академик А. Мирзоев дар тадқиқи матнҳо;
5. Мушкилоти чузъии матншиносӣ.

Калидвожаҳо: *риёзӣ, қавӣ, принцип, саноъ, бадоеъ, уқало, муставҷиб, муҳаррик, муассир, рушд, ҷанба, рафеъ.*

Илмҳои гуногун танҳо дар муносибат ба якдигар инкишоф меёбанд. Масалан, дастовардҳои илми ҷандаса ба илми риёзӣ вобаста аст ва ин муносибатро дар бораи илмҳои табиатшиносӣ, ҷуғрофӣ ва кимӣ низ гуфта метавонем. Илмҳои ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ низ дар алоқамандӣ бо ҳам инкишоф меёбанд. Чунин ҳолат аз табиату хусусияти онҳо сар мезанад. Масалан, предмети омӯзиши ҳамаи илмҳои филологӣ адабиёти бадеӣ мебошад. Ва модоме ки ҳамаи илмҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ асосан ба як мавод сарувор доранд, ҳамаи онҳо дар ҳамбастагӣ пешрав мебошанд.

Илмҳои филологӣ дар навбати худ ба илмҳои таърих, фалсафа муносибати қавӣ доранд ва танҳо дар сурати ба инобат гирифтани принципҳои онҳо пеш мераванд. Вақте ки давраҳои таърихӣ ҷиддан ба ҳисоб гирифта мешавад, тадқиқоти адабиётшиносӣ ба комёбиҳо ноил мегардад ва баръакс. Масалан, муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” Давлатшоҳи Самарқандӣ ҳангоми баҳо додан ба шеърӣ устод Рудақӣ давраи таърихиро ба эътибор нагирифтааст ва дар натиҷа ақидаи ӯ бебунёд баромадааст: “Уқалоро ин

ҳолат ба хотир ачиб менамояд, ки ин шеър назмест сода ва аз саноеву бадоеву матонат орӣ, чи ки агар дар ин рӯзгор суханваре мисли ин сухан дар маҷлиси салотин ва умаро арз кунад, муставҷиби инкори он гардад”

Шеъри “Васфи Бухоро” бо матлаи:

Бӯи чуйи Мӯлиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.

Калилаи мушаххасест, ки дар асри X дар давраи шаклгирии забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ба хотири муҳаррик сохтани қалбу рӯҳи амири фарҳангдӯст суруда шудааст ва қувваи фавқулодаи шӯрандагӣ ва муассирӣ дорад.

Яке аз сабабҳои муваффақияти китобҳои академик А.Мирзоев дар он аст, ки ҳангоми тадқиқи онҳо давраҳои таърихӣ хеле амиқ ба инobat гирифта шудааст. Масалан, аксари шарқшиносони аврупоӣ дар он ақидаанд, ки ташаккули адабиёти форсӣ бо эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ хотима ёфтааст. А. Мирзоев бошад, бо тадқиқоти пурарзишаш –“Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик” нишон дод, ки инкишофи адабиёти форсии тоҷикӣ баъди асри XV низ вобаста ба шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ мавқеи муносибе доштааст. Ҳамин тариқ, муносибату алоқаи илмҳо ба инкишофу такмили якдигар боис мегарданд.

Чи хеле ки дар дарсҳои гузашта қайд шуд, матншиносӣ дар қатори таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ ва яке аз қисматҳои бонуфузи адабиётшиносӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки матншиносӣ, пеш аз ҳама, бо дигар қисматҳои илмҳои адабиётшиносӣ робитаи қавӣ дорад. Ба гуфти матншиноси рус Б.В.Томашевский: “Адабиётшинос наметавонад матншинос набошад, яъне шахсе, ки қобилияти коркарди матнро надошта бошад. Ҳамчунин,

матншинос агар адабиётшинос набошад, яъне ба маънои матни омӯхташуда сарфаҳм наравад, дар ҳолати тамоман нобобе меафтад”.

Гуфтан зарур аст, ки матншиносӣ дар байни илмҳои дигари адабиётшиносӣ мавқеи намоён дорад. Агар мутахассисони илмҳои дигари адабиётшиносӣ танҳо ба як матни асари бадеӣ сарукор дошта бошанд, пас матншинос матнҳои гуногуни дастнавис ва чопии асарро дар ҷараёни тағйирёбӣ ва инкишоф меомӯзад. Чунин тарзи омӯзиш имкон медиҳад, ки матншинос ба рушди эҷодиёт, ҷаҳонбинӣ ва маҳорати нависанда амиқтар фурӯ равад, аз тарафи дигар, барои ба вучуд овардани матни пурраи асар шароит фароҳам орад.

Агар адабиётшинос матнҳои саҳеҳу комили асарро дар даст надошта бошад, ҳангоми тадқиқ ба бисёр мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавад ва ба ҷанбаҳои ҳунариву эстетикӣ асар баҳои дуруст дода наметавонад. Соли 1982 матни илмӣ Ашъори мунтахаби Тошхоҷаи Асирӣ дар таҳияи С. Асадуллоев дар Маскав бо ҳуруфи ниёгон ба табъ расид, ки матни он ноқис аст ва аз рӯйи ин матн ба эҷодиёти шоир баҳо додан муҳаққиқро ба ғалат мебарад. Аз ҷумла, дар саҳифаи 146-и Ашъори мунтахаб ғазале ҷой дода шудааст, ки чанд мисрааш ин аст:

Нигаҳи гарми ту бо аҳли қарам бисёр аст,
Шӯъларо майл ба хошоку ба хас бисёр аст.
Гул ҳамон беҳ, ки ба ҳар ҳарф напіндорад гӯш,
В-арна дар дохили мурғони қафас бисёр аст.
Қобили файзи Асирӣ дили мо нест рафеъ,
В-арна дар хонаи сайёд қафас бисёр аст.

Аввал ин ки калимаву таркибҳои таъкидшуда ғалат буда, шакли дурусти онҳо ҳавас (ба ҷойи қарам), наяндозад (ба ҷойи напіндорад), дарди дили (ба ҷойи дар дохили)

мебошад. Ғайр аз ин, чи хеле ки аз мақтаи ин ғазал низ маълум мешавад, шеър на ба Тошхоҷаи Асирӣ, ки дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX зиндагӣ кардааст, балки ба шоири асри XVI Рафеъи Бухорӣ мутааллиқ мебошад ва ба он шоири асри XVII Сайиди Насафӣ мухаммас бастааст:

Қобили файзи асири дили мо нест, Рафеъ,
Варна дар хонаи сайёд қафас бисёр аст.

Чунин шеърҳои илҳоқӣ дар эҷодиёти шоирони классики адабиёти тоҷик бисёр мушоҳида мешавад. Рубоӣҳои зиёде ба Абӯалӣ ибни Сино ва Умари Хайём нисбат дода мешаванд, ки аз онҳо нестанд. Масалан, рубоии зерин ба Ибни Сино нисбат дода мешавад, ки хатост, зеро Абӯалӣ ибни Сино ҳамагӣ 57 сол умр дидааст:

Ҳаргиз дили ман зи илм маҳрум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки маълум нашуд.
Ҳафтоду ду сол илм ҳосил кардам,
Маълумам шуд, ки ҳеҷ маълум нашуд.

Яъне барои таҳлили дурусту воқеии асари бадеӣ матни саҳеҳу комил ниҳоят зарур аст. Ба вучуд овардани матни саҳеҳи асар бошад, вазифаи бевоситаи матншиносӣ мебошад.

Матншиносӣ ба илми таърих алоқаи қавӣ дорад. Аз як тараф, барои тадқиқи илми таърих матнҳои саҳеҳу дуруст зарур бошад, аз тарафи дигар, дар тадқиқи матншиносӣ давраҳои таърихӣ ва замону макони муайян аҳамияти калон дорад. Бисёр муаммоҳои матншиносӣ маҳз ҳангоми ба инobat гирифтани давраҳои таърихӣ ҳалли пурраи худро меёбад. Масалан, дар маводҳои солҳои 1947 ва 1948 достони “Парии Бахт”-и устод Лохутӣ дар қатори образҳои

дигари асар образҳои Ҳакими бахтшинос (В.И.Ленин) ва Ҳомии бахт (И.В.Сталин) мавқеи муайян доранд. Аммо дар матни куллии ӯ шоир аз дoston образи Ҳомии бахтро ихтисор менамояд. Сабаби ихтисори ин образро дар ҳодисаҳои сиёсии давр ҷустуҷӯ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳизби коммунист баъди сари И.В.Сталин (соли 1953) ба парастиди шахсияти ӯ мубориза эълон кард ва шоир низ маҷбур шуд, ки ин образро ихтисор кунад.

Яке аз муаммоҳои матншиносӣ ин санагузори матн мебошад. Муайян намудани санаи тавлиди матн ва ҷопи асар дар тадқиқи таърихи матн аҳамияти калон дорад. Умуман, матншиносӣ барои ҳалли принципҳо ва муаммоҳои худ ба воқеаҳои таърихӣ, санадҳо ва маводи воқеӣ таъия дорад. Аз ин рӯ зарур аст, ки матншинос аз таърихи адабиёт ба таври комили шинос бошад. Яъне дар вақти омӯхтани осори бадеӣ ҳатман онро ба давру замони офарида шудани он вобаста кардан ҳам аз вазифаҳои умдатарини матншиносон мебошад. Баъзан зарур мешавад, ки ҳангоми омӯхтани маводи таҳлилшаванда нусхаҳои саҳеҳ гардонда шуда боз аз сари нав дар қиёси бойгонии таърихи адабиёт таҳқиқ карда шавад.

Матншиносӣ ба осоршиносӣ муносибати наздик дорад. Тадқиқи таърихи матн ҳамон вақт боэътимод ва боэътибор мегардад, ки бо маводи бойгонии нависандагон асос ёфта бошад. Ба вучуд овардани матни саҳеҳу комили асар бе истифодаи дастхатҳои нависандагон имкон надорад. “Дастнависи асари нависанда нафақат барои матншиносон ва ба ҷоп ҳозиркунандагон асарҳои бадеӣ, балки барои тадқиқотчиён, барои онҳое, ки аз ҳар як дастхати шоир мисраи то ин дам номаълумро ҷустуҷӯ мекунанд ё ин ки таҳрири аввали бисёр шеърҳо ва романҳои машҳурро муайян менамоянд, маводи иловагӣ медиҳад, дастнавис ба мо нафақат хусусияти аслии матнро зоҳир мекунад, балки ҷараёни эҷод шудани онро нишон медиҳад”.

Бисёр китобҳои адибон зоҳиран хуб ороиш ёфтаанд, лекин азбаски бе истифодаи маводи бойгонӣ фароҳам омадаанд, аз нигоҳи саҳеҳияти матн камарзишанд. Дар Тоҷикистон аксар бойгонихои нависандагон мавриди истифодаи муҳаққиқон қарор нагирифтаанд. Ин аст ки то ҳол чопи ягон куллииҳои нависандагони муосир дар шакли пурра анҷом наёфтааст. Куллииҳои 15 – ҷилдаи устод Айни бошад, аз нашри ҷилди нахусти он қариб шаст сол сипарӣ шуда бошад ҳам, алҳол нотамо аст. Ҳамаи ин норасоихои нақди матн барои он аст, ки илми осоршиносӣ ҳанӯз дуруст ба роҳ монда нашудааст.

Ҳамин тариқ, илми матншиносӣ ба илмҳои гуногуни ҷомеашиносӣ, журналистика ва тарҷумонӣ муносибати ногустастанӣ дошта, бисёр масъаларо танҳо дар иртибот ба онҳо бояд ҳал намояд. Дар айнӣ ҳол тадқиқоти матншиносӣ боиси инкишофи илмҳои номбурда мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. *Кадам мушкilotҳои фанни матншиносиро медонед?*
2. *Матншиносӣ бо кадам илмҳо муносибати қавӣ дорад?*
3. *Робитаи матншиносӣ бо таърихи адабиёт чӣ гуна аст?*
4. *Муносибати қавии матншиносиро бо илми шарҳшиносӣ эзоҳ диҳед.*
5. *Муаммоҳои матншиносиро доир ба воқеаҳои таърихӣ аз манбаъҳои иловагӣ фаҳмида гиред.*

Мавзӯи 8. Усулҳои тадқиқи матншиносӣ

Нақша:

1. Фаъолияти котибон ва дабирон дар кори китобаткунӣ;
2. Афкори А. Котиб доир ба фазилати нусханависон;
3. Кори хушнависону варроқон дар аҳди Сомониён;
4. Фикрҳои Ш. Кадканӣ доир ба хизмати китобдорӣ;

Калидвожаҳо: котиб, феҳрист, иттилоъ, мустанад, варроқ, аснод, муншӣ, дабир, музаҳҳиб, тафреҳ, кавн, саҳҳоф.

Усулҳои аввалини кори муҳаққиқон дар тадқиқи маводи осори адабию бадеӣ бевосита ба фаъолияти муаллифону дастнависон, котибону дабирон, муншиёну саҳҳофон ва ғайраҳо вобастагӣ дорад. Яъне, агар маводи омӯзишӣ барои саҳеҳияташ асосҳои мӯътамад дошта бошад, пас муайян кардани ҷонибҳои матлуби осор осон мегардад. Айнан, омӯзиши ана ҳамин паҳлӯҳои осори дастхатӣ бевосита кори матншиносон ва илми матншиносӣ ба ҳисоб меравад. Матншинос дар он дам ба муваффақиятҳои комил ноил мегардад, ки ин паҳлӯҳоро хуб донад ва тибқи талаботи он фаъолият барад.

Аз оғози пайдоиши хат ва китобҳои хаттӣ ба феҳристи пешаварону ҳунармандон боз як унвон ба исми нусханавис ё котиб ҳамроҳ шуд. Зоҳиран дар оғози ҳол аҳли ин ҳирфа ба танҳой ё бо кӯмаки шогирдон кори нусханависиро пеш мебарданд. Дар дарбори Ҳахоманишиён ва Ашкониёну Сосониён муншиёне фаъолият доштанд, ки номаҳои подшоҳон ва арбобони давлатро китобат мекарданд. Аммо аз кори муншиёни он рӯзгор ба ҷуз ахбори парешон иттилои мустанаде дар ихтиёр намондааст.

Бо оғози тамаддуни исломӣ ва тамаркуз пайдо кардани хилофат дар пайравӣ аз анъанаҳои дерини девондорӣ

мардуми эронинажод ва чиниҳову юнониҳо аввалин дафтархонаҳои ҳукуматӣ ба роҳ монда шуданд, ки дар он номаҳову санадҳо ва рисолаву китобҳо навишта мешуданд. Ва албатта ин боиси хушнудист, ки баъзе аз онҳо то даврони ҳозира дар махзанҳо маҳфуз мондаанд.

Шоистаи таъкид аст, ки бештарини котибон ва дабирон эронинажод буданд ва анъанаҳои дерини дафтардорӣ ва китобатро чун мероси ниёкони худ гиromӣ медоштанд, ба онҳо аз нуқтаи назари эҳтиром муносибат мекарданд ва дар фарҳанги арабӣ қорӣ менамуданд. Маъруфтарини муншиёни аслашон эронӣ Абдулҳамиди Котиб ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар ривоҷи ғанни номанигорӣ ва хушнависӣ хидматҳои зиёд анҷом додаанд. Натиҷаи кори эшон барои матншиносони минбаъда бесамар нест.

Абдулҳамиди Котиб таъкид мекард, ки нусханавис бояд бо чандин ғазилат орошта гардад, то ки нигоштаҳои ӯ матлуб ва мақбули аҳли назар доништа шаванд. Аз ҷумла ӯ чунин фармудааст: “Дабир бояд дар ҳар навъи маърифату дониш назар андозад ва ё бар он тасаллут ёбад, ё он қадр, ки басанда бошад аз он баргирад. Котиб бояд таколифи диниро бидонад, нахуст “Қуръон”-ро бишиносад, он гоҳ ба омӯхтани забони арабӣ бипардозад. Сипас дар хушнависӣ, ки ородихандаи навиштаҳои котибон аст, маҳорат ёбад, ба омӯхтани шеър, гуфторҳои нодир ва мафохими онҳо бипардозад ва он чи ба китобат вобаста аст ва мӯҷиби беҳбуди кори котиб мешавад, биёмӯзад”.

Бино ба иттилои сарчашмаҳо аввалин марказҳои нусханависӣ дар дарбори Валид ибни Абдулмалики уммавӣ ва халифа Ҳорунаррашиди Аббосӣ таъсис ёфта буданд.

Ибни Надим дар “Ал-фехрист”-и худ ёдовар шудааст, ки Валид ибни Абдулмалик муҳаббатӣ алоқаи зиёде ба китоб дошт ва хушнависони зиёдеро фароҳам оварда, китобати осори гуногунро аз ҷумлаи китобҳои тиб, нуҷум, риёзиёт, кимия, дорушиносӣ супориш мекард. Дар аҳди ӯ

китобхонаи бонуфузе бунёд гардид.

Яке аз давраҳои авҷи нусханависӣ ва ривочи китобдорӣ ба аҳди халифаи аббосӣ Ҳорунаррашид мутобиқ омад. Маҳз дар ҳамин давра бузургтарин маркази илмӣ ва китобдорӣ бо номи «Байтулҳикма» таъсис ёфт.

Теъдоде аз китобҳои “Байтулҳикма” то асри XIII маҳфуз мондаанд ва ба шарофати онҳо мо исми баъзе аз хушнависони аҳди аббосиро шинохта мегирем. Ҳунайн ибни Исҳоқ ва Аллон Шуубӣ аз ҷумлаи онҳоянд. Ибни Усайба дар бораи нусахи хаттии мансуб ба замони Маъмун чунин навиштааст: “Дар ҳавошии онҳо ба забони юнонӣ ва ба хати Ҳунайн ибни Исҳоқ матолибе дарҷ буд ва нишонаҳое доштанд, ки нисбати мулкӣ ӯро ба Маъмун равшан мекарданд” (Ибни Усайба, саҳ. 26).

Дар давраи тиллоии фарҳанги тоҷику эронӣ – аҳди Сомониён марказҳои муҳими китобдорӣ ва нусханависӣ ба вучуд омаданд. Мо бояд дар назар дошта бошем, ки мароҳили оғозини нусханависии форсӣ дар аҳди Тоҳириёну Саффорӣён зоҳир гашта, давраи дурахшони ин фанро дар замони Сомониён заминасозӣ карда буд.

Дар замони Сомониён рӯзгор ба сар бурдани котибон, хушнависон ва варроқони зиёде маълум аст. Ба заҳмати ин гурӯҳи хушқаламон китобхонаи маъруфи Сомониён, ки Абӯалии Сино аз ганҷинаи он истифода карда буд, бунёд ёфтааст. Асноде, ки дар бораи ривочи тарҷумаи китобҳои паҳлавӣ, юнонӣ ва арабӣ дар замони Сомониён боқӣ мондаанд, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки нусханависию китобат ривочи чашмгире доштааст. Зоҳиран аввалин падидаҳои нусханависии гурӯҳӣ ба забони форсӣ дар ҳамин аҳди Сомониён зуҳур кардааст. Ба забони форсӣ тарҷума шудани “Тафсири Табарӣ”, ки бо фатвои уламои Мовароуннаҳр ва бо занни қавӣ ба сазо эҳтимоми донишмандон ва хушнависон сурат гирифтааст. Аз асри Сомониён номи баъзе котибон маълум аст, ки Абӯаҳмад ибни Абебакри котиб, Абӯимрони

Варроқи Хӯчандӣ, Абулқосими Искофӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Айёме, ки сипаҳсолори Хуросон Абӯмансур Муҳаммад Абдурраззоқ ба ҷамъоварию танзими “Шоҳнома” иқдом кард, аҳли донишу китобатро бар иҷрои ин амр роғиб гардонид. Моҳпури Хуросон, Яздондоди Шоҳпур, Моҳуи Хуршед, Шодони Барзин ҳам матни “Шоҳнома”-ро некӯ медонистанд, ҳам истеъдоди таснифу китобат доштанд.

Дабири ва хушнавис аз замони Сомониён ба баъд ба яке аз пешаҳои пурифтихор ва боиззат табдил ёфтааст. Чандин рисола дар бораи дабири ва фанни китобат навишта шуданд. “Дастури дабири”-и Муиниддин Муҳаммад ибни Абдулхолиқи Майҳанӣ, “Тӯҳфатул муҳиббин”-и Сироҷиддини Шерозӣ, “Атабатул катаба”-и Мунтаҷабуддини Бадеъи Хувайнӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Фанни дабири ва китобату хушнавис дар радифи тиб, нучум ва шеър ба яке аз бахшҳои муҳими ҳунару дониш бадал гардид. Аз ин ҷост, ки яке аз мақолоти «Чаҳор мақола»-и Низоми Арӯзии Самарқандӣ бар дабирию китобат тааллуқ дорад. Низомии Арӯзӣ қиссаву ҳикоятҳои ҷолибе аз рӯзгори дабирону котибон фароҳам овард.

Низомии Арӯзӣ таъкид кардааст, ки барои дабир ва котиб фароғати аҳвол ва хоҳири ҷамъ бисёр муҳим аст, то ки навиштаҳои ӯ саҳеҳу комил ба арз расад. Аз ин хотир ҳикояти зайлро аз рӯзгори яке аз дабирони Банӣ Аббос нақл кардааст:

Ҳар саноат, ки тааллуқ ба тафаккур дорад, соҳиби саноат бояд форигдил ва муфарраҳ бошад, ки агар ба хилофи ин бувад сиҳми фикри ӯ муталошӣ шавад ва бар ҳадаф савоб ба ҷамъ наояд, зеро ки ҷуз ба ҷамъияти хотир ба ҷунон калимот бознатавонад хӯрад. Овардаанд, ки яке аз дабирони Банӣ Аббос (разияллоҳу анҳум) ба волии Миср нома менавишт ва хотир ҷамъ карда буд ва дар баҳри фикрат ғарқ шуда ва сухан мепардохт чун дурри самин

ва моъи муин. Ногоҳ канизакаш даромад ва гуфт: “Орд намонд!”

Дабир чунон шӯридатабъ ва парешонхотир гашт, ки он сиёқати сухан аз даст бидод ва бад-он сифат мунфаил шуд, ки дар нома бинавишт, ки “орд намонд”. Чунонки он номаро тамом кард ва пеши халифа фиристод ва аз ин калима, ки навишта буд, ҳеҷ хабар надошт. Чун нома ба халифа расид ва мутолиа кард, чун бад-он калима расид, ҳайрон фуру монд ва хотираш онро бар ҳеҷ ҳамл натавонист кард, ки саҳт бегона буд. Кас фиристод ва дабирро бихонд ва он ҳолро аз ӯ бозпурсид. Дабир хиҷил гашт ва ба ростӣ он воқеаро дар миён ниҳод. Халифа азим аҷаб дошт ва гуфт: “Аввали ин номаро бар охир чандон ғазилат ва раҷҳон аст, ки “қул ҳуваллоҳу аҳад”-ро бар “таббат ядо Абелаҳаб”, дарег бошад, хотири чун шумо булағоро ба дасти ғавғои мояҳтоҷ боздодан”.

Ва асбоби тарфеҳи ӯ чунон фармуд, ки амсоли он калима дигар ҳаргиз ба ғаври гӯши ӯ фуру нашуд, лоҷарам ончунон гашт, ки маонии ду кавн дар ду лафз ҷамъ кардӣ».

Устод Шафеъии Кадканӣ бар мабнои китоби “Муъидун ниям” таълифи Тоҷиддин Абдулваҳҳоби Субкӣ, ки дар ҳудуди 762 ҳиҷрӣ (1360-61 мелодӣ) анҷом ёфтааст, ҷойгоҳи китобдор, котиб, варроқ, саҳҳоф, музаҳҳиб ва наққоши осори хаттиро дар фарҳанги исломӣ тавсиф карда, бар он нукта бештар таваҷҷӯҳ кардааст, ки аҳли ин ҳунар аз эҳтиром бархурдор буданд (Ш.Кадканӣ, “Масоил...”, саҳ. 24-30).

Нуктаҳое, ки устод Ш. Кадканӣ дар асоси тавзеҳоти Тоҷиддин Абдулваҳҳоби Субкӣ зикр кардааст, ба даврае мутобиқат дорад, ки бо ҳиммати вазири донишманд Хоҷа Рашидаддин Фазлуллоҳи ҳамадонӣ дар Табрез маркази бонуфузи илмӣ ва китобдорию хушнависӣ бо номи “Рабъи Рашидӣ” бунёд гашта буд.

Барои тадқиқ кардани матнҳои осори хаттӣ зарур аст,

ки ба ғайр аз омӯхтани давраҳои таърихии осор, инчунин ҷонибҳои кори тӯлонии ҷараёни кори осори даснависҳо пурра ба ҳисоб гирифта шавад. Барои амалӣ гардондани ин кор бошад, амалиётро аз нусхаи нахустин оғоз намуда, бо ба ҳисоб гирифтани ҳамаи ҷараёнҳо анҷом додан зарур мебошад...

Савол ва супоришҳо

1. *Усулҳои тадқиқи матншиносӣ ба хидмати кӣҳо вобастагӣ дорад?*
2. *Суханони А.Котибро доир ба фазилати нусханависон эзоҳ диҳед.*
3. *Чаро даврони сомониёнро заминасозии фарҳангӣ меноманд?*
4. *Воқеаи дабири банни Аббосро шарҳ диҳед.*
5. *Ш.Кадканӣ ба ҷойгоҳи кадом коргарони осори хаттӣ баҳо додааст? Ҳар кадоми онро тавзеҳ диҳед.*

Мавзӯи 9. Манбаъ ва матн. Таърихи матн. Тадқиқи талқини матн. Тартиб додани матн

Нақша:

1. Истилоҳи “матн” дар танқиди матншиносии муосир;
2. Алоқамандии матн ба ҳодисаи имло;
3. Ақидаи олимони рус дар бораи таърихи эҷоди асар;
4. Таърихи эҷоди “Одина” ва муқоисаи таҳрирҳои он;
5. Афкори матншиносон доир ба таърихи матн ва таърихи эҷод;
6. Андешаҳои М. Қаноат доир ба таърихи матни асар;
7. Заҳмати матншиносони тоҷик доир ба таърихи матни осори нависандагони муосир.

Калидвожаҳо: марҳила, дарк, шаклҳои графикӣ, надид, унсур, зухурот, силсила, ирода, сеҳр.

Истилоҳи “матн” дар танқиди матншиносии муосир, дар археография ва палеография хеле зиёд истифода мешавад. Аммо мафҳуми “матн” ба қадри кофӣ фарқ карда нашудааст.

Дар бораи матни асар ва матни ягон рӯйхати асар суҳан рондан мумкин аст. Бояд гуфт, ки ҳарду матн аз ҳам фарқ мекунад. Аз сӯйи дигар, оё дар рӯйхат ду матн хоҳад буд ё як матн, ки дар онҳо бо хатти дигар ислоҳи маъноӣ ва услубӣ дохил шудааст? Бешубҳа—ду, ҳарчанд ба ҳам монанд мебошанд. Ва агар ислоҳҳо бо ҳамин хат дохил шуда бошанд? Дар ин ҷо ду роҳи ҳал вучуд дошта метавонад. Агар ислоҳҳо дертар аз навиштани матни асли ворид шуда бошанд, пас метавон дар бораи ду матни мувофиқ ба ду марҳилаи дарки матн аз тарафи котиб суҳан ронем. Хуб, агар котиб навиштро дарҳол ислоҳ кунад? Дар ин ҳолат ҷудо кардани ду матнро ҳамчун матнҳои ҷудогона ва ботинан мукамал ҷудо кардан имконнопазир аст. Бинобар ин, матни ин

гуна рӯйхатро бояд матни таҳрири ниҳой фаҳмида шавад, гарчанде ки дудилаҳои котиб дар худ ба худ таваҷҷӯҳи зиёд доранд ва бояд ба вучуд оварда шаванд, ба назар гирифта, ба ин ё он тарз баён карда мешавад. Онҳо инчунин унсурҳои матнро ифода мекунанд, аммо матн ноустувор аст. Фарз мекунем, ки котиб матни худро на аз рӯи мазмун, услуб ва забонаш ислоҳ мекунад, балки танҳо имло ва графикаро ислоҳ мекунад. Ин гуна таҳрир матни нав эҷод намекунад.

Матн асарро бо шаклҳои забон ифода мекунад. Аз ин рӯ, он чизе, ки ба шаклҳои забон тааллуқ надорад, балки ба шаклҳои графикӣ тааллуқ дорад ё дар натиҷаи хатогиҳои тасодуфӣ, хатоҳои тасодуфии котиб ё такрори тасодуфии матн, ҷобаҷокунии тасодуфӣ дар он аст – ба шаклҳои графикӣ дахл надорад. Инҳо хусусиятҳои матн не, балки ҳуди рӯйхат, дастнавис мебошанд.

Фарз мекунем, ки котиб ҳарфи “аз”-ро ба таври махсус менависад: оё ин ба матн дахл дорад? Албатта не. Яке ҳарфи “у”-ро “ой” ва дигаре “гамма” менависад; Оё мо метавонем фарқиятро дар матн дар ин ҷо бинем? Не, ин фарқият танҳо дар ифодаи графии матн аст. Чӣ мешавад, агар котиб хато карда бошад? Албатта, иштибоҳ падидаи матн нест: он аз нияти котиб набуд, ҳатто онро пайҳас намекард; вай ҷуз як доғе дар матни ӯ чизе нест, қатраи сиёҳ тасодуфан аз қалам афтодааст. Матн натиҷаи фаъолияти бошуурунаи инсон мебошад. Лағжишҳоеро, ки ҳуди котиб мушоҳида накардааст, ба падидаҳои матнӣ нисбат додан мумкин нест.

Ва дар бораи имло чӣ гуфтан мумкин аст? Оё ҳодисаҳои имло ба матн алоқаманданд? Пеш аз ҳама бояд қайд намоем, ки дар нашрҳои имрӯзаи матнҳо, дар осори танқиди матншиносӣ, археография ва палеография фаҳмиши нодурусти истилоҳи “имло” ба роҳ монда шудааст. Аксар вақт падидаҳои имлоӣ ба падидаҳои забонӣ муҳолифанд. Дар муқаддимаҳои матншиносии нашри ёдгории ин ё он ёдгорӣ аксар вақт чунин навишта шудааст: “Дар нашрия

хусусияти забонӣ комилан ҳифз шудааст; матн ба воситаи имлои ҳозиразамон интиқол дода мешавад. Зимнан, сухан на аз тамоми қоидаҳои имло, ба хусус он қоидаҳои меравад, ки бешак ба забони хаттии ин давра дохил мешаванд, балки танҳо дар бораи ҷадвал ва интиқоли баъзе ҳарфҳои кӯҳнашуда тавассути алифбои муосир меравад. Аз ин рӯ, дар соҳаи имло бояд фарқ кард: он чи ки ба забон дахл дорад, ба матн ҳам дахл дорад, ҳодисаҳои графика ба матн дахл надоранд. Як мисол меорем: “и” ва “ва”; фарқи байни ин ҳарфҳо дар матнҳои қадими русӣ сирф графикист”.

Аммо дар соҳаи графика метавонад падидаҳои марбут ба матн вучуд дошта бошанд. Пас, Н.М.Карамзин аксар вақт баъзе калимаҳоро бо ҳарфи калон менависад – Чумхурӣ, Гражданин ва ғ. Ин як унсури маъно дорад. Футурологҳо дар чоряки аввали асри XX барои равшан кардани қисмҳои алоҳидаи матн, вайрон кардани якпорчагии матн аз ҳарфҳои гуногун истифода кардаанд. Ва дар ин ҷо ҳарфҳо ба матн алоқаманд аст. Дар матнҳои қадимаи русӣ ҳарфҳо, калимаҳо ва сатрҳои бо кинабар таъкидшуда маънои семантикӣ доранд.

Аммо зухуроти бесаводии котиб, натавонистани матни хаттӣ чӣ бошад? Ин мушкилтарин савол аст. Аввалан, мунаққиди матншинос бояд дақиқ муайян кунад, ки аз зухуроти “бесаводӣ” чӣ мефаҳмад. Барои давраи қадим ин мафҳум ба осонӣ муайян карда намешавад. Ба ҳар ҳол, ноустувории имлои котиб дар давраи бостон ба зухуроти “бесаводӣ” тааллуқ надорад. Дар баробари ин “бесаводӣ” аксар вақт забони нависанда, талаффузи зиндаи ӯ, синтаксиси нутқи гуфтугӯро ифода мекунад; бинобар ин “бесаводӣ” аксар вақт факти забон аст. Забон, чунон ки гуфтем, шакли матн аст. Аз ин рӯ, “бесавод”-ро ба “бесаводӣ”-и забонӣ ва графикаи “бесаводӣ” (бо ҳарфҳо ифода карда натавонистани матн – гузоштани як ҳарф ба ҷои дигар ё як гурӯҳи томи ҳарфҳо ба ҷои дигар) тақсим

кардан дурусттар аст. Аввалин “бесаводӣ”-и дар мактуб инъикосёфта, албатта, падидаи матн аст. “Бесавод”-и дуюми падидаи матнро дар сурате эътироф кард, ки агар он муназзам бошад ва то андозае фардияти дабирро дар матн инъикос намояд.

Пас, матн мафҳуми хеле мураккаб аст. Ин консепсия омӯзиши минбаъдaro тақозo мекунад. Чизи асосие, ки дар рӯйхати асар ҳодисаҳои матнро аз ғайриматнӣ ҷудо мекунад, моҳияти забонии онҳост. Ба зухуроти ғайриматнӣ ҳама чизҳо дохил мешаванд, ки онро ифодаи забонии силсилаи муайяни семантикӣ эътироф кардан мумкин нест.

Таърихи матн ва ҷараёни эҷод

Предмети омӯзиши матншиносӣ таърихи матни асар ба шумор меравад. Таърихи матни асар маънои кулл ва фарогир дошта, тамоми лаҳзаҳои сохтор, ҷараёни ташаккулу тақомули матнро аз нақша, тарҳи асар, қайдҳои хомакӣ, сиёҳнавису тозанавис то хурдтарин иловаву ихтисоротро, ки дар дастхатуматнҳои ҷопии асар мувофиқи дархости нависанда ва ғайри ихтиёри ӯ рух додаанд, дар бар мегиранд. Бо вучуди ин, таърихи матни асар мактубу ёддошт, суҳанрониву мусоҳибаҳои хаттиву даҳонӣ барин мафҳумҳоерo, ки дар ҷараёни ташаккул ва барқароршавии асар мавқеи муайян доранд, бевосита фарo намегирад. Ин аст ки дар матншиносӣ баробари истилоҳи таърихи матн истилоҳоти ҷараёни эҷод ё таърихи эҷоди асар истифода мешавад.

Истилоҳи таърихи эҷоди асар (творческая история произведения) бори аввал соли 1922 аз тарафи олими рус Н.Л.Бродский пешниҳод шуда, Н.К.Пиксанов дар мақолаи “Роҳи нави илми адабиёт. Омӯзиши таърихи эҷоди шоҳасарҳо (Принсип ва методҳо)” (1923) онро ҳамчун роҳи нави таҳлили адабиётшиносӣ ва тадқиқи пурсамари асари бадеӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок мекунад. Таърихи эҷоди асар бо замони омӯзиш ва давраҳои марҳилаҳои таърихи

адабиёт вобастагӣ дорад. Таърихи эҷод дар адабиёти қадиму асримиёнагии Шарқ ва адабиёти қадими русу дигар халқҳо мавқеи маҳдуд дорад, чунки дар нусхаҳои гуногуни асарҳои давраи мазкур тағйироти аз ғайри ихтиёри нависанда баамаломата мавқеъ дошта, дар онҳо таъсири офаридаҳои муаллифони дигар низ мушоҳида мешавад.

Ҳангоми тадқиқи таърихи матн ва таърихи эҷодӣ осори нависандагони муосир ҳам дар бораи ба эътибор гирифтани ирода ва мақсадҳои эҷодии адиб, таъсири муҳит ва замону маконро дар назар доштан зарур аст. Ба андешаи адабиётшинос Сирочиддини Эмомқул, “давраҳои таърихӣ ва замон, пеш аз ҳама, ба воситаи адиб ба асар таъсири худро мерасонад”.

Тадқиқи таърихи эҷод ва таърихи матн ҳоло тамоми паҳлӯҳои матни асари бадеӣ– образҳо, сюжет, бандубаст, забону услубро фаро гирифта, бо ҳамин як соҳаи самараноки таҳлили адабиётшиносиро ба вучуд овардааст. Ба гуфти матншиноси рус Л.Н.Душина, омӯзиши таърихи эҷод тасаввуроти муҳаққиқро оид ба осон будани заҳмати нависандагӣ ба таълифи асари бадеӣ бартараф месозад: “Маҳз дар чараёни таҳлили таърихи эҷод дар бисёр маврид алоқаҳои хеле амиқи ботинии он ба замона зоҳир мешавад, инчунин ҷиҳатҳои фардии рӯҳиву равонии бунёд, инкишоф ва тағйироти ҳамаи паҳлӯҳои афкори эҷодӣ ва унсурҳои алоҳидаи он, аз қабилӣ сюжет, тип, ҷузъиёти бадеӣ дарк ва ошкор мешаванд”.

Аз ин ҷиҳат таърихи эҷодӣ нахустин қиссаи адабиёти давраи шӯравии тоҷик “Одина” ҷолиби диққат аст. Аввалин матни ба мо дастраси қисса “Саргузашти як тоҷикӣ камбағал” ном дошта, дар 13 шумораи рӯзномаи “Овози тоҷик” (аз 23 ноябри соли 1924 то 5 майи соли 1925) ба таври нопурра chop гардид. Чопи рӯзномавии қисса аз 11 боб иборат буда, матни он бо боби “Моҳи феврал” ба итмом мерасад. Устод Айни баъди он ки chopи қисса дар рӯзнома

қатъ мегардад, онро аз нав кор карда, дар ҳаҷми 199 varaқи ҳаҷмаш 34X20,5 бо ранги бунафш китобат менамояд ва қисса бо номи “Саргузашти як тоҷикӣ камбағал ё ки Одина” соли 1925 ба Нашриёти давлатии Тоҷикистон пешниҳод мешавад.

Ҳамин тариқ аввалин матни китобии қисса, ки дар асоси дастхати тозанависшудаи муаллиф ба таъб мерасад, нисбат ба матни “Овози тоҷик” аз ҷиҳати ҳаҷм, бандубаст, тасвири воқеа ва образҳо ба дараҷот тағйиру такмил ёфтааст. Шумораи бобҳои матни соли 1927-и қисса ба 23 расида, ҳатти сюжети асар то воқеаҳои хушксолии соли 1918 давом кардааст.

Вақте ки соли 1931 Нашриёти давлатии Тоҷикистон бо супориши Қўмитаи марказии алифбои нави тоҷикӣ қиссаро аз нав чоп карданӣ мешавад, нависанда қиссаро бори дигар таҳрир намуда, мазмун, ғоя ва шакли бадеии онро боз ҳам такмил дода, номашро “Одина” менамояд. “Дар вақти дубора кор кардан... баъзе бобҳои асарро ду тақсим карда ва баъзе бобҳои ноқисашро пурра намуда, шумораи бобҳои асарро аз 23 ба 30 расондам” – қайд кардааст нависанда дар сарсухан.

Дар натиҷаи муқоиса маълум гардид, ки “Одина” се таҳрири ҷиддиро аз сар гузаронидааст. Таҳрирот яклухтии ҳатти сюжет, пайдарпайии мантиқии ҷузъҳои тасвиршаванда, инкишофи пуршиддати воқеаҳо ва зиддиятҳои иҷтимоии асарро дучандтаъмин ва хусусиятҳои жанрии онро барқарор намудааст. Дар ҷопҳои минбаъда (1935, 1938, 1948) тағйироти ҷиддие дар бандубасти асар ба назар намерасад. Вале нависанда барои тасвири пурраи ҳислати образҳо, масъалаҳои асосӣ ва равиши ҳатти сюжет асарро бо ҷор қисм тақсим мекунад. Устод Айниҳангоми таҳрири матнҳои гуногун ба забони асар зиёда таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд. Агар дар матни “Овозитоҷик” танҳо се зарбулмасал истифода шуда бошад, дар матнҳои 1931–1948 ин шумора ба 19 мерасад:

Агар худо накарда ин чо бимирад, ҳарчи гӯру кафанаши ба гардани мо меафтад ("Овози тоҷик", 1924, №18).

Агар худо накарда ин чо бимирад, ҳарчи гӯру кафанаши ба гардани мо афтода болои мурда сад чӯб мешавад.

Устод дар асарҳояш калимаву таркибҳои шевагиро танҳо дар нутқи персонажҳо, махсусан персонажҳои манфӣ, истифода мекунад ва дар ҷопҳои аввали "Одина" калима ва таркибҳои ибӣ, бачем, читуйин гап, дадеш, ки аз забони сокинони кӯҳистон истифода шудаанд, ба хусусияти шеваи онҳо мувофиқат намеkunанд. Нависанда минбаъд онҳоро ба муродифҳои ба шеваи ин маҳалҳо мувофиқ иваз намуда, бо ҳамин вазифаи услубии онҳоро мувофиқ намудааст:

Зан: Дадеш! Шуморо чӣ шуд? (1927,122)

– О мардак. – гуфт зан, – шуморо чӣ шуд? (1948,405)

Бинобар ин, матншинос вазифадор аст, ки тамоми дастхатҳо ва матнҳои ҷопии асарро дар муқоиса омӯхта, матни аслии муаллифро пурра барқарор намояд. Умуман, то вақте ки мо асарро дар ҳолати анҷомёфтааш мехонем ва аз имконияти мушоҳидаи ҷараёни барқароршавии матн маҳрумем, шарҳу тафсири мо ҳамеша субъективӣ хоҳад буд.

Матншиносон таърихи матнро тадқиқот ба паҳноӣ ва таърихи эҷодро тадқиқот ба умқи номида, таъкид кардаанд, ки: "Таърихи матн муваззаф аст, ки ба ҳамаи таъсироти огоҳона ва тасодуфӣ матни асар эътибор диҳад. Таърихи эҷод бошад, асосан ба ҷараёни эҷод саруқор дорад, ки на ҳамеша дар матн бевосита таҷассум меёбад (чун прототипҳои воқеӣ, сарчашмаҳои гуногуни хаттӣ ва ҳатто даҳоние, ки барои таърихи эҷод аҳамиятнок бошанд ҳам, чи хеле ки мегӯянд, дар қисмати таҳхонаи биноҳо монда, ба матн бевосита дохил намешаванд)".

Дар ҳақиқат, таърихи матн ва таърихи эҷод чун мафҳумҳои шаклу мазмун бо ҳам алоқаманданд, ки эътибор надодан ба яке сабаби коствагии дигаре мешавад. Ҷараёни эҷодӣ асар дар баробари қисмати таркибии

матни асар будан боз вижагихое низ дорад, ки онро чунин ишора кардан мумкин аст: таърихи эҷоди асар, мактубҳо, протоколҳо, суханрониҳо, мусоҳибаҳо, нутқу мулоҳизот, нақша, мусаввада, сиёҳнавис, тозанавис, тасҳеҳ, матнҳои чопии давраи ҳаёти нависанда, матнҳои чопии баъди ҳаёти нависанда.

Таърихи матни асар

Чи хеле ки аз навиштаҳои боло бармеояд, барои тадқиқу баррасии таърихи эҷодии асар дар баробари нусхаҳои қаламиву чопӣ рӯзномаҳо, мактубҳо, дафтарчаи қайдҳо, ёддоштҳо, ки бевосита ба матни асар дохил намешаванд, хеле заруранд.

Мӯъмин Қаноат оид ба бандубаст, хатти сюжет ва образҳои асарҳояш муддати дароз фикр карда, баъд рӯйи қоғаз меорад. Нависанда баъди он ки мазмуну мӯҳтавои асарро дар хотирааш мепазонад, ба навиштан сар мекунад, нақша мекашад, матнҳои сиёҳнавису сафеднависро фароҳам меорад ва пеш аз ҳар чоп матни асарро, шояд, таҳрир мекунад. Ин давра ҳам ба таърихи матн ва ҳам ба таърихи эҷод муштарак аст. Соли 1965 М. Қаноат чун иштирокчии Даҳаи адабиёт ва маданияти тоҷик дар Россия ба шаҳри Волгоград сафар мекунад ва дар ин айём дар вай ҳаёли навиштани асаре оид ба муҳорибаи Сталинград пайдо мешавад. Ҷараёни омӯзиш, ҷустуҷӯ ва эҷоди асар панҷ соли расо давом мекунад. Порчаҳои алоҳидаи дoston аз соли 1967 сар карда, дар рӯзномаҳои “Тоҷикистони советӣ”, “Маориф ва маданият”, “Комсомоли Тоҷикистон” бо номи порае аз “Дostonи Сталинград” чоп мешавад. Матни пурраи ин асар соли 1971 дар шумораҳои 5 ва 6 “Садои Шарқ” бо номи “Суруши Сталинград” дарҷ мегардад. Ва боз чанд маротибаи дигар ин асар дар шакли китоби алоҳида ва дар дохили маҷмӯаҳо ба табъ мерасад. То вақте ки шоир дар қайди ҳаётҳаст, ҳам таърихи матн ва ҳам таърихи эҷоди “Суруши Сталинград” идома меёбад. Зеро, шояд, пеш аз

чопи навбатӣ матни достон боз мавриди таваҷҷӯҳи шоир қарор мегирад. Масалан, дар маҷмӯаи “Ойинаи беғубори ман”, ки соли 2002 ба таъъ расидааст, дар оғози “Суруши Сталинград” ба ин банди семисрагӣ дучор меоём:

Суханро сеҳри мурдан, зинда гардидан,
Чу дарё дар муҳити хеш ғунҷидан,
Бувад лозим, ки авсофи туро гӯяд.

Дар маҷмӯаи “Меҳри сипеҳр”, ки соли 2007 нашриёти “Адиб” чоп кардааст, мисраи сеюми банди мазкур чунин таҳрир гардидааст:

Ҳамешояд, ки авсофи туро гӯяд.

Баробари аз ҳаёт даргузаштани нависанда таърихи эҷодӣ асар қатъ мегардад, зеро эҷодкори он нест, вале таърихи матни асар идома меёбад. Зеро асар аз тарафи таҳиягарон ва дигар шахсони мутасаддӣ борҳо нашр мешавад ва табиист, ки дар матн баъзе гуногунхониҳо ворид мегардад. Ин ҳолат матншиносони адабиёти асримиёнагиро водор мекунад, ки ҳангоми таҳияи осори адибони классик басо эҳтиёткор бошанд ва тамоми гуногунхониҳои матнро дар тарозуи нақди матн баркашанд. Аз тадқиқи А. Насриддин бармеояд, ки дар аксари нусхаҳои Девони Камоли Ҳуҷандӣ матлаи ғазали машҳури “Ғарибӣ” чунин омадааст:

Дил муқими кӯйи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб.

Матншинос таъкид мекунад, ки: “Дар нусхаҳои Тоҷикистонӣ ба ҷойи “тан”-и мисраи аввал “ман” навиштаанд, ки дуруст нест, зеро он мувофиқи ақидаи сӯфиён ба дурии ҷонон, ғарибии тан аз қурбати остони

Худовандӣ ишора дорад”. Шояд ин ғалатхонӣ бар асари мафкураву дархости замони шӯравӣ сар зада бошад ва таҳиягарони Тоҷикистониро зарур аст, ки дар чопҳои минбаъда матн саҳеҳӣ байтро барқарор намоянд.

Тадқиқи таърихи матн баъди сари нависанда дар адабиёти давраи нав низ басо муҳим мебошад. Дар ин ҳолат матншинос бояд танҳо дар асоси нусхаҳои қаламӣ ва чопӣ ба муҳокимаи матн пардозад. Байти зерини шеъри “Ватан”-и М.Турсунзода дар тамоми матнҳои дар давраи ҳаёти шоир ба табъ расида чунин садо медиҳад:

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Таҳиягарони осори мунтахаби дучилда, ки ба шарафи 70-умин солгарди устод соли 1981 ба табъ расидааст, калимаи “гӯшт”-ро чун ҳичойи дарози одӣ пиндошта, гӯё барои мувофиқати вазн ба мисраи аввали байти боло калимаи “ман”-ро илова намудаанд. Дар натиҷа матн аз нигоҳи вазн коста гардида, чунонки аз мулоҳизаи муҳаққиқи эронӣ Алиризои Қазва дар асари “Хуршедҳои гумшуда” бармеояд, мунаққидони ашъори шоирро ба андешаи ғалат бурдааст:

Ба мисли гӯшту нохун ман ҳамеша бо Ватан будам .

Феҳрастҳои матншиносӣ ба мо имконият медиҳанд ба чунин ҳулоса оем, ки дар адабиёти рус омӯзиш ва тадқиқи таърихи матн ва таърихи эҷодӣ осори адибон хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар адабиёти давраи нави тоҷик бошад, ин масъала таваҷҷӯҳи мутахассисонро ҳанӯз ҷиддан ба худ ҷалб накардааст. Ба сабаби қобили истифода набудани бойгонӣҳои адибон аксари ин тадқиқот, аз ҷумла асару мақолаҳои С.Табаров, А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, К.Юсуфов, Р.Ҳошим, С.Салоҳ, А.Кӯчаров, Х.Муҳибов,

А.Ўрунов, С.Эмомқул ва дигарон дар асоси муқоисаи матнҳои ҷопии асарҳо фароҳам оварда шудааст.

Ташаккул ва тақомули асари бадеӣ ба заҳмати пайдарпай ва меҳнати бурдборонаи нависанда вобастагии кулӣ дорад. Адибон бояд ин гуфтаи устод Айниро ҳамеша пайгирӣ намоянд: “Кори нақў кардан аз пур кардан аст” ва боз бояд дар назар дошта бошанд, ки А.П.Чехов бо мақсади ба вуҷуд овардани таассуроти тому яклухт аз ҳикоя, бо мақсади фишурдабаёниву кӯтоҳсуханӣ аз баҳри лаҳзаҳо, саҳнаҳо, ҷузъиёти алоҳидаи аллакай эҷодшуда мебаромад ва борҳо изҳор намуда буд, ки санъати навиштан санъати хат задани чизҳои навишташуда аст.

Умуман, таърихи матн ва таърихи эҷод маҳакест, ки муҳаққиқро аз қайди ҳулосаҳои субъективӣ озод намуда, ба ӯ имкон медиҳад, ки дар ҷараёни тадқиқи мушаххаси ташаккул ва таҳаввули асар ба ҷустуҷӯҳои ғоявӣ бадеии нависанда робитаи тавъами адибро ба замон ва ҳақиқати ҳаёт ба таври амиқ боварибахш ошкор созад.

Савол ва супоришҳо

1. *Матнро ҳамчун истилоҳ ва мафҳум шарҳ диҳед.*
2. *Оё ҳодисаи имло ба матн алоқаманд аст?*
3. *“Одина” дар натиҷаи муқоиса чанд таҳрири ҷиддиро аз сар гузарондааст ва аз тағйиротҳои минбаъда чӣ фарқ дорад?*
4. *Чаро таърихи эҷоди асар баъд аз сари муаллиф қатъ мегардад?*
5. *Дар бораи таърихи матни асар маълумот диҳед.*

Мавзӯи 10. Санъати китобат ва хаттотӣ (хушнависӣ). Фаъолияти носихони асримиёнагӣ

Нақша:

1. Самарқанд ва Бухоро калонтарин маркази саноати коғаз;
2. Хаттот ва ҷараёни кори вай;
3. Раванди кори лаввоҳ;
4. Санъати тайёр кардани муқоваи китоб;
5. Вазифаи расом ва муқовасоз;
6. Истилоҳи “матн” дар танқиди матншиносии муосир;
7. Алоқамандии матн ба ҳодисаи имло;
8. Ақидаи олимони рус дар бораи таърихи эҷоди асар;
9. Андешаҳои М. Қаноат доир ба таърихи матни асар.

Калидвожаҳо: кашмир, захома, эҷод, марсум, бадхӯй, дидгоҳ, муҷаррад, марҳила, дарк, шаклҳои графикӣ, паҳид, унсур, зухурот.

Дастнависе, ки аз ҷониби муаллиф бо нияти китоб кардан эҷод мешавад, дер ё зуд ба шакли китоб нашр кунанда мешуд. Ин ҷарайён дар давраҳои қадим роҳи равиши худро дошт. Мо ҳуб медонем, ки дар замони наҷандон пеш наشري китобҳо ба роҳ монда шуданд. Ҳанӯз дар давраҳои қадимтар аз хаттотӣ шудани дастнависҳо огоҳ ҳастем.

Дар фарҳанги исломӣ табдили матнҳои хаттӣ ба китоб ба сатҳи ҳунарии бардошта шудааст. А. Муродов дар китоби худ “Аз таърихи санъати хаттотии Осиёи Марказӣ” дар бораи санъати хаттотии мусулмонон маълумотҳои аниқро мукаммал додааст.

Дар аввал барои нусхабардории матн коғазии хушсифат лозим буд. Дар асри XV бино ба дастхатҳои замони Навоӣ шаҳрҳои Самарқанд ва Бухоро калонтарин марказҳои

саноати коғазии он замон буданд. Ин коғазҳо ду навъ буданд: якумаш, коғазест, ки танҳо аз лосҳои абрешимӣ (бидуни илова кардани нахи пахта) омода гардида, аз ҷиҳати равшанӣ, зебӣ, хуб оҳоршуда, тозагӣ ва ҳамвор буданашон беҳамто буданд. Вақте ки касе онро ба даст мегирифт, ба назар чунин менамуд, ки гӯё чиптаҳои нави кредитии Аврупо дар даст дорад. Онро “коғазии абрешимӣ” меномиданд. Дуюмаш, нимабрешимӣ буд, ки аз омехтаи тақрибан панҷоҳ фоиз абрешим ва нахи бангдона сохта шуда буд. Ин коғаз ғафс, вазнин ва дондор буд ва онро “коғазии нимкатонӣ” (нимпахта) меномиданд.

Барои он ки сиёҳӣ аз қалами қамишӣ ба рӯи коғаз наҷакад ва ҳам дар қалам ҳамеша сиёҳии кофӣ бошад, ба сиёҳдон (давог) то пур шудан лоси абрешимӣ андохта мешуд. Ниҳоят лосҳои аз сиёҳдон лимолим ба қадри кофӣ таъмин шудани қалам бо сияҳӣ ба котиб барои бе каму кӯст иҷро кардани кораш ёрӣ мерасонад.

Хаттот пеш аз сар кардани кори нусхабардории дастнавис фикр карда хулоса мебарорад, ки дар варақи дар наздаш истода чанд хат бояд бошад ва онҳо чӣ гуна кашида шаванд, яъне оё онҳо бояд бо хатҳои рост, хатҳои параллелӣ ё қач (мойил) кашида шаванд ва ҳар чи ҳам бошанд, бояд он хатҳо мувофиқи талаботи эстетикӣ ҷавобгӯ бошанд. Пас аз ин, хаттот аз он мувофиқи андозаи коғаз (варақ) ё “мистар” (транспрант)-и барои ҳамин кор тайёршуда мегирад. “Мистар” аз коғазии ғафси картонӣ ё чанд варақи коғазии пухташуда иборат буда, ба он риштаҳои ғафси абрешимӣ кашида мешуд. Ин риштаҳо дар қаторҳои параллелӣ ё мойилӣ дар масофаи муайян ва баробар аз ҳамдигар дароз карда мешуданд. Хаттот чунин мистарро зерин коғаз гузошта, бо дасти тоза пахш мекунад. Дар натиҷа изи риштаҳо ба рӯи коғаз (варақ) меафтад ва ин изҳо ҳамчун хати махсус хизмат мекарданд; сатрҳои матн бо ҳамин хат (роҳ) кӯчонда шудаанд.

Вақте ки хаттот ҳамаи кори дастнавис ва ё ягон қисми онро анҷом медод, дастнавис ба дасти лаввоҳ мегузарад. Ин лаввоҳи санъаткор тамоми матнҳои нусхабардории хаттотро дар дохили ҷадвали ранга гирифта, ҳошия бошад, одатан ба дохили хати сурх ё ҳаворанг гирифта мешуд. Агар рангдор будани ҳошия зарур бошад, пас лаввоҳ қисми барои матн ҷудошударо аз коғази ранга бурида, онро моҳирона ба ҷаҳорҷӯбаи васеи ҳошияи ранга мечаспонад. Ҷойҳои часпонидашудаи рӯи коғазро лаввоҳон бо гулдӯзиҳо (рахҳо)-и заррин ё ранга моҳирона мепӯшонданд. Кор бо чунин маҳорат анҷом дода мешуд, ки чашми ба санъат оубтоб наёфта, албатта ин часпакро пайхас намекард.

Лаввоҳ гоҳо асбоби махсуси аз найи одӣ сохташударо истифода бурда, байни сатрҳои дастнависҳоро бо зарҳал, сурхӣ ва ё лочувардҳо афшон медод.

Ҳошияҳо на ҳамеша бо ранг маҳдуд мешуданд, вале баъзан ба онҳо бо зари соф тасвири нафиси олами набототу ҳайвонотҳо ҳам ҷой дода мешуд. Чунин тасвир (нақш)-ҳо аз ҳошияҳои рангҳои гуногун зеботар менамуданд. Умуман, ҳошияҳо ба ҷойи бо рангҳои гуногун рангрёӣ кардан ё ки наққошӣ бо услуби набототӣ бештар бо хатҳои заррин оро дода мешуданд. Ба ин беҳтарин дастхатҳои асрҳои XV—XVI мисол шуда метавонанд. Лаввоҳ дар сари дастнавис (асар) бо рангҳои зари моеъӣ нақшҳои хурду калон мекашид. Ин намунаҳоро одатан “унвон” ё “сарлавҳа” меномиданд.

Пас аз анҷоми кори лаввоҳ дастнавис ба дасти мусаввир (миниатюрист) мегузашт, то ки бо расмҳо оро дода шавад. Акнун хаттоти рассом саҳифа (ё фосилаҳои нимсаҳифа)-ро, ки аз ҷониби лаввоҳ махсус ҳолӣ гузошта шуда буд, бо расмҳои сюжетӣ ороиш медод. Рассом аввал композитсияи расм (асоси сохти бадеӣ)-ро бо сарқалами нозук мекашид.

Пас аз кори хаттот, лаввоҳ ва рассом ниҳоят дастнавис ба дасти саҳҳоф (муқовасоз) омада мерасид.

Чунон ки дар боло гуфтем, тамоми корҳои марбут ба

ороиши дастнавис (хатто тайёр кардани рангҳо) аз ҷониби
рассом иҷро карда мешуд, аз ин рӯ тамоми корҳои муқоваро
худӣ муқовасоз иҷро мекард. Картон барои муқова аз
партовҳои коғазӣ ё бо ширеш кардани якчанд варақҳо
сохта мешавад. Коғазҳоро ба қолаби махсус (қолип) дар
моеъи тираранг мерехтанд ва он саҳт мешуд. Коғазӣ
тайёрро “мағзийи рехта”, яъне “картони туп” меномиданд.
Картони бо ширеш часпондашуда “мағзийи сохта” номида
мешуд. Гарчанд картони навбатӣ нисбат ба картони
аввал монолитӣ надошта бошад ҳам, аммо бо ҳамвориҳои
қисми болоӣ фарқ мекунад ва картони аввалро ба шакли
ноҳамвор (дағар-буғур) бароварда, барои ҳамвор кардани
он болояшро якҷоя бо ширеш хушк мекарданд ва сипас бо
сангрез (наждак) кор карда мешуд.

Муқова, яъне ҷое, ки бо ҳаҷми сарпӯши он дӯхта
мешавад, алоҳида сохта мешавад. Барои ҷилд кардан пӯсти
ҷарми ҳақиқӣ истифода мешавад. Пӯсти даббоғӣ навъи
якумро, ки аз Ҳамадон оварда мешуд, “ҷарми ҳамадонӣ”
меномиданд. Он бо ранги кушоди қаҳваранг ва сатҳи
тобнокаш маълум буд. Пас аз ширеш кардани сарпӯш ба
ҷарм, ба муқова дар ҳоле, ки ҳанӯз тар аст, пеш аз хушк
шуданаш ба он нақши ҷозибодор гузошта мешуд. Агар онро
бо зар оро додан лозим бошад, он гоҳ бо сафедии тухм сатҳи
ҷарми рӯи сарпӯш, ки маҳлули каустики молида шудааст,
бо заррачаҳои зарин пӯшонда мешавад. Пас аз он дар рӯи
сарпӯш тахтаи биринҷӣ (табақ)-и махсуси кандакорӣ бо
номи “Ҳафтҷӯш”-ро, ки дар Шарқ машҳур аст, гузошта, онро
бо тахтаи мрамории ғафси каме калонтар мечаспониданд.
Сипас тахтаро ба рӯйпӯши сарпӯш пахш мекунанд ва бо
ашёи мисини дасташ кӯтоҳ зер карда соиш дода мешуд. Дар
натиҷа дар сарпӯши муқоваи нам расмҳои гуногунранги
хушрӯй ҳосил мешуданд. Баъд аз ин, муқоваи дуҷум низ
ҳамин тавр кор карда мешуд. Ҳар ду сатҳи муқрва ҳамин
тавр коркард мегардид ё ки картони рангаи ҳамвор бо

нақшҳои пухта ва пластикӣ оро дода мешуд.

Услуби навбатӣ бороҳи зерин анҷом дода мешавад: қисми картони аз сарпӯши муқова якҷанд маротиба хурдбуда гирифта шуда, ба қисми ҳамвори он ранг дода мешавад. Пас аз он дар картон бо усули дар боло зикршуда нақшҳои зебо пайдо мешавад. Пас аз хушк шудани картон, сарпӯшро ба дарун мечаспонданд. Тарафҳое, ки сатҳашон ҳолӣ мемонд, бо моеъи заррин ё нуқрагин оро дода шуда, ба нақшҳои дохили он мисли ҳошия истифода карда мешуд. Ҳангоми хушк кардани сарпӯши муқоваи кардашуда барои тоб нахӯрданашон онҳоро оҳиста ба қолиби муқова ё исканҷа андохта мебанданд.

Ифодаи “муаллиф” дар луғатбамаънии таълифкунанда, нависандаи китобу асар ва мусанниф омадааст. Дар матншиносӣ нусхае, ки ба қалами муаллиф тааллуқ дорад, нусхаи муаллифӣ (автограф) меноманд. Пайдост, ки беҳтарин ва боэътимодтарин нусха нусхаи муаллифӣ аст ва танҳо муаллиф метавонад тағйирот дар навиштаи худ ворид созад. Ҳангоми таҳияи матни асар матншиносро зарур аст, ки пеш аз ҳама аз нусхаи мавҷудаи муаллифӣ истифода карда, онро ба намуди нусхаи асл ба кор баранд. Бояд гуфт, ки аксари нусхаҳои муаллифӣ осори классикон то ба замони мо нарасидаанд. Дар ин ҳангом нусхаҳое, ки дар асоси нусхаи муаллифӣ мураттаб шудаанд (тазкираҳо, фарҳангномаҳо, шарҳномаҳо), хеле аҳамиятнок мебошанд.

Чунончи, шореҳи “Ғулистон” Муҳаммад Акрами Мултонӣ аз нусхаи ба қалами Шайх Саъдӣ мансуббуда маълумот медиҳад ва аз ин бармеояд, ки дар замони навишта шудани шарҳнома (1742) нусхаи муаллифӣ “Ғулистон” мавҷуд будааст. Ин шореҳ ҳангоми ташреҳи “Ғулистон” бисёр нусхаҳои мавҷудаи асар ва шарҳҳои ба он навиштаро муқоиса намуда, дар асоси ба кор бурдани нусхаи муаллифӣ ҳулосаҳои ҷолиб баён намудааст, ки ҳоҷат ба баҳси дигар намеронад. Зеро бунёди кори шореҳ бар нусхаи муаллифӣ қарор гирифтааст.

Бино ба қавли С.А.Рейсер то он даме, ки муаллифи асар дар қайди ҳаёт аст, ӯ шахси ягона ва маъмури раднопазиру эътирознопазир матн хеш аст. Танҳо муаллиф метавонад аз як нашр то наشري дигар навиштаи хешро тағйир диҳад ва ё бетағйир гузорад. Ношир вазифадор аст, ки хоҳиши муаллифро ба инобат гирад. Аммо дар таърих ҳодисаҳои низ рух намуда, ки ноширон сухани муаллифро ба инобат нагирифта, бо хоҳиши хеш осори муаллифи дар қайди ҳаётбударо таҳрир намудаанд ва ё таҳрири дубораи муаллифро нодида гирифтаанд. Чунончи, шоири маъруфи рус А.С.Пушкин дар таърихи 12 январи соли 1824 ба А.А.Бестужев менависад, ки ноширон ҳамчун муаллиф сухани ӯро ба инобат намегиранд ва ҳуқуқи муаллифии ӯро риоя намесозанд ва ҳарфи ӯро чун муаллифи фавтида нодида мегиранд.

Пайдост, ки муаллифи матн баъди иншои осори хеш борҳо ба навиштаи қаблаш рӯй меорад ва онро тағйир медиҳад. Дар матншиносии муосири тоҷик Садриддин Айни нахустин шуда, таҳрирҳои гуногуни муаллифони осорро баён сохтааст. Барои шинохти таҳрири дубораи муаллиф дониши хуб ва огоҳии комил аз он осор ва нусхаҳо доштан зарур аст. Гузашта аз ин набояд фаромӯш кард, ки аксари котибон ва ноширон барои баланд намудани қимати нусхаи таҳиянамудаи худ онро муаллифӣ ё худ наздик ба замони муаллиф гуфтаанд ва онро на ҳар як матншинос метавонад пай барад. Зеро бисёр рух додааст, ки баъзе матншиносони камтаҷриба осори суҳанваронро бе муқоиса ва муқобала нусхаи муаллифӣ пиндошта, нусхаи ғалатро пешкаши хонандагон сохтаанд. Аз ин нуқтаи назар, барои ҳулосаи дуруст баровардан матншиносро лозим аст, ки нусхаи муаллифиро бо нусхаҳои дигар қиёс намояд ва танҳо баъди муқоиса ва муқобалаи нусхаҳои мавҷуда метавонад он нусхаро асоси кори хеш қарор диҳад. Чунончи, устод Садриддин Айни зимни таҳияи “Бӯстон”-и Саъдӣ дар хусуси ин байт:

Шунидам, ки як бор дар ҳаллае,
Сухан гуфт бо обиде каллае.

чунин гуфтааст: “Дар бештарини нусхаҳо дар охири ин мисраъ ба ҷои калимаи “ҳалла” “даҷла” навишта шудааст, ки хатост. Якум, барои ин хатост, ки Даҷла номи дарёи Бағдод аст... Аммо, одатан, каллаи одамӣ дардарё ёфт намешавад: дуоим ин, ки Саъдӣ ин калимаро “калла” қофия кардааст. Агар Даҷла мебуд, аз рӯи қоидаи шеърӣ ин қофия қофияи маъҷуб ҳисоб меёфт. Саъдӣ барин одам ин корро намекунад ва накардааст”.

Дар вақти мавҷуд будани чанд нусхаи муаллифӣ матншиносон аксари авҷот таҳрири охирини асарро мақбул медонанд. Дар ин ҳангом низ доштани дониши ҳуб зарур аст. Маҳз дар натоиҷи қиёси нусхаҳои муаллифӣ ва нусхаҳои баъдӣ метавон матни сикхатро шинохт. Масалан, ҳангоми мураттаб намудани матни саҳеҳи “Бӯстон”-и Шайх Саъдӣ устод Айни дар натиҷаи муқоисаи нусхаҳои зиёд ба ҳулосае расидааст, ки аксари тағйироти матн ба қалами ҳуди Саъдӣ мутааллиқ буда, далел бар он мекунад, ки муаллиф борҳо аз болои матни асари хеш қор кардааст. Дар поварақи саҳифаи 83-юми ҳамин асар – “Бӯстон”-и Саъдӣ 14 сатри шеърӣ оварда шуда, дар мавриди пайдоиши онмисраъҳо чунин гуфта шудааст: “Ин ҳол ҳаминро нишон медиҳад, ки Саъдӣ як бор ин ҳикояро навишта, бори дигар таҳрир кардааст. Аммо нусхабардорон аз ду нусха ҳам ғоида бурдаанд ва ҳамин тарз шуда нусхаҳои гуногунтаҳрир нашр шудаанд”.

Таҳрири дубораи асар

Бино ба навиштаю қавли матншиносон Шайх Саъдӣ аз зумраи суханвароне аст, ки борҳо худ навиштаашро таҳрир кардааст. Дар бораи таҳрири дубора доштани “Ғулистон”-и Саъдӣ низ маълумотҳо мавҷуданд. Аз ҷумла донишманди маъруфи тоҷик А.Насриддинов дар китоби “Маърифат ва

шарҳи адабиёт” мегӯяд: “... Мо баъди таҳқиқи бештар аз 10 шарҳи “Гулистон”, ки дастрасамон буд, ҳамчунин муқоиса бо нусхаи қадима ба натиҷае омадем, ки ин шоҳасарро Шайх Саъдӣ таҳрири дубора карда, ба он баъзе иловаҳо ворид кардааст ва хеле калимаю ибораҳоро бо муодилашон ё бо алфози дигар иваз кардааст, яъне сухан аз 2 нусхаи муаллифӣ меравад”. Устод Абдулманнон Насриддинов ҳангоми омӯзиши нусхаҳои зиёди “Гулистон” ва шарҳҳои бар он навишта ба хулосае расидааст, ки матни асар дубора аз тарафи худӣ муаллиф таҳрир шудааст ва тафовути ду таҳрири “Гулистон”-ро аз инҳо иборат медонад:

1. Ҷо ба ҷо гузоштани ҳикоят;
2. Дар таҳрири сонӣ зиёд шудани ҳикоят.

Ҳамин тавр боби якум дар таҳрири аввал аз 39 ҳикоят иборат буда, дар таҳрири сонӣ он ба 41 адад расидааст. Илова ба ин баъзе ҳикоеҳои ин боб, дар таҳрири нахуст мустақил буданд, дар таҳрири сонӣ бино ба рабту ғоидаи ягона доштан муттаҳид карда шудаанд. Ё худ дар таҳрири аввал дар боби дуюм 45 ҳикоят омадааст ва дар таҳрири дувум миқдори ҳикоят ба 49 расидааст, ки аз таҳрири дубораи муаллиф дарак медиҳад.

3. Илова, таҳлил ва ихтисорҳои муаллиф дар овардани ҳикоят. Ҳангоми муқоисаи ҳикоеҳои ду таҳрири “Гулистон” донишманди мазкур бисёр хулосаҳои ҷолиб баён намудааст, ки ғӯйиши ҳамаи онҳо аз имконоти мавҷуда берун аст. Аз ин рӯ, бо овардани намунае аз онҳо иктифо намуданро савоб медонем.

Таҳрири аввал: “Эй молик, шарти дӯстӣ он аст, ки бо ҳар ду тоифа эҳсон кунӣ.

Гуфт: Чӣ гуна?

Гуфт: Олимонро зар бидеҳ, то дигар бихонанд ва зоҳидонро чизе мадеҳ, то зоҳид бимонанд”.

Таҳрири сонӣ: “Эй Худованд, шарти дӯстӣ он аст, ки бо ҳар ду тоифа дӯстӣ кунӣ. Олимонро зар бидеҳ, то дигар бихонанд ва зоҳидонро чизе мадеҳ, то зоҳид бимонанд”.

Ҳангоми омӯзишу таҳқиқ ва муқоисаи ду таҳрири “Тулистон” маълум мегардад, ки таҳрири сонӣ беҳтар буда, ҳангоми таҳия аз ҳамин нусха истифода намудан лозим аст.

Набояд ҳамешагӣ таҳрири сонӣ ё нусхаи охири муаллифиро сихҳат шуморид. Зеро илми матншиносӣ борҳо исбот намудааст, ки нусхаи охир низ оӣ аз ағлот наметавонад бошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар ҳамаи ҳолатҳо корбурди қазовати мантиқӣ ҳатмист. Чунончи, шоири шаҳири рус А.С.Пушкин охири маротиба шеърӣ “Мадонна”-и худро (8 июли 1830 иншо шудааст) ба албоми Ю.И.Бартенев дар санаи 30-уми августи 1830 навиштааст. Вале санаи сонӣ шеърро (30.08.1830) наметавон нисбат ба аввал (8.07.1830) боэътимод шуморид. Зеро дар навбати сонӣ муаллиф матнӣ шеърро аз рӯи ҳофизаи хеш навишта, ки пурра ва сихҳат нест. Аз ин ҷо бармеояд, ки наметавон ҳамеша охири навиштаи муаллифро матнӣ боэътимод ва сихҳат донист. Аз тарафи дигар бо айби котиб ё худ ношир метавонад чанд ғалатҳо рух намояд, ки дар ин маврид низ наметавон нусхаи охири муаллифиро боэътимодтарин шуморид. Агар нусхаи охири асар бе иштироки муаллиф нашр шуда бошад низ боэътимод наметавон маҳсуб кард. Чунончи, адиби маъруфи рус Лермонтов, ки натавонист дар рафти наشري охири асари “Қаҳрамони даврони мо” иштирок варзад ин корро А.А.Краевский анҷом дод ва сабабгори рух додани ағлоти зиёд гардид.

Имрӯз низ аксари адибон ва муаллифони осор бо сабабе наметавонанд дар наشري охири навиштаи худ иштирок варзанд ва ё худ дар ин кор бемасъулиятӣ зоҳир намуда, ба каси дигар бовар месозанд, ки дар натиҷа нусхаи охир бар ивази нусхаи намунавӣ ва сихҳат гаштан пур аз айбу хато чоп шуда, арзиши худро аз даст медиҳад. Аз ин рӯ, дар матншиносӣ нусхаи охири муаллифӣ, ки бевосита аз тарафи муаллиф китобат шудааст ва ё бо иштироки фаъолонан соҳиби асар нашр гардидааст, ҳамчун нусхаи беҳтарин ва боэътимод дониста мешавад. Бино ба қавли

А.Кӯчаров адибони маъруф М.Горкий ва С.Айнӣ “барои ба чоп тайёр кардани асарҳояшон фаъолияти беандоза нишон дода, аксаран корректураи онҳоро худашон меҳондаанд”. Бино бар ин асарҳои мунтахаби 21 ҷилдаи М.Горкий, ки бо иштироки бевоситаи муаллиф ба таъъ расидааст, беҳтарин наشري давраи ҳаётии адиб ҳисобида мешавад.

Барои матншиносе, ки бо матни осори суханварони муосир сару кор дорад, кор сабуктар аст. Зеро метавонад аз нусхаи муаллиф ва таҳрирҳои он истифода намояд. Вале дар мавриди матни осори классикон матншиносро лозим аст, ки заҳмати зиёд ба ҳарч диҳад. Ҳангоми таҳқиқи омӯзиш, муқоисаи нусхаҳо ва таҳияи матни асари бадеӣ бояд аз нусхаи муаллифӣ, таҳрирҳои гуногуни муаллиф, ислоҳу ихтисор, иваз намудан ва афзудани калимоту ибороти нусхаҳо огоҳӣ дошта бошад. Баъди муқоисаи нусхаи беҳтарин ва таҳрири охириини муаллифро ҳамчун нусхаи асл ба кор барад. Гузашта аз ин, матншиносро зарур аст, ки ҳолати аввали матнро муайян созад ва сипас тағйиротҳои воридшударо дар натиҷаи муқоиса омӯзад. Маҳз дар ҳамин ҳолат матншинос метавонад матни сиҳҳатро пешкаши пажӯҳишгарон ва хонандагон намояд.

Барои муайян намудани коргоҳи эҷодии адиб омӯзиши мусаввада, сиёҳнавис, таҳрирҳои асар низ аҳамият дорад. Мутаассифона, мусаввада, сиёҳнавис ва таҳрирҳои осори суханварони классикӣ то мо нарасидаанд. Аммо асарҳое низ маълуманд, ки илми матншиносӣ таҳрирҳои онҳоро муайян сохтааст. Чунончи, имрӯз се таҳрири “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, се таҳрири “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития”-и Аҳмади Дониш, се таҳрири маснави “Футӯҳ-ул-ҳарамайн”-и Муҳйии Лорӣ маълуманд. Аз тадқиқотҳои матншиносон метавон пай бурд, ки таҳрирҳои дуҷуми “Бӯстон” ва “Гулистон” низ мавҷуданд ва дар ин хусус қайдҳои Садриддин Айнӣ ва Абдулманнон Насриддинов арзиши бештар дорад.

Дар ташаккули матншиносии тоҷик ҳиссаи С.Айнӣ хеле назаррас аст. М.Н.Османов дар ин бора мегӯяд: “Барои илми матншиносӣ дастурҳо ва асарҳои асосгузори адабиёти муосири тоҷик – С.Айнӣ, ки матни асарҳои як қатор классиконро ба чоп тайёр карда ба таъъ расонидааст, аҳамияти калон дорад”.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки беҳтарин ва боэътимодтарин нусха назди матншиносон нусхаи муаллифӣ аст, вале ҳангоми дарёфти нусхаи муаллифӣ омӯзиши муқоисавии он бо нусхаҳои муаллифии дигар, таҳрирҳои гуногуни он ва нусхаҳои дигари мавҷуда лозим аст. Зеро омӯзишу таҳқиқи муқоисавии матни асари бадеӣ қимати кори матншиносонро афзун месозад.

Ҷараёни кори котиб

Вожаи “котиб” дар луғат ба маънии китобаткунанда, нависанда, дабир, мирзо ва муншӣ омадааст. Соҳиби “Ғиёс-ул-луғот” мегӯяд: “Котиб–доно ва муншии наср, ки онро дабир низ гӯянд ва нависанда”.

Дар илми матншиносӣ котиб касеро гӯянд, ки осори суҳанварро китобат мекунад. Бояд гуфт, ки маҳз тавассути котибон осори суҳансароёни асримиёнагии мо то имрӯз расидаанд.

Аз таърихи адабиёт равшан аст, ки дар ҳар давраи замон мардони фозил ва ҳокимони фарзона гурӯҳи котибонро барои китобат намудани осори пураарзиши суҳанварон супориш мекарданд. Чунончи, дар қарни бо супориши Абӯмансури Муаммарӣ (Матни “Шоҳнома”) ва дар асри XV бо фармони Шоҳзода Бойсанғур гурӯҳи котибону донишмандон ба китобат намудани осори қабл аз исломӣ ва сурудаҳои суҳанварони асримиёнагӣ даст заданд.

Китобат намудани осори суҳанварон заҳмати зиёдро талаб мекунад. Зеро котибро лозим аст, ки ба ғайр аз илми китобат боз муҳаққиқ ва матншиноси варзида бошад. Котиб бояд ҳангоми китобат намудан ниҳоят эҳтиёткор бошад. Кӯшиш намояд, ки хатогие содир насозад ва бар

замми ин ағлоти нусхаҳои дигарро такрор нанамояд. Чараёни кори котибро метавон бо се қисм ҷудо намуд:

1. Омӯзишу таҳқиқи нусхаҳои мавҷуда

2. Дар асоси муқоиса ва муқобалаи нусхаҳо якеро ҳамчун нусхаи асосӣ баргузидан.

3. Ҳушсаводона китобат намудани матн.

Ҳангоми китобат намудан сифат ва навъи қоғазу ранг ва махсусиятҳои дастнависро ба назар мегирифтанд. Аз нусхаҳои қаламӣ то ба имрӯз дар китобхонаҳои ватаниву хориҷӣ мавҷудбуда маълум мегардад, ки арзиши ҳар як нусха ба қадри заҳмату дониши котибон вобаста мебошад.

Чун имрӯз санъати чоп мавҷуд аст, заҳмати котибон бештар бар дӯши таҳиягари матни осори суҳанварон, яъне матншиносон аст. Вазифаи матншинос низ мисоли котиб дар асоси муқоисаю муқобалаи нусхаҳои мавҷуда ба ихтиёри хонандагон гузоштани як нусхаи сиҳҳат мебошад. Таҳияи матни асар имрӯз низ се марҳила дорад:

1. Омӯзишу тадқиқи нусхаҳои мавҷуда ва муайян намудани шеваи кор.

2. Таҳияи матни осори адабӣ.

Матншинос дар ин марҳила нусхаҳои қадимтаринро бо нусхаи мутахҳир қиёс намуда, беҳтарини онҳоро ҳамчун нусхаи аслий бармегузинад. Баъди омӯзиши муқоисавӣ ва муқобала он чӣ дар нусхаи аслий сиҳҳат аст дар ҷой мегузорад ва он чӣ ғалат асту дар нусхаи фаръӣ саҳеҳтар ба ҷашм мерасад иваз месозад ва ихтилофи нусхаҳоро дар зери саҳифа баён менамояд.

3. Нашри матни асари бадеӣ. Ин марҳала низ аз мароҳили пурзаҳмат буда, ба донишу таҷрибаи матншинос вобастагӣ дорад.

Тақрир ҳам дар адабиёти пешинаи тоҷик ва ҳам дар адабиёти давраи нав мавқеи алоҳида дорад, зеро осори адибон дар натиҷаи сахлангориву бемасъулиятӣ ва “эҷодкориҳо”-и котибону носихон чунон қаринаҳои зиёде пайдо кардаанд, ки баъзан, аз асли худ тамоман дур рафта,

мисраъхову фикраҳо ба куллӣ тағйир ёфтаанд. Ба ин
рубои Умари Хайём таваҷҷӯҳ намоед:

Гар бода хуӯрӣ ту, бо хирадмандон хӯр,
Ё бо санами лоларухи хандон хӯр.
Бисёр махӯр, вирд макун, фош масоз,
Кам-кам хӯру гаҳ-гаҳ хӯру пинҳон хӯр.

Маълум, ки мисраи чоруми рубои мазкур аз ҷиҳати
вазн ноқис аст ва барои бартараф кардани ин коствагӣ
виристори баъзан пайвандаки ҳам (Кам-кам хӯру гаҳ-гаҳ
хӯру ҳам пинҳон хӯр) ва баъзан пешванди би- (Кам-кам
хӯру гаҳ-гаҳ хӯру пинҳон бихӯр) истифода кардаанд, ки
дар ҳарду маврид номувофиқ аст. Бояд гуфт, ки меъёри
асосии тақрир, чун дигар масъалаҳои матншиносӣ матни
асар аст ва ҳар муҳокима ва мулоҳизаву хулосабарорӣ
бояд бо матнҳои муътамад тақия дошта бошад. Агар ба
матни “Тарабхона”, ки мувофиқи тадқиқи Ҷалолиддини
Хумой, нусхаи як андоза мӯътабари рубоӣи Ҳаким Хайём
мебошад, муроҷиат намоем, ҳам матни асл барқарор
мешавад ва ҳам сабаби коствагии минбаъдаи мисраи чорум
баръало маълум мегардад: Андак хуру гаҳ-гоҳ хуру пинҳон
хур.

Оре, тақрир ҳамон вақт эътибор дорад, ки матншинос
на танҳо дурустӣ ва боварибахшии матни пешниҳодшуда,
инчунин сабаби коствагии матни то кунун вуҷуддоштаро
бо далелҳои эътимодбахш исбот карда тавонад. Як қатор
хатоҳо ҳангоми бознависӣ аз хуруфи арабиасос ба хуруфи
кириллӣ рух додаанд. Ба матлаи зерини ғазали Ҳофиз,
ки аз тарафи Х. Мирзозода ва Ҷ. Шанбезода ба ҷоп омода
шудаанд, муроҷиат мекунем:

Эй боди насим ёр дорӣ,
З-он нақҳати мушкбор дорӣ.

Ин байт аз ҷиҳати вазну қофия ва оҳанг камбудӣ надорад. Вале дар мисраи якум коствагии мантиқӣ ба назар мерасад. Аввалан, ба воситаи бандаки изофӣ пайвасти гардидани муродиқои бод ва насим (боди насим) ба мақсад мувофиқ нест. Сониян, дар ғазал дар бораи ёри қаҳрамони лирикӣ (на ёри бод) сухан меравад. Агар ба ин тобишқои маъноии калимаи насимро, ки ғайр аз боди нарм мафҳумқои бўи хуш ва муаттариро низ ифода мекунад, илова намоем, мақсад пурра равшан мешавад. Қаҳрамони лирикӣ ба бод, ки ба турраи ёраш бархӯрда, аз он муаттар ва мушқбор гардидааст, муроҷиат карда, чи хеле ки аз байти дувум низ маълум мегардад, аз рашк дастдарозии шамолро мазаммат намудааст:

Зинҳор макун дароздастӣ,
Бо турраи ӯ чӣ кор дорӣ?

Пас, мисраи аввали байти матлаъ: Эй бод, насими ёр дорӣ бояд бошад. Ин коствагӣ аз нодуруст хондани хатти арабӣ сар задаст. Ё худ дар “Мунтахаби ғазалиёти Камоли Хӯҷандӣ” чунин байт дида мешавад:

Камол, ин нуқта гар мурғе барад бо пар ба Ҳиндустон,
Биояд тӯтиён аз ту сухан омӯхтан гирад.

Саидумрон Саидов дар асоси муқобалаи матнқои илмӣ интиқодии Аҳмади Карамӣ, Шариқчон Хусейнзода ва Саъдулло Асадуллоев ва Эрачи Гулисурхӣ ба ҷойи “биояд тӯтиён” таркиби “биояд тӯтиву”-ро ба мантиқ наздик медонад: Биояд тӯтиву аз ту сухан омӯхтан гирад.

“Ҳама гап дар он аст, ки, – навиштааст Д.С.Лихачёв, – муҳаққиқ ин ё он тақриро пешниҳод карда, ба дараҷаи саҳеҳи он баҳои ҳолисона диҳад ва тақриро ҳатман эзоҳ дода, онро ҳаргиз ба ҷойи нусхаи асл истифода набарад. Масалан, дар матн тақрир барҷаста (бо курсив) ишора

шуда, дар поварақ, нусхаи асл қайд гардад”. Таркибҳои ислоҳшудаи ба мисолҳои боло монандро, ҳолати барҷаста ишора кардан нест.

Ҳамин тариқ, барои боваринок баромадани тақрир сабабҳои пайдоиш ва роҳҳои ислоҳи онро муайян кардан лозим аст, то ки барои ислоҳи он аз тарафи матншинос ягон шубҳа намонад. Ин аст ки тақрир аз мутахассис бар зами дониши амиқи тахассусӣ боз зиракӣ ва ӯҳдабароиро низ тақозо дорад.

Савол ва супоришҳо

1. Дар аввал коғазҳо дар чанд намуд вуҷуд доштанд?
2. Вазифаи лаввоҳ аз чӣ иборат буд?
3. Кори расом ва муқовасозро фаҳмонда диҳед.
4. Дар ибтидо коғазӣ картониро чӣ гуна ҳосил мекарданд?
5. Доир ба ташреҳи “Тулистон”-и С. Шерозӣ чиҳоро доништа гирифтаед?
6. Фикрҳои худро доир ба таҳрири дубораи асарҳо асоснок намоед.
7. Чараёни кори котибро чӣ гуна шарҳ медиҳед. Дар асоси мисолҳо фаҳмонед;
8. Тақрир чист?
9. Ноқисии байти зеро шарҳ диҳед:
Эй боди насими ёр дорӣ,
З-он нақҳати мушкбор дор.

Маъруъаи 11. Мушкилоти тасҳеҳи матн

Нақша:

1. Нақду тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ нуқтаи баландтарини пажӯҳишҳои филологӣ;
2. Роҳҳои ба миён овардани нусхаҳои матни интиқодӣ;
3. Муносибати тасҳеҳи қиёсӣ бо тасҳеҳи завқӣ;
4. Ақидаҳои Ш. Кадканӣ ва Сайид Содиқи Гавҳарин доир ба нақду тасҳифоти мантҳо;
5. Марҳилаҳои муқаддимоти тасҳеҳи матни хаттӣ;
6. Гурӯҳбандии нусхаҳо.

Калидвожаҳо: саҳеҳ, пироста, заъф, мӯътабар, тарҷеҳ, қубҳ, нуқтаи меҳварӣ, маҳсуб, мусаллаҳ, мӯътамад.

Нақду тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ

Аз ҳама нуқтаи баландтарини пажӯҳишҳои филологӣ дар нақду тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ зоҳир мегардад. Дар натиҷаи ин кори боифтихору арзишманд, вале сангину тоқатшикан бояд нусхае ба самар расад, ки пироставу саҳеҳ ва ба асл наздик бошад. Дар сад соли охир доир ба боби нақду тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ назарияҳои гуногун ба майдони баҳси олимон дохил гаштаанд. Ҳамчунин бар асари таҷрибаи фаровоне, ки баъди нақду тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ ҳосил гардид, назарияҳои матншиносони маъруф дар амал санчида шуданд ва нуқтаҳои заъфу қуввати он муайян гардид.

Матнеро, ки дар асоси нусхаҳои мӯътабар санчида шудааст ва ҳамаи марҳилаҳои нақду тасҳеҳро паймуда, бо феҳристу тавзеҳот ва таълиқоти зарурӣ ба табъ расидааст, ё омодаи чоп гаштааст, матни интиқодӣ ё матни мусаххаҳ мегӯянд. Гоҳе бо мақсади таъкид ба арзишмандии китобҳои тасҳеҳшуда истилоҳи “илмӣ-интиқодӣ”-ро низ ба кор бурдаанд.

Нусхаи мусахҳаҳ ё матни интиқодӣ ба ҷаҳор шева ё равиш ба миён оварда мешавад:

1. Нақду тасҳеҳи муттақо бар нусхаи асос (архетип).
2. Нақду тасҳеҳи илтиқотӣ (ёфта чидан).
3. Нақду тасҳеҳи тавҷам ё байнобайн.
4. Нақду тасҳеҳи қиёсӣ.

1. Нақду тасҳеҳи анҷомёфта бар бунёди нусхаи асос, ки онро нусхаи модар ё архетип низ меноманд, аз равишҳои мақбул ва писандидаи матншиносӣ маҳсуб меёбад. Моҳияти ин равиши илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки тасҳеҳгари нусхаҳои хаттӣ қаблан ҳамаи нусхаҳои мавҷудаи матнро бо диққати том омӯхта муайян месозад, ки аз маҷмӯаи нусахи хаттӣ кадоме мумтоз аст. Имтиёзи он нусха ҳам дар он хоҳад буд, ки нусхаи модар аст ва нусхаҳои дигар аз он рӯйнавис шудаанд. Ҳамчунин имкон дорад, ки нусхаеро бар асоси тасҳеҳ интиҳоб намоянд, ки ҳеҷ нусхаи дигар аз рӯи он навишта нашудааст, аммо нусхае қобили эътимод ва эмин аз тасарруфоти носихон аст.

Дар ин шеваи тасҳеҳ мусахҳеҳи матн набояд тағйирот ба матни асосӣ ворид намояд. Аммо барои ӯ зарур аст, ки нусхаи асосиро бо нусхаҳои дигар татбиқу муқоиса намояд ва фарқҳои мавҷударо дар ҳошия нишон диҳад. Ҳатто дар мавридҳои, ки забти нусхаҳои дигар нисбатан солимӯ саҳеҳ ба назар мерасанд, матни асосӣ тағйир дода намешавад. Натиҷа он хоҳад буд, ки алоқамандон бе ягон мушкилот хусну қубҳи нусхаи асосӣ ва нусхаҳои дигарро дарёфт мекунанд. Бартариҳои ин равиш дар он аст, ки тасҳеҳгари матн ба ҳеҷ вазъ завқу салиқа ва фаҳмиши худро ба кор нахоҳад гирифт, дар натиҷаи ин матни асосӣ бе ҳеҷ тағйирот, чунонки ҳаст, манзур хоҳад шуд. Аммо ҳамин мусахҳеҳ ихтиёр дорад, дар ҳошия сабабу омилҳои тарҷеҳ додани забтеро бар забти дигар зикр намояд, то ки бар дигарон раҳкушо гардад. Дар ин равиш тасҳеҳ ҳифзи амонати илмӣ, ки мақсадаш аз тасарруф пок мондани

матни асосист, нуқтаи меҳварӣ маҳсуб мешавад.

Душвортарин марҳилаи тасҳеҳ бар мабной нусхаи асосӣ шинохтани ҳамон нусха аст. Имкон дорад, гоҳе нусхаеро, ки чандон қобили эътимод нест, нусхаи модар гумон кунанд ва тасҳеҳро бар мабной он анҷом диҳанд. Дар чунин ҳол ба маҳзи муаррифӣ гаштани нусхаи дигар ва дар ҳақиқат асосӣ эътибори ин гуна тасҳеҳот якбора аз даст меравад.

Аммо баъзе муҳаққиқон бар ин равиши тасҳеҳ эрод гирифта, зикр кардаанд, ки ин равишро матншиносони аврупоӣ вазъ кардаанд ва сабаб он буд, ки онҳо завқу қареҳаи хуби суҳансанҷӣ надоранд ва ҷунонки бояд ба забонҳои арабию форсӣ мусаллат нестанд. Устод Абдулҳусайни Зарринқӯб бо танзе зариф беаслии ин гуна таъна ба донишмандони аврупоиро мазаммат кардааст. (Ёддоштҳо ва андешаҳо, саҳ. 18 – 19).

2. Нақду тасҳеҳи илтиқотӣ равишест, ки дар асоси якчанд нусхаи мӯътабару мӯътамад сурат мегирад. “Илтиқот” ба маънои пайдо кардан, ҷамъоварӣ кардан, хӯшачинӣ кардан аст (Фарҳанги ҷомеи корбурдии Фарзон, ҷ. 1, саҳ. 460), ки моҳияти ин равиши илмиро хуб ифода кардааст. Ин равишро дар он маврид ба кор мегиранд, ки нусхаи мазбуту мӯътабар дар ихтиёри аҳли таҳқиқ қарор нагирад ва ҷустуҷӯҳо дар боби дарёфту шиносоии нусхаи асосӣ бенатиҷа анҷом ёбад. Пас, матншиносо гурезе ва гузире аз ин равиш боқӣ нахоҳад монд. Бинобар ин бар мабной таҳқиқ қарор додани чанд нусхаи нисбатан мӯътамад ва дорои арзиши илмӣ лозим меояд. Аммо анҷом додани тасҳеҳ бар ин равиш тақозо дорад, ки мусаҳҳеҳи матн аз забону услуб, андешаву завқ, ҷаҳоншиносӣ ва омилҳои дигари муассир ба шахсияти нависанда огоҳӣ дошта бошад. Ҳамчунин зарурате пеш меояд, ки асарҳои дигари дар ин мавзӯ навишташударо бо диққат омӯзад. Махсусан осори замони муаллиф ва ё наздик бар онро ба таҳқиқ гирифтани аз воҷиботи омодагӣ барои таҳияву

тасхеҳи матн хоҳад буд. Падидор аст, дар ин равиши илмӣ ногузир аст, ки мусахҳеҳ бар завқу дониш ва таҷрибаи худ таъя ва эътимод намояд. Донишмандони амин ва нуктасанҷ дар ин равиш иҷтиҳоди илмиро бар ҳама гуна пиндорҳои завқӣ муқаддам гирифта, имкон намедиханд, ки бе таҳқиқу иҷтиҳоди дақиқ нусхаеро бар нусхаи дигар тарҷеҳ диҳанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки нақду тасхеҳи илтиқотӣ дар муқоиса бо равиши аввал донишу таҷриба ва нуктасанҷию эҳтиёти бештари илмиро талаб менамояд.

Гоҳе чунин иттифоқ афтадааст, ки нақду тасхеҳи илтиқодиро тасхеҳи камарзиш ва завқӣ ҳисобидаанд ва ин эрод, дар ҳақиқат, дуруст хоҳад буд. Ин навъи эродот ба шеваи онҳое дахл хоҳад дошт, ки завқу фаҳмиши худро муқаддам бар меъёрҳои аслии тасхеҳи илтиқотӣ гирифтаанд ва нусхаҳоро ба ин равиш “тасхеҳ” кардаанд. Нақду тасхеҳи илтиқотӣ дар таҷрибаи матншиносони маъруф санҷида шудааст ва ҳосили кори онҳо матнҳои дақиқу мўтабар аст. Аз намунаҳои арзишманди он тасхеҳи “Мантиқ-ут-тайр”-и Аттори Нишопурист, ки ба саъю эҳтимоми устод Шафеъии Кадканӣ анҷом ёфтааст (Техрон, интишороти Сухан, 1382).

Дар мавриди ба ҷои нуктасанҷию эҳтиёт ва иҷтиҳоди илмӣ завқу фаҳмиши шахсиро мақбул доништан ва бар он эътимод варзидан тасхеҳи анҷомдодаи Фуод Рухониро бар “Илоҳинома”-и Аттор метавон мисол овард. Фуод Рухонӣ дар тасхеҳ нусхаҳои гуногуни “Илоҳинома”-ро истифода карда, бо таъя бар нусхаҳои китобатшуда дар асрҳои XV – XVII байтҳоро ба “Илоҳинома” дохил кардааст, ки аслан аз Аттори Нишопурӣ нестанд. Маълум аст, ки Аттори Нишопурӣ дар муноҷоти худ таъбири “илоҳӣ-илоҳӣ”-ро дар ин маснавӣ ба кор бурдааст. Донишманди ёдшуда байтҳои илҳоқиро, ки таъбири “илоҳӣ-илоҳӣ” доранд ва дар асрҳои XV – XVII ба “Илоҳинома”-и Аттор дохил шудаанд, дар нусхаи тасхеҳқардаи худ овардааст. Яъне дар

тасҳеҳи илтиқотӣ ба ҷои равишҳои илмӣ тасҳеҳи завқиро ихтиёр кардааст. Ин тасҳеҳ соли 1961 ба таъб расидааст ва мутаассифона, чанд бор аз нав ҷоп ҳам шудааст. Бояд тазаққур дод, ки “Илоҳинома”-и Аттормо чандин сол пештар аз Фуод Рӯҳонӣ донишманди маъруфи олмонӣ Хелмут Риттер тасҳеҳ карда, соли 1940 онро ба таъб расонида буд. Тасҳеҳи Риттер соли 1980 дар Техрон аз сари нав нашр гаштааст.

Ҳ.Риттер, ки аз донишмандони дақиқсанҷ буд, дар тасҳеҳи маснавии зикршудаи Аттормо эҳтимоми бисёре варзида, барои таҳияи матни бозэтимод аз ҳеҷ кӯшише дареғ наварзидааст. Аз ин хотир тасҳеҳи Риттер бо вучуди нисбатан қадимӣ буданаш бар тасҳеҳи Фуод Рӯҳонӣ бартариҳо дорад.

3. Нақду тасҳеҳи тавҳам ё байнобайн дар кори тасҳеҳу муқобалаи нусхаҳои хаттӣ равиши дигар аст. Аз номи ин равиш пайдост, ки дар бунёди он бо ҳам пайвастанӣ фазилатҳои ду шеваи аввал гузошта шудааст. Ин равиш он вақт ихтиёр карда мешавад, ки асари мушаххасе чандин нусхаи хубу мӯътабар дорад ва ҳар яке соҳиби афзалияти хося мебошад. Чун мусахҳҳо ро душвор аст, ки яке аз он нусхаҳо ро бар дигарҳо тарҷеҳ диҳад, ду-се нусхаи мӯътамад, ё имкон дорад бештар аз ин миқдорро интиҳоб карда, дар тасҳеҳи матн аз ҳамаи онҳо истифода намояд. Аммо шартӣ асосӣ он хоҳад буд, ки яке аз он нусхаҳо ро бар асос мегирад, вале забти онро комилаи саҳеҳ намеангарад, балки бо такия бо нусхаҳои мӯътабарӣ дигар нуқсоноти он нусхаи ба асос гирифтаашро тасҳеҳ менамояд. Ин шеваи тасҳеҳ имкони онро фароҳам месозад, ки ҳамаи нусхаҳои мӯътабар ба эътибор гирифта шаванд ва аз сӯи дигар тасҳеҳгари матн бо такия бар донишу таҷриба, маънишинию нуқтасанҷии худ дар амри барқарорсозии матни ба асл наздик шароити муносибро касб мекунад.

Аксарияти муҳаққиқони нусаҳи хаттӣ ин равишро

писандидаанд, зеро дар бунёди он нусахи мӯътабару қадима гузошта шудаанд. Аз сӯи дигар мусахҳаҳ нисбатан ба осонӣ метавонад саҳву ғалатҳои дар китобат руҳдода ва иштибоҳоти дигари нусханависонро бартараф карда, мақсади аслии худро ҳосил намояд. Дигар фазилати ин равиш дар он хоҳад буд, ки ишколоти ноҳамгуниҳои ду равиши аввалро бартараф мегардонад. Имкон дорад, дар равиши аввал яъне тасҳеҳ бар мабной нусхаи асосӣ мусахҳеҳи матн нусхаеро интиҳоб намояд, ки афзал ва бартар бар нусахи дигар набошад, ё дар тасҳеҳи илтиқотӣ имкони он фароҳам аст, ки мусахҳеҳ бо мақсади беҳсозӣ ва фасеҳу матлуб гардонидани матн забти нусхаҳои қадимаро сарфи назар намояд. Аммо дар тасҳеҳи тавҳам ё байнобайн майдон ҳам барои нусхаҳои мӯътабарӣ қадима ҳам барои ба кор бурдани нуктасанчию донишу таҷрибаи мусахҳеҳ фароҳам аст.

4. Нақду тасҳеҳи қиёсӣ равиши дигарест, ки ҷою мақоми хоси корбурди худро дорад. Аз ин равиш дар он вақт ва ба он шарт истифода меkunанд, ки асари мавриди тасҳеҳ ягон нусхаи мазбуту мӯътабар надорад, нусхаҳои қадимаи он аз байн рафтаанд ва нусхасе боқӣ мондаанд, ки саҳву иштибоҳоти зиёд доранд.

Дар чунин маврид мусахҳеҳи матнро илоҷе ҷуз он боқӣ намонанд, ки ҳамаи он нусхаҳоро аз санҷиш гузаронад, забти онҳоро ба эътибор гирад ва бе он ки яке аз онҳоро бар дигараш тарҷеҳ диҳад, ба тасҳеҳи қиёсӣ пардозад. Ҳамчунин имкон дорад, нусхаи ягонаи асари мушаххасе маҳфуз мондааст, ки дорои саҳву ғалатҳост ва ислоҳи онҳо ногузир аст. Дар ин маврид низ муҳаққиқи матншинос аз ин шеваи қиёсӣ истифода хоҳад кард. Мунтаҳо ўро лозим меояд бо така ба хусусиятҳои забону услуби ҷорӣ дар он аср ва бо назардошти мазмуну мӯҳтаво ва вежагиҳои осори ҳамгуну ҳамзамон ин корро анҷом диҳад. Албатта, анҷоми ин кор душвориҳои хоси худро дорад, зеро дар равишҳои

зикршудаи тасҳеҳ донишмандон бештар бо нусхаҳои осори хаттии муаллифи алоҳида кор мебаранд. Аммо дар ин маврид мутолиаи густарда дар ҳавзаи илмию адабӣ, мазҳабӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ равшанӣ мансуб ба китоби зерӣ нақду тасҳеҳ корсоз хоҳад буд. Илова бар ин мусаллаҳҳо ҳофизаи қавӣ ва нуқтасанҷию нигоҳи зариф ҳодиву ёвар хоҳад буд. Мақсади аслии тасҳеҳи қиёсӣ хубу хоно ва фасеҳу равшан сохтани матн нест, балки ҳадафи аслии он аз саҳву иштибоҳот ва гарду ғубори солҳо пок сохтани он аст. Имкон дорад, поксозии саҳву иштибоҳот бо роҳҳои гуногун ба роҳ монда шавад. Гоҳе иттифоқ меафтад, ки нусхаи саҳеҳи байте ё қитъае дар китобҳои дигар, ё фарҳангномаҳо забт шуда бошанд. Муҳаққиқе, ки тасҳеҳи қиёсӣ анҷом медиҳад бо таъия бар имконоти ин равиш метавонад, ҳамон нусхаи мақбулро ба матн дохил созад.

Нуқтаи муҳими дигар он хоҳад буд, ки тасҳеҳи қиёсӣ набояд бо тасҳеҳи завқӣ иштибоҳ шавад. Чунонки зикр шуд тасҳеҳи қиёсӣ бо таъия ба чандин авомил сурат мегирад, аммо тасҳеҳи завқӣ муттақо бар завқ аст. Онҳое, ки тасҳеҳи завқиро ихтиёр кардаанд, тавоноии ҳалли душворҳои тасҳеҳи илмиро надоранд ва аз рӯи талқини завқӣ худ гоҳе нусхаи дурустро ба фасеҳтару беҳтари он иваз карданӣ мешаванд. Ба ифодаи дигар тасҳеҳи завқиро тасҳеҳи озод номидан мумкин аст.

Аз ҷумлаи тасҳеҳоти завқӣ се наشري девони Ҳофизро номбар кардан мумкин аст, ки ба кӯшиши Ҳусайни Пажмон, Анҷавии Шерозӣ, Аҳмади Шомлу сурат гирифтаанд. Аз инҳо Анҷавии Шерозӣ саҳву иштибоҳоти завқии хешро дарёфта, девони Ҳофизро дигарбора бо диққате бештар ва таъия бар нусхаҳои мӯътабар тасҳеҳ кардааст. Ба гуфтаи устод Б.Хуррамшоҳӣ “Тасҳеҳи завқӣ тасҳеҳест, ки фоқиди нусха ё нусхаҳои хаттии асил ва кӯҳан ва бе корбасти равшани интиқодии илмист” (Зеҳну забони Ҳофиз, саҳ. 591). Ҳамин донишманди Ҳофизшинос дар бораи тасҳеҳи

завқии шоири маъруфи Эрон – Аҳмади Шомлу бар девони Ҳофиз нақди муфасссале навишта, чанд унвон иштибоҳот ва нуқсону камбудихои ин корро бо далелҳои собит нишон додааст. Аз ҷумла, тасҳеҳи завқии Шомлу боис гашта, ки бархе аз ғазалҳои сусту воҳиро ба номи Ҳофиз сабт намояд, ё баръакс теъдодде аз ғазалҳои хуби шоирро алорағми он, ки дар нусхаҳои қадима омадаанд, аз нусхаи хеш берун андозад. Ҳамчунин устод Б.Хуррамшоҳӣ нуқсоноти тасҳеҳи завқии Шомлуро дар санчиши асолати калимаҳо, таъбироти шоиронаи Ҳофиз, ҳазфи байтҳои асил ва баръакс забт кардани байтҳои сусти амсоли инҳо мавриди таҳқиқ қарор дода, дар фароварди мақола суҳанони худ Шомлуро, ки дар бораи тасҳеҳи Масъуди Фарзод навишта буд, ба ин сурат овардааст: “Дарего, ки акнун, пас аз он ҳама умеду интизор... Танҳо хастагии он ҳама интизори орзумандона ба тан боқӣ монд” ва дар ҷои дигар ҳам фармудааст: “Ин тасҳеҳ ё ривоят мабно ва асоси илмӣ надорад. Аммо аз бадви интишор назар ба шўҳрати Шомлу бо истиқболи ҷавонон мувоҷеҳ шудааст, аммо аҳли фан онро кўшиши нодуруст ва беэътибор арзёбӣ кардаанд”.

Дар минтақаи мо ҳам кўшишҳои завқӣ дар дурустхонӣ ва таҳияву нашри осори гузашта рух додааст. Чунончи аз ҷониби Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Ҷ.Шанбезода анҷом ёфтани “беҳсозии” ашъори Ҳофиз, Бедил, Сайидо маълум аст. Ҳамчунин пешниҳодоти завқии шоирони дигар дар боби тасҳеҳи завқии ашъори Рӯдакӣ, Саъдӣ, Камоли Хуҷандӣ маълум аст. Ин шеваи ғайриилмӣ аҳли тахассусро ба сутуҳ овардааст. Аз ин ҷост, ки профессор А.Афсаҳзод навишта буд: “... ба қазовати профессионалии матн фақат матншиносе, ки аз мактаби матншиносӣ гузашта, дар ин кори пурзаҳмат таҷрибаи кофӣ андӯхтааст, ҳақ дорад. Аз ҳамин сабаб, вақте шоири ҳаваскоре роҷеъ ба матни осори Рӯдакӣ ва бартарияти ин ё он вариант “баҳс” мекунад, боиси лабханди мутахассис мегардаду бас” (Пайванди

қарнҳо, саҳ. 25–26).

Бо така ба далоили баёнгашта метавон гуфт, ки даҳолати завқӣ ба осори хаттӣ ва “беҳсозӣ”-и зоҳирии он хилофи равишҳои ҷаҳоргонаи илмӣ дар нақду тасҳеҳи мутун маҳсуб мегардад. Гироиш бар он хатарзо аст ва муҳимтарин масъулияти мусаҳҳеҳ, яъне ҳифзи амонатро зоил мегардонад.

Матншиносонро зарур ва ногузир аст, ки дар интиҳоби равиши тасҳеҳ ба маводи пажӯҳишии худ така кунанд. Беҳтар аст гӯем, ки равиши илмӣ тасҳеҳ дар асоси чигунагии нусхаҳои хаттӣ муайян мегардад. Чунончи агар нусхаи мӯътабар ва қадимае мавҷуд аст, ки онро метавон асоси матн қарор дод ва дар ҳавошӣ тағйири давраи матнро бар асоси нусхаҳои хаттии дигар сабт кард ва асолати он нусхаи қадимаро маҳфуз дошт, равиши нақду тасҳеҳ дар асоси архетипро интиҳоб менамоянд. Дар ҳоли мавҷуд будани чанд нусхаи тақрибан баробарсанг ва бо ҳам наздик равиши илтиқотӣ, дар ҳолати мавҷуд набудани нусахи шоистаи эътимод равиши қиёсиро пеш гирад. Равиши тавъам ё байнобайн фазилатҳои бештаре дорад, ки зикр гардид ва мусаҳҳеҳи матн дар ин маврид ҳам танҳо бо така бар нусхаҳои мӯътабар ин тарзи тасҳеҳро ихтиёр карда метавонад.

Дар ҳамаи равишҳои ҷаҳоргонаи нақду тасҳеҳи осори хаттӣ забти нусхабадалҳо арзишмандии вежае дорад, зеро дар сабти дақиқ, муназзам ва пайгиронаи онҳо сифати кори мусаҳҳеҳро шинохтан имконпазир мегардад. Нусхабадалҳо дар назари як нафар хонандаи одӣ дорои аҳамият нест, вале дар назди аҳли ин фан бисёр масъалаҳоро равшан мегардонад. Ҷолиби диққат аст, ки барои муайян сохтани дараҷаи эътимодбахшии матни тасҳеҳшуда муоинаи нусхабадалҳо аҳамияти калон дорад. Ҳатто дар равиши аввал, ки онро нақду тасҳеҳ бо така бар нусхаи асос (архетип) мавсум кардем ва тазаккур додем,

ки дар ин равиш тасҳеҳгар ҳақ надорад чузъеро аз матн тағйир диҳад ва аз ин хотир нусхабадал як чизи барзиёд вонамуд мешавад, аҳамияти нусхабадалҳоро ба хубӣ эҳсос кардан мумкин аст. Ба ин мисолҳо таваҷҷӯҳ фармояд, ки аз тасҳеҳи Сайид Содиқи Гавҳарин бар “Мантиқ-ут тайр”-и Аттор гирифта шудаанд:

Хонаи нафс аст хулди пурҳавас,
Хонаи дил мақсади сидқ асту бас.
(саҳ. 47)

Мебибояд рафт сӯи Рум зуд,
То шавад тадбири ин маълум зуд.
(саҳ. 68)

Акнун ҳамин байтҳоро дар нусхаи тасҳеҳкардаи устод Шафеъии Кадканӣ (Теҳрон, интишороти Сухан, 1380) месанҷем, ки ба чи шакл собит шудаанд:

Хонаи нафс аст хулди пурҳавас,
Хонаи дил мақъади сидқ асту бас.
(саҳ. 269)

Мебибояд рафт сӯи Рум зуд,
То шавад таъбири ин маълум зуд.
(саҳ. 286)

Доктор Сайид Содиқи Гавҳарин, ки аз донишмандони нуктасанҷ ва нусхашиноси хуб буд, бо вучуди он ки тасҳифоти байтҳои зикршударо медонист, ба равиши тасҳеҳи худ содиқ монда, ҳеҷ тағйирот ба матни он дохил накард. Аммо муқоиса бо тасҳеҳи устод Ш.Кадканӣ собит мегардонад, ки нақду тасҳеҳ бар мабной нусхаи асос ин гуна норасоӣ дорад ва дасту бозуи мусахҳеҳро баста медорад. Агар билфарз “Мантиқ-ут тайр” аз рӯи тасҳеҳи Гавҳарин ба забони дигар тарҷума гардад, ғалатҳои он ба

кори тарҷумон ва сифати тарҷума ҳалал мерасонанд.

Дар байти аввал таъбири қуръони “мақъада сидқин” (сураи Қамар, ояти 55) дар шакли иштибоҳии “мақсади сидқ”, дар байти дувум калимаи “таъбир” саҳван “тадбир” сабт ёфтааст.

Дар ҳамаи мавридҳои зикршуда нусхабадалҳо корсоз ва мушкилкушо ҳастанд. Забти нусхабадал илова бар ғавоиде, ки зикри онҳо гузашт, барои муайян кардани сайру тақомули мутуни ҳаттӣ, бо таъсири гунаҳои забонӣ ва нуфузи вежагиҳои ҳавзаҳои ҷуғрофиёии забони форсӣ тағйиру табдил ёфтани матн, шеваҳои расмулхати қудамо ва амсоли инҳо низ ғоидабахш аст. Дар тасҳеҳи илтиқотӣ ва байнобайну қиёсӣ аҳамияти онҳо ба дараҷот бештар хоҳад шуд. Дар ин равишҳои нақду тасҳеҳ, ки илова бар забти нусах таҷрибаву дониш ва завқу салиқаи суҳансанҷии мунтақиди матн ҷойгоҳи асосӣ дорад, забти дақиқи нусхабадалҳо барои муҳаққиқони дигар ҳам ғурсати мусоидро фароҳам меорад, то тавонанд, бо тақя бар нишондоди нусхабадалҳо арзишмандии тасҳеҳи анҷомёфтаре нақду баррасӣ намоянд.

Агарчи равиши мазбур ва муназзами илмӣ набошад, дар асрҳои гузашта ҳам гоҳо нусхабадалҳоро дар ҳошияи китобҳо сабт мекарданд ва аҳли ғазл бо таваҷҷӯҳ бар онҳо нусаҳи саҳеҳу мақбулро интиҳоб менамуданд. Гоҳо ҷунин иттифоқ меафтод, ки аҳли ғазлу дониш ба нусаҳи шахсии худ аз рӯи нусаҳи мӯътабар тасҳеҳоти заруриро дар ҳавошии китоб дохил мекарданд. Ба ҳар ҳол ин нуқта мусаллам аст, ки зикри нусхабадалҳо падидаи тамоман навоист. Аммо дар саду панҷоҳ соли охир дар равишҳои дақиқи матншиносӣ ҷузъи асосии нақду тасҳеҳи осори ҳаттӣ қабул шудааст.

Ин равишро дар матншиносии давраи наво, ки нимаи аввали асри XIX оғоз ёфтааст, Карл Лохман дар тасҳеҳи “Аҳди ҷадид” (соли 1843) ва осори Лукретсий (соли 1850)

оғоз кард. Устод Зарринкӯб шеваи кори ўро чунин тавсиф кардааст:

“Нақди мутун ба ақидаи Лохман дорои ду марҳала аст: яке марҳалаи забт ва дигар марҳалаи тасҳеҳ. Дар марҳалаи аввал, ки иборат аз забт бошад, муҳаққиқ бояд тамоми нусахи хаттии мавҷуд аз як асарро фароҳам биёварад ва агар мумкин нест, лоақал бояд ҷамеи нусахи хаттиеро, ки гумон меравад нусхабадалҳои асилу қадимро метавон дар онҳо суроғ кард, ҷамъ овард. Баъд ин нусахро бо якдигар муқобала ва тамоми ихтилофотеро, ки дар ҷузъитарин маворид байни онҳо ҳаст, сабт кунад. Ҳатто маворидеро ҳам ки, масалан, калимаеро котиб ё молики нусха хат зада ё ҳақ карда ва калимаи дигар ба ҷои он навиштааст, ба исму расм зикр намояд ва дар ин боб то он дараҷа риояти диққат ва амонатро лозим донад, ки мутмаин шавад, нусхае, ки ў ба тариқи муқобала таҳия кардааст, метавонад рӯнависи комил ва дуруст беайби тамоми нусхаҳои асли ба шумор ояд ва ба иборати дигар тамоми нусхабадалҳо ва ихтилофи қироатро дошта бошад” (Ёддоштҳо ва андешаҳо, саҳ. 32).

Мусахҳеҳи матн бояд диққати асосиро ба шинохтан ва зикри нусхабадалҳои нусхаҳои қадима равона созад, ки аз чанд ҷиҳат аҳамият дорад. Аввалин аҳамияти ин равиш дар он аст, ки бо тақия ба нусхаҳои қадимаву мўътабар имкони шиносӣ ва дарёфти таҳрирҳои муаллифӣ фароҳам мегардад. Аҳамияти дигари ин равиш дар он падидор хоҳад шуд, ки ба ин васила сарсилсила ё архетипи нусхаҳои хаттиро муайян кардан имконпазир мегардад. Ҳамчунин бо ин роҳ ҳолатҳои ба як нусхаи модар нисбат доштани теъдоде аз нусхаҳо маълум хоҳад шуд. Ё метавонад инчунин бошад, ки теъдоде аз дастнависҳо ба як архетип ва теъдоде ба архетипи дигар тааллуқ пазиранд.

Ноқидони суҳан ба ин натиҷа расидаанд, ки теъдоде аз нусхабадалҳо аслан ба дасти худи муаллифони осор ворида китобҳо шудаанд. Ин дарёфти саҳеҳ ва дуруст аст.

Дар бораи чигунагии он дар фасли “Таҳрири муаллифии осори хаттӣ” баҳс кардаем ва санадҳои лозима он ҷо зикр шудаанд.

Баъзе мусахҳеҳони осори хаттӣ дар коритасеҳеҳ нусхаҳои омехта ва серғалатро ҳам фаро гирифта, ихтилофоти зиёд ва беарзиши ин нусхаҳои муғаллатаро дар ҳавошӣ сабт мекунанд. Аз ин амали носавоб ва зоеъкунандаи вақт парҳез бояд кард. Аз нусхаҳои охир танҳо ҳамон нусхаро метавон интиҳоб намуд, ки мусахҳеҳ бар асари таҳқиқ муайян сохта бошад, ки ин нусха аз рӯи яке аз нусхаҳои мӯътабари қадима рӯйнавис шудааст.

Нусхабадалҳо ҳамон вақт арзиш пайдо мекунанд, ки гиреҳкушои мушкилот бошанд, ё лоақал таҳаввули таърихии гунаҳои забонӣ ва таъсири омилҳои замониرو ба шаклу маънои калимаҳо ифода намоянд. Аммо баъзе мусахҳеҳон ва таҳиягарони матнҳои интиқодӣ ғалатҳои тамоман равшани котибонро низ ҳамчун нусхабадал зикр мекунанд, ё баръакс баъзе калимаҳоро ба фаҳмиши худ нуқтагузорӣ мекунанд ва ба ин восита нусхабадали “тозае” ба майдон меоранд. Аз ин боис чунин матнҳои “интиқодӣ”-ро “маҷмӯаи саҳву иштибоҳот” номидаанд. Аз ин баҳсҳо ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки зикри нусхабадал аз унсурҳои асосии таҳияи матни илмӣ – интиқодӣ маҳсуб мешавад ва дар асоси он таърихи тағйирёбии матнро шинохтан ва бо тақия бар асноди нусхаҳо ва донишу нуктасанҷӣ матни ба асл хеле наздикро ба миён овардан имконпазир хоҳад буд. Нусхабадалҳои камарзишро, ки зодаи саҳвулқалами котибон аст, алоҳида ба феҳраст дароварда, ба ин васила бори заҳмати алоқамандонро сабук гардонидан матлуб хоҳад буд.

Дар боло равишҳои чоргонаи нақду тасеҳеҳи нусхаҳои хаттӣ мухтасар тавзеҳ ёфт. Аммо барои сурати амалӣ гирифтани ин равишҳо заминаи нақду тасеҳеҳ бояд фароҳам бошад, ки онро марҳилаҳои муқаддамотии тасеҳеҳи матнҳои

хаттӣ номидан мумкин аст. Заминасозии муқаддамотиро бо анҷоми корҳои зерин ҳосил менамоянд:

1. Ҷустуҷӯ ва дарёфти нусхаҳои мӯътабар ва асили қадима;

2. Гурӯҳбандӣ ва муаррифии нусхаҳо;

3. Интиҳоби нусхаи асос (дар равишҳои илтиқотӣ, байнобайн ва қиёсӣ интиҳоб кардани нусхаҳои боэътимод);

4. Рамзгузорӣ ё интиҳоби аломатҳои шартӣ барои нусхаҳои хаттӣ.

Ҷустуҷӯву дарёфт ва шиносоии нусхаи асос ё нусхаҳои дигари мӯътамадро дар асоси феҳриствораи нусхаҳои хаттии китобхонаҳои саросари дунё анҷом додан лозим аст. Бояд гуфт, ки бисёре аз китобхонаҳои шахсӣ ё музофотӣ феҳрастнависӣ нашудаанд, аз ин хотир нусхаи маҳфуз дар ин ҷойҳо аз феҳрастномаҳои ҷомеъ берун мондаанд. Бо мақсади ба даст овардани нусхаҳои ҷолиби хаттӣ дар ин ҷойҳо низ ҷустуҷӯе бояд анҷом дод ва аз нусахи боэътимоди онҳо набояд тағофул намуд.

Баъди ба даст овардани нусхаҳои мӯътабар онҳоро аз рӯи таърихи китобат, ҷои китобат, анвои хату котибони нусах гурӯҳбандӣ карда, нусхаҳои шоистаи эътимодро интиҳоб кардан лозим аст. Гурӯҳбандӣ ва муаррифии нусхаҳо бояд бо салиқаи хуби илмӣ анҷом ёбанд. Имкон дорад, нусхаҳои хаттӣ ба таҳрирҳои гуногуни муаллифи асар марбут бошанд. Ҳамчунин имкони талхиси асари муайян будани нусхаи хаттӣ аз эҳтимол дур нест. Дар гузашта таҷрибаи аз ҷониби ҳуди муаллиф ё донишмадони дигар талхис шудани китобҳо зиёд амалӣ гаштааст. Баъзе донишмандон нусхаи ҷомеъ, мутаваассит ва фишурдаву хулосашудаи асари худро ба майдон меоварданд, ки бо истилоҳоти нусхаи акбар, авсат ва асғар ҳам шиносо гаштаанд.

Гурӯҳбандии нусхаҳо шаҷараноме ё генеалогияи онҳоро маълум мекунад. Дар зери як шаҷара гоҳо нусхаҳои

зиёди хаттӣ сафорой мекунад. Дар чунин мавридҳо муҳимтарини онҳоро интиҳоб кардан матлуб аст. Ҳамчунин аз як асари муайян вучуд доштани ду-се дастаи нусхаҳои хаттӣ имконпазир аст, ки ҳар даста архетипи худро доранд ва ин архетипҳо таҳрирҳои гуногуни муаллифи асар хоҳанд буд. Масалан, донишманди маъруф А.Н.Болдирев нусхаҳои “Бадоеъ-ул вақоеъ”-и Восифиро ба таҳқиқ гирифта маълум кардааст, ки муаллифи асар онро чор маротиба таҳриру такмил кардааст. Агар ин гурӯҳбандии ғоидаовар анҷом намерефт, таҳрирҳои гуногуни асар бо ҳамдигар омехта мегаштанд ва нусхаи “нав” ба миён меомад. Таҳқиқгарон ва алоқамандон донанд, ки тасҳеҳ бар мабной кадом нусхаҳо анҷом ёфтааст, муаррифии онҳоро ҳам анҷом додан лозим аст.

Агар нусхаи қадима, мазбут ва мӯътамад ба даст даромад, онро ба асос гирифтани беҳтар аст. Дар айнаи замон аз ҷиҳати таърихи китобат ва асоят тақрибан бо ҳам наздик будани нусхаҳо нақду тасҳеҳи илтиқотӣ ё байнобайнро ихтиёр карда, тарзи кори худро тавзеҳ медиҳанд.

Яке аз корҳои муҳим он аст, ки барои ҳар нусхаи хаттӣ аломати шартӣ ё рамзи муайян интиҳоб карда, дар ҳошия нусхабадалҳои нусахро зерӣ рамзҳоиаш дарҷ месозанд. Албатта, дар муқаддимаи пажӯҳишгари матн асли он нусаҳо бо ҳамаи мушаххасоташ тавзеҳ меёбад ва рамзу аломати шартии барои он интиҳобшуда нишон дода мешавад.

Мусахҳеҳро лозим меояд, ки ҷойҳои таҳрибшуда ё саҳифаҳои афтодаву азбайнрафтаи нусхаҳоро муайян созад ва ин матлабро ҳам дар пешгуфтори худ зикр кунад, то ки дар ҷойҳои тасҳеҳталаб афтодагии бахшҳои аз нусаҳои муайян маълум бошад.

Баъди анҷом марҳилаҳои муқаддамотӣ бахши асосии кор оғоз меёбад, ки иборат аз калима ба калима, мисраъ ба мисраъ ва ғоҳо ҳарф ба ҳарф анҷом додани нақду тасҳеҳ аст.

Ин кори пурзаҳмат бояд бо диққату хушкорӣ анҷом ёбад. Дар ягон ҷои матн аз маъноӣ ҷумла ва сабку равиши сухани муаллиф тағофул набояд варзид. Одатан мусахҳеҳони осори хаттӣ матни асосиро мӯшикофона бознависӣ мекунанд ва нусхабадалҳоро дар ҳошия сабт месозанд. Риояи фаслу бобҳо ва танзими матлаб аз рӯи тарҳи рехтаи муаллифи нусха аз вочиботи тасҳеҳи нусхаҳои хаттӣ аст.

Дар айни замон таҳияи нусхаҳои осори хаттӣ ба алифбои кириллӣ ҳам ҷорӣ шудааст. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Ҳамса”-и Низомӣ, “Наводир-ул вақоеъ”-и Аҳмади Дониш ва баъзе китобҳои дигар бо зикри нусхабадалҳо ба таъъ расидаанд. Аммо беҳтар он аст, ки ба хати кириллӣ нусхаи ниҳонӣ тасҳеҳшуда ва ба асл наздики осори илмӣ адабӣ мунташир гарданд. Кори нақд тасҳеҳи интиқодиро ба хати аслии онҳо анҷом додан матлуб аст, дар он ҳол ҳам амонати илмӣ ба иҷро мерасад, ҳам ғоидаи он бештар гашта, дар саросари ҷаҳон мавриди истифодаи аҳли фан хоҳад гашт.

Савол ва супоришҳо

1. *Нусхаи мусахҳеҳ ё матни интиқодӣ ба чанд шева ба миён оварда мешавад?*
2. *Нусхаи модар гуфта чиро мефаҳмед? Онро тавзеҳ диҳед.*
3. *Дар бораи нақд тасҳеҳи илтиқотӣ чӣ ҳақиқатҳо маълум аст?*
4. *Маҳсули нақди матнро аз рӯи ақидаҳои Лохман тавзеҳ диҳед.*
5. *Барои заминасозии муқаддимоти тасҳеҳи хаттӣ кадом корҳоро анҷом додан зарур аст?*

**Мавзӯи 12. Масъалаҳои интисоб ва роҳҳои ҳаллу
фасли он. Масъалаҳои саҳеҳияти матн аз дидгоҳи
муаллифони осори бадеӣ.**

Нақша:

1. Шинохти муаллифи ҳақиқии асар;
2. Хизмати муҳаққиқони матншинос доир ба таъйини номи муаллифи асар;
3. Ҳамтаҳаллусӣ дар таъйини муаллифи асар;
4. Хулосаи С.Айнӣ доир ба муаллифии “Чор дарвеш”;
5. Се роҳи асосии кори атрибутсия.

Калидвожаҳо: ҳамтаҳаллусӣ, ихтилоф, машқук, интисоб, махлут, ирфон, ақида, шореҳон, иштибоҳ, ихтилоф, радиоиф.

Масъалаи интисоб дар илми матншиносӣ яке аз ҷонибҳои умдатарин ба ҳисоб меравад. Дар таърихи адабиёти мо бисёр омилҳои вучуд доранд, ки ба нисбат додани осори адибон ба адибони дигар сабаб мегарданд. Айнан, омӯхтани ана ҳамин сабабҳо яке аз вазифаҳои ҳалталаби илми матншиносӣ ба шумор меравад. Дар ҳамин замина дар фанни матншиносӣ истилоҳи атрибутсия васеъ кор бурда мешавад, ки дар муайян кардани муаллифи ҳақиқии асар истифода мегардад.

Атрибутсия (аз калимаи латинии attributio) ба маънои барқарор намудани муаллифи асар ва атетеза (аз калимаи юнонии ateteza) ба маънои муайян кардани ба нависанда тааллуқ надоштани асар истифода мешавад. Азбаски ин истилоҳот ба яқдигар наздиканд, одатан ҳар ду мафҳум бо истилоҳи атрибутсия истифода мешаванд.

Муайян кардан ва шинохти муаллифи ҳақиқии асар аз масъалаҳои муҳими матншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Ихтилоф дар шинохти нависандаи ҳақиқии асар, махсусан дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, сабаб ва заминаҳои гуногун дорад. Аз ҷумла, бо гузашти солҳои зиёд муаллифони баъзе асарҳо, ки чехраҳои намоён нестанд, фаромӯш мешаванд. Ҳамчунин, дар баёзҳо, радиоф-ул-ашъорҳо ашъори зиёде ҷамъ омадаанд, ки муаллифонашон зикр наёфтаанд.

Дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шоирони зиёде шинохта шудаанд, ки таҳаллуси адабии онҳо иштиҳори тамоме дошт ва зеро он таҳаллус суҳанварони дигар низ осори зиёд аз худ мерос гузоштаанд. Ҷунончи маълум аст, ки бештар аз 15 нафар суҳанварони асрҳои гуногун бо таҳаллуси Хомӣ шеър гуфтаанд. Мо чандин шоирро бо таҳаллусҳои Нозим, Ҳилолӣ, Мушфиқӣ, Низомӣ, Сайидо, Бедил, Махфӣ, Назмӣ, Ҳотиф, Ҳофиз ва амсоли инҳо мешиносем. Ин омил боис гардида, ки шахсият ва шеъри онҳоро дуруст ношинохта, махлут гардонанд. Бояд тазаққур дод, ки ин ҷо печидагӣ ва ишқоли қор бештар аст. Алалхусус, имтиёзи ашъори шоироне, ки дар фосилаи замони бо ҳам наздик рӯзгор ба сар бурда, аз ҷиҳати тафаккуру андеша ва шеваҳои ҳунари муштаракот бо ҳам доранд, бо душвории зиёде даст медиҳад. Намунаи борики онро дар нисбати ашъори Махфӣи Раштӣ ба шоира Зебуннисо метавон дид. Зебуннисо духтари Аврангзеб аз бонувони суҳангӯи асри XVII аст, ки бо таҳаллуси Махфӣ шеър мегуфт. Дар асри гузашта ашъори Махфӣи Раштиро ба номи шоира Зебуннисо нашр карданд, ки мавриди тартид ва интиқоди шадид қарор гирифт. Шодравон Абдуллоҷон Ғаффоров дар мақолаи арзишманди “Зебуннисо ва муаллифони “Девони Махфӣ” (Садои Шарқ, 1962, № 4) ин масъаларо матраҳ кардааст.

Дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик навиштани назираҳои ҷавобия ва татаббуот ба ашъори шоирони тавоно ривҷ гирифта буд. Ба рубоии Ҳаким Хайёми

Нишопурӣ бошад, ҳам дар замони зиндагии мутафаккир ва ҳам баъди вафоти ӯ назира ва татаббуоти зиёде навиштаанд, ки аксари онҳо бо номи Хайём корбаст шудаанд. Шореҳи асри XVI эронӣ Ёраҳмад бинни Хусайн Рашидии Табрезӣ таърихи матни ҳамаи рубоиҳоеро, ки то нимаи асри XV ба Ҳаким Хайём нисбат додаанд, омӯхта, онҳоро таҳти унвони “Тарабхона” китобат мекунад. Ва дар асоси омӯзиши ин асар адабиётшиноси муосири Эрон Ҷалололдини Хумоӣ оид ба рубоиёти асилу дахил ва машкуки Умари Хайём хулосаҳои мӯътамад баровардааст: “Рубоиҳои мундариҷ дар “Тарабхона” ба рӯи ҳам се синф мешавад: як қисмат ҷузвӣ 55 ё 66 рубоӣ аст, ки дар маъҳази қадим қабл аз санаи 800 ҳиҷрӣ сабт карда ва ғолиби аҳли тадқиқ, онҳоро гуфтаҳои мусаллами Хайём шумурдаанд. Синфи дуввум он даста аз рубоиётест, ки гӯяндагони аслии онҳоро шинохтаем ё аз матни худӣ рубоӣ лафзан ва маънан пайдост, ки ҷузвӣ осори асили Ҳаким Хайём нест ва сиифи сеюм рубоиёти машкук аст, ки бе мушобеҳот ба рубоиёти асил нест. Далели мӯътабаре ҳам барои сиҳхату интисоби он ба Ҳаким Хайём наодем”.

Устод Хумоӣ собит намудааст, ки аз 559 рубоии “Тарабхона”, ки ба Ҳаким Хайём нисбат дода шудаанд, 101-тоаш рубоии дахил мебошанд ва аз он миқдор 77-тоаш ба қалами Шайх Аттор, Афзалилдини Кошонӣ, Наҷмиддини Розӣ, Ибни Сино, Абӯсаид Абулхайр, Саъдӣ, Салмони Соваҷӣ ва дигарон мутааллиқ буда, муаллифони 27 рубоии дигар ҳанӯз маълум нагардидааст.

Бояд гуфт, ки ба Хайём номнавис шудани рубоиёти дигар шоирон баъди асри XV боз ҳам зиёдтар шуд ва ин чараён баъди дар асри XIX аз тарафи Эдвард Фитчералд ба забони англисӣ тарҷума шудани рубоиёти шоир маҷрои тоза гирифт ва кор ба ҷое расид, ки ба гуфти Мирзо Муллоаҳмадов, имрӯз ба вай беш аз панҷ ҳазор рубоиро

нисбат медиҳанд.

На танҳо ғазал, қитъа, рубой барин асарҳои хурди лирикӣ, ҳатто асарҳои калонҳаҷм низ ба номи муаллифони дигар муаррифӣ мешаванд. А. Насриддин дар ин бора чунин ишора дорад: “Ба Фирдавсӣ нисбат додани достони “Юсуф ва Зулайхо”, ба Низомӣ мансуб донишони “Вис ва Ромин” (Давлатшоҳи Самаркандӣ барғалат ин асари Фаҳриддини Гургониро ба Низомӣ нисбат додааст), аз Амир Хусравӣ Деҳлавӣ ҳисобидани “Чор дарвеш”, достони “Варқа ва Гулшоҳ”-и Айюкиро моли Аҳмада Ҷомӣ ҳисобидан, “Беҳрузу Баҳром”-ро ба Саной мутааллиқ шумурдан аз ҷумлаи чунин иштибоҳот аст”.

Дар гузашта бо як таҳаллус эҷод кардани адибони гуногун низ боиси махлутии эҷодиёти шоирони ҳамтаҳаллус мегардад. Чандин шоир дар адабиёти классикии форсу тоҷик бо таҳаллусҳои Нозим, Хилолӣ, Мушфиқӣ, Низомӣ, Сайидо, Бедил, Маҳфӣ, Назмӣ, Хотиф, Хофиз, Ҷомӣ... шеърҳо навиштаанд.

Адабиётшиноси Эрон Шафеии Кадканӣ дар муқаддимаи “Мантиқ-ут-тайр” навиштааст, ки дар замони Шайх Аттори Нишопурӣ 24 шоир бо таҳаллуси Аттор шеър менавиштаанд. “Бо ҳамин роҳ маснавиҳои “Уштурнома”, “Чавоҳир-уз-зот”, “Булбулнома”, “Мифтоҳ-ул-футӯҳ”, “Васлатнома”, “Панднома”, “Лисон-ул-ғайб”, “Меърочнома”, “Хаётнома”, “Ҳафт водӣ”, ки аслан махсули қалами шоирони дигарест, бо таҳаллуси Аттор, ҳамчун осори Аттори Нишопурӣ муаррифӣ шудаанд”.

Ҳамчунин, бисёр мавридҳои ба назар мерасанд, ки ба номи шахсиятҳои барҷастаи ирфониву мазҳабӣ асар эҷод мекарданд. Муҳақиқони матншинос маълум карданд, ки девони Мансури Халлоҷ ба қалами Камоли Хоразмӣ тааллуқ дорад. Бинобар ин, дар илми матншиносӣ муайян кардани муаллифи асар басо зарур мебошад. То соли 1952

“Чор дарвеш” асари Амир Хусрави Деҳлавӣ доништа мешуд ва Ҷалол Иқромӣ низ ин асарро ҳамчун моли Амир Хусрави Деҳлавӣ ба чоп омода мекунад. Вале устод Айнӣ вақте ки ба матни “Чор дарвеш”-и аз тарафи Ҷалол Иқромӣ таҳиякарда сарсухан навиштанӣ мешавад, ба чунин хулоса меояд, ки ин асар ба Амир Хусрави Деҳлавӣ тааллуқ надорад: “Касе, ки ин китобро ба муҳокима ва диққати дуруст хонда мебарояд, мефаҳмад, ки ин асар ба Хусрави Деҳлавӣ ҳеҷ як алоқа надорад. Чунки муаллифи ин қиссаҳо дар рафти воқеаҳо шеърҳои машҳури Ҳофизӣ Шерозиро, якчанд байт аз тарҷеъбанди Абдурахмони Ҷомиро, ки сарбандаш “Биншинаму бо ғами ту созам, Пинҳон зи ту бо ту ишқ бозам” мебошад ва инчунин шеърҳои Урфии Шерозӣ, Шопури Техрони Ҳиндустонӣ, Мӯҳсини Фони Ҷашмиро ва Ғайратӣ барин шоиронро, ки баъд аз замони Хусрав ба дунё зиндагӣ кардаанд, меорад”.

Устод Айнӣ аз мундариҷаи “Чор дарвеш” ба чунин хулоса меояд, ки ин китоб аз тарафи муаллифи номаълум дар охири асри XVIII ё ибтидои асри XIX, дар солҳое, ки Ҳиндустон аз тарафи ғосибони аврупоӣ тасарруф шудааст, таълиф гардидааст.

Мисолҳои номбурда таъкид менамоянд, ки таъйиноти муаллиф ва муайян кардани таълифоти асил ва мансуби машуқи суҳанварон дар адабиётшиносӣ дорои аҳамияти калони илмӣ амалӣ мебошад, ба дараҷае ки ба ҳангоми таҳлилу тадқиқи осори адабӣ ба эътибор нагирифтани он муҳаққиқонро бо иштибоҳҳои ҷиддӣ гирифтормесозад.

Дар таърихи адабиёт мисолҳои ба асосҳои даркорӣ аниқ кардани муаллифи асарҳо кам нестанд. Хусусан, ба ин ё он адибони маъмулу машҳур нисбат додани асарҳои маълуми замони онҳо маъмул аст. Мисоли инро дар нисбат додани достони “Юсуфу Зулайхо”, ёдгории адабиёти асри XI ба Фирдавӣ мебинем. Барои аниқ кардани муаллифи асари

номаълуммуаллиф шаҳодатҳои бисёре гуногунро ҳаҷматӣ, ки дар асар ба назар мерасанд, аҳамият доранд. Монанди муаллиф дар бораи лаҳзаҳои ҳаёти худаш ишораҳо ба ҳаёти иҷтимоии давр ва воқеаҳои таърихӣ, умуман муҳаққиқи чунин асарҳо тамоми маводи ба муаллиф дахлдор нисбати ҳолати иҷтимоӣ-табақавӣ ӯ, замони ӯ, маҳорати эҷодӣ, услуб ва забони асари ӯро фароҳам оварданааш зарур аст.

Таъйини муаллиф дар асоси шабоҳатҳои мафкуравӣ бисёр вақт мустақкам нест, чаро, ки бисёр муаллифон бо ҳамдигар ҳамақид ба буда метавонанд. Барои таъйини муаллиф истилоҳот ва ифодаҳои махсуси асар аҳамият пайдо мекунанд. Аз рӯи ба ҳисоб гирифтани калимаҳо ва басомади ифодаҳои забони асар дар оянда дар асоси методи математикӣ ин ё он асарро ба ин ё он муаллиф мансуб кардан мумкин мегардад.

Матншиносон шаратн, сероҳи асосии кори атрибутсияи асари номаълуммуаллиф нишон медиҳанд:

1. Ҳаҷматӣ;
2. Мафкуравӣ;
3. Услубӣ.

Ба шаҳодати ҳаҷматӣ гуфтаҳову эътирофоти муаллифи асар, санадҳои тарҷимаи ҳолие, ки дар матн номаълуми муаллиф дучор мешаванд, дохиланд. Атрибутсия дар асоси таҳлили мазмуни ғоявии асари номаълуммуаллиф ва муқоисаи он бо мавқеи мафкуравии муаллифи эҳтимоли ҳамоно вақт собит мегардад, ки ягонагии ғоявии ҳар тарафаи онҳо маълум шавад.

Атрибутсия дар асоси таҳлили забон ва услуб аз рӯи муайян кардани услуби ба худ ҳоси асари анонимӣ, яъне аниқ кардани нишонаҳои услубии ҳоси ҳамоно муаллиф сурат мегардад. Ин нишонаҳои услубии асари аноними бо услуби дигар асарҳои маълуми муаллиф муқоиса карда мешавад. Дар атрибутсияи асари бадеӣ матншинос бояд

на аз унсурҳои чудагонаи услуби асар, балки аз маҷмӯи воситаҳои ифодаи бадеии он хулоса гирад.

Савол ва супоришҳо

1. Маънои калимаи атрибутсия чист ва он дар матншиносӣ чӣ аҳамият дорад?

2. Афкори шореҳонро дар бораи рубоиёти Хайём гуфта диҳед.

3. Матншиносон шартан, чанд роҳи асосии кори атрибутсияро нишон медиҳанд ва онҳо кадомҳоянд?

4. Бо номҳои дигар муаллифон омадани баъзе осори бадеиро чи гуна шарҳ медиҳед?

5. Дар атрибутсияи асари бадеӣ матншинос, бояд, чӣ гуна хулоса барорад?

Мавзӯи 13. Арзиши усули қазовати мантиқӣ дар кашфи матни интиқодӣ

Нақша:

1. Маълумот дар бораи қазовати мантиқӣ;
2. Қазовати мантиқӣ пеш аз ҳама чӣ гуна донишхоро тақозо мекунад?
3. Шарҳ додани матни “Соле аз Балхи Бомиеён сафар буд”;
4. Иртиботи қазовати мантиқӣ бо принципи тасвири қиёсӣ;
5. Хидмати шореҳон дар роҳи дарёфт ва як ҷо фароҳам овардани осори суҳанварон.

Калидвожаҳо: қазоват, суҳанвар, падида, санад, муҳаххас, манқабат, заъф, ҷаҳолат, муфрадот, тақаллуф, музоф, ташвир.

Аз санадҳое, ки дар мавзӯоти китоб оварда шудаанд, падидадор аст, ки шурроҳ нусхаҳои қадимаро низ бидуни санҷиш қабул накардаанд ва аз ин рафтори онҳо усули дигари матншиносӣ, ки онро қазовати мантиқӣ номидан мумкин аст, зоҳир мешавад. Аҳли шарҳ ба мантиқи суҳан ва мутобиқати он бо сабки шеър ва хусусиятҳои дигари эҷодиёти адибон эътибор дода, баъд аз хусуси сиҳҳати матн, ба адиби мушаххас тааллуқ доштан ё надоштани байт, қитъа ё ягон асари мустақил изҳори андеша намудаанд. Аломатҳои қазовати мантиқӣ дар мисоли зайл хуб зоҳир гардидаанд:

Лутф бошад гар напӯшӣ аз гадоҳо рӯтро,
То ба коми дил бубинад дидаи мо рӯтро.

Ғазали собиқ агарчи дар аксар девонҳо ноёб аст, аммо

интисоби он ба Хоҷа ба чанд чиҳат мумкин аст. Яке ин ки мазмуни ғазал ба тафсили мусофарати Ҳофиз ба Язд, ки дар манқабати Хоҷа навишта шуда, наздик аст ва дигар ин ки сабки шеър бо равишу расми шоир муносиб аст. Аммо ин ғазалро ба Хоҷа нисбат додан бисёр мушкил аст. Ба далели ин ки, аввало, ин ғазал дар девонҳо бисёр камёб аст, сониян, дар ғазали панҷбайтӣ муқаррар омадани қофияи се байти он, ба хусус, аз аҳли завқ бисёр баъд аст, холисан, луғати “гадо”, ки аз завилуқул аст ҳамъ бастанӣ он бо “ҳо” аст. Пас, асноди ин ғазал ба Ҳофиз аз вазн ва заъф аст, магар ин ки бигӯем ин ғазалро дар овони ҳол, яъне замоне, ки мубтадӣ буда, сурудааст ва ашхосе, ки дар он замон буданд, баъдҳо онро ба баъзе девонҳои шоир илҳоқ кардаанд.

Аммо ба гумони банда ин ғазал аз шоирест ба номи Ҳофизӣ Шона – аҳли Табрез, ки ба ҳофизӣ Тароқчӣ таҳаллус дошта, дар навоҳии Шомӣ Шариф як миқдор аз ғазалҳояшро дидам, ки аксар қофияҳояш мисли ҳамин ғазал фосид буда, агарчи аз рӯи ҳаҳолат ҳамъ кардани ин навъ қавофиро ҳунар медонист.

Қазовати мантиқӣ дониши амиқӣ филологӣ ва таърихдониро тақозо мекунад ва шореҳон азбаски дурудароз ва амиқ дар сари матн кор мекарданд, тадричан табиати эҷодии суханвареро бо ҳама мураккабияш дарк намуда, сухани адибро аз ашъори илҳоқӣ ва муфрадоту мураккаботи воридшуда метавонистанд, ҳудо намоянд. Агар шореҳ шеършиноси варзида намебуд, бо як-ду далели мантиқӣ, ҳунонки дар мисоли зер мушоҳида менамоям, ба Ҳофиз нисбат доштани чанд байти ғазалро зерӣ шубҳа намегирифт. Ҳамзамон ҳамин фазилат буд, ки моли Салмони Соваҷӣ будани он абдаётро собит намуда маърифатгаронро аз иштибоҳ раҳой мебахшад:

Ба ишқи рӯи ту Ҳофиз ғариқи баҳри балост,
Ки фавт мешавад, инак биё, яке дарёб.

Чун ин байт дар баъзе нусха мавҷуд аст мо ҳам навиштем, аммо дар ин ки марбут ба Хоҷа бошад, ҷои тардид аст. Зеро ҳам қофияаш бо қофияи мақтаи сонӣ, ки дар девонҳо мавҷуд аст, муттаҳид мебошад ва ҳам лафзи “ки” дар мисраи сонӣ зои� воқеъ шудааст... Аз ғазали мазкур панҷ байти он дар қасидае, ки Ҷамолиддини Салмон онро ба номи Муизиддин Султон Увайс суруда мавҷуд аст ва матлаи қасидаи мазкур бо ин байт шурӯъ мешавад:

Зи сими барф замин шуд чу қулзуми симоб,
Биёву киштии дарёи лаълро дарёб.

Ин қасидаи Хоҷа Салмон аст, ки адабиёти он мутаҷовиз аз панҷоҳ байт мебошад, пас маълум мешавад, ки нассох дар он қасида тасарруф намуда, як матлау як мақтаъ пайдо намуда ва онро ба Хоҷа Ҳофиз аснод додаанд. Зеро эҳтимоли таворуд надорад, агарчи Ҳофизу Салмон муосир будаанд ва мобайнашон тараддуду муҳаббат вучуд дошта, чунонки аз ин байти Хоҷа истинбот мешавад:

Шаҳаншаҳи фузало, подшоҳи мулки суҳан,
Ҳамоли миллату дин, хоҷаи ҷаҳон Салмон.

Ба мантиқи суҳан ва таносуби калом, эътибор додан аз фазилатҳои шорехи қасоиду қитъаоти Анварӣ Абулҳасани Фароҳонист. Ин шорех, ки худ шоир ҳам буд, дар муқобалаю тасҳеҳи ашъори Анварӣ саъйи бисёре карда, нусхаи саҳеҳи байтҳои зиёди Анвариро барқарор кардааст, чунончи:

Дар гоз ба уммеди қабули ту кунад хуш,
Оҳан алами путку харошидани сонро.

... Ва дар нусхаи дигар “дар кор”, ки ба ҷои “зо”-и мӯъҷама дар лафзи “гоз” “ро”-и мӯҳмала бошад ва ин асари

нусха аст, чи дар вақти коркорд бар фасон зананд, бинобар он ки аз “сон” фасонро ирода намоянд, гозро ҳеҷ дахле нест. Ва калимаи “дар гоз”-ро зарфи алами нутқи танҳо кардан тақаллуф аст (Абулҳасани Фароҳонӣ, саҳ. 22–23).

Муҳаммад Гиёсиддин ҳам бо ин усул хеле ғалатҳои носихони “Гулистон”-ро тасҳеҳ кардааст. Аз ҷумла:

Матн: Соле аз Балхи Бомиенам сафар буд.

Шарҳ: Балх шаҳрест дар шаҳри Хуросон ва Бомиеноми мулкест дар кӯҳистон, миёни Ғазнину Балх. Дар ин ҷо Балхро ба ӯ мансуб кардаанд ва ин нусха аз “нусхаи Маҳдумист”. Он чи дар аксар нусха ба ҷои Бомиен Шомиен навиштаанд, хатои азим аст ва шореҳони бечора ҳам аз ин таҳқиқ ғофил мондаанд ва ин қадар фикр зарур аст, ки шомиевро аз сафари Балх чӣ кор?! Бубин тафовути роҳ аз кучост то ба кучо! Қаринаи дигар бар тақлиди “Шомиен” он, ки ҳамроҳи Шайх сивои як каси дигар набуд, ки ду ҳинду рахт аз эшон гирифтанд (Баҳори борон, саҳ. 364).

Дар асоси мантиқи суҳан қазовати сиҳат ё ғалат кардан бояд дар пайвастагӣ бо маълумоти чанд нусхаи хубтар суръат гирад, вагарна ин усули тасҳеҳ аз ҷиҳати сирф субъективӣ будан аз таҳрири муаллиф дур воқеъ шуданаш аз эҳтимол дур нест. Зеро, ҳатто дар осори бузургтарин суҳанварон низ лавҳаҳои ҷудогона “хилофи мантиқ” сураат гирифтанишон мумкин аст аз ҳар шореҳ сиҳати онро аз рӯи фаҳми хеш пайдо намояду нусхаи “аслӣ”-ро барқарор созад nobасомониҳои зиёде дар адабиёти бадеӣ ба вучуд омадани табиист. Ба назари мо тавҷеҳи зерини Муҳаммад Гиёсиддин мантиқан дуруст аст ва қобили қабул ҳам мебошад, вале ягон нусхаи мӯътабарӣ қадима андешаи ӯро собит намесозад:

Ҳамакард аз миёни мавҷ ташвир,
Маро бигзору дасти ёри ман гир.

“Ташвир” ба маънои ишора кардан, чунонки дар “Суроҳ” аст ва лафзи “мавҷ” ба вақфи ҷим аст, на ба касри ҷим ва мисраи сонӣ баёни ташвир аст, чун шахсе, ки миёни оби амиқ афтад, сухан гуфтан наметавонад. Аз ин боис аз миёни мавҷҳо ба ишораи даст маллоҳро мегуфт, ки аввал ёри маро аз об баровар. Ва он чи ба ҷои “ҳамакард” лафзи “ҳамегуфт” навиштаанд ва мавҷро музоф кунанд ба сӯи ташвир ва маънои ташвир дар ин ҷо хиҷолат гӯянд, хатост. Қабохати аввал он, ки ғариқ ки ба ҳолати ғӯтаҳо мубтало бошад, овоз баровардан наметавонад, то сухан гуфтан ҷӣ расад, дуюм он, ки он бечораро хиҷолат аз ҷӣ равост, ҳанӯз маллоҳ дасташ нагирифта буд. Назди фақири муаллиф дар ин ҷо ташвир ба маънои ишора мансаб ва авлост (Баҳори борон, саҳ. 330).

Пас, қазовати мантиқӣ бояд бо принципи тасҳеҳи қиёсӣ иртибот кунад ва дар ҳолати мутобиқати он лоақал бо яке аз нусхаи қадима дуруст ва эътимодбахш буданаш мумкин аст. Дар мисоли фавқӣ ин мувофиқат нест ва шорех ҳам дар ягон нусха ҷой доштани нусхаи “ҳамакард”-ро ба қайд нагирифтааст. Ҳама нусхаи мӯътабар мисраи аввалро “ҳамегуфт аз миёни мавҷи ташвир” мегӯянд. Далелҳои мантиқии шорех комилан асосноканд, вале бо вучуди ин нусхаи “ҳамегуфт” барҷой мемонад.

Имрӯз ҳам дар мавриди тасҳеҳи ашъори суханварони аҳди Сомонӣ усули қазовати мантиқиро асоси қарор додаанд ва тақлифҳои ҳам ҷой доранд, ки то пайдоиши нусхаи мӯътабар ба иқтисоди таносуби мантиқи сухан ашъори мутақаддиминро аз рӯи фаҳмиши хеш тасҳеҳ кардан мумкин аст. Санади болоӣ бори дигар беасос будани чунин ақидаҳоро собит мекунад. Нисбат ба он ки бори дигар ба сухани бузургон тасарруф кунем, барҷой доштани ҳамон байту мисраҳои сактадор беҳтар аст. Натиҷаи номатлуби ин худсариро бо як таҷрибаи оддӣ собит кардан мумкин: агар байтеро бо тағъири ду-се калима барои “тасҳеҳ”

манзури даҳ мутахассис намоед, даҳ нусхаи мутафавут ҳосил хоҳад шуд, пас ҳар гуна қазовати мантиқӣ нисбист ва он бояд ҳатман бо сабку услубиёти суханвар ва албатта бо яке аз нусхаҳо мувофиқ бошад.

Шорехон дар роҳи дарёфт ва як ҷо фароҳам овардани осори суханварон низ хидмати зиёд кардаанд. Чунончи маълум аст, ки мукамалтарин девони ҳофизро Судии Буснавӣ танзим ва тафсир намудааст. Абулҳасани Фароҳонӣ қисме аз ашъори Анвариро аз кутуби дигар пайдо намуда, бинобар ба нигориши Анварӣ мувофиқ буданашон ба шарҳи хеш ворид намудааст. Шорех, албатта, кайфияти ба даст омадани байт ё асари алоҳидаро ба қайд мегирад. Чунонки дар мавриди зерин:

Сарваро, ҳаст яке ҳафта, ки боз омадаанд,
Ҳашту нӯҳ тан ҳам аз эшону даҳум доъишон
Эй ба даҳ даст нӯҳ афлок зи ҳар ҳашт биҳишт,
Бар сари ҳафт кавокиб сӯй ту тохта, ҳон.
З-он фириستم шашу панҷу чаҳор андар се,
Ки ду з-эшон ба яке даст гирифта натавон.

Ҳарчанд ин қитъа дар девони Анварӣ ба назар нарасида, аммо чун дар “Мифтоҳ-ул-асрор” нисбат ба ҳаким Анварӣ дода дар ин рисола сабт афтод.

Соҳиби “Мифтоҳ-ул-асрор” гӯяд, ки “ҳаким чихилу ду харбуза аз шахсе талабида ва дар ин байт санъати сиёқулаъдод маръӣ дошта, аз як ба даҳ рафта ва аз даҳ ба як омада. Адади чихилу ду зоҳир аст, чӣ шаш дар панҷу чаҳор андар се чихилу ду мешавад ва аммо ин ки харбуза аст ба далели ин мисраъ /Ки ду з-эшон.../ чи масал аст, ки ду харбуза ба як даст наметавон бардошт”.

“Эй ба даҳ даст нӯҳ афлок”, яъне даҳ мартаба нӯҳ фалак аз биҳишт хони неъмат бар сари сабъаи сайёра гузошта, ба хидмати ту оварда (Абулҳасани Фароҳонӣ, саҳ. 289).

Баробари бо асарҳои тоза пайдошуда такмил додани маҷмӯаи осори адибон аҳли шарҳ дар роҳи аз фикроти байт ва асарҳои бегона пиростани девонҳо ва асарҳои мушаххас низ кӯшиши бисёр кардаанд.

Савол ва супоришҳо

1. Қазовати мантиқӣ гуфта чиро мефаҳмед?
2. Аломати қазовати мантиқиро дар мисраъҳои зерин шарҳ диҳед:
*Лутф бошад гар напӯшӣ аз гадоҳо рӯтро,
То ба коми дил бубинад дидаи мо рӯтро.*
3. Чаро қазовати мантиқӣ донишҳои филологӣ ва таърихдониро тақозо мекунад?
4. Матни “соле аз Балхи Бомиенам сафар буд”-ро шарҳ диҳед.
5. Хизмати шореҳон дар фароҳам овардани осори суханварон чӣ гуна аст?

**Мавзӯи 14. Масъалаи санагузорӣ дар матншиносӣ
(тадқиқи қиссаи “Одина”, романи “Ғуломон”, “Таърихи
инқилоби Бухоро” аз ин лиҳоз)**

Нақша:

1. Масъалаи санагузори матн дар таърихи адабиёт;
2. Фарқи санаи таълиф ва санаи чоп;
3. Таъйини санаҳо дар матншиносӣ;
4. Роҳҳои аниқ муайян кардани таърихи санагузорӣ;
5. Масъалаи санагузорӣ дар таърихи адабиёти давраи нав;
6. Раванди санагузорӣ дар “Сурӯши Сталинград”-и М.Қаноат.

***Калидвожаҳо:** бӯстон, марбут, саъй, тӯл, муқарриз, поварақ, таҳриф, мӯътамад, мушаххас, босалоҳият, молик.*

Муаммои санагузори матн дар таърихи адабиёти давраи нав мавқеи бештар дорад. Санагузорӣ ё таъйини санаи таълифи асар дар тадқиқи таърихи матн, муайян намудани муносибати эҷодкор ба муҳити атроф ва ҳамовозии нависанда ба муҳимтарин ҳодисаҳои тааллуқ дошта, аҳамияти калони илмиро соҳиб аст. Ба қавли матншинос С.А.Рейсер, “муайян кардани замоне, ки дар муддати он асар эҷод гардидааст, маънои чун ҳодисаи таърихӣ ин ё он давр барқарор намудани матни асарро дорад”.

Дар ҳақиқат, эътибор надодан ба санаи таълиф ё нодурусту муайян кардани мӯҳлати эҷоди асар на танҳо боиси коствагии низоми таълифоти асар мегардад, ҳамчунин дар маълум намудани услуби тасвир ва мундариҷаи ғоявии он низ таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, ба эътибор нагирифтани санаи эҷод ва ба кадом муносибат навишта шудан ба Н.Бектош имконият додааст, ки мундариҷаи

як шеъри устод Айниро таҳриф карда, аз он ақидаҳои ҳалқчигӣ, муқобил гузоштани шахру деҳа ва бар зидди Ғарб шӯронидани Шарқ барин мазмунҳои ғаразкоронаи сиёсӣ барорад. Мунаққид дар китоби “Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ” (1933) баъд аз овардани мисраъҳои:

“Муслим аз муслим саломат бошад” – ин қавли Расул,
Гуфтааст “алмӯъминуна ихватун” Парвардигор.
Худкушӣ баҳри чӣ? Аз бегонагон орем шарм,
Дӯстозорӣ чаро? Аз душманон дорем ор. —

“Садриддин Айнӣ аҳли исломро бар зидди ғайри ислом мегузорад, “оқибат Шарқ мешавад бедор” гуфта ба дили Ғарб воҳима меандозад. С. Айнӣ махсусан дар нуқтаи назари буржуазии майдадеҳқонии барбодшудаистодагӣ меистад” - гуфта хулоса мекунад. Вале аз сарчашмаҳо бармеояд, ки ин шеър соли 1910 ба муносибатн воқеаи таърихии низои шиа ва суннӣ, ки ба вучудовардагони он ба ҷудоиандозии байни мусулмонон ва аз тарафи мӯъминон рехтани хуни мӯъминон муваффақ гардида буданд, эҷод гардида, мақсади он ба сулҳу салоҳ овардани мӯъминони ба фитна додашуда буд.

Бояд гуфт, ки санаи таълифи асар аз санаи чопи он фарқи калон дорад, ва баъзан, ин ду санаро ба якдигар махлут мекунад, ки ин боиси баҳои нодуруст додан ба асарҳои бадеӣ мегардад. Моҳи ноябри соли 1949 бо даъвати нависандагони Покистон ҳайати адабони Шӯравӣ дар шахси Мирзо Турсунзода, Николай Тихонов, Анатолий Сафронов ва Ойбек ба Покистон сафар карданд ва ин сафар се ҳафта давом ёфт. Шоири тоҷик дар ин сафари басо душвору азиятовар “Илоҷам чист?” ном ғазал эҷод карда, дар он ҳолати рӯҳӣ, мавқеи иҷтимоӣ ва ифтихори ватандӯстии хешро чунин ба қалам додаст:

Туро ман ёд кардам, кӯҳсори ман, илоҷам чист?
Шудам дур аз канори ту, диёри ман, илоҷам чист?
Дар атрофам замини регзори бесамар дидам,
Гули ман, бӯстони ман, баҳори ман, илоҷам чист?
Ватанро ёд кардам, ҳар замон дар хеш печидам,
Баромад оби чашми интизори ман, илоҷам чист?

Ин шеър бори аввал дар қатори силсилаи шеърҳои “Дастовез” соли 1975 чоп шудааст. Адабиётшиносро баъди 26 соли таълиф ба таъб расидани ғазали “Илоҷам чист?” ба ғалат андохтааст. Юсуф Акбаров дар “Талаби ҳаёт ва қисмати адабиёт” ном асараш, ки соли 1977 чоп гардидааст, шеъри “Илоҷам чист?”-ро “ғазали нави шоир” гуфтааст ва онро давому инкишофи шеъри “Ватан” номидааст. Ҳоло он ки шеъри “Ватан” баъди 16 соли таълифи ғазали “Илоҷам чист?”, яъне соли 1965, таълиф гардидааст ва маҳз он давом ва инкишофи шеъри “Илоҷам чист?” мебошад.

Ҷолиб аст, ки сана ва макони таълифи ғазали мазкур дар матни қаламии он басо аниқ ишора гардидааст. Устод Турсунзода дар зери сарлавҳаи ғазал “дар яке аз мамлакатҳои Шарқ навишта шудааст” гуфта, дар охири шеър санаи онро ноябри соли 1949 қайд кардааст. Вале дар ягон матни чопӣ ин қайди шоир ба инобат гирифта нашудааст. Мо чанд маротиба тавачҷӯҳи мутасаддиёни чопро ба таҳрифоти ашъори устод ҷалб намудаем. Вале ҳатто дар охирин маҷмӯаҳои ашъори шоир, ки ба муносибати ҷашнҳои 90-солагӣ ва садсолагиашон солҳои 2001 ва 2011 бо номҳои “Ҳамеша бо Ватан” ва “Гулчини ашъор” чоп гардидаанд, таҳрифоти ашъори устод, аз ҷумла санаи шеъри “Илоҷам чист?”, ислоҳ нагардидааст.

Дар матншиносӣ таъйини сана, одатан, барои муайян кардани вақти се лаҳзае асосӣ: оғози кор аз болои матн, анҷоми кор бар матн ва таърихи чопи нахустин равона

карда шудааст. Маълум аст, ки таърихи эҷодӣ асари бадеӣ, махсусан асарҳои калонҳаҷм, аксаран хеле пештар аз оғози навишт сар мешавад. Адиб баъди интиҳоби мавзӯӣ муддати мадиде оид ба бандубаст, хатти сюжет ва образҳои асараш фикр карда, онро дар ақлу шуури худ мепазонад. Баъди тартиб додани нақша, қайдҳои хомакӣ ба мусаввада кардани асар сар мекунад. Пас, меъёри муайян кардани санаи оғози эҷодӣ асар кадом аст? Масалан, ҳуҷҷатҳои ба мо дастрас собит менамоянд, ки С. Айни Ҳанӯз тобистони соли 1935 ба эҷод кардани асаре дар ҳақи судхӯрон омода будааст. Вале устод Айни ба навиштани қиссаи “Марги судхӯр” аввали соли 1936 оғоз менамояд. Пас, кадом сол санаи эҷоди “Марги судхӯр” ҳисоб меёбад? Соли 1935 ё соли 1936? Соли 1936, зеро ба гуфти матншинос Е.И.Прохоров, “санаи оғози кори муаллиф бар матн бояд таърихи бевосита шурӯӣ намудан ба навишти матн доништа шавад”.

Нависанда таҳрири аввали қиссаро 19 декабри соли 1936 ба анҷом мерасонад ва матнро боз аз нав кор карда, таҳрири дувумро 30 декабри соли 1936 ба охир мерасонад. Асарро дар ҳафт дафтари 12 – варақа барои ба Нашриёти давлатии Тоҷикистон пешниҳод кардан тозанавис мекунад. Ин кор аввали соли 1937 ба вуқӯӣ пайваستا буд ва ин таърихро санаи анҷоми кор ба матн ҳисобидан мумкин аст.

Нусхаи тозанависи дастхати “Марги судхӯр” соли 1937 дар маҷаллаи “Барои адабиёти сотсиалистӣ” ва соли 1939 аз тариқи Нашриёти давлатии Тоҷикистон чун китоби алоҳида ба табъ мерасад ва санаи чопи аввал, одатан, ба чопи нахусти китоби ишора мекунад.

Илми матнштносӣ собит намудааст, ки таърихи эҷодӣ аксари асарҳои адибони муосир баъди чопи аввал боз давом меёбад. Муаллифон, одатан, пеш аз ҳар чопи навбатӣ асарҳояшонро тағйиру такмил медиҳанд ва оё ин ҳолат ба масъалаи санагузорӣ таъсир мерасонад? Масалан,

қиссаи “Марги судхӯр” соли 1952 боз ҷиддан таҳрир ёфта, соли 1953 чоп мешавад. Оё мумкин аст, ки соли 1952-ро санаи анҷоми таълифи қиссаи “Марги судхӯр” номид? Албатта, не. Ҳуқуқи санаи анҷоми таълифи асар танҳо ба санаи анҷоми тозанависи ба чопи аввалин пешниҳодшуда пешбинӣ мешавад. Зеро, ба гуфти Е.И.Прохоров, “ба ҳар ҳол ҳуди қарори муаллиф оид ба чопи асар гувоҳ бар он аст, ки аз тарафи нависанда асар ба анҷомрасида доништа шудааст”.

Ҳамин тавр, санагузории асарҳо, чи хеле ки аз усули ҷомеи тадқиқи матн бармеояд, ба тадқиқи эҷодӣ нависанда дар алоқаи тавъам буда, дар ҳалли бисёр масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик мусоидат мекунад.

Дар ин замина, таърихи матни асар тамоми масъалаҳои омӯзиши ҳамин асарро дарбар мегирад. Танҳо омӯзиши пурраи ҳамаи масъалаҳои марбут ба асар ба мо таърихи матни асарро кушода дода метавонад. Баробари ин фақат таърихи матн ба мо асарро ба таври пурра кушода метавонад. Таърихи матни асар – ин омӯзиши асар дар риштаи таърихи он мебошад. Дар асоси таърихи матни асар таърихи эҷодиёти нависанда бунёд меёбад.

Барои барқарор кардани таърихи матни ёдгорӣ матншинос бояд ҳам таърихшинос, ҳам адабиётшинос, ҳам забоншинос бошад. Матншиносӣ донишҳои васеъро талаб менамояд. Барои барқарор кардани таърихи матни ин ё он асар дар зери он котиби нассохро бояд тасаввур кард, чи навъ корбари кардани ўро бояд донист. Аз пушти пардаи матн ва тағйироти дар он воридшуда одамеро, ки ин матнро ба вучуд овардааст, дар он доништа ё надоништа тағйирот даровардааст, тасаввур бояд кард. Матнштносӣ пеш аз ҳама бо одам сару кор дорад, одаме, ки дар зери матн қарор дорад.

Таърихи матни ин ё он ёдгорию омӯхта истода, мо бояд ба қадри имкон санаҳои таҳрирӣ ва ҳуди ёдгорию

барқарор намоем. Агар аниқ муайян кардани сана мумкин нашавад, бояд ба муайян кардани ҳудудҳои хронологие, ки дар байни онҳо нусхаҳо, таҳрирҳо ё матни асли ба вуҷуд омадаанд, саъй намоем. Корро аз муайян кардани санаи нусхаҳо бояд оғоз кард, зеро муайян кардани санаи нусхаҳо аз муайян кардани таҳрирҳо ё худӣ асарҳо осонтар аст. Ба эътибор гирифтани лозим аст, ки санае дар нусха зикр шуда метавонад, ки ба нусха балки ба асл тааллуқ дошта бошад, ки аз рӯи ин нусха бардошта шудааст. Санаро нассох бешуурона аз асл такрор карданаш мумкин аст.

Агар дар нусха сана гузошта нашуда бошад, масъаларо аз рӯи далелҳои палеографи – маводи навишташуда, навъи хат, ороиши нусха ҳал кардан мумкин аст. Нишонаҳои санаи нусха низ аҳамият пайдо мекунад: ишораи зикри ин ё он шахсони таърихӣ, воқеаҳои таърихӣ, зикри асарҳои дигар санадҳои забонӣ, ҳусни хат ва ғайра. Мумкин аст дар нусха санаҳои навишта шудани асар гуногун бошанд. Ин ҳол бо он эзоҳ меёбад, ки санаҳои гуногун, ба давраҳои гуногуни мавҷудияти асар тааллуқ доранд. Ба шаҳодати ҳуҷҷати гуфташуда эътирофоти муаллифи асар, санадҳои тарҷимаиҳолие, ки дар матни номаълуммуаллиф дучор мешаванд, дохиланд.

Матнштносӣ ба сифати қисмати мустақили илми адабиётшиносӣ таърихи матни асарро ба тадқиқ мегирад ва чун таъиноти муаллиф (атрибутсия), санагузори матн (датировка), таҳрир (бо фаҳму фаросат муайян кардани ғалатҳои матн – конъектура), тавзеҳоту ташреҳот машук (dubia), талхис дорои масоили зиёди омӯзиш мебошад. Масоили мазкур дар қисматҳои алоҳидаи нақди матн ба таври гуногун истифода мешаванд. Масалан, дар тадқиқи таърихи матнҳои адабиёти асримиёнагии тоҷик атрибутсия ё таъиноти муаллифи асар зарурати бештар касб кардааст. Дар гузашта бо як таҳаллус эҷод кардани чанд нафар адибон, ба номи мутафаккирони бузурги

суханшинос нисбат додани асарҳои хурду калон боиси махлутии осори адибони машҳуру ҳамтаҳаллусгардидаанд. То ҳол шеърҳои Фонӣ–Навой, Мушфиқӣ, Бухорӣ, Махфӣ–Зебуннисо аз ашъори Фони Кашмирӣ, Мушфқиҳо ва Махфиҳои дигар батамом чудо карда нашудаанд. Ба номи муаллифони гуногун нисбат додани шеърҳои шоирони тоҷик бо роҳҳои мухталиф ба вучуд меоянд. Масалан, дар матни “Ашъори мунтахаб”-и Тошхоҷаи Асирӣ, ки аз тарафи профессор Саъдулло Асадуллоев таҳия гардидааст, ғазали даҳмисрагӣ бо матлаи:

Нигаҳи гарми ту бо аҳли ҳавас бисёр аст,
Шӯъларо майл ба хошоку ба хас бисёр аст.

ва мақтаи:

Қобили файзи Асирӣ дили мо нест рафеъ,
В-арна дар хонаи сайёд қафас бисёр аст.

мушоҳида мешавад. Мураттиб дар мақтаи ғазали мазкур калимаи асириро мушоҳида карда, онро ба “Ашъори мунтахаб”-и Тошхоҷаи Асирӣ ворид кардааст, ҳол он ки ин ғазал ба ҳеҷ ваҷҳ аз Асирии Хӯҷандӣ буда наметавонад, ақаллан барон он ки ба он шоири асри XVII Сайиди Насафӣ мухаммас бастааст. Чи хеле ки аз мақтаи шеъри мазкур маълум мешавад, онро Рафеи Бухорӣ ном шоири асри XVI эҷод кардааст:

Қобили файзи асирӣ дили мо нест, Рафеъ,
В-арна дар хонаи сайёд қафас бисёр аст.

Дар таърихи адабиёти давраи нав масъалаи санагузори матн мавқеи бештар дорад. Санагузорӣ ё таъйини санаи таълифи асар дар тадқиқи таърихи матн,

муайян кардани муносибати эҷодкор ба муҳити атроф ва ҳамовозии нависанда ба муҳимтарин ҳодисаҳои давр ба аҳамияти калони илмӣ молик аст. Ба қавли матншинос С. А. Рейсер, “муайян кардани замоне, ки дар муддати он асар эҷод гардидааст, маънои чун ҳодисаи таърихии ин ё он давр барқарор намудани матни асарро дорад”.

Дар таҷрибаи санагузорӣ ҳолатҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки бо даҳолати ғаразнок чопи асар хеле тӯл мекашад. Дар ин вақт дар тадқиқи матнштносии муайян кардани санаҳои муборизаи муаллиф баҳри чопи асар ва аз тарафи қувваҳои босалоҳият чун сензура, “Главлит” манъ кардани интишори он аҳамияти калони илмӣ касб менамояд. Мувофиқи ҳуҷҷатҳо, “Мирзо Абдулқодири Бедил” ном асари устод Айнӣ бояд соли 1952 зери таҳрири А. Деҳотӣ ва А. Мирзоев ба табъ мерасид. Сармуҳаррири Нашриёти давлатии Тоҷикистон Х. Аҳрорӣ 29-уми июл ба чопи асари мазкур иҷозат дода, ҳатто нусхаи чопи пешакии асар низ тайёр мешавад. Вале тақризи сардори “Главлит”-и Тоҷикистон номзоди илмҳои таърих С.Ш. Муллоҷонов аз 10-уми сентябри соли 1952 чопи “Мирзо Абдулқодири Бедил” -ро боз медорад. Ба пиндори муқарриз, махсусан норасоии сиёсии асар барон наشري он имкон намедихад: “Дар асар (Мирзо Абдулқодири Бедил) ба 4011 одатҳои ҳаётии халқҳои ҳиндуро аз нуқтаи назари материализми таърихӣ таҳлил намудан, баръакс, одатҳои феодалӣ ва диниро таъриф ва идеализатсия намудаанд”. Асари “Мирзо Абдулқодири Бедил” танҳо баъди ду сол (1954), пас аз вафоти нависанда, вақте ки аз тарафи шахсони беруна баъзе ҷойҳои он тағйир дода, ба талаботи сиёсии давр мувофиқ карда мешавад, рӯи чодро мебинанд. Ва он воридоти беруна имрӯзҳо ҳам боиси сар задани баъзе фикрҳои ғаразкорона оид ба шахсияти устод Айнӣ гардидааст. Яке аз нуктаҳои танқидии Ёктами Холиқназар дар мақолаи “Дар баҳо додан набояд ба ифрот роҳ дод” он аст, ки устод

Айнӣ нисбат ба дини ислом беъътиборӣ кардааст ва барон тасдиқи фикр шарҳи мафҳуми маҷзубонро дар китоби “Мирзо Абдулкодири Бедил” мисол меорад. Дар поварақи китоби мазкур чунин қайд аст: Маҷзубон – тоифае аз аҳли сулуканд, ки бо фармоиши зоҳири шариат он қадар амал намекарданд ва риёзатро воситаи ба Худо, ба ҳақиқат расидан медонистанд ва дар зоҳири аҳвол девонавор мегаштанд. Маслаки маҷзубӣ ҳам монанди ҳамаи шоху шохчаҳои дин ба заҳролуд кардани майнаи халқнигаронида шудааст. Аз акси дастхати устод Айнӣ, ки дар “Мунаққиди густох” ном мақолаи Мустафо Форӯқ омадааст, маълум мешавад, ки ҷумлаи “маслаки маҷзубӣ” ҳам монанди ҳамаи шоху шохчаҳои дин ба заҳролуд кардани майнаи халқнигаронида шудааст” аз тарафи шахсони беруна илова гардидааст.

Забоншиносоне, ки аз рӯи матнҳои то соли 1992-и қиссаи «Одина» тадқиқот бурдаанд, дар нишон додани хусусиятҳои сарфию наҳвӣ ва услубии асар ба мушкилоти зиёд дучор мешуданд. Зеро матнҳои ҷопии асар, аз ҷумла матни куллии он, пур аз ғалати забонӣ, аз қабili нодуруст омадан ё ихтисор гардидани ҷузъҳои ҷумлаҳо, калимаҳо ва таркибҳо мебошад. Ҳангоми тайёр намудани матни илмӣ «Одина» қариб 240 ғалат ва гуногунхонӣҳои хурду калон ислоҳ гардид. Маълум, ки қиссаи «Одина» аввал бо ҳуруфи арабиасос (соли 1927), латинӣ (солҳои 1931, 1935, 1938) ва кириллӣ (соли 1948) ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллиф ба табъ расида буд ва ҳангоми аз ҳуруфи арабӣ ба латинӣ баргардондани асар як қатор ғалатҳо рух додаст. Аз ҷумла, баъзе ғалатҳо аз он сар задаст, ки нусхабардор ё ҳуруфчин калимаҳоро ба калимаҳои бо ҳудашон шинос ва ҳар рӯз дучоршаванда, ки шаклан ба калимаҳои нусхаи муаллиф наздиканд, беихтиёр иваз кардааст: Ночор ба ҷойи наҷот; қач ба ҷойи гаҷ; даст ба ҷойи қасд; касса ба ҷойи коса; мард, ки ба ҷойи мардака.

Дар матни соли 1927 “Одина” ба чунин ҷумла дучор меоём: “Биби Оиша... ин ғавғои дуругро барои ҳифз намудани шахси худ аз ҳучуми ин мардака барпо карда буд”. Аввал ба мард ки ва баъд ба мард табдил ёфтани мардакаро тағйироти нависанда доништан ба мақсад мувофиқ нест. Зеро калимаи мардака ба тобиши маъноии манфии худ ба матн зиёд мувофиқат мекунад. Ғайр аз ин, таркиби мард ки сабаби харобии услуби ҷумла гардидааст. Ин тағйирот дар натиҷаи хатой нусхабардор ё ҳуруфчин пайдо шудааст: азбаски доираи истеъмоли калимаи мардака маҳдуд аст, онро нусхабардор ба тарзи навишти арабиаш нигоҳ карда мард ки хонда аст ва дар матнҳои минбаъда ки ихтисор шуда, калимаи мард боқӣ мондааст. Бинобар ин, дар матни илмӣ қиссаи “Одина” калимаи мардака барқарор гардид. Ҳамин тариқ барои боваринок баромадани тақриз сабабҳои пайдоиш ва роҳҳои ислоҳи онро муайян кардан лозим аст, то ки барои ислоҳи он аз тарафи матншинос ягон шубҳа намонад. Ин аст ки тақриз аз мутахассис бар замми дониши амиқ боз зиракӣ ва ўҳдабароиро низ тақозо дорад.

Соли 1965 М.Қаноат чун иштирокчии Даҳаи адабиёт ва маданияти тоҷик дар Русия ба шаҳри Волгоград сафар мекунад ва дар ин айём шоир ба ҳаёли навиштани асаре оид ба муҳорибаи Сталинград меафтад. Раванди омӯзиш, ҷустуҷӯ ва таълифи асар панҷ соли расо давом мекунад. Мумкин, оғози матни “Суруши Сталинград” аз охири соли 1965 шурӯъ шуда, нусхаи аввали асар соли 1967 ба анҷом расида бошад. Зеро аз ин сол сар карда, порчаҳои алоҳидаи он бо номи “Достони Сталинград” дар саҳифаҳои рӯзномаҳои “Тоҷикистони Советӣ”, “Маориф ва маданият” ва “Комсомоли Тоҷикистон” дарҷ гардидаанд. Таҳрири дувум соли 1970 ва таҳрири сеюми дастхат ибтидои соли 1971 ба анҷом мерасад. Нашри аввали дoston бошад, бо номи “Суруши Сталинград” соли 1971 дар шумораҳои 5 ва

6 маҷаллаи “Садои Шарқ” ростмеояд. Пас, оғози навишти “Суруши Сталинград” охирҳои соли 1965, анҷоми навишт ибтидои соли 1971 ва нашри аввали дoston миёнаҳои соли 1971 мебошад. Достони “Суруши Сталинград” боз чанд бори дигар ҳам ба таври алоҳида ва ҳам дар дохили “Асарҳои мунтахаб”-и шоир дастраси хонанда мегардад. Вале чопҳои баъдии асар ба қисмати санагузории он таъсир надоранд.

Ҳамин тавр, санагузории осори адибон, чи хеле ки аз усули асосии тадқиқоти матншиносӣ омӯзиши ҷомеи матн бармеояд, дар ҳама шароит зарур аст ва дар сурати исботи амиқу муътамади санаи матнҳои қаламину чопии асар тадқиқи он аз нигоҳи илмӣ мушаххасу мукаммал мегардад.

Савол ва супоришҳо

1. *Санагузорӣ дар тадқиқи матн чӣ аҳамият дорад?*
2. *Санаи таълиф аз санаи чоп чӣ фарқ дорад?*
3. *Дар таъйини сана кадом лаҳзаҳо дар назар дошта мешаванд?*
4. *Интихоби санаро дар “Марғи судхӯр”-и С. Айни фаҳмонед.*
5. *Тағйири калимаҳоро дар қиссаи “Одина” шарҳ диҳед.*
6. *Дар хусуси санагузории “Суруши Сталинград”-и М. Қаноат чӣҳоро медонед?*

Мавзӯи 15. Мушкилоти тадқиқи осори машқук

Нақша:

1. Муайян намудани осори аслӣ ва муаллифи он;
2. Муштаракоти дигари адабӣ;
3. Омезиш ёфтани таҳаллуси шуарои машҳур ба суҳанварони дигар;
4. Намунаҳо аз осори адибони номаълуммуаллиф;
5. Афкори Ш.Кадканӣ доир ба ҳамтаҳаллусони Аттори Нишопурӣ.

Калидвожаҳо: интишор, футӯҳ, мусанниф, иштибоҳ, иштиҳор, ҳадам, ҳашам, ақоид, ҳамид, вежа, таълифот

Яке аз ҷонибҳои муҳим ва асосии таҳқиқоти матншиносӣ муайян кардани мансубияти осори адабӣ ва шинохти муаллифи ҳақиқии он аст. Ихтилоф дар шинохти муаллифи аслӣ дар заминаҳои гуногун рух медиҳад. Чунончи бо гузашти солҳо ва асрҳо муаллифони баъзе осор фаромӯш мешаванд, алалхусус, агар онҳо чеҳраҳои барҷастаи адабӣ набованд, ин амр зудтар бар таълифоту шахсияти онҳо таъсир мерасонад. Дар баёзу маҷмӯаҳои гуногуни ашъор, фарҳангҳо ва китобҳои дигари соҳавӣ ҳазорҳо қитъаю рубой ва байтҳои парешон ба чашм мерасанд, ки муаллифи онҳо маълум нест. Донишмандон дар асоси баррасии осори як қисм суҳанварон муаллифи баъзе аз он ашъорро дарёфтаанд, вале ҳанӯз қитъаоту рубоӣёту абёти муаллифаш номаълум хеле зиёданд. Ин майлон ба асарҳои бузургҳаҷм низ тааллуқ дорад, чунончи ба Фирдавсӣ нисбат додани достони “Юсуф ва Зулайхо”, ба Низомӣ мансуб донишани “Вис ва Ромин” (Давлатшоҳи Самарқандӣ барғалат ин асари Фаҳриддини Гургони́ро ба Низомӣ нисбат додааст), аз Амир Хусрави Деҳлавӣ ҳисобидани “Чор дарвеш”, достони “Варқа ва Гулшоҳ”-и

Айюқиро моли Аҳмади Хомӣ ҳисобидан, “Беҳрӯзу Баҳром”-ро ба Саной муталлиқ маҳсуб кардан аз ҷумлаи ҷунин иштибоҳот аст. Монанди ҳамин нисобномаи “Холиқ-борӣ”, маснавиҳои “Каримо” ва “Раҳимо”, “Шарҳи қасоиди Ҳоконӣ”, “Мухаммаси саду як банд”, ки мутаносибан ба Хусрави Дехлавӣ, Саъдӣ, Хомӣ ва Абдураҳмони Мушфиқӣ нисбат додаанд, аз они ин адибон нест. Баъзан ҳодисаҳои аз номи адибони маъруф ба таҳрир омадан ва интишор ёфтани осори ҷудогона низ рух додааст. Чунончи қасидаи дар мазаммати аҳли Балх гуфтаи Футӯҳӣ ном шоир қасдан аз номи қасидасарои бузург Анварии Абевардӣ интишор ёфт. Танҳо бо хайрхоҳии Қозӣ Ҳамидуддини Балхӣ (муаллифи “Мақомоти Ҳамидӣ”) Анварӣ аз тӯҳмат халосӣ ёфт. Яке аз иштибоҳоти маъмулӣ, ки дар кори шиносӣ ва таъбу наشري осори гузашта ба назар мерасад, дар муайян сохтани муаллифони асли рух медиҳад. Маълум аст, ки бо гузашти замон номи теъдод аз мусаннифони осори илмӣ адабӣ фаромӯш мегардад, ё ҷиҳати ноошноӣ мураттибони феҳриствораҳои мавзӯӣ осори баъзе адибону донишмандонро дар радифи таълифоти дигарон зикр кардаанд.

Ҳамин гуна расм низ маъмул буд, ки осори адабию илмӣ номаълуммуаллифро ба радифи осори адибон ва донишмандони маъруф ворид мекарданд. Намунаи ин гуна нисбати иштибоҳӣ кам нест. Ин ҷо баъзеи онҳоро зикр мекунем:

1. Дар нимаи дувуми асри XI тақрибан баъди 60 соли даргузашти ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ шоире ношинохта достони “Юсуф ва Зулайхо”-ро ба силки назм даровард. Ин дoston дар зери таъсири дostonҳои ишқию ҳамосии Фирдавсӣ, бо истифодаи фаровон аз луғоту таркиботи вежаи суҳансарои тӯсӣ нигошта шудааст. Илова бар ин достони “Юсуф ва Зулайхо” аз лиҳози вазну қолаби шеърӣ ба “Шоҳнома” шабоҳати том дорад. Баъзе

донишмандон онро ба шоире бо тахаллуси Амонӣ ё Шамсӣ нисбат додаанд. Аммо бо гузашти замон номи ин шоирон фаромӯш гаштааст ва аз сабаби шабоҳати зиёде, ки ин маснавӣ ба “Шоҳнома” дорад, онро ба қалами Фирдавсӣ мансуб донистанд. Соли 1906 адабиётшиноси маъруф Ҳермен Эте онро зери унвони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абулқосими Фирдавсӣ ба табъ расонид. Иштибоҳан ба номи Фирдавсӣ мунташир гаштани ин достон дар миёни донишмандон баҳси шадидеро барангехт. Донишманди хинд Маҳмудхони Шеронӣ, шоҳномашиноси маъруфи эронӣ Мучтабо Минавӣ баъди таҳқиқи қиёсии “Шоҳнома” ва “Юсуф ва Зулайхо” ба ин натиҷа расиданд, ки ба номи Фирдавсӣ овардани достони “Юсуф ва Зулайхо” иштибоҳи Ҳ. Эте ва ҳам ақидаҳои ӯст. Аз тазкиранависон бори аввал Лутфалибеки Озар (1722-1789) дар “Оташкада”-и худ ба қалами Фирдавсӣ мансуб будани қиссаи “Юсуф ва Зулайхо”-ро хабар дода, чунин менависад: “Ҳаким Фирдавсӣ дар охири умр маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-ро дар баҳри мутақориб ба риштаи назм дароварда, агарчи ба иллати касолат ва касрати син саъи болиғ накарда, аммо матонат ва салосати калом ба устодии эшон гувоҳ аст”. Оё ба хабаре, ки баъди ҳафтсад соли даргузаштани Фирдавсӣ рақам ёфтааст, эътимод кардан мумкин аст? Ба назари мо агар Фирдавсӣ воқеан ҳам ин қиссаи маъруфро ба назм дароварда будӣ, ҳатман “Юсуф ва Зулайхо”-нависони баъдина аз ин асари Фирдавсӣ ёд мекарданд, вале ин амр сурат нагирифтааст. То “Юсуф ва Зулайхо”-и мансуб ба Фирдавсиро бо “Шоҳнома” муқоиса накунем, байни ин ду асар фарқ гузошта наметавонем ва баҳси доманадор хоҳад монд. Бо нияти ба Фирдавсӣ мансубият доштани “Юсуф ва Зулайхо” ҳар ду асар аз ҷиҳати усули ифодаи фикр, таркиби луғавӣ, тарзи воқеабандӣ санчида шуд. Воқеан ҳам дар бисёр мавридҳо байни ин ду асар умумиятҳо ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама умумияти вазн, мусталехот,

ташбеҳоту тавсифоти муштарак, лавҳаҳои ҷудогонаи муассир, чунончи дареғогӯиҳои Яъқуб ва афсӯсхӯриҳои нисбати вафоти Сӯҳроб, Сиёвуш, Исфандиёр дар “Шоҳнома”, тасвири қаср ва ҳадаму ҳашами он, тасвири фарорасии рӯз ва ғайра. Вале ин умумиятҳо ба се назарфиребанд. Вақте кас “Шоҳнома”-ро бо “Баҳманнома”-и Ҳаким Эроншоҳ, “Гаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ, “Варқа ва Гулшоҳ”-и Айюқӣ, “Вомиқ ва Узро”-и Унсурӣ, “Искандарнома”-и Низомӣ, “Бӯстон”-и Саъдӣ, ки ҳамагон дар вазни бузургтарин ҳамосаи мо ва таҳти таъсири он суруда шудаанд, муқоиса мекунад. Воқеан ҳам фиреби назар будани он умумиятҳо маълум мегардад. “Шоҳнома” бо он матонат ва шукӯҳу уzubати сухан аҳли адабро чунон мафтун гардонид, ки хоҳу нохоҳ дар тамоми асарҳои номбаршуда таъсироти амиқе аз худ гузоштааст. “Юсуф ва Зулайхо” ҳам аз ҳамон ҷумла аст. Бояд гуфт, ки ин достони ба Фирдавсӣ мансуб воқеан ҳам дар асри XI навишта шудааст ва муаллифи он саҳт мутаассири “Шоҳнома” будааст. Адабиёти баъдина исбот кард, ки вазни мутақориби мусаммани мақсур ба табиати ин достони ишқии романтикӣ чандон созгор набудааст ва аз ин рӯ шоирҳои пасин вазнҳои дигар ихтиёр кардаанд. Тадқиқоти олими Эрон Муинфар собит мегардонад, ки дар саросари “Шоҳнома” ҳамагӣ 706 калимаи арабӣ истифода шудаасту бас. “Юсуф ва Зулайхо” бошад саршори вожаҳо ва таркиботи арабист. Ба санади зерин таваҷҷӯҳ кунед. Фирдавсӣ, ки дар офариниши манзараи баромадани офтоб ва фарорасии рӯз воқеан ҳам доди сухан додааст, саросари “Шоҳнома” ягон маротиба муродифи арабии он “шамс”-ро истифода накард. Бинобар ҳисоби нигорандаи ин сатрҳо “хуршед” дар “Шоҳнома” 536 маротиба ёд шудааст. Дигар муродифҳои тоҷикии он – “офтоб” дар 145 маврид, “меҳр” дар 30 ҷой, “хур” дар 84 маврид, “шед” дар 32 маврид ва “гетифурӯз” дар 41 ҷой мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муаллифи “Юсуф ва

Зулайхо” бошад, аввалан, дар манзарабандии фарорасии рӯз мазоқе надорад, сониян дар чандин маврид бар хилофи Фирдавсӣ истифодаи “шамс”-ро афзал медонад. Аз ҷиҳати ҷозибаи тасвир ва пардохти абёт низ заъфи муаллифи “Юсуф ва Зулайхо” падидор аст. Ба байтҳои зерин эътибор медиҳем:

Кунун қиссаи Юсуфи меҳрубон,
Биё, бишнава, эй мӯъмини покҷон.

Бубинад дару дашт, хуррам шавад,
Ҳама рӯз бо мо ба бозӣ бувад.

Яке гург ногаҳ бад-ӯ бозхӯрд,
Рабуд аз чарогоҳ, бурду бихӯрд.

Фарсахҳо аз тарзи гуфтори Фирдавсӣ дур будани байтҳои иқтибосшуда барои ҳар хонандаи огоҳ падидор аст. Дар нисбати баъзе умумиятҳои “Шоҳнома” ва “Юсуф ва Зулайхо” метавон гуфт, ки воқеан ҳам манзараю воқеаҳои мушобеҳ, вожаю таркиботи муштарак дар ҳар ду асар ба назар мерасанд, аммо хунари Фирдавсӣ он буд, ки аз ҳаммонандӣ бемонандӣ падида меовард. Чунончи, мисраи “Табира баромад зи даргоҳи шоҳ” айнан дар фаслҳои подшоҳии Нӯзар, подшоҳии Кайхусрав, достони Рустам бо Ҳоқони Чин, достони лашкар ороштани Кайхусрав бо Афросиёб, подшоҳии Анӯшервон такрор мешавад, вале бо тағйир пазируфтани мисраи ҳамроҳи худ, ё вобаста ба кайфияти воқеот ҳар сафар ранги тоза дорад. Муаллифи “Юсуф ва Зулайхо” бошад оинаи худро аз таҷаллии “Шоҳнома” гоҳ ўҳдабароёна, гоҳи дигар бо камоли бедиққати равшанӣ медиҳад, ки намунаҳояшро овардем. Аз баёни ин матлаб маълум мешавад, ки дар асоси шабоҳатҳои зоҳирӣ ва бе нақду баррасии дақиқ

осореро ба номи муаллифи дигар нисбат додан боиси эҷоди печидагиву мушкилот хоҳад шуд. Бадтарин натиҷаи ин гуна муносибати саҳлангорона дар он зоҳир мегардад, ки баъзе аз пажӯҳишгарони камтаҷриба ин гуна осорро ба ҷои асл истиқбол мекунанд ва дар асоси он вежагиҳои ҳунари, афқору ақоид ва ҷаҳоншиносии гузаштагонро муайян месозанд.

2. Теъдод аз маснавиҳои Аттори Нишопури ба монанди “Бесарнома”, “Ҳайлоҷнома”, “Панднома” аслан ба қалами ин суханвари бузург тааллуқ надоранд. Он чи мусаллам аст, ки ба қалами Аттор нигошта шудааст, маснавиҳои “Мантиқ-ут-тайр”, “Илоҳинома”, “Асрорнома”, “Мусибатнома”, ҳамчунин “Тазкират-ул-авлиё”, “Мухторнома” ва девони ашъор мебошанд. Муаллифони баъзе тазкираҳо теъдоди осори Атторро баробар башумораи сураҳои “Қуръони карим”, яъне 114 номгӯй доништаанд ва барои тасдиқу тақвияти ин пиндошти худ осореро, ки ҳеҷ муносибате ба Аттор надорад, зери номи ӯ овардаанд. Ин гуна иштибоҳот боис гардиданд, ки донишманди номваре чун Евгений Бертелс дар асоси осори машқук дар бораи андешаву орои Аттор изҳори назар карда, асноди баргирифта аз ин гуна осорро дар тасдиқи гуфтаҳои худ сабт намояд. Устод Шафеъии Кадканӣ дар муқаддимаи наشري илмии “Мантиқ-ут-тайр” навиштааст, ки дар замони Аттори Нишопури ашхоси зерин мутахаллис ба “Аттор” будаанд: Иброҳим ибни Муҳаммади Бағдодӣ (ваф. 633 х), Аҳмад ибни Абебакр ибни Мубораки ҳаримӣ (ваф. 582), Абулқосим Аҳмад ибни Абдуллоҳи Сайдалонӣ (ваф. 615), Исмоил ибни Умар ибни Неъмат (ваф. 606), Абӯбакри Турк ибни Муҳаммад ҳаримӣ (ваф. 614), Абӯалӣ Ҳасан ибни Абдулбоқӣ (ваф. 598), Абдурраҳмон ибни Абдулмӯъмини Сайдалонӣ (ваф. 638), Абдулазиз ибни Алӣ ибни Абдуллоҳи Моликӣ (ваф. 628), Абулқавӣ ибни Исмоили ҳаким (ваф. 626), Абулҳасан Алӣ ибни Алӣ ибни Халифа (ваф. 618), Алӣ ибни Аҳмад ибни Муҳаммади

Бағдодӣ (ваф. 592), Абӯтоҳир Муборак ибни Абулмаолӣ (ваф.599), Муҳаммад ибни Барака (ваф. 583), Муҳаммад ибни Рашид ибни Маҳмуди Сӯфии Нишопурӣ (ваф. 635), Муҳаммад ибни Салома ибни Наср (ваф. 618), Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абилхайр (ваф. 634), Масъудибни Аҳмад ибни Муҳаммад (ваф. 594), Абулфазли Маолӣ ибни Салома (ваф. 640), Абӯимрон Мӯсо ибни Юсуф (636), Алӣ ибни Абиласғарихарабӣ (ваф. 618), Носир ибни Абдуллоҳи Мисрӣ (ваф. 634), Муҳаммад ибни Саломаи Ҳарронӣ (ваф. 640), Абулқосим Идрис ибни Муҳаммади Исфаҳонӣ (ваф. 606), Маҳмуд ибни Восиқи Носирӣ (ваф. 618). Баъди зикри ин аснод Шафеъии Кадканӣ боз ҳам дар бораи зиндагӣ ва шеъри шаш нафар шоирони форсизабон, ки таҳаллуси адабии Аттор доранд, назар афканда ба чунин натиҷа расидааст, ки сабаби аслии ба номи Шайх Фаридаддин Аттори Нишопурӣ мансуб донишманди теъдоде аз маснавиҳо ва ғазалу қасоид аз ҳамин ҷо сарчашма гирифтааст. Зеро баъзе аз нусханависон ва ҳавасмандон бидуни он, ки аз сабки нигориш ва андешаву орои Шайх Аттор иттилооти зарурӣ касб бикунанд, фориг аз ҳама гуна масъулият осори Атторҳои дигарро баномии шоиру орифимаъруфи нишопурӣ нисбат додаанд. Шоирони номбурдаи Ш. Кадкинӣ ғолибан то асри XVI рӯзгор умр ба сар бурдаанд. Баъди асри XVI низ соҳибони таҳаллуси “Аттор” кам набуданд. Донишманди номбурда дар ин хусус чунин навиштааст: “Аз қарни нӯҳум ба баъд Атторҳои бештаре ворида қаламрави шеъри форсӣ шудаанд, ки ғазолтарини онҳо марди сафеҳест аз аҳли Тун бо назме бисёр сушт ва нодуруст, ки маҷмӯаи мутанаввиае аз манзумаҳо дорад ба номи “Маҳзар-ул-аҷоиб” ва “Лисон-ул-ғайб” ва дар айёми ҳол худро соҳиби “Мантиқ-ут-тайр” ва “Асрорнома” низ медонад ва ба гунае худро муаррифӣ мекунад, ки ҳатто солҳо қабл аз таваллуди Аттори соҳиби “Мантиқ-ут-тайр” бояд мутаваллид шуда бошад (Аттор, Мантиқут тайр, сах. 87). Дар асоси таҳқиқи амиқи аҳволу

осор ва сабку хунари шоирии Аттори Нишопурӣ маълум гаштааст, ки маснавии “Хусравнома” аз шоирест мухаллис ба Аттор, ки аз аҳли Мовароуннаҳр буд ва ашъоре дар мадху ситоиши амирони давлати Хоразмшоҳӣ ба вежа Муҳаммад ибни Такаши Хоразмшоҳ (солҳои ҳукмронияш 596-617) дорад. Аз сабаби он ки худи Шайх Аттори Нишопурӣ “Илоҳинома”-ро бо исми “Хусравнома” низ ёд кардааст, гумон кардаанд, ки “Хусравнома” асаре ҷудогона аст ва маснавии Аттори Мовароуннаҳрро ба феҳрасти осори Шайх Аттори Нишопурӣ дохил кардаанд. Бо ҳамин роҳ маснавиҳои “Уштурнома”, “Ҳавоҳир-уз-зот”, “Булбулнома” (“Гул ва Булбул”), “Мифтоҳ-ул-футӯҳ”, “Васлатнома”, “Ҳайлоҷнома”, “Панднома”, “Лисон-ул-ғайб”, “Маҳзар-ул-аҷоиб”, “Меъроҷнома”, “Бесарнома”, “Ҳайётнома”, “Ҳафт водӣ”, ки аслан маҳсули қалами шоирони дигарест бо таҳаллуси Аттор, ҳамчун осори Аттори Нишопурӣ муаррифӣ шудаанд. Як назари сатҳӣ кофист, дарёбем, ки дар ҳоли ҷузви мероси Аттори Нишопурӣ пиндоштани ин ҳама осор дар кори таҳқиқу нашри мероси адабии ӯ мушкилоти зиёде пеш меояд. Дар пешорӯи аҳли дониш Атторе қарор хоҳад гирифт, ки дар бахше аз осор шоире тавонову мубтакир, дар бахше дигар суҳанваре суҳназму пурҳарф, ҷое орифи назарбаланду вораства, ҷое дигар маддоҳе ибнулвақт, ҷое аҳли Нишопур, ҷои дигар сокини Хоразму Озарбойҷон...Баррасии осори Аттори Нишопурӣ ва шинохти таълифоти асил ва мансубу машкуки ӯ дигарбора ҷойгоҳу мақоми баланди меъёрҳои дақиқи матншиносии осори хаттиро таъкид ва баён мекунад. Он чи бо осори шоирони Аттортаҳаллус руҳ додааст, собит мекунад, ки сарфи назар кардан аз усулҳои матншиносӣ илмӣ аҳли таҳқиқро ба гумроҳӣ ва иштибоҳоти ҷуброннопазир хоҳад бурд.

3. Гоҳе муштарақоти дигари адабӣ боис гардид, ки осори суҳанварон ба номи адибе дигар сабт ёбад. Ҳаким

Саноии Ғазанвӣ ҳамаи маснавиҳояшро дар баҳри хафиф гуфтааст. Аҳли таҳқиқ бар ин натиҷа расидаанд, ки маснавиҳои “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат”, “Сайр-ул-ибод”, “Тариқ-ул-таҳқиқ”, “Корномаи Балх” бидуни ҳеҷ гуна шакку тардид ба қалами ҳақим Саноии Ғазнавӣ навишта шудаанд. Аммо бо сабаби мутобиқати вазну мавзӯ баъзе маснавиҳои ахлоқию ирфонии дар баҳри хафиф гуфташударо низ ба номи Саноии Ғазнавӣ овардаанд. Намунаи равшани он ба номи ҳақими ғазнавӣ мансуб дониستاني маснавии “Боғи Ирам” мебошад. Ин маснави аслан моли шоири асри XV ва аввали асри XVI Камолиддини Биноӣ мебошад. А. Мирзоев иштибоҳи Ризоқулихони Ҳидоят, Хусайқулихони Азимободӣ, Ҳерман Эте, Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ ва муаллифони дигарро ба нақд гирифта, сабабҳои инҳирофи онҳоро муайян сохт (Биноӣ, саҳ. 167-170). Ба андешаи А.Мирзоев се омил боис гаштааст, ки ин маснавиҳо бо номи Саной мавсум созанд. Омили аввал марбут ба таҳаллуси дуҷуми шоир (Ҳолӣ) аст, омили дуюм таҳрири мухтасари ин маснавиҳо ва умумияти вазни он бо маснавиёти Саной ва омили сеюм иштибоҳоти феҳрастнависон дониста шудааст.

4. Нукоти дигар он аст, ки дар гузашта барои баъзе шахсиятҳои барҷастаи ирфонӣ мазҳабӣ низ девонҳои ашъор мураттаб намуда ба номи онҳо мавсум сохтаанд, ё девони ашъори шуарои ношинохтаро ба номи арбоби ирфону мазоҳиб машҳур сохтаанд. Девонҳои ашъори Шайх Абдулқодири Гелонӣ, Боязиди Бастомӣ, Мансури Халлоҷ бо ҳамин шеваи иштиҳор кардаанд. Аз ҷумла маълум аст, ки девони мансуб ба Мансури Халлоҷ аслан моли Камоли Хоразмист (Мунзавӣ, саҳ. 2501). Ҳамаи ин аснод бар он таъкид мекунанд, ки яке аз вочиботи аслии нақду тасҳеҳ ва таҳқиқу баррасии осори хаттӣ анҷом додани пажӯҳиши дақиқ дар атрибутсияи осор мебошад. Дар мавридҳои зиёд мо шакке ва тардиде надорем, ки девоне ё маснавие ба қалами ин ё он шоир тааллуқ дорад, аммо имкон дорад,

дар дохили он девон ё куллийёт ашъори шоирони дигарро сабт карда бошанд. Чунончи ба девони Ҳофиз роҳ ёфтани ғазалиёти Ҳочу, Салмони Соваҷӣ, Носири Бухорой маълум аст. Пеш заминаи ҳама гуна таҳқиқот бояд шинохти муаллифони асли қарор бигирад. Танҳо он гоҳ пажӯҳишоти илмии дигарро анҷом додан дуруст хоҳад буд.

Савол ва супоришҳо

1. Бо кадом сабабҳо осори адабӣ номаълуммуаллиф мемонанд?
2. Чи гуна муаллифи асарҳоро барқарор мегардонанд?
3. Достони “Ҷосуф ва Зулайхо”-ро дар нисбати Фирдавсӣ шарҳ диҳед. Оё Фирдавсӣ онро навистааст?
4. Кадом шоирон мутахаллис ба “Аттор” буданд?
5. Ақидаҳоро доир ба маснавиҳои Саноиӣ Ғазнавӣ шарҳ диҳед.
6. Афкори А. Мирзоевро доир ба иштибоҳоти адабиётшиносон тавзеҳ диҳед.

Мавзӯи 16. Рисолаҳои шарҳ дар асрҳои миёна ва арзиши онҳо дар шаклгирии илми матншиносӣ

Нақша:

1. Афкори шореҳони осори адабӣ доир ба нақду тасҳеҳи матнҳо;
2. Асли нусхаи қадимӣ дар шарҳи матнҳои интиқодӣ;
3. Мавқеи задаҳои адиб, номи маҳал дар таҳрири нусхаҳо;
4. Ақидаи аҳли шарҳ доир ба нусхаи беҳтарин;
5. Фикрҳои Вой Тик Чанди Баҳор доир ба кори котибон.

Калидвожаҳо: афкор, тасҳеҳ, пажӯҳиш, коррексия, шуруҳот, носихон, саҳеҳ, барфузудӣ, малакут, симот, воҷиб, мазаммат.

Шореҳони осори адабӣ нақду тасҳеҳи матнро аз аркони асосии кори худ қарор додаанд. Ба ин маънӣ дар асрҳои миёна таҷрибаи бойи танқиди матн ва тасҳеҳи он андӯхта шудааст, ки натиҷаи он дар шуруҳоти осори адабӣ инъикос ёфтаанд. Ба назари мо яке аз сабабҳои то имрӯз аниқ муайян нашудани асосҳои методологӣ ва принципҳои нақди матн ба эътибор нагирифтани таҷрибаи шореҳони осори адабист. Ба ҳар ҳол дар адабиёти илмии мавҷуда лоақал ишораи аз хусуси заҳматҳои шурӯҳи сухан дар таҳқиқу тасҳеҳи матн ба назар намерасад. Ҳол он ки аксар натиҷаву хулосаҳои ҳосилкардаи моро шореҳон чандин аср муқаддам пай бурда, пажӯҳишоти худро дар ҳамон замина пеш бурдаанд. Чунончи, яке аз усулҳои интишорёфтаи тадқиқи таҳияи матн фаро гирифтани нусхаҳои қадимаи асари мушаххас ва муқоисаи он бо беҳтарин нусхаҳои давраи минбаъда ба ҳисоб меравад, ки онро О. Ф. Акимовкин “принципи коррексия” номидааст.

Алҳол ин равия принципи беҳтарини нақду таҳияи матн ба ҳисоб меравад. Шореҳони осори адабӣ ҳам вазифаи нахустини худро дар ҷустуҷӯю дарёфт, муқоисаю тасҳеҳи нусхаҳои қадима медонистанд ва ин усули кори хешро дар муқаддимаи шуруҳот ва аксар дар зимни шарҳ ба қайд овардаанд. Чунончи Муҳаммад бинни Қивом бинни Рустам дар муқаддимаи “Шарҳи “Махзан-ул-асрор” менависад: “Тоифае аз ёрони маҳраму дӯстони ҳамдам боис шуданд, то чунончи пеш аз ин ҳавоши ба қисми “Искандарнома” ва “Шарафнома”-и Хоҷа Низомӣ мазкур навишта шудааст. Мушкилоти “Махзан-ул-асрор” ба ибороти саръулфаҳм, шарҳе ва фасле мукамал сохта ояд. Бинобарин, ба таҳаффусу татаббӯъ аз бисту чанд нусхаи “Махзан-ул-асрор”, ки сиҳҳатии он мазнун буд... Як ҳазору сесаду нӯҳ маснавӣ, ки ашоле дошт, бар андозаи қариҳаи хомидаи худ шарҳе навишта омад”.

Аллома Ғиёсиддини Ромпурӣ тасмим гирифта буд, матни “Гулистон”-ро, ки аз “тасарруфоти носихони каммоя аз пояи насх ба дараҷаи масх расида”, дар асоси ду нусхаи қадима ва тақобули нусхаи дигар тасҳеҳ ва шарҳ намояд. Ин нуктаро ӯ дар муқаддима ва борҳо зимни шарҳ ба қайд овардааст. Чунончи, “чанд мутуни номварро сайру мутолиа намуда, ғоида бардоштам ва ба қадӣ масофати яксаду ду гурӯҳ ба Лакҳнав расида аз нусхаи саҳеҳи Кошифи Дақоиқи улум вақифи ҳақоиқи махсус ва мафҳум Мавлавӣ Муҳаммад Махдуми марҳум, ки дар санаи 753 ҳиҷрӣ дар балдаи Кирмон мактуб шуда, интиҳоби аксар нусхаи саҳеҳӣ бар матбаа намудам, чунончи дар ин шарҳ аксар ба лафзи “махдуми” ишорат бад он рафтааст.

Нусхаи дигар ба хати Шероз буд, ки Мавлави Ғиёсиддин ба сиҳҳати он эътиMOD дорад ва аз ин рӯ борҳо аз он ёдовар мешавад. Аз ҷумла дар шарҳи байти зерин, аз ҳикояти 27-уми боби 3-юми “Гулистон” менависад:

Ҳар киро бар симот биншастӣ,
Воҷиб омад, ба хидматаш бархост.

“Симот” (ба каср) суфра ва дастархон, яъне ҳар кӣ неъматӣ ӯ хӯрдӣ “бархост”, агарчи мозист, дар ин ҷо ба маъноӣ масдар аст, ё муҳаққати масдар бояд гуфт. Он чи дар баъзе нусха “пешонӣ” навиштаанд, маҳзи ғалат аст. Дар нусхаи саҳеҳа, ки ба хати Шероз бувад ва дар нусхаи Маҳдумӣ ва шарҳи арабӣ “биншастӣ” воқеъ шуда.

Шореҳон баробари тавачҷӯҳи хоса зоҳир кардан ба нусхаи қадима боз он нусхаҳоро соҳиби имтиёз медоданд, ки дар зодгоҳи муаллифон китобат шуда бошанд, баррасии шуруҳот комилан асоснок будани ин ақидаи шореҳонро тасдиқ менамояд. Чунончи онҳо ба қайд гирифтаанд, хеле таъбироти рехтаи хоси зодгоҳи адиб, номи маҳалҳо, ашхоси ҷудогона, ки махсуси як кишвари мушаххас буданд, аз ҷиҳати надониستاني котибон ба осонӣ таҳрир мешуданд. Аз ин рӯ дар асоси нусхаи Шероз матнро санҷидан ва тасҳеҳ кардани Муҳаммад Акрами Мултонӣ ва Сирочиддин Алихони Орзу гувоҳи маслаки дурустро пеш гирифтани ин шореҳон аст. Масалан, Алихони Орзу дар шарҳи байти зер аз “Гулистон” менависад:

В-ар набувад маркаби раҳрав ром,
Пой тавонад, ки давад чанд гом.

Дар нусхаи саҳеҳаи Шероз ин байт ёфт нашуда. Воқеан ҳам байт илҳоқист ва дар нусхаҳои мӯътабарӣ номбаршуда нест.

Чунон санадҳоро аз шуруҳоти девони Ҳофиз, “Искандарнома”-и Низомӣ, “Бӯстон”-и Саъдӣ боз хеле овардан мумкин, ки ҳамагон ба нусахи муаллифӣ, қадимаю мӯътабар тавачҷӯҳи тамом доштани аҳли шарҳро шаҳодат

медиханд. Хулоса аҳли шарҳ ба саволи “Нусхаи беҳтар кадом?” ҷавоб додаанд: “Нусхае, ки камтар ба тасарруфи котибон дучор шуда бошад. Воқеан аз як донишманди эллинӣ пурсидаанд, ки “боэътимодтарин матни осори Ҳометро чӣ гуна метавон ба даст овард?”. Ӯ ҷавоб додааст: “Нусхаҳои қадима ва “ислоҳшуда”-ро ба эътибор гиред.

Шарҳҳое, ки ба густариши маъниҳои ашъори Абӯсаиди Абулхайр, Абдулҳолиқи Ғиждувонӣ, Қивомии Ғанҷавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Убайдуллоҳон бахшида шудаанд, аз хусуси матн баҳс намеkunанд, зеро осори адабии суҳанварони номбаршуда, кам нусхабардор шудаанд ва табиист, ки камғалат ҳам мебошанд. Вале шурӯҳоти “Тулистон”-у “Бӯстон”-и Саъдӣ, “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхӣ, девони Ҳофиз, маснавиҳои Низомӣ ҳомили тафсири муқаррари маъно набуда, дар зимни онҳо хеле саҳву хатоҳои носихон ислоҳ ёфтаанд. Ин тафовут аз он гувоҳӣ медиҳад, ки асар ҳар қадар бештар нусхабардорӣ шуда бошад, ҳамон қадар хатоҳои “ихтиёрӣ” ва ғайриихтиёрии котибон зиёд мешудааст. Махсусан осори Саъдию Ҳофиз ва Низомию Мавлавӣ аз ин лиҳоз хеле таҳриф ёфтаанд.

Аз шарҳномаҳо ихтилофи шореху носих равшан ба назар мерасад. Шорехон дар мавридҳои бисёр ғалатҳои котибонро ба ислоҳ овардаанд. Мавридҳое ҳам ба назар мерасанд, ки шорехон аз ғалатҳои носихон ба сутӯҳ омада онҳоро саҳт мазаммат кардаанд ва “беилм”, “камистеъдод” ҳатто “бешуур” номидаанд.

Агар рӯзӣ ба дониш барфузудӣ,
Зи нодон тангрӯзитар набудӣ.

Шарҳ: Он чи дар аксар нусах навиштаанд: Зи нодон тангтар рӯзӣ набудӣ, саҳви котибон аст.

Ғами фарзанду нону ҷомаву қут,
Бозат орад зи сайр дар малакут.

Шарҳ: қут ба маънои ғизову таом чун дар лафзи нон ва қут такрори маънавист, ҳоли аз кароҳият нест. Махфӣ намонад, зоҳиран мисраи саҳеҳ чунин бояд бошад: Ғами фарзандакону ҷомаву қут. Фарзандак ба маънои фарзанди хурдсол, носихони салаф кофи арабиро қофи форсӣ хонда ва хилофи қоида пиндошта, таҳриф карда, “нон” таҷвиз кардаанд ва “бозат орад” ба маънои боз орад туро, “сайр” музоф ва “дар малакут” музофи илайҳ ва агар изофат хонанд ҳам дуруст аст.

Рой Тик Чанди Баҳор амсоли Муҳаммад Ғиёсиддин котибонро сахт мазаммату дашном намекунад, вале бисёр ба таннӣ яқояк ғалатҳои нассохро қайд ва тасҳеҳ кардааст. Қайду ишораҳои ин донишманди мумтоз низ бояд ҳангоми таҳияи матни интиқодии “Бӯстон”-и Саъдӣ ба эътибор гирифта шаванд. Чунончи ӯ дар шарҳи байти зерини Саъдӣ:

Гар ин ҳар ду дар подшаҳ ёфтӣ,
Дар иқлими мулкаш панаҳ ёфтӣ

Чунин мефармояд: “... ва дар баъзе нусах ба ҷойи панаҳ лафзи амон ва ин ғалати нассох аст, чаро ки дар ин сурат қофия барҳам мешавад”.

Ҳамин тавр таъоди шорехуносихпайваста дар шуруҳоти осори адабӣ зухур карда, баробари саривақт ислоҳу ба шарҳ омадани матнро маърифатгарони муқаррарӣ нақду тасҳеҳ кардани осори адабиро ба эҳтиёткорӣ меомӯзанд.

Савол ва сунуроишҳо

1. *“Принципи коррексия” чист? Шарҳ диҳед.*
2. *Кадам нусха беҳтарин ҳисобида мешудааст, бо мисол*

шарҳ диҳед.

3. Шарҳи дурусти ин байтро гуфта диҳед.

Ҳар киро бар симот биншастӣ,

Воҷиб омад, ба хидматаш бархост.

4. Ихтилофи шореху носихонро дар асоси мисолҳо фаҳмонед.

5. Рой Тик Чанди Баҳор чаро котибонро мазаммат мекунад, шарҳ диҳед.

Мавзӯи 17. Матншиносии номии тоҷик ва мушаххасоти осори онҳо

Нақша:

1. Ақидаҳои Б.В.Томашевский ва А.Афсаҳзод доир ба таърихи матншиносӣ;
2. Матншиносӣ ва манбаъшиносӣ дар аҳди Сомониён;
3. Ташаккули матншиносӣ дар асри хv ва мувофиқиятҳои он;
4. Матншиносии дар Аврупо дар асри хv;
5. Давраи нави матншиносии тоҷик баъди инқилоб;
6. Ҳиссаи машварати умумииттифоқии матншиносон дар пешрафти илми матншиносӣ;
7. Хидмати донишмандони хориҷиву ватанӣ дар таҳияи матни осори бадеӣ.

Калидвожаҳо: *рушд, қабл, қарн, истилоҳ, муқобала, зикр, такмил, авҷи аъло, қонеъ, ибтидо.*

Матншиносӣ ё худ текстология истилоҳи нав мебошад. Дар луғати русӣ–тоҷикӣ ин истилоҳ чунин шарҳ дода шудааст: “Соҳаи филология, ки матнҳои асарҳои бадеиро меомӯзад ва ба нашри илмӣ онҳо машғул мешавад”. Бори аввал ин истилоҳро Б.В.Томашевский дар мақолаи “Сухани нав оид ба Пушкин”, ки дар соли 1922 навишта буд, истифода кардааст. Аммо ақоиди баёнсохтаи ин олим маҳдуд буд, зеро ӯ вазифаи матншиносиро танҳо дар нашр намудани матни сиҳҳат медонист.

Бо вучуди нав будани истилоҳи матншиносӣ таърихи матншиносии адабиёти форсу тоҷик хеле қадим аст. Агар гӯем, ки матншиносии форсу тоҷик баробари пайдоиши хат ба вучуд омадааст, хато нахоҳем кард. Донишманди шаҳри тоҷик А.Афсаҳзод мегӯяд, ки “Сабти қисмати “Готҳо”-и “Авасто”, ки қариб 3000 сол пеш аз ин, яъне дар асри IX пеш

аз мелод, сурат гирифта буд, ибтидои ин илм дар таърихи эронинажодон буд”. Аз ин гуфта бармеояд, ки матншиносии тоҷик баробари пайдоиши хат пайдо шуда, ҳангоми иншо шудан, тарҷума ва тафсири китоби муқаддаси “Авасто” хеле рушд намудааст. Минбаъд ҳаққокӣ шудани “Қорномаи Доро”, таҳрири “Ёдгори Зарирон”, “Дарахти Асурик”, “Вис ва Ромин”, китобат шудани пандномаҳо, сиёсатномаҳо ва осори ахлоқӣ ба пешрафти илми матншиносӣ замина гузоштанд.

Омӯзиш, офариниш, таҳриру тарҷума ва такмилу назми “Шоҳнома” дар таърихи матншиносии форсу тоҷик қобили зикр мебошад. Бори нахуст матни ин асари безаволро Деҳқон Донишвар дар замони ҳукмронии Хусрави Парвиз (590–628) бо номи “Хватайномак” мураттаб сохт, ки баъдтар дар замони ҳукмронии охирин намояндаи Сосониён – Яздигурди III (633–651) аз нав такмил ва таҳрир шудааст. Ин нусхари донишманди маъруф Ибни Муқоффаъ (724–759) бо номи “Сирот-ул-мулук ал-Фурс” ба забони арабӣ тарҷума намуд.

Дар садаи X бо супориши Абӯмансур Муҳаммад ибни Абдураззоқ ҳайате аз донишмандон бо сарвари Абӯмансури Муаммарӣ матнҳои мавҷудаи “Шоҳнома”-ро омӯхта, як “Шоҳнома”-и мансурро мураттаб месозанд, ки он минбаъд сарчашмаи асосии “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ гаштааст.

Дар аҳди Сомониён матншиносии форсу тоҷик хеле рушд намуд. Бо амри мардони фозил осори қабл аз исломи мо боз аз арабӣ ба форсӣ тарҷума шуданд, ки мисолашон “Калила ва Димна” мебошад. Гузашта аз ин, осори пурбаҳои мазҳабӣ, ахлоқӣ, илмӣ ва таърихӣ, ки ба дигар забонҳо иншо шуда буданд, ба забони форсӣ тарҷума карда шуданд. Дар ин қор хидмати матншиносон хеле чашмрас мебошад. Маҳз бо кӯшиши донишмандони ин аҳд осори пунарзӣ қабл аз исломӣ, монанди “Андарзи

Анӯшервон”, “Пандномаи Бузургмеҳр”, “Андарзи Озарбади Меҳраспандон”, “Андарзи Хусрави Қубодон”, “Динкарт”, “Бундаҳишн”, “Минуи Хирад”, “Корномаи Ардашери Бобакон”, “Ёдгори Зарирон”, “Дарахти Асурик” ва “Авасто” то ба мо расидаанд, ки дар омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили онҳо хидмати Ҷорҷ Боуче, Анкетил Дюперрон, Эжен Бюрнуф, Ҳ.Бартоломе, Ҷ.Дармстетер, Т.Нёлдеке, Э.Бенвенист, В.Б.Ҳеннинг, К.Г.Залеман, А.А.Фрейман, И.С.Брагинский, Иброҳим Пури Довуд, М.Баҳор, М.Муин, Д.Саймиддинов ва дигарон хеле назаррас мебошад.

Бино ба ахбори сарчашмаҳо дар аҳди Сомониён байни шоирон сарваре буд, ки ўро маликушшуаро мехонанд. Танҳо маликушшуаро метавонист шоиреро ба дарбор қабул кунад ва осори ўро санҷад. Ба қавли Е.Э.Бертелс маликушшуаро ашъори шуароро аз назар мегузаронд ва метавонист онҳоро таҳрир кунад ва сипас ба котибон фармояд то китобат кунанд. Беш аз ҳазору сад сол ин ҷониб осори адабии мо ба хатти арабиасоси форсӣ иншо мешавад. Агарчи дар аҳди Сомониён адабиёти мо ба авҷи аълои худ расид ва илми матншиносӣ хеле пеш рафт, аз китобу осори суханварони дар он аҳд иншошуда то ба мо нарасидаанд ва мо аз осори давраи сомониён танҳо ба василаи сарчашмаҳои баъдӣ огоҳӣ пайдо карда метавонем. Чунончӣ аз осори Рӯдакӣ ва ҳамзамононаш танҳо ба василаи луғатномаҳо ва тазкираҳои аввал метавон иттило пайдо кард.

Қадимтарин нусхаҳои мавҷуда нусхаҳои қаламие мебошанд, ки дар маҷмӯъ 12 адад буда, дар садаи XI китобат шудаанд. Мисоли ин сухан “Китоб-ул-абния ан ҳақоиқ-ул-адвиё”-и Абӯмансур Муваффақ ал-Ҳаравӣ аст, ки доир ба фанни тиб мебошад.

Нуктаи баланди тараққӣ ва ташаккули матншиносӣ ба қарни XV рост меояд. Онро донишманд ва шоири маъруф Асадии Тӯсӣ китобат кардааст, ки имрӯз дар

китобхонаи миллии Вена маҳфуз мебошад. Сабаби ташаккул ёфтани матншиносӣ шоҳзодаи Темурӣ–Бойсанғур (1397–1433) мебошад, ки худ таъби баланди шоирӣ дошт ва ҳазиме ташкил намуд. Дар ин китобхона аксари нусхаҳои нодир нигоҳдорӣ мешуданд ва илова бар ин бо сарварию шогирди Миралӣ ибни Илёси Табрезӣ хушнавис Мавлоно Камолиддин Мирзо Ҷаъфар ибни Али Табрезии Бойсанғурӣ беш аз 40 нафар хаттотон, наққошон, музаҳҳибон, саҳҳофон, шоирону нависандагон ҷамъ омада буданд, ки дар таҳия ва китобати нусхаҳои пурарзиштарин саҳм гузоштанд. Нусхаҳои дар ин китобхона китобатшуда бо хатҳои зебо, наққошӣ, тазҳибкорӣ, тасвирҳои марғуб ва санъати баланди китобсозии худ то имрӯз соҳиби обрӯ ва арзиш мебошад. Яке аз хусусиятҳои хос ва мақбули ин китобхона дар он буд, ки нахуст қабл аз китобати осори суханварон ҳамаи нусхаҳои мавҷуда аз нигоҳи матншиносӣ пурра омӯхта мешуд. Матни ҷомеъ ва саҳеҳи “Шоҳнома”-и Фирдавсии Тӯсӣ (бо 22 миниатюра), “Гулистон”-и мусаввари Шайх Саъдӣ, Куллиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ, нусхаҳои беҳтарини “Ҳамса”-и Ҳаким Низомӣ, “Калила ва Димна”, осори пурқимати Анварӣ, Саноии Ғазнавӣ, Ҳаким Умари Хайём, Шайх Саъдӣ, Мавлонои Румӣ, Аҳмадӣ, Маҳмуди Шабистарӣ, Салмони Соваҷӣ, Ҳочуи Кирмонӣ, Ҳоча Ҳофиз, Шайх Камол ва дигар суханварон дар ҳамин китобхона нусхабардорӣ ва китобат карда шудаанд, ки имрӯз ҳамчун нусхаҳои боэътимод шинохта шудаанд.

Китобат шудани девони Ҳоқонии Шервонӣ дар асри XVI аз пешрафти илми матншиносӣ моро хабардор мекунад. Бино ба ахбори мавҷуда мураттиби ин девон дар асоси муқоиса ва муқобалаи нусхаҳо як нусхаи беҳтаринро тартиб дода, дар ҳошияи он гуногунхониҳо ва сатрҳову байтҳо ва порчаҳои аз матнҳои қаблӣ афтодари овардааст ва илова бар ин чанд калимоту ибороти хоси ашъори шоирро шарҳу тавзеҳ намудааст. Такмил ва ҳолоти матншиносии қарнҳои

баъдиро аз се нусхаи “Хамса”-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ метавон пай бурд, ки аз тарафи Дӯст Муҳаммади Дараҳчӣ (асри XVII), Соибӣ Табретӣ (асри XVII) ва Ҳочӣ Мирзо Муҳаммад (асри XIX) китобат шудаанд. Бояд қайд намуд, ки аксари шуаро ва удабои форсу тоҷик аз илми матншиносӣ оғаҳ буданд ва барои беҳтар намудани шароити зиндагии хеш ба китобат намудани осори суҳанварони маъруф машғул мешуданд, ки мисоли онҳо Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, Малехон Самарқандӣ ва Аҳмади Дониш мебошанд.

Дар пешрафти минбаъдаи илми матншиносӣ хидмати донишманди озар Абдуғанӣ Нуҳавӣи Ҳолисақоризода хеле назаррас аст. Ин олими матншинос тавонист дар натиҷаи қиёс, омӯзиш, таҳқиқоти нусхаҳо ва дониши хуби филологӣ доштан ба таҳлили матнҳои илмӣ-интиқодӣ замина гузорад.

Дар рушди илми матншиносӣ ва тадқиқу тасҳеҳи асари бадеӣ хидмати шореҳон низ қобили қайд мебошад. Зеро шореҳон қабл аз ташреҳу тавзеҳи осори суҳанварон нахуст кӯшиш менамуданд, ки нусхаи бозғатимод ва сиҳҳатро пайдо намоянд ва дар шинохту пайдо намудани ин нусхаҳо мебоист аз илми матншиносӣ огоҳии комил дошта бошанд. Далели ин ҳарф шарҳҳое мебошанд, ки ба осори Анварӣ, Ҳоконӣ, Ҳофиз, “Гулистон” ва “Бӯстон”-и Саъдӣ навишта шудаанд.

Бино ба навиштаи Б.В.Томошевский касе, ки матншинос нест ва наметавонад матни сиҳҳатро шиносад, адабиётшиноси хуб нест ва касе, ки аз илми адабиётшиносӣ огоҳии комил надорад, матншиноси хуб буда наметавонад. Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар, метавон хулоса кард, ки матншиносӣ ва адабиётшиносӣ мисоли гӯшту нохун ба ҳам тавҷам мебошанд. Ана ҳамин пайванди матншиносӣ ва адабиётшиносиро ба назар гирифта донишманди маъруфи рус С.А.Рейсер дар китоби “Асосҳои матншиносӣ” фармудааст: “Бидуни матни сиҳҳат ва

боэътимод мавҷудияти таърих ва назарияи адабиёт имконнопазир аст”.

Дар охири қарни XIX ва ибтидои садаи XX матншиносии форсу тоҷик дар кишвари Ҳиндустон қадаме пеш гузошт. Зеро дар ин давр осори зиёди суханварони форсигӯй ба роҳи литографӣ–сангӣ интишор шуданд, ки то имрӯз ҳамчун нусхаҳои беҳтарин ва боварибахш маҳсуб мешаванд. Дар ҳамин давр осори сухансароёни форсигӯ дар Миср, Эрон, Осиёи Миёна, Афғонистон, Русия, Туркия, Вена, Париж, Берлин, Лондон, Лейпциг, Кашмир, Бомбай, Лакхнав, Конпур, Калкатта, Деҳлӣ, Лоҳур, Рампур, Ҳайдаробод, Акбаробод, Азимобод, Пешовар, Истанбул, Санкт-Петербург, Маскав, Қазон, Тифлис, Боку, Табрез, Техрон, Бухоро, Когон, Тошканд, Самарқанд, Ҳўқанд, Намангон, Ҳирот ва дигар марказҳои илмию адабӣ нашр шудаанд.

Матншиносӣ дар Аврупо низ хеле пеш рафтааст. Бори нахуст дар қарни XV бо кӯшишу талошҳои муншиён, мутарҷимон, мусахҳахон ва донандагони дин китоби муқаддаси Инҷили геннодиевӣ мураттаб карда шуд, ки он дар натоиҷи қиёс ва омӯзишу таҳқиқи чанд сарчашмаҳо китобат карда шудааст.

Дар асри XVI дастгоҳи китобчопкунӣ ихтироъ карда шуд, ки кори матншиносро ба дараҷае сабук намуд. Ба донишманди он замон С.Будный супориш медиҳанд, ки нусхаҳои мавҷудаи “Таврот”-ро қиёс намуда, рӯйхати ағлоти нусхаҳоро тартиб диҳад. Ин донишманд баъди муқобала ва муқоисаи нусхаи мавҷуда ба хулосае мерасад, ки матнҳои чопии ин китоби муқаддас нисбат ба нусхаҳои қаламӣ боэътимод будаанд. Сипас дар қатори китобҳои динӣ осори классикони рус низ аз нигоҳи матншиносӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифта, пешкаши ҳонандагон карда мешуданд, ки дар ин ҷода хидмати К.Лахтман, А.Шлесер, И.Дубровский ва А.Шахматов калон аст. Донишманди охир А.А.Шахматов (1864–1920) тавонист рафти ҳаракати

матнро муайян сохта, тағйирот ва сабабҳои рух намудани ағлотро нишон диҳад ва дар ташаккули матншиносии рус ҳиссагузор бошад.

Дар замони шӯравӣ баҳри пешрафти матншиносӣ хидмати донишмандони рус хеле бузург мебошад. Матншиносони маъруф Б.В.Томошевский, Д.С.Лихачёв, Е.И.Прохоров, С.А.Рейсер, О.Ф.Акимешкин, М.Н.Алексеев, В.А.Афанасев, Е.Э.Бертелс, Б.Я.Бухштаб, Г.Я.Голенченко, Н.К.Гудзий, В.А.Жданов, Б.Закс ва дигарон бо асарҳои ҷолиб ва мақолоти пураарзиши хеш ҷиҳати ташаккули матншиносӣ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд. Бояд зикр кард, ки заҳмати матншиносони болоӣ ба пешрафти матншиносии тоҷик таъсири калон расондааст.

Давраи нави матншиносии тоҷик баъди Инқилоби октябр оғоз шудааст, ки он бо номи С.Айнӣ тавҷам аст. Устод Садриддин Айнӣ ба фаъолияти матншиносӣ ҳанӯз қабл аз Инқилоб даст зада буд, ки далели ин сухан аз тарафи Мунзим, Ҳайрат ва С.Айнӣ таҳия шудани нусхаи комили “Наводир-ул-вақоеъ”-и Аҳмади Дониш мебошад. Баъди Инқилоб матншиносии тоҷик ба мураттаб сохтан ва нашр намудани “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод Садриддин Айнӣ ибтидо шуд. Аввалин китоби алоҳида дар ин давр “Рубоиёт”-и Умари Хайём буд, ки соли 1936 (Сталинобод–Ленинград) нашр гардид. Дар солҳои 40–50-уми қарни XX матншиносии тоҷик бештар раванқ ёфт. Бо кӯшиши устод Садриддин Айнӣ “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ (1945), “Ҳамса”-и Алишер Навоӣ (1947), “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и З.М.Восифӣ (1956), намунаҳои ашъори Рӯдакӣ (1940), Абӯалӣ ибни Сино (1941), Мирзо Бедил (1956) бо муқаддимаҳои муфассал нашр шуданд. Дар баробари устод Садриддин Айнӣ донишмандону матншиносони дигари тоҷик, мисоли А.Деҳотӣ, Б.Азизӣ, М.Раҳимӣ, Ҷ.Суҳайлӣ, Ҷ.Иқромӣ, А.Мирзоев, Б.Сирус, А.Н.Болдирев, Х.Мирзозода, Н.Маъсумӣ ва дигарон дар таҳияи осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ,

Низомӣ, Саъдии Шерозӣ, Хоҷа Ҳофиз, Ҷомӣ, Сайидо, Зебуннисо ва Шоҳин саҳми худро гузоштанд.

Бори аввал курси матншиносӣ дар охири солҳои 20-ум аз тарафи Б.В.Томошевский дар Донишқадаи таърихи санъати Санкт-Петербург (дар соли хониши 1926–1927) барои донишандӯзон хонда шудааст, ки баъдтар (соли 1928) ин курс таҳти унвони “Нависанда ва китоб” (“Писатель и книга”) бо зерунвони “Очеркҳои матншиносӣ” нашр шуд. Байни солҳои 1957–1967 паиҳам чаҳор маҷмӯаи Институти адабиёти ҷаҳонии АУ ИҶШС таҳти унвони “Вопросы текстологии” нашр шуд, ки аз матншиносии аҳди шӯравӣ моро оғаҳ месозад.

Барои пешрафти минбаъдаи илми матншиносӣ ҳиссаи машварати умумииттифоқии матншиносон (Москва, 1954) сабаб шуд ва аз ибтидои солҳои 60-уми асри ХХ давраи нави матншиносӣ оғоз гардид. Имрӯзҳо дар як қатор донишгоҳҳои олӣ ва донишқадаҳои омӯзгории ҷумҳурӣ курси махсуси матншиносӣ омӯзонида шуда, дар пажӯҳишгоҳҳо, Институти шарқшиносӣ ва осори хаттӣ ва Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АУ Тоҷикистон шӯъбаҳои махсуси матншиносӣ мавҷуданд, ки ба омӯзишу таҳқиқ ва наشري матни осори адабӣ машғуланд. Маҳз бо кӯшиши матншиносони Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ва Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ матнҳои оммавӣ ва илмӣ–оммавии “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ (дар 9 ҷилд), Куллии Низомии Ганҷавӣ (дар 5 ҷилд, 1983–1984), Осори Ҷомӣ (дар 8 ҷилд, 1984–1989), “Сафарнома”-и Носири Хусрав (1970), Девони Анварӣ (1971), “Осори мунтахаб”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ (дар 4 ҷилд, 1971–1975), Куллии Ҳофиз (1983), Мунтахаботи Соиб (1980), Асар мунтахаби Сайиди Насафӣ (1977), Куллии Саъдӣ (дар 4 ҷилд, 1988) бо муқаддима, шарҳи луғот ва тавзеҳот нашр шуда, барои хонандагони тоҷик пешкаш гардиданд. Бояд гуфт, ки ҳамаи осори то

ба имрӯз таҳияшуда орӣ аз хатоҳои матншиносӣ нестанд, вале тавонистанд ба қадре талаботи хонандагонро қонеъ созанд.

Дар таҳияи матни осори суҳанварон ва пешрафти илми матншиносии тоҷик хидмати донишмандони маъруфи хориҷиву ватанӣ Е.Э.Бертелс, А.Н.Болдырев, А.Мирзоев, Р.Алиев, М.Османов, М.Бақоев, К.Айнӣ, Ш.Хусейнзода, А.Афсаҳзод, Р.Ҳодизода, Р.Мусулмониён, А.Ғаффоров, У.Додалишоев, З.Аҳрорӣ, Ю.Салимов, А.Зухуриддинов, А.Ҷонфидо, Н.Шанбезода, Ҷ.Шанбезода, Н.Сайфиев, А.Абдуллоев, Қ.Чиллаев, А.Алимардонов, М.Муллоаҳмадов, А.Насриддинов, С.Сиддиқов, С.Асадуллоев, Л.Сулаймонова, Н.Қаҳҳорова, Ҷ.Азизқулов, А.Кӯчаров, А.Хуросонӣ ва дигарон хеле назаррас аст.

Имрӯзҳо матншиносии осори суҳанварони форсигӯ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар Эрон, Афғонистон, Ҳинду Покистон, Русия ва мамлакатҳои дигари Ғарб вучуд дорад.

Дар матншиносии осори адибони муосир хидмати матншиносони шӯъбаи мероси адабии Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ, дар матншиносии осори фолклорӣ хидмати шӯъбаи фолклори ҳамин институт ва дар матншиносии осори фалсафӣ саҳми шӯъбаи фалсафа хеле назаррас буда, бо кӯшиши онҳо асарҳои Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Аҳмади Дониш, Куллиёти фолклори тоҷик, осори бисёрчилдаи С.Айнӣ, А.Лохутӣ, А.Деҳотӣ, М.Раҳимӣ, М.Аминзода ва дигарон нашр шудаанд.

Хулоса, матншиносӣ яке аз илмҳои адабиётшиносӣ буда, таърихи бою рангинеро соҳиб аст. Агарчи истилоҳи матншиносӣ бори нахуст дар нимаи аввали қарни XX ба кор рафтааст, бояд гуфт, ки ҳуди матншиносӣ баробари пайдоиши хат пайдо шудааст. Имрӯз илми матншиносӣ яке аз илмҳои пурарзиш ва зарурӣ маҳсуб ёфта, барои муайян сохтани муаллифи аслии асар, нишон додани тағйиротҳо ва хусусиятҳои матни асари бадеӣ ва пешкаши

хонандагон намудани матни дурусти илмӣ–интиқодӣ хидмат менамояд.

Савол ва супоришҳо

1. *Фанни матншиносӣ дар таърихи матншиносии адабиёти тоҷик чӣ гуна мақом дорад?*

2. *Омӯзиш ва таҳриру тарҷимаи “Шоҳнома”-ро дар матншиносии тоҷик тавзеҳ диҳед.*

3. *Дар омӯзиши адабиёти тоисломии адабиёти тоҷик хизмати кӣҳо арзанда аст?*

4. *Дар хусуси китобат шудани девони Ҳоқонии Шервонӣ чиҳоро дониста гирифтаед?*

5. *Осори сухансароёни форсигӯ дар кучоҳо нашр гардидаанд?*

6. *Баъди Инқилоби октябр кадом китобҳо бори нахустин нашр карда шуданд?*

7. *Кадом марказ ба омӯзишу таҳқиқ ва наشري матни осори адабӣ машғул аст ва кадом китобҳоро чоп намудааст?*

**Мавзӯи 18-19. Матншиносӣ дар Аврупо ва Руссия.
Тамоюлотии тадқиқи матни осори адабӣ дар ғарб.
Ҷаҳлияти таҳиягарии шарқшиносии рус ва аврупоӣ**

Нақша:

1. Принципиҳои танқиди матн дар илми матншиносии рус;
2. Андешаҳои А. Шлозер доир ба барқароркунии матни асли;
3. Аҳамияти омӯзиши таърихи матн аз рӯи фикрҳои С. М. Бондӣ;
4. Нуқтаи назарҳои Б.В Томашевский ва Н.К. Пиксанов доир ба илми матншиносӣ;
5. Мафҳуми “таърихи созанда” ва “таърихи эҷодӣ” дар адабиёти қадимии рус;
6. Таърихи матни асар ва танқиди адабӣ дар илми матншиносии рус ва ғарб;
7. Ақидаҳои С.М. Бондӣ доир ба вазифаҳои матншиносӣ;
8. Фикрҳои А.А. Шахматов ҳамчун мунаққиди матншинос.

Калидвожаҳо: *принцип, фосид, ақида, марҳала, шитоб, танқиди матнӣ, интишор, жанр, услуб, талаф.*

Дар бораи принциби назариявии танқиди матншиносӣ дар охири асрҳои XVIII-XIX ҳеҷ гоҳ гап задан лозим нест. Аслан танқиди матнӣ дар асри XIX ба вучуд наомадааст. Вазифаҳои омӯзиши матн бо эҳтиёҷоти соф амалӣ маҳдуд мешуданд. Матншиносӣ як фанни ёрирасоне буд, ки барои нашри ҳуҷҷатҳо ва ёдгориҳои адабӣ лозим буд. Ин ибтидои бисёр илмҳо буд: геометрия, ки дар аввал ҳамчун заминшиносӣ, астрономия, хокшиносӣ ва ғайра лозим буд.

Принципиҳои танқиди матниро дар илми рус А.Шлозер

мураттаб кардааст. Вай онро “танқиди андак” ё “танқиди сухан” номид. А.Шлозер пеш аз танқид кардани хроникаи Нестор чунин вазифаи мушаххасро пеш гузошт: “Нестор дар ҳақиқат чӣ навишт? Оё фалон калима (баъзан фалон ҳарф), фалон сатр, фалон ҷой ба ӯ тааллуқ дорад? ё котиб аз беҳабарӣ, беэҳтиётӣ ва ё такаббурӣ ин калимаро фосид кардааст, ин сатр, ин ҷойро ворид кардааст ё тарк кардааст? Инак як танқиди хурд ё танқиди калимаҳост”. Дабирони Нестор “нодонҳои дағал” мебошанд. Барои дарёфти мутолиаи дуруст, ба қавли Шлозер, порчаҳои алоҳидаро аз рӯи “хизмати ботинӣ” баҳо додан лозим аст ва барои дарёфти ин порчаҳои шоиста рӯйхатҳоро муқоиса кардан лозим мебошад. А. Шлозер, ки аввалин шуда принципи таҳрири танқидии матнро ба миён гузошт, навишта буд: “Бигзор касе нагӯяд, ки ман шарафи аввалин ношири Нестор буданро дуздидам: ман танҳо дар бораи танқид ҳаминро гуфтаниам, ки донишманд наشري моҳирона тафсиршудаи нависандаро дар шакли ҳозираи худ муаррифӣ кунад, онро аз хатоҳои калонтарини хаттӣ пок намояд, дар қучо норавшан будани онро фаҳмонад, дар қучо иштибоҳ кардааст, ислоҳ кунад”.

Андешаҳои А.Шлозер ақидаҳои шахсии вай набуданд. Онҳо ба вазифаҳои омезиши матни берун аз ҳудуди Русия низ чунин назар мекарданд. Усулҳои инфиродии барқароркунии матни асли тағйир ёфтанд, мафҳуми котибон ҳамчун шахсоне, ки танҳо аз сабаби “нодонӣ” ё “беҳабарӣ” матнро вайрон мекарданд, тадриҷан аз байн мерафт. Эҳтиёҷоти на танҳо “ислоҳи матн”, балки беш аз пеш дарк мешуд, ки таърихи онро, алалхусус барои ҳамин “ислоҳҳо” омӯзад, вале вақте ки сухан дар бораи муайян кардани вазифаҳои танқидии матнӣ ё танқиди матн меравад, вазифаи амалии наشري матн бар ҳамаи дигараш соя андохт. Чунин мешумориданд, ки омӯзиши дастхатҳо бо “ба даст овардан”-и матни ёдгории ба асли муаллиф

наздиктарин бояд интишор гардад.

Мо то андозае ҳамин таърифи вазифаҳои танқиди матнӣ ё ба тариқи дигар “танқиди матн”-ро дар муҳаққиқи воридкунандаи матнҳо мебинем, ки аз онҳо усулҳои нави муосир дар танқиди матнии ёдгориҳои замони нав, ба андозаи зиёда мадаанд. Тибқи пешниҳоди Б.В.Томашевский: “Ҳалли масъалаи ҳақиқӣ ва мувофиқати ҳуҷҷат дар ҳамаи қисматҳои ба он чи ки дар он медиҳад, танқиди матнӣ номида мешавад”. Натиҷаи воқеии танқиди матнӣ рафъи хатоҳои ҳуҷҷатҳо мебошад ва аз ин рӯ, ба маънои маҳдуд, танқиди матнӣ ҷустуҷӯ ва муайян намудани хатоҳои ҳуҷҷат ва дар шакли аслии он барқарор намудани ҳуҷҷати нодуруст ирсолшуда мебошад.

Барқарор намудани матни “аслӣ”-ро барои наشري он асосан филологҳои ғарб ҳадафи омӯзиши матн медонанд. Ҳамин тариқ, вазифаҳои асосии танқиди матншиносиро Г.Пос ба таври зайл баён кардааст: “Тамоми илми танқиди матн аз барқарор намудани матни бозътибор, қонунӣ ва мӯътабар аз матне иборат аст, ки даъвои аслӣ дорад”. Вазифаи танқиди матнро дар муайян кардани матни ҷопӣ низ бузургтарин мутахассиси дастнависҳои ҷунонӣ А.Денг чунин медонад: “Мақсади бевоситаи омӯзиши дастнависҳо, – менависад А.Денг, – наشري матнхост”. А.Денг дигар мақсадҳои ҷиддиро намебинад: “Олимони нодир – ман то ҳол чунин одамонро мешинохтам, ки дастнависҳоро танҳо барои завқи мутолиа мехонанд. Аз афташ, аз ин ҳам каманд, – вале баъзеҳо ҳастанд, ки барои завқи тамошои миниатюраҳои дастхатҳо ба китобхонаҳо мераванд. Донандаи ҳақиқии ганҷинаҳои китобхонаҳои мо филолог – ношири матнҳо мебошанд”. Ғайр аз ин, А.Денг мегӯяд: “Тамоми пешрафти илми филология бо муаммои наشري матн алоқаманд аст”.

Танқиди матн ҳам дар мо ва ҳам дар Ғарб ҳамчун “системаи усулҳои филологӣ” барои наشري ёдгориҳо ва

ҳамчун “филологияи амалӣ” таъриф шудааст. Азбаски барои интишори матн танҳо матни “аслӣ” муҳим буд, бинобар ин ба марҳалаҳои дигари таърихи матн таваҷҷӯҳ надоштанд. Интиқоди матнӣ шитоб мекард, ки аз тамоми марҳилаҳои таърих ҷудо шавад. Аз ин рӯ, аксар вақт омӯзиши матн бо “ислоҳот”-и он иваз карда мешуд. Тадқиқот дар он шаклҳои ниҳоят нокифоя гузаронида мешуд, ки барои “тоза” кардани он аз “хатоҳо”, аз тағйироти минбаъда зарур буданд. Агар мунаққиди матншинос метавонист, ки хониши аслии як порчаро барқарор кунад, пас вай ба боқимонда – таърихи ин порча ва ғоҳе кулли маҷмӯъ таваҷҷӯҳ намекунад. Аз ин лиҳоз, танқиди матнӣ воқеан на илм, балки системаи усулҳои ба даст овардани матни аслӣ барои нашри он гардид. Матншинос кӯшиш мекард, ки ин ё он натиҷаро ба даст оварад, ва ё он матнро “ба даст оварад”, тамоми таърихи матни асарро умуман бодикқат наомӯхт. Аввал интишор кунед, баъд тадқиқот ин асосан принципи танқиди адабии кӯҳнаи рус дар асри XIX буд.

С.М.Бондӣ аҳамияти омӯзиши таърихи матни асарро дар танқиди матншиносӣ таъкид мекунад. С.М.Бондӣ дар мақолаи “Дар бораи мутолиаи дастхатҳои Пушкин” менависад: “Аввал саволе ба миён гузоштан мумкин аст – мақсад аз хондан чист; мутахассиси матншинос дар натиҷаи ин мутолиаи дастхатҳо чиро гирифтани меҳода?”. Вай мегӯяд: “Метавон гуфт, ки омӯзиши раванди эҷоди дастхат, яъне таърихи офариниши асар ҳамчун як вазифаи мушаххас, аслан аз доираи вазифаҳои мунаққиди матншинос берун меравад, ин як масъалаи комилан махсус, алоҳида, ки ба психологияи эҷодиёт ва ё амсоли он дахл дорад; танқиди матнӣ бояд дар бораи чизи дигар бошад: дар бораи дуруст ва пурра хондани матни дастнавис ва дар айнаи замон дарк кардани он, то ки бо ин фаҳмиш худро аз хатогиҳои эҳтимолии хониш кафолат диҳад”. Аммо, ҳангоми таҳқиқи муфасссал маълум мешавад, ки ҳатто дар назди

худ вазифаи танҳо мутолиаи матни дастнависро гузошта бошем ҳам, аз проблемаи таърихи офариниши дастхат дур шудан комилан имконнопазир аст. Баръакс, чунонки баъдтар нишон дода мешавад, дар аксари мавридҳо ҳалли ин масъала комилан зарур аст.

Мавқеи С.М.Бондиро бо мулоҳизаҳои сершуморе, ки ба материали адабиёти қадими рус асос ёфтаанд, тасдиқ кардан мумкин аст. Дар ин ҷо дурустии он махсусан баҳснопазир аст. Масъалаи барқарор намудани ҳаракати матни асарҳоро Б.В.Томашевский дар китоби “Нависанда ва китоб” дар боби “Таърихи матн ва таърихи адабиёт” муфассал мавриди муҳокима қарор додааст.

Б.В.Томашевский бо зикри он ки таърихи матн раванди эҷодиро барқарор мекунад, унсурҳои ҳаракатро дар матн ошкор мекунад, асарро ҳамчун табдилёбӣ меомӯзад ва дар ин бора менависад: “...таърихшиноси адабиёт дар асари алоҳида на танҳо шакли статикӣ онро (ба таври васеъ фаҳмидани ин калима), на танҳо системаи мукаммали дар худ басташуда, балки вай бояд дар асар осори ҳаракатро ихтироъ ва тахмин кунад”. Б.В.Томашевский дар бораи фарқи байни мушоҳидаҳои механик оид ба ҳаракате, ки дар замони ҳозира ба амал меояд ва мушоҳидаҳои муаррихи адабиёт дар бораи ҳаракате, ки дар гузашта ба амал омада буд, сухан ронда, қайд мекунад: “... Объекти омӯзиши муаррихи адабиёт осори ҳаракати аз ҳам ҷудошуда, “нуқтаҳо”-и ҷудогонае мебошанд, ки дар байни онҳо “интерполятсия” кардан душвор аст, пайдо кардани пайвандҳои пайвасткунанда душвор аст ва аз ин рӯ пайдо кардани сатрҳои эволютсия аз ин нуқтаҳо мегузарад. Чунин табиати шадиди статикӣ осори адабӣ ҳамчун объекти мушоҳида муаррихони адабиётро маҷбур кард, ки пайваста усулҳоро ҷустуҷӯ кунанд, ки имкон медоданд, ки шумораи объектҳои мушоҳида масалан, омӯзиши адабиёти оммавӣ, “ҷавон”, ки барои конвергенсия ё муқоиса материали хеле

васеътар медиҳад ё унсурҳои динамика ва кинематикаро дар ҳуди объектҳои статикӣ ошкор мекунад. Таърихи эҷод ва кор дар болои асар ин материалро медиҳад. Дар вақти омӯзиши матн дигар падидаи статикӣ не, балки просесси адабии инкишоф ва ташаккули он ошкор мегардад. Мо нияти шоирро омӯхта, аксар вақт алоқаҳои дар назари аввал норавшанро байни асарҳои гуногуни як муаллиф ошкор мекунем. Нақшаҳо ва лоиҳаҳои нопурраи ўро омӯхта, мо аксар вақт он ҳалқаҳои норасидаи занҷири эволюсиониро пайдо мекунем, ки ба “интерполятсия”, пур кардани холигии байни объектҳои алоҳидаи мушоҳида имкон медиҳанд”.

Ҳар он чизе, ки Б.В.Томашевский дар ин ҷо дар бораи таърихи матни осори адабиёти нав гуфтааст, бештар ба осори адабиёти қадим дахл дорад, ки таърихи матни асар дар доираи ҷустуҷӯи эҷодии як муаллиф ба охир намерасад, балки асарҳои бисёр муаллифон, наслҳои сершумори муҳаррирон ва котибони матнро дарбар мегирад, ки баъзан якчанд асарро мегирад.

Аммо Н.К.Пиксанов ин назарияи эҷодиро ҳамчун телеологӣ, мақсаднок ва ҳамеша аз рӯи иродаи ягонаи муаллиф роҳбарӣ кардан эълон кард. Н.К.Пиксанов менависад: “Эътироф мешавад, ки воситаҳои бадеӣ ба вазифаи бадеии шоир тобеъ мебошанд, ки онро дастгоҳ ё услуби бадеӣ иҷро мекунад. Мафҳуми қабул ҳамчун мафҳуми телеологӣ эътироф карда мешавад. Ҳамин тавр, барои поэтика ба ғайр аз тавсиф ва тасниф вазифаи саввум ба миён гузошта мешавад: ошкор намудани телеология ё ангезаи дохилии воситаҳои шоирона ва натиҷаи ниҳони он асари шоирона аст. Барои назариячиёни шоир одат шудааст, ки дар ин ҷо ҳамон усулро, ки дар тавсиф ва тасниф, яъне омӯзиши статикӣ матни ҷопӣ ва қатъии шеър истифода мекунанд, ба кор баранд. Шубҳае нест, ки аз наздик омӯхтани ин гуна матн, робитаи он бо асарҳои

дигари худи ҳамон муаллиф, ҳамовозии як аломату услуб дар тамоми эҷодиёти шоир – ҳамаи ин метавонад барои тахмин кардани телеологияи бадеӣ, барои азнавсозии он бо эҷодиёти шоир асос бахшад. Аммо ин техника нокифоя, тахминӣ буда, бо субъективӣ сахт ранг карда шудааст. Чунин мешавад, ки худи шоир нақшаи худро дар ёддоштҳо, рӯзномаҳо ё иқрорҳо ба ҳамзамонони худ ошкор кардааст. Аммо ин хеле кам, ба таври эпизодӣ рӯй медиҳад, дар аксари мавридҳо чунин шаҳодатҳо вучуд надоранд, ё ҳудашон ба шарҳу эзоҳ ниёз доранд, ба монанди изҳороти Гогол дар бораи “Ревизор”; баъзан рассом далелҳои просессҳои эҷодии худро бо ҳасад пинҳон медорад. Мо роҳи дигари боэътимоди фош кардани телеологияи бадеӣ, инчунин омӯзиши таърихи матнӣ ва эҷодии асар аз матнҳои дастнавис ва чопиро дорем”.

Б.В.Томашевский ба Н.К.Пиксанов эътироз карда, дуруст навиштааст: “Пеш аз ҳама, чунин тартиб додани масъала бетағйир будани нияти муаллифро дар давоми тамоми эҷоди асар шартӣ асосӣ пешбинӣ мекунад. Дар ҳамин ҳол, ин танҳо чунин нест. Худи материали эҷодӣ баъзан таъсирҳои нави бадеӣ водор мекунад ва муаллифро маҷбур месозад, ки вазифаро дигар кунад”.

Дар баробари ин Б.В.Томашевский як мушоҳидаи нозук дорад: “Мақсаднок будани ботинии асбоби бадеӣ аз нияти шахсии муаллиф дур аст”. Ва давом медиҳад: “Ба мақсад мувофиқ будани он чи навишта шудааст, ба доираи таҳлили инфиродии психологии ниятҳои нависандагон мувофиқ нест. Ҳамаи нависандагон нағз медонанд, ки кор на ҳамеша мувофиқи мақсад ба амал меояд. Он чизе, ки нависандаро аз ғайри нависанда фарқ мекунад, на умуман қобилияти “таъин кардан”, балки қобилияти амалӣ намудани вазифа, баён кардани он аст”. Аммо он чи ки минбаъд Б.В.Томашевский менависад, қисман дуруст аст: “Бинобар ин, – менависад вай, – дар ин ҷо психологияи

индивидуалии муаллиф ба мисли психологияи фардии хонандаи тасодуфӣ аҳамият надорад. Муҳим он аст, ки асар чӣ тавр пайдо шудааст ва мақсаднок будани ботинии он дар таҳлили он маълум мешавад, ки ин асар ба хонандаи идеалӣ чӣ илҳом мебахшад, яъне барои дарки комил ҳама чизи заруриро дорад. Асарро на як кас, балки давраи замони эҷод мекунад, чунон ки як кас не, балки як давраи замони ҷаҳонро таърихро ба вуҷуд меоварад. Муаллиф аз бисёр ҷиҳат танҳо як асбоб аст. Вай дар эҷодиёти худ аксар вақт материали тайёриро, ки анъанаи адабӣ ба ӯ додааст, гирифта, бемалол ба эҷодиёти худ дохил мекунад ва танҳо дар атрофи он хислати ба худ хос, фард, яъне хосияти худро ҳамчун шахсияти муайяни бадеӣ ба вуҷуд меоварад. Телеологияи дохилии чунин дастгоҳи интиқолшуда баъзан комилан ғайр аз нияти муаллифи муайян карда мешавад”.

Б.В.Томашевский ҳамаи гуфтаҳои ҷамъшуда, дар охир қайд мекунад: “Муҳим он нест, ки муаллиф ба кучо ҳадаф кардааст, балки ба кучо мезанад”.

Дар муқоиса бо Б.В.Томашевский, мо фикр мекунем, ки ҳар ду муҳиманд, яъне бидуни омӯхтани нияти муаллифи (ҳатто агар онҳо тағйир диҳанд) натиҷаи эҷодиро фаҳмидан ғайриимкон аст. Албатта, танҳо омӯзиши нияти натиҷаи эҷодиро пурра шарҳ дода наметавонад, “давра”-ро ҳам омӯхтан лозим аст, вале бо чунин гуфтаҳои Б.В.Томашевский розӣ шудан мумкин нест, ки “асарро як кас не, балки як давраи замони эҷод мекунад, балки ба даврае”. Давра ба ғайр аз одам чизе ба вуҷуд оварда наметавонад, давраи замони ба воситаи одам ва нияти вай амал мекунад, ҳол он ки ба баъзеҳо як тарзи таъсир мерасонад ва ба дигарҳо дигар хел аст, зеро ҳамаи мавқеи одам дар давраи замони гуногун аст. Мо ба муаррифии ҳақиқати маълум намеравем. Танҳо мегӯем, ки ин далел, ки дар рафти ин таърихи бунёдкорӣ нияти созанда тағйир меёбад ва ё ба ғайр аз нияти офариниш давраи низ аҳамият дорад, мақсад

будани омӯзиши “таърихи созанда”-ро инкор кардан асос надорад. Албатта, таърихи матни асар бояд омӯзиши таърихи ҳадафҳои муаллиф ва тағйироти онҳоро дарбар гирад ва таърихи ҳадафҳои муаллиф бо назардошти таъсири ғоявии муаллиф сохта мешавад.

Бо вучуди ин, мафҳуми “таърихи созанда”, ба назари мо, набояд мафҳуми таърихи матнро иваз намояд. Гап дар сари он аст, ки таърихи офариниш ё асари дигар қариб дар ҳама ҳолатҳо лаҳзаҳои комилан ғайриэҷодӣ – фишор аз сензура, фишори ношир, ҳаққи қалам ва далелҳои гуногун: гум шудани дастнавис, хатогиҳои хотира, хатоҳои хаттӣ, хатоҳои механикиро дар бар мегирад ва ғайра. Ҳеҷ як муаллиф аз даҳолат ба раванди эҷодии худ ба ҳеҷ ваҷҳ аз лаҳзаҳои эҷодӣ дар канор намемонад ва муҳаққиқ вазифадор аст, ки ҳам лаҳзаҳои эҷодӣ ва ҳам ғайриэҷодии таърихи матни асарро омӯзад. Барои фаҳмидани “муаллиф ба кучо расид” ва ӯ чӣ гуна ҳадаф гирифта буд ва чӣ гуна “тӯп”-и ӯ ба “парвози тир” таъсир расониданд, бояд омӯзад.

Мафҳуми “таърихи эҷодӣ” ба адабиёти қадими рус боз ҳам камтар дахл дорад ва на танҳо аз он сабаб, ки дар ин ҷо таносуби ҳодисаҳои гуногун беохир меафзояд, балки аз он сабаб ҳам мешавад, ки як асар аксар вақт якчанд муаллиф дорад. Аммо барои тадқиқ омӯзиши ниятҳои эҷодӣ ҳар қадар аҳамиятноктар бошад, таърихи матни асар ҳамон қадар аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро барои дуруст дарк намудани мазмуни идеявӣ бадеии асар омӯзиши унсурҳои тасодуфӣ баъзан аз аҳамияти он камтар нестанд. Инак, барои адабиёти қадими рус омӯхтани таърихи матни асар назар ба адабиёти имрӯза ҳам муҳимтар аст. Аз ин рӯ, дуруст эътироф кардан, махсусан барои адабиёти қадими рус, инкори ҳуқуқи таърихи матнро як фанни алоҳидаи илмӣ ҳисоб кардан мумкин нест, ки онро Б.В.Томашевский аз мавқеи худ гирифтааст: “Муҳим нест, ки дар кучо муаллиф ҳадаф дорад, аммо ба кучо мерасад”.

Таърихи матни асар тамоми масъалаҳои омӯзиши ин асарро фаро мегирад. Танҳо таҳқиқи пурраи (агар имкон бошад, пурра) ҳамаи қазияҳои марбут ба асар ба мо ҳақиқатан ҳам таърихи матни асарро кушода дода метавонад. Дар баробари ин, фақат таърихи матн асарро ба таври томаш ба мо кушода медиҳад. Таърихи матни асар омӯзиши асар аз ҷиҳати таърихи он мебошад. Ин назари таърихӣ асар, омӯзиши он дар динамика буда, на дар статика аст. Асарро берун аз матни он тасаввур кардан ғайриимкон аст ва матни асарро берун аз таърихи он омӯхтан мумкин нест. Дар асоси таърихи матни асарҳо таърихи эҷодиёти як нависанда ва таърихи матни асар сохта мешавад (байни таърихи матнҳои асарҳои алоҳида алоқаи таърихӣ муқаррар карда мешавад) ва дар асоси таърихи матнҳо ва таърихи эҷодиёти нависандагон таърихи адабиёт сохта мешавад. Худ аз худ маълум аст, ки таърихи адабиёт аз таърихи матнҳои асарҳои алоҳида дур нест, вале онҳо махсусан дар адабиёти қадими рус аҳамияти калон доранд. Ин нуқтаи назари таърихист, ки бевосита ба назари механикӣ ва статикӣ муқобил буда, таърихро ба эътибор нагирифта, асарро чунон ки ҳаст, омӯхтан мебошад. Аммо бояд дар назар дошт, ки худӣ равиши таърихӣ метавонад усулҳои гуногуни тафсири матн, эҷодкорӣ ва таърихи адабиёро иҷозат диҳад.

Тасаввур кардан мумкин аст, ки танқиди адабӣ таърихи адабиётро дар асоси омӯзиши таърихи матни асарҳо, аз ҷумла ба умум (бо усули индуктивӣ) гузаштан, бо тақия ба огоҳии тағйирпазирии матн, сохтани таърихи адабиёт, балки ҳама чизро аз рӯи хусусиятҳои тарҷимаи ҳоли нависанда ё аз рӯи хусусиятҳои психологияи вай (масалан, дар асоси психоанализ) шарҳ додан аст. Таърихи матни осор то андозае барои ин гуна нақди адабӣ асос шуда метавонад, аммо ин танқиди адабӣ дар бунёди таърихи адабиёт оқиз мемонад. Муносибати таърихӣ ногузир ин

танқиди адабиро дигар мекунад. Танҳо танқиди адабӣ дар асоси дарки осори нависанда ҳамчун шартӣ таърихӣ қодир аст, ки таърихи матнро шарҳи аввала диҳад. Омӯзиши таърихи матн бидуни тавзеҳоти он ғайриимкон аст. Таърихи матнро “хроника” омӯхта, танҳо тағйиротро қайд кардан ғайриимкон аст. Ин бархӯрд ба матн ҳамчунон аслан зиддитаърихӣ хоҳад буд, зеро ошкоро статикӣ ва омӯрӣ аст. Таърих маҷмӯи далелҳо нест ва таърихи матн маҷмӯи вариантҳои матн нест. Пас, таърихи матни асарро ба сабти оддии тағйирот овардан мумкин нест. Тағйироти матн бояд шарҳ дода шавад. Дар баробари ин, бақайдгирии тағйироти матнӣ ва шарҳи онҳо на ду марҳилаи гуногуни таҳқиқот, балки як силсилаи ба ҳам алоқаманд мебошад. Фактҳои бе шарҳу эзоҳ фактҳо нестанд. Аз ҷиҳати назариявӣ, ба назар чунин мерасад, ки сабти далелҳо бояд пеш аз шарҳи онҳо бошад, аммо дар кори амалии мунаққиди матншиносӣ бақайдгирӣ ва тавзеҳот ба ҳам мепайвандад, зеро аксар вақт далелро танҳо аз нуқтаи назари муайян дидан мумкин аст. Ҳар як нигоҳе, ки фактро ошкор мекунад, онро аз нуқтаи назари муайян ошкор мекунад. Бинишҳои пароканда вучуд надоранд. Факти инъикоси матни ин ё он идеологияро фақат вақте ошкор кардан мумкин аст, ки мо бо ин идеология то андозае ошно бошем. Чунин фактро, ки дар ёдгориҳои муборизаи синфӣ инъикос ёфтааст, фақат дар вақте ошкор кардан мумкин аст, ки таҳқиқотчи бо ҷӣ будани муборизаи синфӣ дар марҳалаи муайяни тараққиёти таърихӣ шинос бошад ва ғайра.

Омӯзиши матнҳои осори адабиёти қадимаи рус равшан нишон медиҳад, ки бидуни фаҳмиши дақиқи ҷонибҳои адабии осор – жанр, услуб, ҷанбаи идеявии он, ҳадафҳое, ки он осор барои он гузошта шудааст, таҳқиқ кардан ғайриимкон аст. Таърихи ёдгорие, ки дар ин ҷиҳати васеъ дарк карда мешавад, дар пеши назари мо чун таърихи халқи эҷодкарда, ҳамчун инъикоси таърихи тамоми ҷамъият

пайдо мешавад. Барои бозсозии таърихи матни ёдгориҳо матншинос бояд ҳам таърихдон ва ҳам донандаи забону адабиёт ва ҳам муаррихи афкори иҷтимоӣ ва аксаран санъатшинос бошад. Матншиносӣ дар марҳалаи ҳозираи инкишофи худ дониши ҷамаҷонибаро талаб мекунад ва ин мушкили истисноии он аст.

Дар тӯли таърихи матни асар одамоне пайдо мешаванд, ки шавқу ҳавас, ақида, завқу ҷиҳатҳои заиф ва бартарӣ, маҳорати навиштан ва хониш, хусусиятҳои хотира, инкишофи умумӣ, маълумотнокӣ доранд. Аз ин одамон барои мо муаллиф аз ҷама муҳим аст (агар, албатта, вуҷуд дошта бошад), аммо муҳаррир ва муштариён ва котибону хонандагон, ки ба сарнавишти матн низ таъсир мерасонанд, муҳиманд. Дар паси ин одамон, дар навбати худ, танҳо одамон ва одамон меистанд: тамоми ҷамъият ба тақдири ёдгорӣ таъсири ба назар намоён ва ноаён мерасонад. Ногуфта намонад, ки пурра барқарор намудани таърихи матни ёдгорие, ки дар як вақт бо нусхаҳои зиёд паҳн шудааст, аксаран ғайриимкон аст. Зеро боварӣ ҳосил кардан мумкин нест, ки мо ҷамаи рӯйхатҳои онро медонем ва ҷама марҳалаҳои инкишофи он, ки то мо нарасидаанд, ба таври дақиқ барқарор карда шудаанд. Вале ин зарурати тадқиқоти илмиро барои барқарор намудани маҳз таърихи мукамал ва мушаххаси ёдгориҳо чун вазифаи муҳимтарини матншинос аз байн намебарад.

Вазифаҳои матншиносе, ки дар болои дастхатҳои муаллифи замони нав С.М.Бондӣ кор мекунад, дар мақолаи вай “Дар бораи мутолиаи дастнависҳои Пушкин” нағз ифода ёфтааст. С.М.Бондӣ менависад, ки вазифаи асосии мунаққиди матншинос “фаҳмидани ҷама чизи дастнавис, дарки шакли он аст”. Мо дар болои дастхатҳои муаллиф кор карда, “пас аз муаллиф тамоми рафти кори ўро муоина менамоем, ҷамаи вариантҳои ихтироъкардаи муаллифро дар шуури худ такрор мекунем...”.

С.М.Бондӣ дар робита ба тарҳҳои Пушкин менависад: "... вазифаи мунаққиди матншиносе, ки дастнависро меҳонад, дар сурате, ки дар пешаш лоиҳа бошад, фақат хондани матни он (ё ду матн, агар лоиҳа бошад) аст; агар лоиҳа бошад, пас онро бо сари вақт кушоед, пай дар пай офариниш ва нобудшавии матни онро пайдо кунед ва матнеро, ки кори муаллиф дар ин дастнавис бар он қатъ шудааст, муқаррар кунед".

Чунон мебинед, ҳатто ҳангоми омӯзиши нақшаҳои нависанда чизи асосӣ омӯхтани таърихи матн аст. Интиҳоби матн барои интишор масъалаи дуюм аст (аммо шояд барои нашр аҳамият надорад) ва ин интиҳобро метавон бо роҳҳои гуногун ангеда дод. Ё ин матни охирин дар ин раванди эҷодӣ ё аввалин аст. Мо метавонем "васияти охирини муаллиф", "васияти охирини эҷодии муаллиф" (ки як чиз нест), "васияти охирини муаллиф"-ро ҳангоми офаридани ин асар, дар ин лоиҳа ва ё баръакс, васияти якуми муаллиф (агар охирин дар лоиҳа матни тайёрро надихад) қабул намоем. Дар сурати аз тарафи муаллиф баъд аз чанд вақти таҳрири асараш (бо таъсири каси дигар, ақидааш тағйир ёфт, ҷаҳонбинии дигар – масалан, дар муҳоҷират ташаккул ёфтааст), дар мавриди таҳрири асарҳои вай аз тарафи бегона, ки бо он аз сабаби бепарвоии муаллиф нисбат ба асари мо маҷбур шуд, ки розӣ шавад ё розӣ нашавад, мо шояд бо варианти охирини асар розӣ нашавем, шояд безътиной кунем. Ба ибораи дигар, ҳама чиз (ва дар интиҳоби матн) ба омӯзиши таърихи эҷодӣ ва ғайриэҷодӣ (аз ҷумла сабабҳои тасодуфӣ) вобаста аст.

Ҳамин тавр, таърихи матни асар ба мо интиҳоби матни ҷопро дикта мекунад. Дар баробари ин, мо метавонем як фарқияти принципиалии муҳимро дар байни интиҳоби матни асари асримиёнагӣ ва интиҳоби матни муаллифи замони муосир, дурусттараш, дар байни асари эҷодии шахсӣ ва осори коллективии асримиёнагӣ мушоҳида

кунем. Агар дастнависҳои муаллиф ва вариантҳои асар ба дасти мо расида бошанд, мо бояд пеш аз ҳама бо ин матнҳои муаллиф ҳисоб карда, аз байни онҳо матнро барои чоп, то ҳадди имкон (дар доираи дастраси муҳаққиқ), таърихи матни умри муаллифро интихоб кунем. Агар пеш аз мо (чунон ки дар асрҳои миёна рӯй медиҳад) матн дар тӯли даҳсолаҳо ва асрҳои зиёд тағйир ёфта, матни муаллиф номаълум бошад, пас мо вазифадорем, ки аз байни бисёре аз қадимӣ ва баъдӣ матнро интихоб кунем ва баъзан якчанд матнро ба хонандагон пешкаш намоем.

Вазифаи матншинос аз он иборат аст, ки то ҳадди имкон бо ҳар як ҷузъиёти пешравии эҷодиёти муаллифро аз рӯи асар такрор кунад, тамоми просесси эҷодиро дар тасаввур барқарор намояд. Ин вазифаи душворе, ки нисбат ба матншиносии осори замони нав ба миён гузошта шудааст, нисбат ба осори асримиёнагии рус, ки дар он ҷо зиёда аз як муаллифи асар вучуд доштааст, боз ҳам душвортар мешавад, ки дар он “раванди эҷодӣ”, ки дар он муҳаррирон, котибон ва хонандагон иштирок доштанд, матнро бо каломи худ пурра намудаанд, ислоҳқое, ки бо ҳолатҳои тасодуфӣ (талаф ва таҳрифҳо) печида буданд, баъзан садсолаҳои зиёд давом мекарданд. Матншинос, ки осори асримиёнагиро меомӯзад, вазифадор аст, ки таърихи матни асар, наشري онро то ҳадди имкон мушаххас дарк кунад.

Таърихи матни осори адабии муосир асосан дар асоси лоиҳа таҳқиқ карда мешавад. Лоиҳаҳо матнро дар ҷараёни эҷоди он ба мо пешниҳод мекунанд, онҳо нуқтаҳои алоҳидаи ҳаракати матнро муқаррар мекунанд. Лоиҳа дастхатест, ки дар ҷараёни кор офарида шудааст ва баъзан якчанд марҳилаи ҳаракати матнро инъикос мекунанд. Ин ба омӯхтани протсесси эҷоди асар мусоидат мекунанд. Дастнависи руси қадим ҳамчун нусхаи тарҷума, бар хилофи лоиҳақое, ки аз адибони замони нав боқӣ мондаанд, ба

андозаи зиёд “хучҷати статикӣ” мебошад. Дастнависи қадимаи русӣ аксаран як матнро ифода мекунад ва танҳо дар ҳолатҳои нодире, ки онро ҳуди котиб ё ягон каси дигар ислоҳ мекунад, мо метавонем дар он ду ё зиёда матнро тахмин кунем. Аммо аз тарафи дигар, кори қадимаи русӣ дар оянда ҳангоми мукотиба, таҳрир, тағйирот, ворид кардан ба кодҳо ва тартибдиҳӣ тағйир меёбад.

Дар адабиёти муосир таърихи матни асар таърихи эҷоди он аз ҷониби муаллиф мебошад. Дар адабиёти қадим матни муаллиф, аз афташ, ба тарзе, ки дар асари нав буд, офарида шуда бошад ҳам, вале дар он материалҳо аз ҷараёни эҷодиёти муаллиф нигоҳ дошта нашудаанд. Аз ҷониби дигар, таърихи матн бо марҳилаи муаллиф маҳдуд нашуда, асар баъди аз қалами муаллиф дур шуданаш ҳам идома дошт. Эҷодиёти қадими рус асосан коллективона буда, аксар вақт даҳҳо ва садҳо сол давом мекард. Агар таърихи матни асари бадеии замони нав пас аз марги муаллиф асосан ба таърихи репродуксияи ҷопии он, ки дар он таърифи оддӣе саҳми муносибро ишғол мекунад, ихтисор карда шавад, пас дар адабиёти қадим матнҳои маъмултарин на танҳо муаллифӣ буданд, балки дар замонҳои минбаъда офарида шудаанд. Матншиносе, ки бо адабиёти муосири рус сарукор дорад, дар аксари мавридҳо, пеш аз ҳама ба дастнависҳои ҳуди муаллиф таваҷҷӯҳ мекунад. Матншиноси асри миёнагӣ ба тамоми таърихи адабии ёдгории омӯхташуда, аз замони пайдоишаш то замони қатъ шудани мутолиа ва нусхабардории он таваҷҷӯҳ дорад.

А.А.Шахматов дар фаъолияти худ ҳамчун мунаққиди матншинос нуқтаи назари худро бахроника ҳамчун як асари томустворона пеш гирифт, ки онро дар ҳеҷ ваҷҳо эпизодҳо таҳлил кардан мумкин нест. Зиёда аз он, А.А.Шахматов ба таври боварибахш нишон дод, ки ягон солнома ро берун аз таърихи тамоми солнома омӯхтан мумкин нест. Ин

нуқтаи назар махсусан дар асарҳои А. А. Шахматов, ки ба “Қиссаи солҳои гузашта” бахшида шудааст, ифода ёфтааст. Маҳз барои ҳамин асари А.А.Шахматов “Қиссаи солҳои гузашта” ба тадқиқоти таърихи солноманависии рус дар асрҳои XI-XV табдил ёфт, ки вай тамоми умр бо ин кор машғул буд. Принципи омӯхтани матн дар доираи асаре, ки онро дар доираи сикл ва тамоми муҳити дастанависҳо дарбар мегирад, дар вақтҳои охир дар робита бо принципи умумии методологии танқиди матншиносии шӯравӣ ва сарчашмашиносии шӯравӣ натиҷаҳои самарабахш дод: омӯхтан, дигаргуниҳои матни ёдгориҳо на танҳо аз рӯи хусусиятҳои берунии онҳо, балки вобаста ба тағйир ёфтани мазмуни ёдгориҳо – самти идеявии онҳо низ ба амал меоянд. Принципҳои, ки А.А.Шахматов нисбат ба солноманависӣ ба кор бурдааст, бо камтар муттасилӣ, В.М.Истрин, К.К.Истомин ва дигарон дар хронография татбиқ кардаанд. Умуман, ин як марҳалаи муайяни рушди таҳқиқоти матншиносӣ буд, ки дар пажӯҳишҳои таърихӣ адабӣ як қадами бузург ба пеш буд.

Аммо методологияи тадқиқоти А.А.Шахматов ва В.М.Истрин ба маводи ҳамаи намудҳои ёдгориҳои адабӣ ба зудӣ татбиқ карда нашуд. Омӯзиши матнии маводи хронографӣ (масалан, ҳаёти Александр Невский аз В. Мансикка), ҳикояву номаҳо бо истифода аз усулҳои кӯҳна идома дошт. Ҳатто баъди пайдо шудани асарҳои асосии А.А.Шахматов ин усулҳои кӯҳна дар рисолаи хурди С.А.Бугославский “Баъзе мулоҳизаҳо оид ба назария ва амалияи танқиди матн” (Чернигов, 1913) асоснок карда шудаанд. Усулҳои методие, ки А.А. Шахматов ва В. М. Истрин ҷорӣ карда буданд, хеле самарабахш гардиданд. Анъанаҳои илмӣ ин гурӯҳи алоҳидаи олимони хеле пеш рафта буданд. Беҳтарин усулҳои тадқиқоти онҳо нисбат ба материалҳои гуногун – на танҳо таърихӣ хронографӣ, балки нақлӣ, таълимоти динӣ, дипломатӣ ва ҳатто дар вақтҳои охир

материалҳое, ки ба ҳеч ваҷҳ адабӣ набуданд – актҳо низ ба кор бурда шуданд.

Усулҳои дар боло зикршуда комилан дастгирӣ ёфта, дар ақидаҳои умумии методологии илми шӯравӣ дастгирӣ пайдо карданд. Онҳо дар бартараф намудани усулҳои механикӣ ва формалистии усули кӯҳнаи ба чоп тайёр кардани матнҳо, усулҳое, ки асосан бо “қоидаҳои нашр” ва “дастур” муқаррар шуда буданд, роли калон бозиданд. Фикри А.А.Шахматов дар бораи он ки таърихи матни ин ё он қисми солнома ро берун аз тамоми солнома омӯхтан мумкин нест, ба натиҷаҳои ниҳоят пурарзиш оварда мерасонад ва ҳатто имкон медиҳад, қиматҳои гумшуда барқарор карда шаванд. Ҳамон гуна ки А.А.Шахматов тамоми таҳқиқоти худро ба солноманависӣ дар атрофи “Қиссаи солҳои гузашта” равона карда, кӯшиши барқарор кардани таърихи матни ин ёдгорию дошт, пайрави ӯ М.Д.Приселков ҳам пеш аз ҳама ба таърихи солноманависии руси асрҳои XIV-XV, “Таърихи хроникаи русии асрҳои XI-XV”-ро офаридааст.

Савол ва супоришҳо

1. *Принсипҳои танқиди матн дар ақидаҳои А.Шлозер чӣ гуна ба роҳ монда шуда буданд?*

2. *Б.В.Томашевский нияти нависандаро дар эҷоди бадеӣ чӣ гуна баҳо медиҳад?*

3. *Мафҳуми “таърихи эҷодӣ” ба адабиёти қадимаи рус чӣ дахлият дорад?*

4. *Ақидаҳои А.А.Шахматов дар бораи омӯзиши солномаҳо чӣ гунаанд?*

5. *Фикрҳои матншиносони рус ва Ғарбро дар муқоиса фаҳмида гиред.*

Мавзӯи 20. Навъҳои нашр ва мушаххасоти он

Нақша:

1. Тақсимбандии хелҳои нашр;
2. Нашри хучҷатӣ ва ҷараёни кори он;
3. Вазифаи ҷопи интиқодӣ дар саҳеҳии матн;
4. Маълумот дар бораи хелҳои ҷопи интиқодӣ;
5. Ҷопи оммавӣ ва баъзе хусусиятҳои он;
6. Маълумот дар бораи нашри факсималӣ.

Калидвожаҳо: тибқ, тарз, факсимил, далел, матни дипломатӣ, муфассал, интиқод, ташреҳ, вожа.

Тибқи дараҷаи коркарди матни ба ҷоп тавсияшаванда дар матншиносӣ хелҳои нашр тақсимбандӣ мешавад ва дар ин ҳолат се қисмат ба ҳисоб гирифта мешавад:

1. Матн бе ягон тағйирот ба табъ расонида мешавад;
2. Матн аз тарафи матншиносон ба ҷоп тайёр карда мешавад;
3. Матн аз рӯйи матни пештар таҳиягардида ҷоп мешавад.

1. Нашри хучҷатӣ чунин нашрест, ки матни он ба асл комилан мувофиқат дорад. Ин имкон медиҳад, ки матн намуди зоҳирии асло (ҳам сохти ҳарф, ҳам ороиши матн ва ҳам таҳрири ислоҳи он ва ғ.) пурра дар худ таҷассум намояд. Ин навъи ҷоп бо ду тарз амалӣ мегардад: бо дастгоҳи суратгирӣ ва тавассути ҳуруфчинӣ. Ҳолати аввал ҷопи факсимил мебошад, ки он бояд ҳолати дастгоҳро пурра таҷассум намояд. Вале ҷопи факсимил матни асло комилан иваз карда наметавонад, зеро дар он сифати коғаз, ранги хат, ҷойҳои қатъшудаи варақ, ки дар омӯзиши нусхашиносии матн бештар заруранд, номаълум мемонанд, ки ин матнро ҳалалдор мекунад.

Ин ҳолат матншинос ва нусхашиносро, ки танҳо

аз руйи чопи факсимил кор бурда, аз нусхаи асл сарфи назар мекунад, ба ғалат наандохта наметавонад. Бинобар ин матншинос бояд дар назар дошта бошад, ки чопи хучҷатӣ танҳо дар сурати дар худ инъикос кардани тамоми сифатҳои матни асл ба вучуд оварда мешаваду халос.

Чопи факсимил ё фотографияи зиёдтар барои ба хонанда пешниҳод намудани матнҳои камёби адабиёти қадим ва классикӣ истифода мешавад, вале дар адабиёти давраи нав низ ин нави чоп баъзан истифода мешавад. Барои нишон додани бартарии чопи факсимил ба як далел муроҷиат мекунем: соли 1989 нашриёти “Адиб” чанд шеърӣ устод Турсунзодаро, ки дар бемористони шаҳри Маскав моҳи июн навиштааст, ҳам бо ҳуруфи кириллӣ ва ҳам дар шакли дастхати муаллиф (бо ҳуруфи арабиасоси тоҷикӣ) ба табъ расонд. Бояд гуфт, ки дастхати муаллиф дар шакли факсимил ба хонанда пешниҳод шудааст ва аз он бармеояд, ки шеърӣ “Илоҷам чист?” дар яке аз мамлакатҳои Шарқ моҳи ноябри соли 1949 навишта шудааст. Аммо таърихи ин матн дар ҳуруфи кириллӣ барғалат “Москва, Кунсево, июн-июли 1975” қайд гардидааст. Пас, ин ғалат аз руйи матни факсимил бояд ислоҳ шавад.

Усули дигари ба вучуд овардани чопи хучҷатӣ ҳуруфчинӣ мебошад. Ин усули чоп намуди зоҳирии матнро инъикос намекунад, вале дар сурати хеле ҷиддӣ ҳуруфчинӣ ва тасҳеҳ кардан онро ҳам матни хучҷатӣ гуфтан имкон дорад.

Чунин матни дақиқу саҳеҳро муҳаққиқони адабиёти қадими рус матни дипломатӣ (пухтакорона, мукамал) номидаанд. Матни дипломатӣ дар асоси меҳнати ҷиддии матншносӣ фароҳам омада, дар айни ҳол барои тадқиқоти минбаъда заминаи мусоид мегузорад. Бо вучуди ин ҳама дақиқкорӣ, азбаски матни дипломатӣ тавассути ҳуруфчинӣ сурат мегирад, дар он пайдо шудани баъзе ғалатҳо аз эҳтимол дур нест. Соли 1888 А.Суворин ном олими рус

матни дипломатии “Саёҳат аз Петербург ба Москва”-и А.И. Радишевро ба табъ мерасонад, ки дар варақаи унвони он номи А.И. Радишев сабт нагардидааст.

Оид ба табъу нашри матни хуччатӣ боз як нуқтаи дигарро хотиррасон кардан лозим аст: дастгоҳи илмӣ – эзоҳӣ дар чопи факсимил одатан аз як муқаддима оид ба матни асл, дар қучо ва қадом ҳолат будани он иборат мебошад. Масалан, адабиётшинос Лола Саломатшоева дар муқаддимаи матни факсимили Девони Ҳасани Деҳлавӣ хабар додаст, ки матн аз рӯи дастхати дар китобхонаи давлатии ба номи М.Е.Сатиков – Шедрини Ленинград маҳфуз, ки дар ҳолати хеле хуб қарор дорад, чопи факсимил шудааст: “Матни Девон (1 б – 255 а) дар як сутун бо хати хуб ва мавзунӣ настаълиқ китобат шудааст. Унвони асар ба шакли ғунбади байзавӣ мутаносибан мунаққаш буда, бо ҷавкоти ранга ороиш ёфтааст ва ҳар як ғазали дохили ҷавкот бо шангарфи сурх кашида шудааст”.

Дастгоҳи илмӣ – эзоҳӣ чопи дипломатӣ бошад, басо мураккаб аст. Пеш аз ҳама, мақолаи “Аз нашриёт”, ки оид ба усули чоп ва қоидаҳои интиҳоби матн маълумот медиҳад, зарур аст. Ҳамчунин шарҳу тафсири матнштносӣ, ки оид ба сарчашмаҳои матни дипломатӣ, сифати қоғаз ва ҳолати хатту дараҷаи истифодаи он маълумот диҳад, басо зарур аст. Дар қисмати тавзеҳи таърихӣ адабӣ дар бораи таърихи матни асл ва мавқеи муайянкунандагии он маълумот дода мешавад. Дар ҳулоса пешниҳодҳо ва аломатҳои шартӣ низ инъикос мегардад.

Умуман, бо вучуди камшумор будан, матнҳои хуччатӣ бо хусусиятҳои фарқкунандаи худ як навъи мустақили чоп ба шумор мераванд.

2. Чопи интиқодӣ матне мебошад, ки чопи он дар асоси тадқиқи муайяни матнштносӣ сурат мегирад. Вазифаи матни интиқодӣ ба ҳонанда пешкаш кардани матни аз ҳар ҷиҳат асосноку саҳеҳи асари адиб мебошад, ки он аз ҳама

гуна даҳолати беруна ва ғалатҳо орӣ аст. Матнҳои интиқодӣ мувофиқи вазифаашон академикӣ, илмӣ ва илмӣ – оммавӣ мешаванд.

а) Чопи академикӣ ин дараҷаи олии чопи интиқодӣ мебошад, ки бо сифати баланд ва меҳнати амиқи мутахассисон фароҳам омадааст. Матни академикиро ҳамон нашриёте ба чоп расонида метавонад, ки ҳайати кормандони он мутахассисони варзида ва дараҷаи олӣ бошанд, то матни таҳлилкардаи ин ё он пажӯҳишгоҳи илмиро ба сифати даркорӣ ба чоп расонида тавонанд.

Матншиносоне, ки таҳияи матни академикиро ба зимма гирифтаанд, бояд вазифаҳои зеринро ба анҷом расонанд: аввалан, миқдори пурраи таълифоти чи хаттӣ ва чи чопии адибро аз бойгонихо ва рӯзномаву маҷаллаҳои ватаниву хориҷӣ ба таври амиқу дақиқ муайян намоянд; Баъдан, замони таълифи тамоми навиштаҷоти адибро ба қайд гиранд; сониян, ҳамаи матнҳои ҷиҳатӣ, нусхаҳои сиёҳнавис ва тозанависи ҳар як асарро ба якдигар қиёс карда, рӯйхати пурраи матнҳои хаттӣ ва чопиро тартиб диҳанд; чорум, ҳар як матн, махсусан матни асосии ба хонандаи мутахассис пешниҳодшавандаро муфассал шарҳу эзоҳ диҳанд.

Барои таҳлили матни академикии осори нависанда матншиносон баяд се талаботро ба инобат гиранд: тамоми матнҳои нависанда чун осори комил ва нотамоми бадеӣ, публитсистӣ, илмӣ, ҳамаи мусаввадаҳо, нақшаҳо ва таҳрирҳои гуногун, рӯзнома, китобчаи қайдҳо, мактубҳоро дар даст дошта бошанд; Ба хонанда дар асосӣ талаботи навтарини матнштносӣ матни мӯътамад ва мӯътабареро пешниҳод намоянд, ки солҳои зиёд чун асосӣ чопҳои минбаъда хизмат карда тавонанд; Дастгоҳи илмӣ – эзоҳии чопи академикӣ бояд вазъи умумии тадқиқи матншиносии осори нависанда ва сатҳи кори онҳоро бар матни муаллиф равшан таҷассум карда тавонад.

Мафҳуми “чопи академикӣ” дар адабиёти Ғарб ва рус дар нимаи дувуми асри XIX пайдо шуд ва аввалин нашрҳои академикӣ классикони рус – Державин (дар таҳрири Я.К.Грот, 1864–1883), Хемнитсер (дар таҳрири Я.К.Грот, 1873), Батюшков (дар таҳрири И.Н.Майков, 1885–1897) хеле қиддӣ ба чоп омода шуда, дастовардҳои нақди матнро дар ҳамон давра пурра дарбар мегирифтанд.

Дар даврони шӯравӣ чопҳои бисёри интиқодӣ ба таъб расонида шудааст, вале ҳамагӣ чандтои онҳо ба талаботи чопи академикӣ ҷавобгӯ мебошанду халос. Е.И. Прохоров Куллии А.С. Пушкинро дар 16 ҷ. беҳтарин дастоварди матншиносии шӯравӣ, дар соҳаи чопи академикӣ шумурда, қайд мекунад, ки: “Дар ин нашр ҳамаи он чизе, ки бо дасти Пушкин навишта шуда, то давраи мо омадааст, ба таъб расидааст”. Бар замми ин дар Куллии мазкури Пушкин дастгоҳи амиқи илмӣ – эзоҳӣ пайдарпай ҷой дода шудааст. Дар адабиёти тоҷик то ҳол Куллии академикӣ ягон адиби пешин ё муосир ба вуҷуд оварда нашудааст.

б) Чопи илмӣ чопи маъмулии наشري интиқодӣ мебошад. Талаботи нахустини ин чоп таҳияи амиқи матни асосӣ ва шарҳу тавзеҳи мукаммали ба хонандаи мутахассис пешниҳодшуда мебошад. Дараҷаи фарогирии ин асар ба талаботи хонанда ва аҳамиятнокии эҷодиёти нависанда вобаста аст. Куллии 90– ҷилдаи Л.Н.Толстой дар хусуси чопи илмӣ мисоли ҷолиб мебошад. Ин Куллиётро, ки ба шарафи 100 – солагии нависанда оғоз гардидааст, ҳарчанд ки тамоми осори адабии нависанда – бадеӣ, адабӣ–танқидӣ, илмӣ – публитсистӣ, рӯзнома, китобчаҳои хотирот ва 10 000 мактубро дар бар кардааст, вале ҳангоми таҳияи варианти нусхаҳои хаттӣ ва таҳрирҳои адиб интиҳобан оварда шудааст. Маҳз аз ҳамин сабаб Куллии ҳаҷман бузург ва сифатан олии мазкур чопи илмӣ мебошад.

Дастгоҳи илмӣ – тавзеҳии чопи илмӣ ба дастгоҳи илмӣ – тавзеҳии чопи академикӣ наздик аст. Мақолаи “Аз

нашриёт” ҳатмист, вале азбаски чопи илмӣ ба хонандаи мутахассис пешниҳод шудааст, мақолаи тахрихӣ – адабӣ лозим нест. Ҳамчунин, тавзеҳоти матнштносӣ бояд ҳамаи маълумоти лозимаро оид ба матн ва корҳои иҷрошудаи матнштносӣ дар бар гирад. Феҳристҳо ва дигар ишораҳо вобаста ба пешниҳоди матн тағйир меёбанд.

в) Чопи илмӣ– оммавӣ чопи хеле паҳншуда мебошад. Матни ин чоп низ дар натиҷаи фаъолияти илмии мутахассисон омода карда мешавад, вале он ба доираи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст. Дастгоҳи илмӣ – тавзеҳотии ин чоп шаклан ва мазмунан хусусияти умумӣ дорад. Мисоли чунин чоп дар адабиёти тоҷик Куллииёти 15 – ҷилдаи Айни буда метавонад. Ҳар як ҷилд бо сарсухан оғоз ёфта бо қисмати “Эзоҳот” анҷом меёбад.

Чопи илмӣ нишонаи боло рафтани дараҷаи саводнокии хонанда мебошад, ки матни саҳеҳ ва мақолаҳои оид ба таърихи эҷоди асар дарҷ шударо меписандад.

Маълум аст, ки ба вучуд овардани чопи академикӣ хеле душвор буда, меҳнати тоқатфарсо ва вақти зиёдро талаб мекунад. Ин аст, ки барои ба вучуд овардани он таҳкурсии лозим аст ва ин асос чопҳои илмӣ – оммавии асарҳои алоҳида буда метавонад.

Дар ҳақиқат чопи илмӣ – оммавии асарҳои алоҳидаи ин ё он нависанда рафта–рафта барои чопи академикӣ осори ӯ заминаи мусоид фароҳам меоварад. Соли 2010 нашриёти “Адиб” матни илмии қиссаи “Марги судхӯр”-и С. Айниро чоп намуд, ки ҳам ба хонандаи мутахассис ва ҳам ба оммаи васеи хонандагон нигаронида шудааст. Ин асар аввалин чопи интиқодии қисса мебошад, ки дар асоси тадқиқи матншиносии се нусхаи қаламӣ ва се нусхаи чопӣ фароҳам омадааст. Чопи илмӣ – оммавии қиссаи “Марги судхӯр” бо сарсухани кӯтоҳ оғоз гардида, матни саҳеҳи қисса ва иловаҳоро дар бар кардааст. Дар қисмати иловаҳо муқаддимаи нависанда ба чопи соли 1953, мақола оид ба

таърихи эҷодӣ повест ва тавзеҳоту ташреҳот ба хонандаи мутахассис пешниҳод гардидааст. Ин чоп дар оянда асоси чопи қиссаи “Марги судхӯр” дар Куллиёти С. Айнӣ буда метавонад.

Дар чопи илмӣ – оммавӣ қисмати вариантҳо ҷой надоранд, вале дастгоҳи илмӣ-эзоҳии чоп, аз ҷумла мақолаҳои таърихӣ – адабӣ, адабӣ – танқидӣ, шарҳу тавзеҳи матншиносӣ, шарҳи воқеъ ва луғот дар он барои хонанда хеле зарур мебошад.

3. Чопи оммавӣ – ҷопе, ки матни он махсустайёр нашуда, аз рӯйи матни интиқодии пешина рӯбардор мегардад. Он ба хонандаи умум нигаронида шуда, паҳншудатарин нави чоп ба шумор меравад. Бояд таъкид кард, ки чопи оммавӣ маҳз аз рӯйи чопи интиқодӣ сурат мегирад, зеро дар ҳолати аз рӯйи чопи оммавӣ ба вучуд омадан ғалатҳои чопи пешинаро дар шакли боз ҳам бештар идома хоҳад дод.

Дар чопи оммавӣ муҳаррир ҳуқуқи тағйир додан ё худсарона ба чопи интиқодӣ дахл карданро надорад, танҳо агар дар чопи интиқодӣ ғалатҳои забонӣ ҷой дошта бошад, онҳоро ислоҳ намуда метавонаду халос.

Соли 2011 нашриёти ТЧБ “Истиқбол” (Туркия) қиссаи “Марги судхӯр”-и С. Айниро бо муқоваи саҳт ва қоғази хушсифат бо теъдоди 8000 нусха чоп намуд. Ин матн аз рӯйи ҷилди IV Куллиёт (с. 1961) нашр гардидааст, бинобарин, ғалатҳои дар матни Куллиёт ҷойдошта дар чопи оммавии ТЧБ “Истиқбол” низ роҳ ёфтааст: “Ин роҳ он қадар бад набуд, ях бастагӣ бошад ҳам, охурчаҳои чархи ароба ҳам дошт, ки дар он ҷоҳо асп наранҷида қадам мегузошт”. Агар матни оммавии ТЧБ “Истиқбол” аз рӯйи матни илмии “Марги судхӯр” (Адиб, 2010) сурат мегирифт, он гоҳ ҷойи вожаи ғалати **наранҷида**-ро вожаи дурусти **налағжсида** мегирифт.

Баъзан барои боз ҳам саҳеҳтар табъ гардидани чопи оммавӣ баробари чопи илмӣ матнҳои дигари осори адиб

низ истифода мешавад.

Дар нашри оммавӣ шарҳи луғот зарур аст, то ки ба хонанда маънии калимаҳо ва мафҳумҳои душворписанд дастрас бошад. Ғайр аз ин бояд дар матни оммавӣ мӯҳтавои асарҳои чопшаванда низ ба эътибор гирифта шавад. Масалан, дар аксари матнҳои қадимӣ шӯҳихо ва хушгӯихо аз одоб беруни адибон ҷой доранд, ки онҳоро ба оммаи хонанда, махсусан ба мактаббачагон, пешкаш кардан мувофиқи мақсад нест. Дар чопи интиқодии “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ном асари Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, ки аз тарафи А. Болдирев дар ду ҷилд (Москва, 1961), ба табъ расидааст, як катор латиға ва хушгӯихои қабех ба назар мерасад, вале дар талхиси “Бадоеъ-ул-вақоеъ” (Душанбе, 1985), ки аз тарафи С. Айнӣ ба табъ расидааст, ин гуна суҳанҳо хазв шудаанд.

Дастгоҳи илмӣ – эзоҳоти чопи оммавӣ ба хонандаи умум пешниҳод шудааст, бинобар ин мақолаи адабӣ – танқидии он дар шакли оммафаҳм ва дастрас пешниҳод мешавад, то хонанда ҳам ҳолномаи адиб ва ҳам мазмуну мӯҳтавои асари пешниҳодшударо равшану возеҳ дарк карда тавонад. Сарсухани “Мунтахабот”-и Соиб, ки мураттиб Зоҳир Аҳрорӣ пешниҳод кардааст, аз ҷил саҳифа иборат буда, дар он ҳолнома ва услуби эҷодии шоир ва дастовардҳои ӯ дар сабки ҳиндӣ хеле муфасссалу оммафаҳм баррасӣ шудааст.

Дар чопи оммавӣ, махсусан чопи оммавии нависандагони классик, қисмати эзоҳоти таърихӣ ва шарҳи луғот зиёда зарур аст. Мутаассифона, дар баъзе чопҳои оммавӣ, аз ҷумла дар “Мунтахабот”-и Соиби Табрешӣ эзоҳоти таърихӣ-адабӣ ва шарҳи луғот нест, ки ин ҳолат сабаби нарасидани фаҳми хонанда ба баъзе рамзҳо, мафҳумҳо ва образҳои шоир мегардад.

Нашри оммавии “Ашъори мунтахаб”-и Шоҳин бо сарсухан оғоз гардида, баъди матн шарҳи луғат оварда

мешавад ва дар поварақ баъзе мафҳумҳо эзоҳ дода мешавад, ки ин ба талабот нисбатан мувофиқ аст.

Ҳамин тариқ, дар таҷрибаи матншиносии муосир се навъ ё хели чоп – чопҳои ҳуҷҷатӣ, интиқодӣ ва оммавӣ мушоҳида мешавад, ки онҳо аз якдигар моҳиятан фарқи зиёд доранд, дар айни ҳол ба якдигар иртибот ҳам доранд. Чопи дипломатӣ бо тамоми амиқият ба матни он муносибати танқидиро тақозо дорад. Чопи илмӣ – оммавӣ бошад, ҳам хусусияти чопи илмӣ, ҳам хусусияти чопи оммавиرو дар худ инъикос кардааст. Чопи оммавӣ низ рӯбардори одии матни илмӣ нест, балки барои чопи саҳеҳи матн меҳнати муайяни матншиносро талаб мекунад.

Нашри факсималӣ

Нашри ҳуҷҷатӣ як намуди нашрест, матни он ба аслаш пурра мувофиқат мекунад. Ин намуди чоп бо ду сурат анҷом дода мешавад: ба воситаи дастгоҳи суратгирӣ ва ба воситаи ҳуруфчинӣ. Бо дастгоҳи суратгирӣ амали шудани чоп нашри факсимил мебошад. Он бояд ҳолати дастгоҳро пурра инъикос намояд. Нашри факсимилматни асарро пурра иваз карда наметавонад, чунки дар он сифати коғаз ранги хат, ҷойҳои қатъшудаи саҳифа, ки дар омӯхтани матн зиёда зарур мешаванд, номаълум мемонанд, ки ин асли матнро ҳалалдор менамояд.

Дар ҳолате ки нусхаи аслии дастнависи асари муаллиф вучуд дошта бошад, нашри факсимил барои бисёре аз таҳқиқоти нав манбаи бебаҳо гардида метавонад. Махсусан дар тайёр кардани матнҳои илмию интиқодӣ, нашри факсимилии нусхаҳои дастхатҳои дар мамлакатҳои гуногун маҳфузбуда басо зарур мебошанд. Татбиқи нашрҳои факсимилӣ дар назди матнҳои илмию интиқодӣ ба муҳаққиқон барои баҳодиҳии сатҳи матнҳои илмию интиқодӣ имконияти васеъ фароҳам меорад. Нашри факсимилӣ кори муайян кардани ҷанбаҳои таърихи матни асарро равшан мекунад, аз қабилӣ хат, имло, ороиш

васохтор, мусоидат мекунад. Чунин нашрияҳо бояд тавсифи дастнавис, ҷадвали мундариҷа ва нишондиҳандаҳои дахлдорро дар бар гиранд ва дар луғатҳо бояд калиди алифбои калимаҳо бошанд.

Нашри факсимил ё фотографӣ барои ба хонанда пешниҳод кардани матнҳои камёби адабиёти қадим ва классикӣ кор бурда мешавад. Ин намуди чоп дар адабиёти нав хеле кам кор фармуда мешавад.

Х.Сулаймонов соли 1968 факсимили дастнависи “Илк Девон” (“Девони нахустин”) -и Алишер Навоиро, ки онро хаттот Султоналии Машҳадӣ солҳои 870/1465–1466 нусхабардорӣ карда буд, нашр кард. Дар факсимилеи “Илк Девон” номаи дастхат бо сиёҳи баланд дар коғази абрешимии аълосифати Хуросон бо услуби хати калони настаълиқ навишта шудааст. Хати хаттот матни асарро равшан ифода мекунад, қариб ҳамаи ҳарфҳоро хондан мумкин аст. Дар фотонусхаи “Наводир-ун-ниҳоя” як қадар норавшанӣ ва дар мутолиаи дастнавис душвориҳо дида мешаванд. Ба ин муносибат С. Ғаниева чунин шарҳ медиҳад: “Дар бораи услуби навиштани мактуб бояд гуфт, ки он ба мактуби котиби касбӣ шабоҳат надорад. Масалан, ҳарфҳои “алиф”, “коф”, “лом” моил ба тарафи рост навишта шудаанд. Нобаробар будани сатрҳо шаҳодат медиҳад, ки мактуб бе сатр навишта шудааст. Аммо, бешубҳа, нома бо дасти шахси аз ҳунари хаттотӣ огоҳ навишта шудааст. Нигоҳ доштани таносуби муайяни ҳарфҳо, ифодаи дақиқи ҳар як ҳарф, баҳусус, алоҳида гузоштани нуқтаҳои ҳарфҳо далели он аст, ки нуқтаҳои боло ва поёни ҳарфҳо равшан ва алоҳида – алоҳида ҷойгир шудаанд, ки барои дабирони форсизабон, ки ба забони қадимаи ўзбек ошно нестанд, осонтар шавад, омили мусоидаткунанда донист”. Намунаи зебои дигари нашрияҳои факсимилӣ девонест, ки аз ҷониби мухлисони Алишер Навоӣ, ки дар давлати Оққуюнлӣ зиндагӣ мекарданд, аз ҷониби Афтондил Эркинов ёфта ва

нашр шудааст.

Бояд гуфт, ки дар айни замон тамоми китобхонаҳои ҷаҳон захираҳои захиравии худро дар шакли электронӣ нашр меkunанд. Ин иншоот ба даст овардани нусхаҳои рақамии дастнависҳо, бо мувофиқа сохтани нусхаҳои факсимилӣ ва гузаронидани тадқиқот каме осонтар мекунад.

Ҷаминро ҳам бояд гуфт, ки матншинос ё нусхашиносе, ки танҳо аз рӯи наشري факсимил кор мебарад, аз нусхаи асл сарфи назар карданаш мумкин аст. Дар ин гуна мавридҳо онҳо ба ғалатҳо роҳ доданашон мумкин аст. Бинобар ин матншинос дар ҳолати дастрас будани тамоми сифатҳои матни асл бояд ба як хулосаи аниқ биёяд.

Савол ва супоришҳо

1. *Наشري ҳуҷҷатӣ чист?*
2. *Таҳти мафҳуми чопи интиқодӣ чиро мефаҳмед?*
3. *Фарқи байни чопи ҳуҷҷатӣ ва интиқодиро фаҳмонда диҳед.*
4. *Наشري факсималӣ чист?*
5. *Наشري факсималии “Девони нахустин”-и А.Навоиро шарҳ диҳед.*

Мавзӯи 21. Нашрҳои сангӣ. Мӯҳрҳо

Нақша:

1. Маълумот дар бораи нашри литографӣ;
2. Ду усули чопи китобҳо дар Туркистон;
3. Фаъолияти аввалин матбааи литографӣ дар Осиёи Миёна;
4. А.Муродов – муҳаққиқи санъати хаттотӣ;
5. Аҳамияти мӯҳрҳо дар сарчашмашиносӣ;
6. Ривоятҳо доир ба мӯҳрҳо.

Калидвожаҳо: *настаълиқ, таҳқиқ, лавҳа, омода, маъхаз, мӯҳр, фақир, чопи ҳамвор, матбаа, интиқол.*

Корхонаҳои типо-литографӣ, ки дар нимаи дуҷуми асри IX дар Туркистон кушода шуда буданд, дар инкишофи фанни адабиёт ва васеъ намудани имкониятҳои нав роли бемислу монанд бозиданд. Аслан калимаи литография аз калимаҳои юнонии “lithos” – санг, “grapho” – навиштан гирифта шудааст. Барои чопи китобҳои литографӣ сатҳи санг ҳамчун шакли чопӣ хизмат мекард. Матн ё тасвир дар санги литографӣ бо сиёҳӣ ё қалами махсус кашида шуда, нусхабардорӣ карда мешуд. Баъзе олимони усули литографияи тайёр кардани китобро чопи ҳамвор меноманд. Аз ҷумла, ба гуфтаи Ш.Зиёдов, усули чопи ҳамвор бидуни чоп, тибқи истилоҳоти полиграфӣ, литография, яъне чопи ҳамвор усули нусхабардории тасвир аст, ки дар он матн қаблан дар варақ навишта мешавад ва баръакс шакли сангин чоп карда мешавад.

Нахустин матбаа дар Осиёи Миёна расман дар Тошканд соли 1868 дар штаби ҳарбӣ ташкил карда шуда буд. Ин матбаа дар Тошканд танҳо бо мақсади хизмат ташкил шуда, асосан барои чопи мактубҳои расмӣ, фармонҳо, телеграммаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои губерниягии Туркистон

бо типолитография пешбинӣ шуда буд. Пас аз он дар Тошканд матбааҳо пайиҳам ба кор даромад.

Дар Туркистон ду усули гуногуни чопи китоб истифода мешуд. Якум, усули типографӣ (мехнашр) аст, ки дар он китоб бо роҳи чоп кардани ҳарфҳои металлӣ дар шакли мех чоп мешавад. Дар ин маврид хатти насхи навишти арабӣ васеъ истифода мешавад. Дуюм, усули литография (нашри сангӣ) мебошад, ки дар он кори ибтидоӣ, асосиро хаттот анҷом додааст. Хаттот матни китобро, ки бояд дар қоғази махсус чоп карда шавад, нусхабардорӣ кардааст. Матни ин қоғаз ба сатҳи санг интиқол дода шуда, бо роҳи кимиёвӣ коркард шудааст. Баъд аз ин кандакорихои сангӣ нусхаҳо гирифта шуданд. Хаттот ҳангоми нусхабардории матн дар литограф асосан аз ҳарфҳои настаълиқ истифода кардааст. Дар муқоиса бо литотипографӣ, усули литографӣ васеъ истифода мешавад. Мисоли ин чунин факт аст, ки дар солҳои 1879–1917 дар бисёр матбааҳои шаҳрҳои Туркистон қариб 70 наشري осори Алишер Навоӣ танҳо бо усули литография тайёр карда шудааст.

Аввалин матбааи литографӣ дар Осиёи Миёна дар қасри Муҳаммад Раҳимхони II дар Хива таъсис ёфтааст. “Матбааи нахустин дар Шарқ соли 1832 дар Эрон пайдо шудааст. Аз ин рӯ, чопгари Иброҳим Султон аз Эрон ба қасри Хева даъват карда мешавад. Иброҳим Султон ба Отаҷон Абдалов, ки яке аз ҷавонони маҳаллӣ буд, асрори чопро омӯхт, аз соли 1874 баъзе ҳуҷҷатҳо бо усули литографӣ (сангӣ) чоп карда мешаванд”.

Муҳаммад Раҳимхони II, ки дар ҳаёти фарҳангӣ ва иҷтимоии хонии Хева дар охири асри XIX – ибтидои асри XX нақши муҳим мебозид, ба бунёди китобхонаҳо, ҳифз ва зиёд кардани маъхазҳои дастхатҳо таваҷҷӯҳи бештар медод. Муҳаммад Раҳимхони II бар хилофи дигар ҳокимони Хева шоири баркамоли замони худ буд. Осори таърихию адабиро дӯст медошт ва бисёре аз онҳоро нусхабардорӣ

карда, дар қаср чамъ мекард. Муҳаммад Раҳимхон ду китобхона дошт, яке дар дохили қароргоҳи зимистона – Арк ва дигаре дар қароргоҳи тобистонӣ – қасри Тозабоб берун аз шаҳр воқеъ буд. Дар ин китобхонаҳо феҳристҳои мухтасар тартиб дода шуда, ба муқоваи китобҳо лавҳаҳо бо номи онҳо часпонида мешаванд. Дар феҳрист ҳамагӣ 914 ҷилд дастнависҳо ва асарҳои литографӣ ҷой дода шуда буданд. Онҳо 893 асарро ташкил медиҳанд, ки 604 ҷилд дастнавис ва 310 ҷилд нусхаи литографист.

Дар ин давра дар Тошканд аввалин матбааи хусусии литография – матбааи ба номи С.И.Лахтин ба кор даромад. Ин матбаа дар соли 1877 кушода шуда, ба наشري китобҳо ба забони русӣ ва инчунин ба забонҳои маҳаллӣ нигаронида шудааст. Боз як матбааи калони Тошканд матбааи О.А.Портсев буд. Он соли 1888 кушода шуда, китобхонаш хушсифат буда, қоғаз ва муқоваи онҳо бо диққати махсус интихоб карда шуда буд. Матбааи ба номи В.М.Илин соли 1899 таъсис ёфта, дар он китобҳои зиёде оид ба таърихи адабиёт чоп мешуд.

Матбааҳои, ки баъдтар дар шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Қўқон, Андӣҷон ва Марғилон ташаккул ёфтаанд, аз ҳамдигар ҷандон фарқ намеkunанд. Аммо баъзе паҳлӯҳои онҳо, аз ҷумла техника ва сифати наشر, асосан дар доираи асарҳои ҷопашон аз ҳам фарқ мекард.

Қорҳои амалие, ки дар давраи тайёр кардани нусхаҳои литографӣ дар охири асри XIX ибтидои асри XX анҷом дода шудаанд, бевосита бо илми матншиносӣ сахт алоқаманд мебошанд. Интихоби нусхаҳо барои ҷоп, иҷрои баъзе қорҳои таҳрирӣ ҳангоми ба ҷоп омода кардани онҳо таҳқиқоти матниро талаб мекард. Дар байни нусхаҳои сершумор ба ҷоп ҷудо кардани нусхаҳо ва муқоисавӣ омӯхтани онҳо дар рафти ба ҷоп тайёр кардани онҳо, рафъи тафовути матнӣ, ошкор намудани хатогӣҳо ва тартиб додани матни ягона барои ташаккули принципҳои муайян дар матншиносии

давраи минбаъда замина фароҳам овард. Аз ин лиҳоз, китобҳои дорои нусхаҳои литографӣ сарчашмаи муҳими омӯзиши таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ буда, аз нигоҳи омӯзиши хусусиятҳои матншиносии ин давра падидаи муҳиме мебошанд.

Дар инкишофи матншиносии Осиёи Марказӣ хусусиятҳои хоси ин давра аз он иборат аст, ки фаъолияти матншинос аз тарафи котибон, ноширон, муҳаррирон ва ғайра дар алоқамандӣ ба вазифаи ӯ ба амал бароварда шудаанд. Хаттот ё котибе, ки асарро барои литограф нусхабардорӣ мекард, ба кори худ аз нуқтаи назари илмӣ муносибат карда, ба матни дар даст мавҷудбуда аз нигоҳи интиқодӣ менигарист. Албатта, чунин муносибатро бо муносибати танқидии замони ҳозира баробар кардан мумкин нест. Аммо хаттотон ва котибон на танҳо ба нусхабардории матн машғул буданд, балки онро аз лиҳози ҷанбаҳои бадеӣ, фалсафӣ ва таърихӣ он ҳамачониба таҳқиқ намуда, санҷишҳои ҷиддӣ анҷом додаанд ва ислоҳоти дахлдор ворид намудаанд.

А.Муродов, ки таърихи санъати хаттот дар Осиёи Миёнаро таҳқиқ кардааст, таъкид мекунад, ки ҳар як шахсе, ки дар Шарқ ба унвони котиб ном баровардааст, на шахси оддӣю техникиро иҷро мекард, балки шахси донишманд ва фарҳанги бузург буд. Шахсияте ки дар ҳаёти маданияи замони худ роли фавқулода калон бозидааст.

Хаттот ҳангоми ба нашри литографӣ тайёр кардани матн дастхатҳоро то дараҷае омӯхта, аз рӯи асл будани онҳо матнро барои литография омода намуда, баъзе тадқиқотҳои матншиносиро анҷом додааст.

Аксарияти котибон одамони босавод ва донишманди дорой дониши филологӣ буданд. Аз ҷумла, А.Муродов дар бораи Ҳусниддинхон, яке аз шогирдони нависандаи маъруфи Шохмуродӣ сухан ронда, менависад, ки ӯ “донишманди таърих ва назарияи адабиёти Шарқ ва

мутарчимони арабӣ ва форсӣ” будааст. Дар нимаи дуюми садаи XIX писари Алмай Қорӣ Фазлуллоҳ Мирҷалол, ки бо кори мутарҷимӣ маъруф буд, шоир ва хаттоти маъруф ҳам буд. “Калила ва Димна”, ки яке аз машҳуртарин тарҷумаҳои адабиёти дидактикии Шарқ ба забони ўзбекист, аз тарафи Алмай таълиф шуда, борҳо ба шакли сангнависӣ чоп шуда, дар байни халқи мо маҳбуб гардид. Дар тарҷумаи навбатии “Калила ва Димна” ба забони ўзбекӣ номи каҳрамонҳо ва персонажҳо, кишвар, шаҳр ва парранда дар тарҷумаҳои гуногун ҷарҳела буда, ба тарҷумаи Алмай бештар таъя кардааст. Чунин котибон мукамал будани матни асарро таъмин мекарданд.

Мўҳрҳо

Дар соҳаи илм машғулшавиро бо мўҳрҳо Сфрагистика (юнони, sfragis – мўҳр) меноманд. Мўҳр ва штампҳо дар сарчашмашиносӣ аҳамияти муҳим доранд. Аз мўҳрҳо маълумотҳои марбут ба таърихи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, санъат ва адабиёти он давраро фаҳмидан мумкин аст. Аввалан, Б.Раҷабова дар мавриди тамғаҳои дар асари “Девону луғотит турк” зикргардида суҳронда, Маҳмуди Қошғарӣ зиёда аз бист симои тасвирии мўҳрҳоро, ки таҷассумгари гузашта, тафаккур, ҳадафҳои наҷиби мардуми туркзобон аст, замиа кардааст. Сониян, мўҳр як нишони давлатӣ, рамз ва саввум, тамғаи хусусие, ки ғуломдорон ба ғуломони худ мезаданд ва чорум, қайд мекунад, ки он ба маънои хонӣ, нишони ҳукмронӣ ва давлатӣ, рамзи сулола, мўҳр, тавқеъ, мўҳр омадааст.

Дар таърихи илм омўзиши мўҳр дар баробари гералдика (таърихи герб) ва нумизматика (таърихи танғаҳо) объекти ҷидди омўзиш ба ҳисоб меравад. Дар таърихи давлатдорӣ ҳаҳонӣ ҳодисаҳои марбут ба мўҳр бештар дар қиссаву латифаҳо оид ба шахсиятҳои таърихӣ баён шудаанд. Тибқи ривоятҳо, ҳокимони Бобил ба чашми ангуштаринашон мўҳр мегузоштанд ва онро дар

дастҳояшон мепӯшиданд. Намояндагони мисрӣ инчунин дар рӯи ангуштарашон мӯҳр нақш бастаанд, ки аксар вақт барои имзогузори истифода мебуданд. Ҳарчанд навиштаҷот дар мӯҳр ҳамчун имзо хидмат мекунад, аммо шиори зиндагии соҳибмулкро ифода мекарданд. Гуфта мешавад, ки дар ангуштари ҳазрати Сулаймон, подшоҳи яҳудиёни қадим, “ин ҷаҳон гузаранда аст” сабт шуда будааст. Дар ангуштари Амир Темур “рости-рустӣ”, яъне “пешравӣ дар ростист” навишта шуда будааст, ки шиори ҳудӣ ӯ, яъне тараққиёт дар адолат буданаширо ифода менамудааст. Дар Чин мансабдорон барои худ ба мӯҳр аз расмҳои ҳайвонҳои муқаддас тӯмор гузошта, ба камарбандҳояшон мепӯшидаанд. Муҳаммад (с.а.в.) дар номаҳои худ аз як ангуштарини нуқра, ки дар чашмаш мӯҳр нақш шуда буд, дар даъвати қабилаҳо ба ислом истифода мекард. Дар он “Муҳаммад Расулуллоҳ”, яъне “Муҳаммад пайғамбари Худо аст” навишта шуда будааст. Дар мӯҳри Алишер Навоӣ ҳадиси “Ин дунёро ғариб бигзар ва фақир зиндагӣ кун” ҳаққ шуда будааст.

Мутолиаи навиштаҷот дар мӯҳр таҷрибаи муайянеро талаб мекунад. Баъзе мӯҳрҳо бояд аз боло ба поён, баъзеи дигарашро аз поён ба боло хондан зарур мешавад. Баъзан аз боло ва поёни калимаи дар мобайн навишташуда, вобаста ба ғояи ороиши мӯҳр, андоза ва ҳаҷми чашми ангуштаринро хондан лозим меояд. Ба ҷои худ гузоштани ҳар як ҳарф низ кори душвор аст.

Мӯҳрҳо метавонанд ҳамчун сарчашмаи таърихӣ ба илм баъзе маълумот пешниҳод кунанд. Масалан, дар байни нақшу нигори аҷоиб, ки дар вақти кофтуковҳои бостоншиносӣ дар деҳаи Боғишамоли Самарқанд ёфт шуд, калимаи “Алӣ” чор маротиба бо хатти кӯфӣ навишта шудааст. Агар ин ҳарфҳоро бо абҷад ба адад табдил диҳанд, адади 440 ҳосил мешавад. Яъне соли 440 ҳиҷрӣ (он ба соли 1048 милодӣ рост меояд).

Дар баъзе мӯҳрҳо номи соҳиби мӯҳр ва падараш сабт шудааст. Он ҳамчун ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият хизмат мекард. Дар баъзе мӯҳрҳо номи шахс ва баъзе унвону сифатҳои хоси ӯ низ ба таври шоирона оварда шудаанд.

Мӯҳрҳое, ки ба дастнависҳо гузошта шудаанд, моликиятро нишон медиҳанд. Дар замонҳои қадим ҳар як мансабдор, соҳибмулк ва сарватманд буди мӯҳри хоси худро дошт, ки онҳоро дар ҳуҷҷатҳо ва дастхатҳои китобхонаҳои худ ҷой мекарданд. Матншиносон ва сарчашмашиносон бо омӯзиши ин мӯҳрҳо ба таърихи сарчашмаи дастхат равшанӣ андохтаанд. Баъзе одамон ба дастнависҳои хондашон мӯҳр гузоштанд. Раванди мазкур дар навбати худ муайян мекунад, ки ин дастнависро кӣ дидааст.

Савол ва ҷупоришҳо

1. *Нашри литографӣ (сангӣ) аз кадом забон гирифта шудааст ва моҳияташ аз чӣ иборат мебошад?*
2. *Аввалин матбааи литографӣ дар Осиёи Марказӣ дар бунёди китобҳо чӣ гуна рол бозидааст?*
3. *Дар хусуси матбааҳои хусусии литографӣ чӣ ҳақиқат медонед?*
4. *Мӯҳр ва штампҳо дар сарчашмашиносӣ чӣ аҳамият доранд?*
5. *Кадам мӯҳрҳоро медонед ва дар куҷо сабт шудаанд? Бо мисолҳо фаҳмонед.*

Мавзӯи 22. Классификатсия (тасниф) намудани манбаъ ва матнҳо

Нақша:

1. Ду намуди рӯйхати таснифот;
2. Хизмати муҳаққиқ дар таснифи рӯйхатҳо;
3. Андешаҳои илмӣ доир ба таснифи солноманависӣ;
4. Принципи таърихӣ дар таснифоти рӯйхат.

Калидвожаҳо: робита, гипотетик, фарзия, формализм, таҳриф, мусоидат, худсарона, ношир, дафъа.

Омӯзиши ҳар як ёдгории қадимаи славянӣ, дар сурати мавҷуд набудани матни муаллифии он ва мавҷудияти якчанд рӯйхатҳо, чун қоида, аз муқаррар кардани робитаи ҳамаи рӯйхатҳои маълуми он оғоз мешавад (сухан дар бораи рӯйхатҳо, дар ин ҷо ва дар оянда мо на худи рӯйхат, балки матни онро дар назар хоҳем дошт). Муносибати байни рӯйхатҳоро танҳо дар асоси гурӯҳбандии онҳо омӯختан мумкин аст.

Таснифоти рӯйхат метавонад ду намуд бошад. Навъи якум – аз рӯи аломатҳои расмӣ, беруна. Ин гурӯҳбандӣ то ҳадде худсарона аст. Мо онро вобаста ба ин, ки барои тасниф кадом асоси мантиқӣ интихоб шудааст, тағйир дода метавонем. Дар ин ҳолат, мо танҳо тасвиреро, ки имрӯз дар назди мост, муайян мекунем: гурӯҳҳои рӯйхатҳое, ки дар айни замон барои тадқиқотчи мавҷуданд, муқаррар карда мешаванд.

Навъи дуюми таснифот ба пайдоиши таърихии рӯйхатҳо таъяс мекунад. Рӯйхатҳо аз рӯи он, ки онҳо таърихан инкишоф ёфтаанд, аз ҷиҳати генеалогӣ бо ҳам алоқамандӣ доранд. Ин система барқарорсозии гипотетикӣ ҳама

пайвандҳои гумшударо талаб мекунад. Чунин тасниф ба ҳеҷ вачҳ худсарона нест, он кӯшиш мекунад, ки манзараи воқеии таносуби рӯйхатҳо, гурӯҳбандии таърихии онҳоро нишон диҳад. Он бояд таснифоти устуворе диҳад, ки онро худсарона тағйир додан мумкин нест, аммо дар бисёр ҳолатҳо (вақте ки рӯйхатҳои алоҳида вучуд надоранд) онро пайвасти иҷро кардан мумкин нест.

Ҳамин тавр, дар таснифоти аввал мо ҳамеша ба ҳадаф ноил мешавем: мо ҳамеша метавонем рӯйхатҳоро тасниф кунем – новобаста аз он ки онҳо чӣ гунаанд ва чӣ қадари онҳо нигоҳ дошта мешаванд. Аммо ин таснифот шартӣ аст ва аз ин рӯ, онро худсарона бо дигаре иваз кардан мумкин аст. Дар таснифоти дуюм, дар аксари мавридҳо мо ба мақсади ниҳой намерасем, маҷбур мешавем, ки дар нимароҳ қарор диҳем ё аз фарзияҳо васеъ истифода барем. Аммо ин таснифот барои барқарор намудани манзараи воқеии таърихи матн нигаронида шуда, каму беш ба манзараи воқеии таърихи матн мувофиқат мекунад.

Таъсис додани таснифи якуми рӯйхатҳо нисбат ба дуюм ба таври қобили муқоиса осонтар аст, аммо танҳо таснифоти дуюм метавонад тасвири объективӣ диҳад.

Дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки ҳарду намуди таснифот амалан ҳамдигарро истисно мекунанд, ки дар кори матн танҳо ба яке аз ин навъҳои таснифот риоя карда, муайян кардани он, ки кадоме аз онҳо дурусттар эътироф шудааст, бояд риоя шавад. Васвасаи қатъиян рад кардани таснифи якуми расмӣ, расмиятчигӣ эълон кардани он, дар он зухуроти “формализм”-и текстологӣ дидан ба миён меояд.

Ба ин муносибати ба таснифоти рӯйхатҳо қатъиян эътироз кардан лозим аст. Ин ду намуди таснифот ба ҳамдигар муҳолифанд ва дар айни замон дар таъсири мутақобилаи табиӣ қарор доранд. Тасниф аз рӯи аломатҳои

расмӣ дар кори дастнависҳо қадами ногузир мебошад. Танҳо пас аз таснифоти пешакии расмӣ метавон аз он ба кӯшиши муқаррар намудани таърихи матн ва дар натиҷаи ин муқаррарот ба таснифоти таърихӣ ва нашри матн дар асоси ин охири гузар кард.

Таснифи таърихии рӯйхатҳо ба таври муайян аллакай натиҷаи омӯзиши рӯйхатҳост, аммо барои ба даст овардани чунин натиҷаҳо, онҳоро дар ибтидои омӯзиши рӯйхатҳо ба навъе гурӯҳбандӣ кардан лозим аст. Аз ин рӯ, таснифоти расмии рӯйхатҳо муваққатӣ буда, таснифоти таърихӣ ниҳой мебошад.

Дар бораи систематикаи рӯйхатҳо низ сухани болоиро гуфтан мумкин аст. Манфиати семантикии рӯйхат манфиати адабиётшинос ва муаррих аст, аммо ин вазъият дар матншиносӣ ва матншиносии кӯҳнаи асри XIX фавран муқаррар нагардидааст.

Дар муқаддимаҳои матншиносии нашрияҳои ёдгориҳои славянии қадим одатан қайд карда мешавад, ки нашрия дар асоси рӯйхати “беҳтарин” ё “мукамалтарин” таҳия шудааст. Ин маҳз чӣ маъно дорад? Барои баъзе ноширон “беҳтарин” рӯйхат хоҳад буд, барои дигарон – фаҳмотарин дар хониши инфиродӣ, барои сеюм – аз ҷиҳати бадеӣ мукамалтарин (композиторӣ, услубӣ), барои чорум – мукамалтарин ва ғайра. Аксар вақт, номгӯи нашркардаи онро эълон карда, ба ибораи “беҳтарин” ношир якбора якчанд хислатҳои дар боло номбаршударо дар назар дорад ва ин сифатҳо метавонанд дар таркиби гуногун пайдо шаванд, аммо ҳар дафъа ношир маънои онро дорад, ки сифатҳои аз рӯйхат интихобкардааш далели раднопазири наздик будани матни ӯ ба асл, ба муаллиф аст. Ҳамин тариқ, мунаққиди матншинос, гӯё таъкид мекунад, ки таърихи матн тадриҷан хароб шудани он аст. Дар айни замон, баъзе матншиносон пешниҳод мекунанд, ки он рӯйхати

навтарин мебошад.

Муҳаққиқе, ки рӯйхатҳоро тасниф мекунад, бояд пеш аз ҳама ба маълумоти матн таъҷиб кунад ва дар навбати дуюм хусусиятҳои берунии рӯйхатро (қадим будани ҳуди рӯйхат, таърихи дастанвис ва ғайра) ба инобат гирад.

Дар ибтидои фаъолияти таъҷиб нашр одатан чунин мепиндоштанд, ки матни “беҳтарин”-и ёдгори аз ҷониби ҳуди муаллиф дода мешавад ва котибон онро танҳо бо ворид кардани хатоҳои зиёд, таҳриф ва ғайраҳо вайрон мекунанд. Дар бораи ҳар як рӯйхат савол ба миён омад: “оё матни он хуб аст, яъне мувофиқ аст, оё бо асли муаллиф?” Аз ин рӯ, танқиди матн асосан ба тафсири сирф мантиқии матн, ба ҷустуҷӯи хондани равшантарин дар рӯйхатҳои дигар ё ба навъҳои гуногуни тахминҳо, ки барои фаҳмидани матн мусоидат мекунанд, кам карда шуд. Хонишҳое, ки бо ин роҳ ёфт шудаанд, аз ҳама қадимтарини муаллиф доништа мешуданд.

Дар натиҷа боз як хусусияти наشري кӯҳнаи ёдгориҳо ба амал омад: ноширон танҳо ба матни муаллиф, матни қадимтарин “равшан”, “хизматпазир” ва “пурра” шавқу ҳавас доштанд. Ноширон ба тамоми ҳаёти минбаъдаи ёдгори таваҷҷӯҳ надовштанд ва аз наشريҳо хориҷ карда шуданд.

Амиқтар шудани андешаҳои илмӣ дар бораи таърихи матни ёдгори дар таҳқиқоти А.А.Шахматов оид ба солноманависӣ равшантар инъикос ёфтааст. Чунин ёдгориҳои мураккабу азим, ба мисли солномаҳо, ки муаллифи ягона надоранд, ягонагии услубӣ надоранд ва бо тамоми таҳаввулоти худ арзишманданд, муносибати амиқтарро тақозо мекарданд, ки барқарорсозии таърихи матни онҳоро дар асоси он кард. На сарлавҳаи солнома, на ибтидою интиҳои он ва на ихтилофоти инфиродӣ ҳатто барои муайян кардани қадом ёдгории ин ё он матни

солномавӣ асоси устувор дода наметавонистанд. Танҳо омӯхтани тамоми таърихи солноманависӣ ба А.А.Шахматов имкон дод, ки ёдгориҳои алоҳидаи солноманависиро муайян намуда, он рӯйхатҳоеро, ки дар баъзе мавридҳо ва на дар ҳама мавридҳо ба таври баҳс на шакл, аз рӯи онҳо бояд ин ё он солнома нашр шаванд, ҷудо кунад.

Дар ҳақиқат принципи таърихӣ ягона принципи илмӣ наشري ёдгорӣ, муайян кардани нашр ва рӯйхати асосии он мебошад. Маҳз ҳамин принцип аз омӯзиши солномаҳо ба омӯзиши ҳамаи ёдгориҳои дигари хатти славянии қадим гузашта, боиси як қатор муваффақиятҳои калон дар соҳаи танқиди матн гардид.

Ҳангоми таснифи рӯйхатҳо мо бояд ҳамеша дарк кунем, ки то чӣ андоза ин ё он хусусияти берунӣ дар таҳқиқоти минбаъда барои ҳалли масъалаи ҳаракати матн маълумот дода метавонад.

Ҳангоми оғоз кардани таснифоти матнҳо, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои рӯйхатҳое, ки аз матн берунанд, диққат додан муфид аст: хронологияи онҳо, ки ба як мансубанд, мавҷудияти муқаддимаҳои шабеҳ дар рӯйхатҳо, шабоҳати тасвирҳо, дар бораи таркиби маҷмӯаҳое, ки ин рӯйхатҳо ба онҳо дохил мешаванд ва ғайра. Ҳамаи ин аломатҳои берунии матн ба мо барои дуруст интиҳоб кардани матнҳо ва муқоиса, тақрибан муқаррар намудани шабоҳатии онҳо кӯмак мекунанд, ки ин барои сарфаи меҳнати муҳаққиқ хеле муҳим аст.

Дар кори матншиносӣ аломатҳои берунӣ аксаран “таҳлилкунанда” мебошанд. Муқаррар намудани ягон мукотибаи дақиқу мунтазами байни хусусиятҳои алоҳидаи берунии матн ва таърихи он ниҳоят душвор аст.

Махсусан, ба он мавридҳое диққат додан лозим аст, ки нишонаҳои қадимии матн дар маҳалҳои гуногун ҷой гирифта, аз ҳамдигар дур мешаванд. Ҳамин тавр, матн аз

чиҳати забон метавонад қадимтарин бошад, аммо таркиби рӯйхат метавонад хеле нав карда шавад ва баръакс, қадимӣ метавонад бо тағйироти назарраси забон, услуб ва ибораҳои алоҳида ҳамроҳ шавад. Ниҳоят, чунин муқаррарот вучуд дошта метавонанд: навъи матн дар як рӯйхат назар ба рӯйхати дигараш кӯҳнатар аст, аммо он нисбат ба дигараш таҳрифҳои инфиродӣ бештар дорад, ки дар он хонишҳои инфиродӣ “дурусттар” мебошанд, зеро он аз тақсимои хеле моҳиронаи таҳрирӣ гузаштааст. Баъдтар мо дар бораи душворӣҳое, ки ҳангоми муайян кардани таърихи матни ёдгорие ба миён меоянд, муфассалтар истода мегузарем, ки дар асоси онҳо таснифоти рӯйхатҳои онро тартиб додан лозим аст.

Баъзе гуфтаҳои болоиро ҷамъбаст намуда, қайд мекунем, ки принсипи таърихиро дар таснифоти рӯйхатҳои асарҳои мавриди омӯзиш ба расмӣ муҳолифат кардан мумкин нест. Ин принсипҳо ҳаргиз якдигарро истисно намеkunанд. Таснифи расмӣ нуқтаи ибтидоии таҳқиқоти матнӣ мебошад; яке аз натиҷаҳои ниҳони он мебошад. Асосҳои расмӣ таснифро муқаррар намуда, муҳаққиқ кӯшиш менамояд онҳоро интихоб намояд, ки дар таҳқиқоти минбаъда гузаштан ба таснифоти таърихиро осон мегардонад, ки арзиши бештарро дорад. Марҳилаҳои фосилавӣ байни таснифоти расмӣ ва таърихӣ дар раванди кори матнӣ ба вучуд меоянд. Таснифи таърихӣ дар заминаи омӯзиши пурраи таърихи матн, тамоми анъанаи дастнависи он, муҳити дастнавис, сарнавишти адабии ёдгорӣ ва ғайра ба дунё меояд. Дарки дурусти вазифаҳои ин ва дигар таснифот ва робитаи онҳо кори мунаққиди матншиносро, ки ёдгориҳои дар рӯйхатҳои зиёд ба мо расидаанд, хеле осон мекунад.

Вазифаи матншинос аз он иборат аст, ки рӯйхати асарҳоро сари вақт васеъ карда, пайдарпайии байни онҳо

пайдо кунад. Барои ин, ҳамчун марҳилаи пешакии кор дар баъзе ҳолатҳо, таснифоти онҳо аз рӯи хусусиятҳои беруна хизмат карда метавонад.

Савол ва супоришҳо

1. Чанд намуди таснифоти рӯйхат мавҷуд аст?
2. Наширияи “беҳтарин” ва “мукамалтарин” чӣ маъноро ифода мекунад?
3. Муҳаққиқе, ки матнҳоро тасниф мекунад, бояд ба чӣҳо эътибор диҳад?
4. Вақти таснифи матн ба кадом хусусиятҳои рӯйхатҳо эътибор додан лозим аст?
5. Фарқи байни принципи таснифи расмиро аз принципи таснифи таърихӣ муайян намуда фаҳмонед.

Мавзӯи 23. Формулаҳои одӣ барои табдили соли ҳичрӣ ба милодӣ

Нақша:

1. Маълумоти ибтидоӣ доир ба солшумории ҳичрӣ;
2. Фарқи солшумории ҳичрӣ аз дигар солшумориҳо;
3. Табдилоти солшумориҳо дар асоси формула;
4. Аҳамияти солшумориҳо дар илми матншиносӣ.

Калидвожаҳо: мунаҷҷим, муҳаррам, раҷаб, шаъбон, зулқаъда, зулҳиҷча, ғуруб, тақвим, мунаввар, соли мелодӣ.

Солшумории ҳичрӣ ё тақвими исломӣ, ки онро қамарӣ ҳам мегӯянд, аз даврзанӣ ё гардиши қамар, яъне моҳтоб барои муайян намудани моҳ шуморида мешавад. Ин солшуморию мусулмонон дар ҳама мамлакатҳо, бахусус барои муайян намудани муносибатҳои динӣ истифода мебаранд.

Онро аз ҳичрати Муҳаммад (с) аз Маккаи мукаррама ба сӯй Мадинаи мунаввара, ки он ба 16 июли соли 622 мелодӣ мутобиқ меояд, муайян намудаанд. Ин солшуморию Халифаи дуюми ислом Умар ибни Хаттоб (р) дар даврони хилофаташ мавриди мустаамал қарор додааст. Ин моҳ, яъне муҳаррам, ки ба аввали ин солшуморӣ дуруст меояд, аз ин хотир онро оғози ин солшуморӣ муайян намудаанд. Ҳарчанд ин солшуморӣ аз айёми Хилофати Ҳазрати Умар(р) ба тартиб дароварда шудааст, вале номҳои моҳҳо ва ҳуди тақвими қамарӣ пеш аз пайдоиши ислом истифода мегардид. Масалан, агарчи онҳо пеш аз пайдоиши ислом солшумории муайяне надоштанд, вале барои аниқ кардани ҳодисаҳо чунин мегуфтанд: панҷсол қабл аз воқеаи фил, ё 3 сол пас аз воқеаи фил таваллуд шудаам ва ё коре шуда буд. Моҳҳо маълум буданд, вале соли чанд буданашро намедонистанд. Пас аз ҳичрати Расули Акрам

(с) ин солшумори ро ба низом дароварданд ва он мураввач ва ё мавриди солшуморӣ қарор гирифт, ки то ба имрӯз давом дорад. Солшумории ҳиҷрии қамарӣ барои муайян намудани маросимҳои динӣ дар миёни тамоми мусалмонон истифода мегардад. Дар давлати Арабистони Саъудӣ ин солшумори ро дар ҳама идораҳо ва муассисаҳои ҳукуматӣ ба шакли расмӣ истифода мебаранд. Мардуми он танҳо ин солшумори ро мефаҳманд ва солшумории мелодиро ба расмият намешуморанд. Чуноне ки дар Афғонистон ва Эрон солшумории ҳиҷри шамси ро расмӣ мешуморанд. Агарчи солшумории Афғонистон ва Эрон шамсӣ аст, вале номгузории моҳҳои он фарқ мекунад. Тақвими солшумории ҳиҷрии қамарӣ аз 12 моҳ дар як сол иборат аст. Он мисли соли мелодӣ, вале адади рӯзҳои он 354 рӯзро дар бар мегирад. Солшумории мелодӣ бошад, 365 ё 366 рӯзро дар бар мегирад. Дар ин солшуморӣ моҳҳои он гоҳе 29 рӯз ва гоҳе 30 рӯз мешаванд. Зеро давраи гардиши маҳтоб аз рӯй ҳисоби дақиқи мунаҷҷимон ва ё уламои ин соҳа ба 29.530588 рӯз баробар аст. Дар ин солшуморӣ миёни солшумории мелодӣ дар як сол 11.2 рӯз фарқият маълум мегардад. Агар дақиқтар ҳисоб карда шавад, дар 30 сол 1 сол изофа мегардад. Масалан, агар Ҳазрати Муҳаммад(с) 63 сол дар қайди ҳаёт бо солшумории ҳиҷрий умр дида бошанд, ба ҳисоби солшумории мелодӣ аз 61 сол камтар умр дидаанд. Барои боз ҳам равшанӣ андохтан $11.2 \times 61 = 683$ рӯз, онро ба 2 тақсим кунем, 341.6 рӯз мешавад, яъне қариб ду сол фарқият маълум мегардад. Дар 100 соли мелодӣ 3 сол ба солшумории қамарӣ ҳамроҳ хоҳад шуд. Пас маълум мегардад, ки ин солшуморӣ аз мелодӣ чӣ фарқият доштааст. Дар зер номи 12 моҳи ҳиҷрии қамарӣ оварда шудааст:

муҳаррам, сафар, рабеъ-ул-аввал, рабеъ-ул-сонӣ, ҷимоди-юл-уло (аввал), ҷимоди-юл-сонӣ, раҷаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳиҷжа.

Ҳангоми таҳқиқ ва бознигарӣ дар кутуби сират барои мо маълум мегардад, ки Расули Акрам (с) дар ин моҳ аз Макка ба Мадина ҳиҷрат карданд, вале на дар аввали ин моҳ ҳиҷрат сураат гирифтааст. Умар ибни Хаттоб (р) тибқи машварат, ки бо асҳоби киром анҷом доданд, моҳи Муҳаррамро аввали солшумории ҳиҷрӣ қарор доданд. То имрӯз ҳама мусалмонон аз рӯи он он амал менамоянд. Баъзеи дигар ба ин эътиқоданд, ки аз қадим Муҳаррамро аввали моҳҳои қамарӣ медонистанд, вале чун солро намедонистанд, аз куҷо ва аз чӣ ҳодисае оғоз намоянд, аз ин хотир ба он эътиборе намедоданд.

Мусулмонҳо дар тӯли таърихи бостонии худ вақтро ба таври гуногун ҳисоб карда, имрӯз асосан аз рӯи солшумории шамсӣ ва қамарӣ, яъне тақвими шамсӣ амал мекунанд. Дар тақвими офтобӣ гардиши Замин дар гирди Офтоб дар як сол як маротиба аст. Дар тақвими қамарӣ бошад, гардиши пурраи Моҳ дар атрофи Замин як моҳ аст. Алҳол аз тақвими шамсӣ ва солшумории ҳиҷрӣ васеъ истифода мебаранд.

Тақвими милодӣ аз санаи тахминии таваллуди ҳазрати Исо (алайҳиссалом) сарчашма мегирад ва бар тақвими милодӣ асос ёфтааст.

Тақвими ҳиҷрӣ солшумории ҷаҳони ислом аст, ки бо ҳиҷрати Расули Худо (с) аз Макка ба Мадина оғоз мешавад. Ин шумора дар замони хилофати Умар (р) эълон шуда буд. Тақвими қамарӣ ва шамсӣ дар солшумории ҳиҷрӣ солшумории қамарӣ буда, дар он сол бо моҳи Муҳаррам оғоз мешавад ва 10 рӯзи аввали он рӯзҳои муборак аст. Моҳҳои тоқи ин тақвим 30 рӯз, моҳҳои чуфт 29 рӯз, ба истиснои моҳи дувоздахум, ки рӯзҳои кабиса ҳам 30 рӯз мебошанд. Рӯзи нав дар ғуруби офтоб оғоз мешавад. Тақвими қамарӣ 354 рӯз дар як сол аст. Тақвими солҳо, моҳҳо ва рӯзҳо дар шакли тақвим барои қайд кардани санаҳои рӯйдодҳои таърихӣ, ба ҳисоб гирифтани вақт ва ба наслҳои оянда интиқол додани он истифода мешуд.

Чи хеле ки дар боло оварда шудааст, солшумории ҳиҷрию қамарӣ пас аз марғи Расули Акрам (с) дар замони халифа Умар ибни Хаттоб (р) ҷорӣ карда шуд. Вақте ки эшон бо асҳоби бузург маслиҳат карданд, ин андешаро ҳамаи саҳобагон маъқул донистанд ва фармуданд, ки тақвими нави таърихи ислом ва сабти воқеаҳои гузаштaro дар ин ҳисоб қабул намоянд. Дар ин бора андешаҳои гуногун пайдо шуда буд... Дар охир ҳама иттифоқ карданд, ки санаи ҳиҷрӣ бояд аз рӯзҳои ҳиҷрати Паёмбар (с) аз Макка ба Мадина оғоз шавад. Ҳарчанд ин рӯзҳои ҳиҷрӣ ба моҳи Сафар рост омада бошад ҳам, бо назардошти он ки омодагиро ба он дар моҳи Муҳаррам оғоз шудааст, тасмим гирифта шуд, ки санаи ҳиҷрӣ аз рӯзи аввали моҳи Муҳаррам оғоз шавад. Ин рӯз ба рӯзи ҷумъаи 16 июли соли 622 милодӣ рост меояд.

Табдили соли ҳиҷрии қамарӣ ба соли масеҳӣ ва соли масеҳӣ ба ҳиҷрии қамарӣ

Соли масеҳӣ / мелодӣ / - ро ба соли ҳиҷрии қамарӣ бармегардонем. Барои иҷрои ин амал мо пеш аз ҳама аз соли масеҳӣ соли ҳиҷратро тарҳ мекунем: $1721\text{х} - 622 = 1099$. Ба адади боқимондаи соли масеҳӣ ҳосили тақсими соли ҳиҷриро, ки он адади 34 аст, ҷамъ мекунем: $1099 + 34 = 1133$. Ин ҳосили ҷамъ санаи ҳиҷрии қамарӣ мебошад.

Ба мақсади санҷиши худ шумо метавонед соли таваллуди худро, ки ба ҳисоби масеҳӣ аст, ба соли ҳиҷрии қамарӣ табдил диҳед. Чунончи, шумо дар соли 1950 зода шудаед. Дар ин маврид, аз соли 1950 санаи ҳиҷратро тарҳ мекунад: $1950 - 622$. Адади боқиро ба 33 тақсим мекунад: $1328:33=40$. Ҳосили тақсимро ба адади тақсимшуда ҷамъ мекунад: $1328+40=1368/69$. Ин амалро метавонед ба тартиби поин ҳам гузаронед: $1950 - 622=1328$. $1328:33=40$. $1328+40=1368/69$. Пас шумо ба ҳисоби соли ҳиҷрии қамарӣ дар санаи 1368/69 таваллуд шудаед.

Соли ҳиҷрӣ ду хел мешавад. Яке ҳиҷрии қамарӣ ва дигаре ҳиҷрии шамсист.

Ҳисоби соли ҳичрии қамарӣ аз давраи гардиши моҳ дар атрофи замин гирифта шудааст. Дар ин маврид ҳисоби сол мутобиқи рӯзҳои моҳ шуморида мешавад. Мувофиқи ин ҳисоб як соли ҳичрии қамарӣ аз 354 (355) рӯз ё 12 моҳ иборат аст. Дар ин ҳисоб моҳҳои тоқ 30 рӯза ва моҳи ҷуфт 29 рӯза қабул шудааст.

Ҳисоби соли ҳичрии шамсӣ ба даври гардиши замин дар атрофи Офтоб асос ёфтааст. Як бор дар атрофи Офтоб гардиши замин як соли ҳичрии шамсӣ аст. Ин даври гардиш ба 365 (366) рӯз ва 12 моҳ баробар мешавад. Моҳҳои соли ҳичрии шамсӣ 31 ва 30 рӯза буда, танҳо як моҳи он 28 рӯза аст. Дар давоми ҳар чор сол ин моҳ 29 рӯза низ мегардад, ки онро соли кабиса (пур карда шуда) мегӯянд. Дар соли кабиса шумораи рӯз ба 366 мерасад.

Табдили формулаҳои одии солшумораи ҳичрӣ ба милодӣ

Барои табдили солшумораи ҳичрӣ ба милодӣ, солшумораи ҳичриро ба 33 тақсим кардан лозим аст. Барои он ки дар ҳар як 33 сол солшумораи ҳичрӣ аз солшумории милодӣ ба як сол зиёд мешавад. Сипас ҳосили ададро аз солшумораи ҳичрӣ тарҳ карда, ба ҳосили тарҳ 621-ро ҷамъ кардан лозим.

Формула чунин аст:

$$(\text{ҳичрӣ} : 33) - \text{ҳичрӣ} + 621 = \text{солшумории милодӣ}.$$

Масалан, барои табдили солшумории ҳичрии 876 ба милодӣ, амалҳои зерин истифода мешавад:

$$876 : 33 = 26.54$$

$$876 - 26.54 = 849.46$$

$$849.46 + 621 = 1470.46 \text{ (соли 1471-и милодӣ)}$$

Чи хеле ки мебинем, бақия ба як воҳид ҳисоб карда шуда ба сумма ҷамъ карда мешавад.

Формулаи дигар: дар ин сурат ибтидои тақвими ҳичрӣ 622 гирифта мешавад. Дар ин ҳолат бақияи солшумории ҳичрӣ, дар соли минбаъдаи милодӣ анҷом ёфтанаширо мефаҳмонад:

$$(X + 622) - (X : 33) = M$$

Мисоли болоиро дар ин формула дида мебароем:

$$876 + 622 = 1498$$

$$876 : 33 = 26.54$$

$$1498 - 26.54 = 1471.46$$

$$876 \text{ ҳичрӣ} = 1471 - 1472 \text{ милодӣ}$$

Дар формулаи дигар ибтидои санаи ҳичрӣ 621.6 гирифта мешавад. Солшумораи ҳичрии болоӣ ба 0.97 зарб карда мешавад:

$$(X_{\text{ҳичрӣ}} \times 0.97) + 621.6 = M$$

Масалан, табдили соли 1422 ба солшумораи милодӣ:

$$1422 \times 0.97 = 1379.34$$

$$1379.34 + 621.6 = 2000.94 \text{ (2001)}$$

Бақия ба як воҳид ҳисоб карда шуда ба сумма ҷамъ карда мешавад.

Табдили ҳисоби соли ҳичрии шамсӣ ба соли масеҳӣ ва ҳисоби соли масеҳӣ ба ҳичрии шамсӣ

Ҳисоби соли ҳичрии шамсӣ низ ба монанди ҳисоби соли масеҳӣ мувофиқи рӯзҳои офтобӣ аст. Бинобар ин, шумораи рӯзҳои ҳар дуи ин солшумориҳо ба якдигар баробар, яъне 365 (366) рӯзӣ ҳастанд. Аз ин рӯ, барои ба соли ҳичрии шамсӣ баргардонидани ҳисоби соли масеҳӣ мо аз соли маъмули масеҳӣ соли ҳичрии шамсиро тарҳ менамоем. Чунончи: дар назди мо санаи 1985 масеҳӣ ҳаст. Ин санаро барои ба соли ҳичрии шамсӣ баргардонидан мо аз санаи масеҳии 1985 санаи соли ҳичратро тарҳ мекунем: $1985 - 622 = 1363$ ҳ. ш. Мисоли дигар: $1960 - 622 = 1338$ ҳ. ш.

Акнун ҳисоби соли ҳичрии шамсиро ба соли масеҳӣ бармегардонем. Дар ин маврид баръакс ҳолати амали боло рӯй медиҳад. Яъне ба соли ҳичрии шамсии 1363 ва

1338 соли ҳичрат – 622-ро ҷамъ менамоем. $1363+622=1985$ м.; $1338+622=1960$ м.

Иҷрои машқ. Солҳои 1360, 1254 ва 1303 ҳичрии шамсӣ ба ҳисоби солҳои масеҳӣ ин тавр баргардонда мешавад: $1360+622=1982$ м. $1254+622=1876$ м. $1303+622=1925$ м.

Иҷрои машқ. Солҳои масеҳии 1501, 1520 ва 1360 ба ҳисоби ҳичрии шамсӣ ин тавр баргардонда мешавад: 1501 – 622=879 ҳ. ш.; 1520 – 622=898 ҳ. ш. 1530 – 622=808 ҳ. ш.

Табдили формулаҳои одии солшумораи милодӣ ба ҳичрӣ

Солшумораи милодӣ ба ҳичрӣ бо чунин формула баргардонидида мешавад:

$$(M - 621) : 33 = (M - 621) = X$$

Масалан, соли 1962 – ро ба соли ҳичрӣ бармегардонем:

$$1962 - 621 = 1341$$

$$1341 : 33 = 40.64$$

$$1341 + 40.64 = 1381.64 (1382)$$

Яъне, соли 1962 дар солшумораи ҳичрӣ ба 1382 рост меояд.

Боз як формула: $M - 622 + (M - 622) : 32 = X$

Мисол: баргардонидани соли 2003 ба ҳичрӣ

$$2003 - 622 = 1381$$

$$1381 : 32 = 43.15$$

$$1381 + 43.15 = 1424.15$$

Ададии бақияи солшумораи ҳичрӣ дар солшумории минбаъдаи милодӣ ба охир расиданаширо маълум мекунад. Яъне,

Соли 2003 милодӣ = 1424 – 1425 ҳичрӣ

Формулаи дигар: солшумораи ҳичрӣ санаи 621.6 гуфта қабул карда мешавад. Фарқи байни солшумораи ҳичрӣ ва милодӣ на ин ки 33, балки 32.5 гуфта қабул карда мешавад.

$$(M - 621.6) : 32.5 + (M - 621.6) = X$$

Масалан, соли 2001 ро ба солшумораи ҳичрӣ баргардонидан лозим аст:

$$2001 - 621.6 = 1379.4$$

$$1379.4 : 32.5 = 42.44$$

$$1379.4 + 42.44 = 1421.84$$

Бақия ба як воҳид ҳисоб карда шуда ба сумма ҷамъ карда мешавад. Яъне,

$$\text{Соли } 2001 = 1422 \text{ ҳиҷрӣ}$$

В. Сибулский дар маҷмӯаи “Ҷадвалҳои синхрон ва эзоҳҳо”-и худ формулаи зеринро пешниҳод намудааст:

$$M - 621 + (M - 621 : 32) = X$$

Ў фарқи байни солшумораи ҳиҷрӣ ва милодиро на ин ки 33, балки 32 гирифтааст.

Табдили ҳисоби соли ҳиҷрии шамсӣ ба ҳиҷрии қамарӣ ва ҳиҷрии қамарии шамсӣ

Барои ҳисоби ҳиҷрии шамсиро ба ҳиҷрии қамарӣ баргардонидан аввал мо соли маълуми шамсиро ба адади 32 тақсим мекунем. Сипас ҳосили ин тақсими ба соли маълуми шамсӣ ҷамъ мекунем, ки натиҷаи он соли ҳиҷрии қамарӣ мешавад. Чунончи, ба мо соли 1246 ҳ.ш. дода шудааст. Ин соли маълумро ба адади 32 тақсим менамоем. $1246 \text{ ҳ.ш.} : 32 = 39$. Сипас ин ҳосили тақсим (39)-ро ба соли маълуми 1246 ҳ.ш. ҷамъ мекунем: $1246 \text{ ҳ.ш.} + 39 = 1285 \text{ ҳ.қ.}$ Ҳамин ҳосили ҷамъ соли ҳиҷрии қамарӣ аст. Формулаи ин ҳисоб чунин аст: $XҚ = XШ + XШ : 32$

Савол ва супоришҳо

1. Мухтасаран дар бораи солшумории ҳиҷрӣ маълумот диҳед.
2. Табдили солшумории ҳиҷрии қамарӣ ба мелодӣ ва баръакси он чӣ гуна ба роҳ монда мешавад?
3. Табдили ҳисоби соли ҳиҷрии шамсӣ ба соли масеҳӣ чӣ гуна ба амал бароварда мешавад?
4. Формулаҳои қулли табдилоти солшумориҳоро дар ёд доред.
5. Табдили ҳисоби соли ҳиҷрии шамсиро ба ҳиҷрии қамарӣ фаҳмонда диҳед.

Мавзӯи 24-25. Санъатҳои ҳуруфӣ (ҳарфӣ). Абҷад. Таърих. Муаммо. Ҳуруфи далолат

Нақша:

1. Абҷад – тартиби махсуси алифбои арабӣ;
2. Маълумот дар бораи абҷади кабир;
3. Абҷад асоси сохташавии моддаи таърих;
4. Таҳлили ибораи “Китоби Мактабӣ” ҳамчун моддаи таърих;
5. Аҳамияти моддаи таърих дар илми матншиносӣ;
6. Муаммо як жанри назм дар адабиёти классикӣ;
7. Таърихи пайдо шудани санъати муаммо дар адабиёти форсӣ;
8. Саромадони муаммосаро ва намуна аз эҷоди онҳо;
9. Маълумот дар бораи ҳуруфи далолат;
10. Тарзи кушодани ҳуруфи “сафар”.

Калидвожаҳо: фарҳанг, алифбои финиқӣ, моддаи таърих, ҳичрат, фиғон, ғамобод, маъмул, мунфасила, талмеҳ, манқута, луғз,

Абҷад (ар. تَبْدِیْاً – ҳарфҳои алифбо), **Ҳисоб-ул-ҷамал** (ар. لِمَجْلَاسِد – тартиби махсуси алифбои арабӣ, ки аз ҳашт калимаи таркиб ёфта аз 28 ҳарф иборат мебошад, ки дар он ҳар ҳарф ададERO ифода мекунад.

1 - ا	2 - ب	3 - ج	4 - د	5 - هـ	6 - و	7 - ز
8 - ح	9 - ط	10 - ي	20 - ك	30 - ل	40 - م	50 - ن
60 - س	70 - ع	80 - ف	90 - ص	100 - ق	200 - ر	300 - ش
400 - ت	500 - ث	600 - خ	700 - ذ	800 - ض	900 - ظ	1000 - غ

Эзоҳ. Ҳарфҳои п, ч, ж ва г, ки хоси забони форсианд ва аз ҳуруфи ك, ز, ج, ب, сохта шудаанд, бинобар ин бо қиммати онҳо як хел ҳисоб карда мешаванд. Яъне, п–2, ч–3, ж–7,

г-20.

Тартиби махсуси алифбои арабӣ, ки аз 8 калима иборат аст, инҳо мебошанд:

ابجد	هوز	حطى	كلمن	سغنص	قرشت	ثخذ	ظضغ
абҷад	ҳавваз	ҳутти	каламан	саъфас	қарашат	сахаз	зазағ

Дар бораи маъно ва мафҳуми ин 8 калимаи маснӯъ дар фарҳангҳо ва китобҳои оид ба таърих ақидаҳои мухталиф ва тахминие баён шудаанд, ки ҳеҷ гуна асоси илмӣ надоранд. Чунин тартиби ҳарфҳои арабӣ, аслан аз тартиби алифбои финикию оромӣ баромада, ададҳои муайянро ифода мекунанд. Арабҳо аз ин 8 калима 6-тои аввалро дар асоси алифбои финикию оромӣ тартиб дода, барои ба 1000 расонидани ифодаи ададии ҳарфҳо аз 6 ҳарфи арабӣ, ки дар алифбои финикию оромӣ вучуд надоштанд, ду калимаи охирин (сахаз ва зазағ)-ро сохтанд. Ифодаи рақамии ҳарфҳо аз 1 то 10 яктоӣ, аз 10 то 100 даҳтоӣ ва аз 100 то 1000 садтоӣ зиёд мешавад. Ҳарфро бо адад ва ададро бо ҳарф ифода кардан, ки абҷад ё ҳисоби ҷумал ном дошт. Дар замони қадим дар ёд нигоҳ доштани санаҳоро осон ва навишти онҳоро мухтасар мекард. Ҳамин ки нуфузи ҳарфҳои арабӣ афзуд, риёзидонҳо ва мунаҷҷимон ҳам ишораи ададии ҳарфҳоро дар асоси он тартиб доданд, ки онро “Ҳисоби абҷад” ё “Ҳисоби мунаҷҷимон” низ меноманд.

Агар пурсанд, ки абҷади кабир кадом аст, бигӯй, ки он 29 калима аст: (алиф) – орастагии зоҳиру ботин; „б” – бурдборӣ намудан; „т” – тақво варзидан; „с” – савоби кулӣ ба хайр ҳосил кардан; „ч” – ҷамъияти хотир ҷустан; „ҳ” – ҳалолу ҳаромро фарқ кардан; „х” хуфу риҷор (умедро) шиори худ кардан; „д” – далел будан ва ҳар толибро ба мақсуд расонидан; „з” – залил будан дар чашми худ ва аз худ ҳисоб гирифтан; „р” – риёзату фақр кашидан; „з” – зиёрати

дилҳо кардан; „с“ – сири аҳли фақр нигоҳ доштан; „ш“ – шукргузории халқ кардан; „с“ – сидқу сафо варзидан” „з“ – зоеъ накардани вақт; „ф“ – фурсат ғанимат шуморидан; „т“ – тамаъро ба кулли аз хотир дур кардан; „з“ – зулму ситам бар ҳеч кас раво надоштан; „айн“ – илмро дӯст доштан ва бо уламо нишастан; „ғайн“ – ғайбати халқ накардан ва ба худ машғул будан; „қ“ – қаноатро перояи ҳолу сармояи кори худ сохтан; „к“ – камоли маърифат ба қадри тоқати башария ҳосил кардан; „л“ – ливои дилнавозӣ ва хотирҷӯӣ барафрӯхтан; „м“ – маломат кардан; „н“ – ниёзмандӣ ба ҳама кас намудан; „в“ – вафодорӣ дар аҳд; „ҳ“ – ҳамроҳӣ кардан бо ҳама кас дар тариқи ростӣ ва дар қачҷӣ мададгор набудан; „л“ – лол будан аз сухани фаҳш ва дурӯғу зиёнро ба ростӣ ҷорӣ кардан; „й“ – ёд кардан.

Моддаи таърих

Баъзан шоирон дар аснои шарҳи воқеаву ҳодисаҳои муҳим ва ҷолиби диққат, ҳамчун таваллуду вафоти одамони бузург, ҷулуси подшоҳон ба тахт, бинои иморатҳои бошукӯҳ (масҷиду мадраса, корвонсарой ва биноҳои хайри умумӣ), таълифи китобу тадвини девонҳо ва ҳоказо соли онро низ зикр мекунанд. Шеъре, ки дар он соли зикр шудааст, моддаи таърих ном дорад.

Чунончи, Кисой дар матлаи қасидаи ҳасбиҳолии худ таърихи таваллуди худро ба ин тавр баён менамояд:

Ба сесаду наваду як расид навбати сол,
Чаҳоршанбаву се рӯз боқӣ аз шаввол.

Соли сесаду наваду як ба соли 1001-и мелодӣ баробар аст.

Аз ин байт маълум мешавад, ки моддаи таърих дар давраҳои аввал хеле сода ва табиӣ ифода меёфтааст.

Қитъаи зерини Ибни Ямин (шоири асри XIV) низ бо ифодаи равшан иншо ёфтааст:

Вафоти соҳиби аъзам Ваҷеҳиддин зангӣ,
Ки чархи пир набинад чун ӯ ҷавон дигар,
Ба соли ҳафтсаду нуздаҳ зи соли ҳичрат буд,
Шаби душанбаву бистусевум зи моҳи сафар.

Моддаи таърих вафоти Ваҷеҳиддини Зангӣ ба таври содаи солшуморӣ ҳафтсаду нуздаҳ будааст, ки ба ҳисоби имрӯза ба соли 1319–1320 баробар меояд.

Вале ин гуна сароҳат ва содагӣ бо мурури замон ба завқи шоирони ҳаёлбоф созгор наафтод ва рафта-рафта моддаи таърих ба ҳисоби абҷад (ҷумал) гузашт, ки инро моддаи таърихи лафзӣ меноманд.

Моддаи таърихи лафзӣ ё равшану сода аст ва ё асли иборат бо ишорати латифе, ки дар байт вучуд ёфтааст, зиёду кам мешавад. Мисолҳое, ки мо дар боло овардем, мисоли намуди якуми моддаи таърих аст.

Намуди дуюм сурати муамморо дорад, ки **таъмия** меноманд. Масалан, дар ҷавоби ҷумлаи суоли “таърихи ин воқеа чист?” гуфта мешавад, ки “яке аз ҷамъ по берун ниҳод” ё ки “қадам дар миён гузошт”. Дар ҷавоби якум рақами як кам карда мешавад ва дар ҷавоби дуюмӣ рақами як меафзояд.

Шахсе дар таърихи бинои ҳавзе, ки Латиф ном шахсе барои истифодаи умум сохтааст, ин тавр гуфтааст: “Аз ҳавзи Латиф об бардор!”. Бояд дар ин ҷо аз ибораи “ҳавзи Латиф” калимаи “об”, яъне адад се кам шавад, он гоҳ соли канда шудани ҳавз мебарояд.

Мисоли дигар:

Чу таърихи вафоти ё зи пири ақл пурсидам,
Ба сад оҳу фиғон гуфто: “Яке аз қозиён кам шуд”.

Дар ин ҷо бояд аз калимаи “қозиён” адади як кам шавад.

Моддаи таърих гоҳе як ё якчанд калима, як мисраъ ва ҳатто як байт тамомро дар бар мегирад.

Абҷад дар адабиёти классикии форс-тоҷик аз давраи пайдоиши худ барои сохтани моддаи таърих истифода шудааст ва қоидааш он аст, ки шоир, нависанда, котиб ё муаррих барои ифодаи таърихи дилхоҳи худ ҳарф, калима, ибора, мисраъ ё байту порчаи шеърро дарҷ мекунад, ки он “моддаи таърих” ном дошта, таърихи матлубро ифода менамояд. Тазкиранавис ва шоири форсизабони Ҳиндустон Мирғуломалихони Озод дар тазкираи “Ҳизонаи омира” таърихи вафоти Мирзо Абдулқодири Бедилро ин тавр баён кардааст:

Сару саркардаи арбоби сухан,
Аз ғамободи ҷаҳон хуррам рафт.
Гуфт таърихи вафоташ Озод:
“Мирзо Бедил аз олам рафт”.

Моддаи таърих мисраи “Мирзо Бедил аз олам рафт” (میرزا بیدل از عالم رفت) мебошад, ки агар қимати ҳарфҳои онро ба ҳисоби абҷад ҷамъ кунем, аз он таърихи дилхоҳи муаллиф, ки соли 1133 ҳ. қ. (мутобиқи 1721 м) аст, берун меояд, яъне $\text{م} = 40 + \text{ی} = 10 + \text{ر} = 200 + \text{ز} = 7 + \text{ا} = 1 + \text{ب} = 2 + \text{ی} = 10 + \text{د} = 4 + \text{ل} = 30 + \text{ا} = 1 + \text{ز} = 7 + \text{ع} = 70 + \text{ا} = 1 + \text{ل} = 30 + \text{م} = 40 + \text{ر} = 200 + \text{ف} = 80 + \text{ت} = 400$ ҷамъ 1133 ҳ. (мутобиқи 1721 м.).

Шоири садаи XV-и форс-тоҷик Амир Дӯсти Ҳошимӣ дар вафоти Беҳзод гуфтааст:

Агар хоҳӣ, ки таърихаш бидонӣ,
Назар афкан ба “ҳоки қабри Беҳзод”.

Дар ин байт моддаи таърих ибораи “ҳоки қабри Беҳзод” (خاک قبر بهزاد) буда, ба ҳисоби абҷад адади 942-ро ифода мекунад, ки соли ҳиҷрист ва ба соли 1536 милодӣ баробар

мебошад. Азбаски Абҷад аз ихтирооти мардуми араб буда, ба адабиёти форс-тоҷик роҳ ёфтааст, шоирон Ҳангоми истифода аз он, асосан, қоидаю қонунҳои адабиёти арабро риоя кардаанд ва ба алифбои арабӣ чор ҳарфи форсӣ-тоҷикии ب (п), چ (ч), ج (ж) ва گ (г)-ро ҳамроҳ кардаанд, ки дар ҳисоби Абҷад қимати ҳарфҳои арабии ب (б), چ (ч), ج (з) ва ک (к)-ро ифода мекунанд. Ҳисоби Абҷад баробари осон гардонидани ҳифзи таърихи воқеаҳои таърихӣ ва ихтисори сабки навишт, барои тарбияи зеҳн ва ҳофиза аҳамият дорад.

Моддаи таърих калима, ибора, мисраъ ё байте, ки аз он ба ҳисоби абҷад санаи воқеае берун меояд, дар назар дошта мешавад. Шоири асри 15 форс-тоҷик Мактабии Шерозӣ таърихи итмоми “Лайлӣ ва Маҷнун”-и худро ин тавр баён кардааст:

Чун Мактаби ин китоб бикшуд,
Таърих “Китоби Мактабӣ” буд.

Моддаи таърих иборати “Китоби Мактабӣ” мебошад, ки агар қимати ҳарфҳои онро ба ҳисоби абҷад ҷамъ кунем, аз он санаи дилхоҳи муаллиф, ки соли 895 ҳ (мутобиқи 1489 м) аст, берун меояд (ин амалро аз ҷадвали болоӣ истифода карда, иҷро намудан мумкин аст).

То маъмул гардидани абҷад ва давраҳои аввали он низ дар адабиёти форс-тоҷик таърихгун маъмул буд, вале бештар матлабро бо сухан баён мекарданд. Низомии Ғанҷавӣ таърихи итмоми “Ҳафт пайкар”-ро (14 рамазони 593 ҳ = 1197 м.) ин тавр зикр кардааст: Аз паси понсаду навад се бар он гуфтам ин номаро чу номварон.

Рӯз буд чордаҳ зи моҳи сиём,
Чор соат зи рӯз рафта тамом.

Моддаи таърих гуфтан ба қоидаи абҷад аз ҷумлаи санъатҳои шеърӣ адабиёти форс-тоҷик буда, чун дигар навъҳои санъати маънавию лафзии шеър тадриҷан рӯ ба мураккабӣ овардааст. Масалан, моддаи таърихи манқута ё мӯъҷама он аст, ки танҳо аз ҳарфҳои нуқтадори арабӣ (бе, те, се, ҷим ва ғ.) таркиб меёбад ва моддаи таърихи ғайри манқута ё мӯҷмала он, аст ки фақат аз ҳарфҳои бенуқта (алиф, де, ро, син ва ғ.) ба ҳам меояд. Моддаи таърихи муттасил он аст, ки танҳо аз ҳарфҳои часпанда (бе, лом, мим, нун ва ғ.) таркиб меёбад ва моддаи таърихи мунфасила он, ки фақат аз ҳарфҳои душакла (алиф, ро, дол, зол ва ғ.) ба ҳам меояд. Ғайр аз ин моддаи таърихҳое низ ҳастанд, ки дар асоси санъатҳои тансиф (нисф кардан), талмеҳ, муаммо, тарҷума ва ғайра сохта шудаанд. Дар асрҳои охир моддаи таърихое дучор омадаанд, ки агар соли таваллуди шахсери ифода кунанд, чизе бар он афзудаанд, вале вафотро дар бар гиранд, чизе аз он костаанд. Порчаи манзумеро, ки дар зимнаш Моддаи таърих меояд, қитъаи таърих меноманд. Дар адабиёти тоҷик шоироне ҳастанд, ки ба навиштани қитъаи таърих машҳур гардиданд, номдортарини онҳо Акбари Бухорой мебошад.

Муаммо (арабӣ — нобино) – жанри назм дар адабиёти классикӣ аст: як навъи санъати шоирона мебошад. Он калима, ном (ё ҳарфҳои аввал), сана ва ғайраро пинҳон медорад. Он маъмулан 1 байт, баъзан 2 байт аст, ки дар он калима ё фикр бо як порча пинҳон аст. Агар байти шоирона аз аввал то охир дар ин замина сохта ва тамом шавад, онро санъати шоирона медонанд. Якчанд роҳҳои эҷод ва кушодани муаммо мавҷуд аст. Аксар вақт як калима дар он ҳамчун калимаи калидӣ хизмат мекунад. Барои он донишмандони қоидаҳои грамматикаи арабӣ, аломатҳои расмии ҳарфҳои алифбои арабӣ, ҳисоб кардани алифбо ва ғайра зарур аст. Дар адабиёти мо он мактаби тарбияи ақлу маърифат аст.

Нахуст Шарафиддини Алии Яздӣ (“Ҳулалӣ мутарраз дар фанни масъала ва луғз” – “Либоси абрешими бо мушкилот ва илми луғз ороёфта”), баъдан Абдурахмони Ҷомӣ (“Рисолаи масъалаи кабир”–“Рисолаи калон дар масъала”; “Рисолаи масъалаи сағир” — “Рисолаи хурд дар бораи масъала”), Алишер Навоӣ (“Рисоли муфрадот”) ва дигарон оид ба қоидаҳои навишти он асарҳо навиштаанд.

Муаммо, мубоҳисаҳои саволу ҷавоб буда, яке аз бойгонии адабиёти хаттӣ мебошад ва баробари пешрафти илм мукамал ва мураккабтар гардид. Дар адабиёти классикии Шарқи Наздик ва Миёна шубҳае нест, ки жанри васеъ истифодашавандаи луғат низ ҳамин тавр ташаккул ёфтааст. Аммо дар шакли хаттӣ инкишофи баъзе жанрҳои адабиёт ба ташаккули жанрҳои нави дигар оварда мерасонад. Дар ин бобат дигар мафҳумҳои илмию адабии жанри асосӣ низ кӯмак мекунад. Дар мушкилии луғати ин жанр, имло, вожа, семантикаи хатти арабӣ, қоидаҳои грамматика ва алифбо ҳамчун асбоби ёрирасон хизмат мекарданд. Ҳамчунин, абҷад, ки андаке пештар пайдо шуд – ҳисоби ҷумал, ки ба хусусиятҳои тасвири адад асос ёфтааст, барои ташаккули он чун асос хизмат кардааст. Аз ин рӯ, жанри мушкилот барои фаҳмиши комил ва дарки ин илм, жанр ва санъат лозим аст. Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки жанри мушкилот ба инкишофи жанри таърих низ таъсири худро расондааст.

Ҳарчанд ин масъала бори аввал дар адабиёти араб дар асрҳои X–XI пайдо шуда буд, ба унвони як жанри алоҳида дар адабиёти форсӣ дар садаи чордахум ташаккул ёфтааст. Дар соли 1392 “Эҳё би-илми-л-ҳалли-л-мушкилот”-и Табрeзӣ ба ҳамин назарияи илм бахшида шудааст. Бо таълифи ин асар (“Бозсозии илми мушкилот”) дар ин соҳа пешравии калон сар шуд. Дар адабиёти турк, ки бо адабиёти форсӣ иртибот дорад, низ ин жанр амалан хеле босуръат инкишоф ёфт. Эҷодиёти Алишер Навоӣ ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур

дар ин самт нақши бузурги адабӣ бозидааст. “Муфрадот”-и Алишери Навоӣ мукамалтарин асар доир ба санъатҳои муаммо мебошад.

Дар байти мазкур, ки ба Амин ном шоир мансуб аст, номи муаллиф ба таври зерин кушода мешавад:

Чойи ту ин нест, эй сарви барин,
Аз миён бархезу болотар нишин.

Ифодаи миён бо ҳуруфи араби асос нависта мешавад, яъне ҳарфҳои “мим”, “йо”, “алиф” ва “нун”. Ҳарфи “алиф”, ки дар мобайни калима омадааст ва ба сарв монандӣ дорад, аз ҷояш гирифта шуда, дар ибтидои он гузошта мешавад. Пас, тарзи ҷойгиршавии ҳарфҳо тағйир ёфта, исми Амин ҳосил мешавад.

Муаммо санъатест, ки шоир номи махсус ё чизеро дар сурати нухуфта ба воситаи амали қалб ва таҳсиф ё бо иваз кардани муродиҳо, ҳисоби абҷад, киноя ва ишоратҳои пӯшида дар як байт ва ё якчанд байт навъе мепӯшонад, ки аз ғайри фикру мулоҳизаи бориқ ва диққати амиқ шикофтан муҳол буда, асосан кушодани он мавқуф ба донишони қоидаҳои маълуми муаммост.

Дар аввалҳо шоирони пешина муаммо ва чистонро як чиз фаҳмидаанд. Баъд рафта-рафта онҳо ҳамчун мафҳумҳои ҷудогона аз ҳам ҷудо шудаанд. Анварӣ порчаи зеринро, ки чистони пиёз аст, муаммо номидааст:

Чист он турфа қалъаи бедар?
В-андар он қалъа қалъаи дигар?
Гоҳ бошад мисоли байза сафед,
Гоҳ бинӣ чу лолаи аҳмар.
Гоҳ бинӣ зумурради аламе,
К-аз гиребони ӯ барорад сар.
Ҳар кӣ бикшояд ин муамморо,
Қатраи об оядаш ба назар.

Маълум мешавад, ки чистон қадами нахустин дар соҳаи тафаннуоти адабӣ, яъне бозии ҳарф ва калима мебошад ва батадриҷ шакли мураккаб гирифтааст. Чистон шакли содаи ибтидоӣ ва муаммо шакли мураккаб мебошад. Тахминан аз асри XV шакли содаи муаммои пешинагон шакли пуртакаллуфе гардид.

Шоири маъруф Абдурахмони Ҷомӣ, муосири ӯ Мулло Мирҳусайни Муаммой, Мулло Шаҳобуддин Ҳақири Муаммой, Мӯхташами Кошӣ, Зайнуддини Восифӣ ва дигарҳо саромади муаммосароён ва муаммошикофонанд. Ҷомӣ дар “Хирадномаи Искандарӣ” мегӯяд:

Ба қасди қасоид шудам тезгом,
Баромад ба назми муаммом ном.

Ҷомӣ ҳатто дар муаммо рисолае таълиф карда, қоидаҳои муаммо ва шарҳу эзоҳи онро баён кардааст.

Аз содатарин муаммоҳои Ҷомӣ, ки ба фаҳми ҷавонони имрӯза наздиктар аст, якчандторо ин ҷо зикр мекунем.

Ба исми Ҳорун:

Бурун ор аз муаммо, –гуфт, –номи он бути мавзун,
Ҳаминҳо буду бас он дам, ки омад номи ӯ берун.

Номи маъшуқ дар вақти бе “рун” омадан танҳо ҳамин “ҳо” буд, ки агар “ҳо”-ро ба “рун” ҳамроҳ намоем, исми Ҳорун ҳосил мегардад.

Ба исми Тоҳир:

Кай равад номи он бут аз хотир,
К-аз яке нуқта мешавад зоҳир. (Ҷомӣ)

Агар аз калимаи “зоҳир” нуқта афтад, “Тоҳир” мемонад. Ба исми Муҳаммад:

Хум чу нигун гашту яке қатра рехт,
Хуш зи мадхуши муҳаббат гурехт. (Ҷомӣ)

Агар “хум” нигун, яъне чаппа шавад, “мух” шуда, аз он қатрае (нуқтае) афтад, “муҳ” мемонад ва аз “мадхуш” “хуш” гурезад, “мад” мемонад, ки исми Муҳаммад ҳосил мешавад.

Мақсад аз сарви барин ҳарфи “алиф” буда, алиф аз миён хезаду болотар нишинад, Амин ҳосил мешавад.

Муаммо ба номи Носир:

Сари сӯфӣ бибур, дар оташ андоз,
Дигар дар ҳаққи риндон бад нагӯяд.

Агар сари “сӯфӣ”-ро ки аз ҳарфи “с” иборат аст, дар оташ, ки муродиғаш “нор” мебошад, андозем, носир ҳосил мегардад.

Ҳуруфи далолат

Ба ҳарфҳо мазмун бахшидан дар адабиёти Шарқ Ҳуруфи далолат гуфта мешавад. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар “Футувватномаи султонӣ” ба бисёре аз калимаҳо мазмун бахшида, аз ҷумла чунин менависад:

Агар пурсанд, ки ҳуруфи шариат, тариқат ва ҳақиқат ишорат ба чи чиз аст, бигӯй, шариат панҷ ҳарф аст:

„Ш” – шарти ибодат ба ҷой овардан

„Р” – раво аз нораво доништан

„Й” – якдил будан

„Ъ” – илм... омӯхтан

„Т” – талаб... кардан аст

Тариқат низ панҷ ҳарф аст:

„Т” – талаб кардан

„Р” – розӣ будан

„И” – яқин (фикри ягона) ҳосил кардан

„Қ” – қурб (наздиқӣ) ҷустан

„Т” – таваҷҷӯҳи тамоми фармудан

Ҳақиқат низ панҷ ҳарф аст:

„Х“ – ҳузури дил

„Қ“ – қадам ба бодияи таҷрид ниҳодан

„И“ – дар мартабаи тафрид якҷиҳат шудан

„К“ – қайди ҳастии маҷозӣ ва қадами таин бардоштан,
то назар ба ҳақоиқи ашё кушода шавад

„Т“ – тавҳид

Ин понздаҳ сифат дар ҳар як фард мавҷуд бошад, марди
комилу мукамал бошад ва иршоди тариқатро шояд ва ўро
расад, ки қадам бар сари сачҷодаи шайхӣ ниҳад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи сафар чи маънӣ дорад, бигӯй,

„С“ – далолат дорад бар саҳар, яъне мусофир бояд
саҳархез бошад.

„Ф“ – далел аст бар фоида, яъне ҳар кӣ дар сафар аст,
бояд ки фоида гирад ва фоида расонад.

„Р“ – далолат кунад бар ризо, яъне ҳар чи дар роҳ бад-ӯ
расад бад-он розӣ бошад ва хушдиلى дар ризои рафиқон
талабад.

Дар асарҳои Алишер Навоӣ ба ҳарфҳо мазмун бахшидан
хеле бисёр дучор меояд. Чунончи дар асари „Ҳайрат-ул-
аброр“ калимаи „бисмиллоҳ“ ин тавр шарҳ дода шудааст:

„Б“ – башорат

„Син“ – саломат

„Мим“ – мақсад

„Алиф“ – оташ (шамъ)

„Лом“ – ливои зафар

„Х“ – ҳуввият

Савол ва супоришҳо

1. Ҳисоби абҷад гуфта чиро мефаҳмед?
2. 29 ҳарфи абҷади кабирро дар ёд доред.
3. Моддаи таърих чист?
4. Дар байти зерин моддаи таърихро муайян кунед:
Чун Мактаби ин китоб бикшуд,

Таърих “Китоби Мактабӣ” буд.

5. Моддаи таърихи манқута аз ғайриманқута чӣ фарқ дорад?

6. Санъати муаммо гуфта чиро мефаҳмед?

7. Дар байти зерин номи Муҳаммад чӣ хел қушода мешавад:

Хум чу нигун гашту яке қатра рехт,

Хуш зи мадҳуши муҳаббат гурехт.

8. Аз содатарин муаммоҳои Ҷомӣ намуна оваред.

9. Ҳуруфи далолатро шарҳ диҳед.

10. Калимаи “сафар”-ро вобаста ба ҳуруфи далолат тавзеҳ диҳед.

Мавзӯи 26. Сохтори асарҳои манзуми мансур ва омӯзиши матни онҳо

Нақша:

1. Назм ва анвои шеъри форсӣ;
2. Хусусиятҳои хоси осори манзум;
3. Хатоҳои текстологӣ дар осори манзум;
4. Наср ва анвои он;
5. Сабкҳои насри форсӣ-тоҷикӣ;
6. Хусусиятҳои хоси осори мансур.

Калидвожаҳо: назм, бикр, ағлот, мувашшаҳ, таркиббанд, тарҷеъбанд, маснӯъ, саҷъ, парҳез, рамз, киноя, касрат.

Дил ҷуз раҳи ишқи ту напӯяд ҳаргиз,
Ҷуз меҳнату дарди ту нагӯяд ҳаргиз.
Саҳрои дилам ишқи ту шӯристон кард,
То меҳри касе дигар нарӯяд ҳаргиз.

Абӯсаиди Абулхайр

Истилоҳи “назм” – дар луғат ба ришта кашидани гавҳар; оростан, ороиш доданро гӯянд ва дар илми адабиётшиносӣ суханеро гӯянд, ки дорои вазну қофия аст. Баъзе аз адабиётшиносон назмро сухани бикру пайваста донистаанд. Гӯяндаи назмро нозим мехонанд.

Дар байни назм ва шеър фарқ аст. Ҳамаи шеърро, ки дорои вазну қофия аст метавон назм хонд, аммо ҳамаи назмро наметавон шеър гуфт. Азбаски дар дарсҳои назмшиносӣ дар ин хусус ба тафсил сухан рафтааст, мо аз такрори ин мавзӯъ парҳез менамоем.

Адабиёти бадеӣ аз ибтидо ба шакли назм ба вучуд омада буд. Аксари осори адабии аҳди қадим ва асрҳои миёна ба шакли назм иншо шудаанд. Шеъри форсӣ анвои

гуногун дорад. Ҳамаи осори ҷинси лирикӣ ба назм навишта мешаванд, ки мисолашон фард, дубайтӣ, рубой, ҷитъа, қасида, ғазал, маснавӣ, мусаммат, тарҷеъбанд, таркиббанд, мустазод, луғз, муаммо, суруд, достон, баллада, муламмаъ ва мувашшаҳ мебошанд.

Дар илми адабиётшиносӣ каломи мавзун ва осори манзум хусусиятҳои ба худ хоси худро доранд, ки тавассути онҳо аз осори мансур фарқ мекунад. Бояд гуфт, ки барои матншинос донишмандон ин хусусиятҳо зарур аст, зеро бидуни фаҳм ва шинохти ин хусусиятҳо наметавон матни сиҳҳат ва боэътимодно ба ихтиёри хонанда гузошт. Барои далел чанде аз хусусиятҳои назмро ба ихтисор баён месозем, ки инҳоянд:

1. Дорои вазн ва қофия будан;

2. Ихтисор шудани калимаҳо. Монанди в-арна-вагарна; в-аз – ва аз; з-ин – аз ин; хур, шед-хуршед, к-аз – ки аз, в-ар-ва агар.

3. Шаклан тағйир ёфтани вожаҳо. Монанди сафед-испед; гурусна – гурсна; гулистон – гулситон ва ғ.

4. Бештар ба кор рафтани калимоте, ки имрӯз дар забони гуфтугӯи истифода намешаванд. Монанди: қамар, бадр, ҳилол, само, сипеҳр, хур, гетӣ, чеҳра, рух, рухсора, лиқо, шамс, даҳр ва ғ.

5. Касрати истифодаи санъатҳои шеърӣ

6. Тағйир ёфтани ҷои сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла

7. Бо розу рамз ва пӯшидаю печида баён шудани матлаб

Дар вақти тадқиқу омӯзиш ва таҳияи осори манзум матншиносро лозим аст, ки аз илмҳои назмшиносӣ, сабкшиносӣ, шарҳшиносӣ ва танқиди адабӣ хуб огаҳ бошад. Илова бар ин, ҳар як суҳанвар сабки хоси худро дорад, ки тавассути он аз ашъори дигарон фарқ мекунад. Ҳангоми кор бо осори манзум матншинос бояд анвои назмро хуб шиносад. Барои шинохти навъи шеър донишмандон вазн ва

қофия фарз аст. Зеро аксари анвои шеърӣ оламро тавассути вазну қофия метавон муайян сохт. Мегӯянд, ки дар Юнони бостон навъи шеърро тавассути вазн муайян мекарданд. Дар адабиёти тоҷику форс ва араб бошад, навъи шеърро аз рӯи қофия мешиносанд. Аксари кулли осори манзум аз рӯи қофиябандӣ фарқ мекунанд. Чунончӣ:

1. Маснавӣ – аа, бб, вв...;
2. Рубой ва дубайтӣ – ааба, аааа;
3. Ғазалу қасида – аа, ба, ва...;
4. Мусамматҳо – ааа, бба, вва...;

Ҳама гуна иштибоҳоте, ки дар осори манзум ҷой доранд, нисбат ба наср равшантар мебошанд. Зеро аксари ағлот боиси харобии вазн, қофия ва маънӣ мегарданд, ки матншинос онҳоро ба осонӣ метавонад ғалат созад. Ҳини таҳлили осори манзум матншинос бояд хусусиятҳои назм ва матлаби суҳанварро хуб ғалат намуда, дар хондани матни нусхаҳои хаттӣ бисёр эҳтиёткор бошад. Зеро аксари хатоҳо аз хониши нодуруст ба миён меояд.

Саҳву хатоҳое, ки дар вақти таҳияи матни осори манзум метавонанд рух намоянд:

1. Афтодани ҳарф, калима ва ибора
2. Афтодани мисраъ, байт
3. Табдили ҳуруф
4. Табдили мисраъ ва байт
5. Афтодани нуқта ё изофа шудани он дар нусхаҳои қаламӣ
6. Таҳриби вазни шеър
7. Таҳрифи калимот
8. Хато хондани вожаҳо
9. Ивази калимот бо муродифашон ва ғ.

Дар хусуси анвои хатоҳои текстологӣ ва хусуси рух намудани онҳо мо дар дарсҳои қаблӣ ҳарф зада будем. Аз ин нигоҳ аз такрори онҳо худдорӣ намуда, барои далели суҳанҳои ғалат чанд байт меорем, ки ҳолӣ аз хато нестанд.

1. Дар нусхаи Азизи Давлатободӣ байте аз ғазали Шайх Камол ба шакли зер омадааст:

Зи кӯяш барфикан, гарде агар бо худ тавон бурдан,
Даре аз равза бишоянд бар хоки лаҳад моро.

Дар сатри аввал, яке аз навъи хатоҳо, табдили ҳуруф ба чашм мерасад. Ҳини муқоиса маълум гашт, ки ҳангоми чоп ҷои ҳарфи “фо” ва “коф” иваз шуда, ба ҷои вожаи “кафан” “фикан” омадааст. Шакли саҳеҳи матн дар нусхаҳои К. А. Шидфар ва Ш. Ҳусейнзода ва дигарон ба таври зер омада:

Зи кӯяш бар кафан, гарде агар бо худ тавон бурдан,
Даре аз равза бикшоянд бар хоки лаҳад моро.

2. Дар нусхаи Ш. Ҳусейнзода ва диг. ба шакли зер сабтшуда:

Бо ҳусни туву нози ту сӯзеву ниёзе,
Ҷони дигаронро, дили соҳибназаронро. (2/10)

Дар сатри сонӣ ибораи “ҷони дигарон” саҳеҳ нест. Зеро Шайх Камол ин ҷо пеш аз ҳама аз сӯзу ниёзи хеш сухан мекунад.

Ки аз ашъори мардум бурд маъниҳои рангинро. (7/21)

Дар сатри аввал ҳарфи “то” афтода ва сабаби ҳалал ёфтани вазни ғазал шудааст. Шакли сиҳҳати байт дар нусхаи Ш. Ҳусейнзода ва диг ва К.Шидфар ба таври зайл аст:

Камол аз ҳар мижа ашкат магар ҳамранги Салмон шуд,
Ки аз ашъори мардум бурд маъниҳои рангинро.

Дар вақти омӯзишу таҳқиқ ва таҳияи матни осори манзум матншинос бояд ҳамаи хусусиятҳои хоси назмро донанд ва аз илмҳои назмшиносӣ, муқаддимаи адабиётшиносӣ ва сабкшиносӣ ба хубӣ огаҳ бошад. Зеро танҳо дар натиҷаи донишмандии хусусиятҳои асосии матни осори манзум метавон матни саҳеҳро таҳия сохт. Дар акси ҳол мо бар ивази матни саҳеҳ матни пурғалатро ба ихтиёри хонандагон хоҳем гузошт, ки моро намебахшанд.

Наёзорам зи худ ҳаргиз дилеро,
Ки метарсам дар ӯ ҷои Ту бошад.

Истилоҳи “наср” дар луғат ба маънои пошидан, рехтан, пароканда кардан аст, аммо дар илми адабиётшиносӣ суханеро гӯянд, ки бидуни вазну қофия ва равон бошад. Аксари осори адабӣ, монанди латифа, афсона, тамсил, ҳикоя, повест, роман, очерк, сафарнома, ёддошт ба наср мансуб мебошанд.

Дар адабиёти бадеии тоҷик донишмандон насрро ба навъҳои зерин ҷудо намудаанд: насри муҳовара, насри хитоба, насри мурсал, насри ғанӣ, насри мусаччаъ, насри мураҷҷаз, насри маснӯъ, насри мавзун ва ғ. Дар хусуси анвои наср Сируси Шамисо андешаҳои ҷолиб дорад, ки барои иттилои бештар метавон ба китоби “Сабкшиносии наср”-и ӯ ручӯъ намуд.

Истилоҳи “сабк” дар луғат маънии ғудохтан ва рехтани зару нуқраро дорад. Дар мавриди корбурд иборат аст аз равиши хоси идрок ва баёни афкор ба василаи таркиби калимот ва интиҳоботи алфозу тарзи таъбир. Бино ба қавли донишмандон “сабк барои нависанда дар ҳукми ранг барои наққош аст”. Баъзе гӯянд, ки тавассути навиштаҳои сабкдор ба даруни зеҳн ва равони нависандагон метавон роҳ ҷуст. Яъне ҳар як суханвар нухуфта дар навиштаҳои худ аст. Агар мо бо сабки суханвар ошно бошем, аз навиштаҳояш

тез ўро хоҳем шинохт.

Дар ин бора Мавлонои Румӣ мегӯяд:

“Аз Қуръон бўи Худо меояд ва аз ҳадис бўи Мустафо меояд ва аз каломи мо бўи мо меояд”. (аз “Маноқиб-ул-орифин”-и Афлоқӣ).

Маликушшуаро Баҳор фармудааст:

Ҳар каломе боз гӯяд фитрати гӯяндаро,
Шеъри зоҳид зӯҳд гӯяд, шеъри кофар кофарӣ.

Ин ҷо мехоҳем ба ихтисор аз чанд навъи наср ва хусусиятҳои онҳо маълумот диҳем, ки дар вақти тадқиқи омӯзиши осори мансур донишмандони онҳо зарур мебошад.

Насри мурсал – насре, ки бидуни такаллуф ва ҳолӣ аз санъатҳои бадеӣ мебошад. Нависандагони ин сабк андеша ва матлаби худро бо забони гуфтугӯӣ, ки одӣ ва ори аз маҷоз буд, баён месохтанд. Хусусияти хоси ин наср аз инҳо иборатанд: сода, дорои ҷумлаҳои кӯтоҳ, қасрати истифодаи калимоти форсӣ ва парҳез аз луғоти арабӣ, такрори вожаву иборот, адами илтифот ба вазн ва сачъ, ҳолӣ аз санъатҳои бадеӣ ва ғайра. Насри мурсалро насри сабки хуросонӣ ва насри Балъамӣ низ мехонанд. Барои он сабки хуросонӣ гӯянд, ки аввалин нависандагони ин сабк аз Хуросон буданд. Барои он насри Балъамӣ гӯянд, ки Балъамӣ аз беҳтарин ва нахустин нависандагони ин сабк маҳсуб мешавад. Насри мурсалро ба ду давра тақсим намудаанд, ки яке насри давраи Сомониён ва дигаре насри давраи мебошад. Хусусияти насри аҳди Сомониёнро дар порчаи зер метавон дид:

“...Аввал эдун гӯяд: “Дар ин нома, ки то ҷаҳон бувад мардум гирди дониш гаштаанд ва суҳанро бузург дошта ва некӯтарин ёдгор суҳан доништаанд”. Чи андар ин ҷаҳон мардум ба дониш бузургвортар ва мойдортар. Ва чун мардум бидонист, к-аз вай чизе намонад пайдор, бад-он

кӯшад, то номи ӯ бимонад ва нишони ӯ гусаста нашавад, чӣ ободонӣ кардан ва ҷойҳо устувор кардан ва далерӣ ва шӯҳӣ ва ҷон супурдан ва доной берун овардан...” (Муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ).

Нависандаи асар бештар калимаҳои хоси тоҷикиро ба кор бурдааст, монанди: эдун (чунин), нома (китоб), андар (дар), устувор кардан (сохтан), шӯҳӣ (пурдилӣ, ҷасорат) берун овардан (нишон додан) ҷон супурдан (шаҳобат) ва ғ.

Яке аз хусусиятҳои хоси ин сабк такрори калимат ва феъл аст, ки мисоли онро дар “Тарҷумаи тафсири Табарӣ” метавон мушоҳида кард:

“Адади калиматҳои Қуръон ҳафтод ҳазор ва ҳафт ҳазор ва ҳафтсад ҳазор ва як калимат аст ва адади ҳуруфҳои Қуръон сесад ҳазор ва бисту чаҳор ва сесаду навад ҳарф аст...”

...Ва аммо ин суратро фотиҳатулкитоб гӯянд ва уммулкитоб гӯянд ва сабъулмасонӣ гӯянд”.

Дар мисоли фавқ такрори адади “ҳазор” ва феъли “гӯянд” ба чашм мерасад. Илова бар ин, ҷамъи арабӣ дубора ҷамъ баста шудааст (ҳуруфҳо) ва вожаҳои арабӣ бо ҳарфи “т” оварда шудаанд, на ҳарфи “ҳ”-и ҳавваз (калимат, сурат-калимаҳ, сурах). Бино ба қавли Маликушшуаро Баҳор дар давраи Ғазнавиён харидорон ва дӯстдорони забони форсӣ кам гашт ва кори наср беравнақ монд. Дар насри давраи Ғазнавиён истифодаи калимоти форсии қадим камтар ва истифодаи вожаҳои арабӣ ва истилоҳҳои хос бештар ба назар мерасад. Мисоли ин ҳарфро дар “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Абӯяъқуби Сағзӣ, “Қасас-ул-анбиё”-и Исҳоқ ибни Иброҳими Нишопурӣ, “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвирӣ, “Нур-ул-улум”-и Абулҳасани Харақонӣ ва “Таърихи Систон”-и муаллифи гумном метавон пайдо кард.

Намунаи насри аҳди Ғазнавиёно дар порчаи зер, ки аз “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвирӣ аст ва ба касрат калимоти арабӣ ба кор рафтааст, дидан мумкин мебошад:

“Худованд... моро андар замонае падидор овардааст, ки аҳли он ҳаворо шарият ном кардаанд ва талаби ҷоҳу раёсат ва такаббурро из(з) ва илму риёи халқро хашят ва ниҳон доштани кинаро андар дил ҳилм ва мубодиларо мунозира ва муҳорибаву сафоҳатро азамат ва нифоқро зӯҳд ва таманноро иродат ва ҳазиёни табъро маърифат ва ҳаракоти дил ва ҳадиси нафсро муҳаббат ва илҳодно фақр ва зухурро сафват зандиқаро фано ... ва офати аҳли замонаро муомалат ном кардаанд, то арбоби маонӣ андар миёни эшон маҳҷуб гаштаанд ва эшон ғалаба гирифта...” (Дурдонаҳои наср, ҷ.1, саҳ.144-145).

Гузашта аз ин бояд гуфт, ки тарзи талаффуз ва китобати баъзе калимоти аҳди ғазнавиён аз талаффузу китобати имрӯз имтиёз мекунад ва ин ҳам яке аз хусусиятҳои матни осори мансури он давр маҳсуб мешавад, ки донишмандон он барои матншиносон зарур аст. Чунончи, дар “Нур-ул-улум” омада:

“Пурсиданд, ки чӣ кунем то бедор гардем? Гуфт: Умри хеш аз пеш баргирет ва чунон донет, ки нафаси бозпасин омадааст ва дар миёни ду лаб мунтазир аст, хоҳад ки берун шавад”.

Дар порчаи фавқ ба ҷои ҳарфи “дол” ҳарфи “то” омадааст. Ин тарзи талаффуз бештар дар осори ирфонӣ то қарни XIII милодӣ давом кардааст.

Насри мавзун. Ин навъи насрро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд, ки яке насри мавзуни мурсал ва дигаре насри мавзуни фанӣ мебошад. Намунаи насри мавзуни мурсалро дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва намунаи насри мавзуни фаниро дар “Мақомоти Ҳамидӣ” метавон дид. Дар қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ (XIV м.) ин ду шеvaro ба ҳам омехтанд, ки мисолашон “Мирсод-ул-ибод”-и Наҷмиддини Розӣ ва “Гулистон”-и Шайх Саъдӣ мебошанд.

Дар насри мазкур саҷъҳои пайдарпай, ибороти пухта, омехтагии насри мавзуни мурсал ва насри мавзуни фанӣ

ба назар мерасад. Дар хилоли наср ба маврид оёту аҳодис, абёти шоҳид ва рубоихои латифу пурмаънӣ ва дигар анвои шеърӣ порсӣ ва тозӣ оварда шудааст. Чунончӣ:

“Аввал шарафе, ки хоки Одабро буд ин буд, ки ба чандин расул (Ҷабраил, Микоил, Исрофил) ба Ҳазраташ меҳонданд ва ӯ намеомад ва ноз мекард ва мегуфт: Моро сари ин ҳадис нест!

Ҳадиси ман зи мофаилу фоилот бувад,
Ман аз кучо, сухани сирри мамлакат зи кучо?

Оре, қоида чунин рафтааст, ҳар кас, ки ишқро мункиртар бувад чун ошиқ шавад дар ошиқӣ ғолитар гардад”.

Намунаҳо аз “Ғулистон”:

“Ҳама касро ақли худ ба камол намояд ва фарзанди худ ба ҷамол”.

“На ҳар чӣ ба сурат неқӯст сирати зебо дар ӯст, кор андарун дорад на пӯст...”

“Худованди таоло мебинад ва мепошад ва ҳамсоя намебинад ва меҳурошад.

Наузубиллаҳ, агар халқ ғайбдон будӣ,
Касе ба ҳоли худ аз дасти кас наёсудӣ”.

Насри маснӯъ – насре аст пур аз санъатҳои бадеӣ, саҷъ, луғоти форсӣ ва арабӣ, ки фаҳмидани он бисёр душвор аст. Дар аҳди Сафавия дар фармонҳо, муншаот ва дебочаи китоб аз насри маснӯъ истифода мекарданд. Дебочаи “Ойини акбарӣ”, “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ва “Иёридонӣ” бо ин наср аст. Китоби “Аббоснома”-и Воҳиди Қазвинӣ ва “Маҳбуб-ул-қулуб”-и Фароҳӣ пурра бо ин наср навишта шудааст. Бино ба навиштаи Сируси Шамисо “Насри маснӯъ – насре аст, ки чандон дучори тақаллуф ва ғарқ дар саноати адабӣ аст, ки гоҳе асосан хабаре аз маънӣ нест!” Намуна аз “Таърихи

Вассоф"-и Шарафуддин Абдуллоҳи Шерозӣ:

“...Ва ҳақиқат агар пурдилони рӯзгори саволиф, ки баъд аз чанд ҳазор сол дар асмор ва ахбор назман ва насран зикри шуҷоат ва мардонагии эшон нуқуши саҳоиф ва кутуб аст боз ба ҷаҳон риҷъат кунанд...” (1,146-147)

Аз гуфтаҳои ғавқ равшан мегардад, ки осори мансур дорои сабк ва анвои гуногун аст ва матншиносро лозим аст, ки ҳамаи хусусиятҳои хоси онҳоро донад. Зеро бидуни ғавҳи хусусиятҳои матн наметавон онро сиҳҳат сохт.

Савол ва супоришҳо

1. Вожаи “назм” дар луғат чӣ маънӣ дорад ва нозим кист?
2. Шеър аз назм чӣ фарқ дорад?
3. Анвои осори манзумро номгӯ намоед.
4. Дар адабиёти тоҷику форс навъи шеърро аз рӯи чӣ муайян месозанд?
5. Хусусиятҳои хоси осори манзумро гӯед.
6. Маънои луғавӣ ва анвои насрро баён созед.
7. Суханварон ва донишмандон дар бораи “сабк” чӣ ақида доранд?
8. Хусусиятҳои хоси насри мурсал ва мавзунро гӯед.

Мавзӯи 27. Тамоюлҳо (тенденсияҳо)-и матншиносии замонавии тоҷик

Нақша:

1. Нашри китобҳо дар даврони Истиқлол;
2. Дастнависҳо ганҷинаи бузурги ифодагарии ҳастии миллат;
3. Нашри силсилаи Тоҷнома дар назди маркази тоҷикиносии китобхонаи миллии Тоҷикистон ва хизмати он;
4. Хидмати шӯъбаи матншиносӣ ва нашри осори адабии назди Институти ховаршиносӣ;
5. “Ганҷи шойгон” ва машғулияти он;
6. Тасҳеҳи матни адабӣ дар ҳавзаи адабиётшнории имрӯза.

Калидвожаҳо: хуввият, мутолеот, ибтикор, растахез, ғаноманд, равзана, тамоюл, гаронмоя, падида, таблиғ, эшон, барозанда.

Марҳилаи нави таърихӣ, ки дар охири асри XX ва оғози ҳазорсолаи навин барои кишвари мо айёми пурбореро бо номи Истиқлоли миллӣ эҳдо намуд, дар қатори дигар арзишҳои сиёсӣ барои ин халқӣ мо таваҷҷӯҳи дубора ба эҳёи андешаи миллӣ, хуввият ва фарҳанги тоҷикон ва даврони тозаи растахези фарҳангиро ба сурати нав рӯи кор овард. Имрӯз ҷомеаи мо бо мутолеоти осори ғановатмандӣ илмӣ равзанаҳои ҳосе дар омӯзиши саҳифаҳои дурахшони миллати худ пайдо карда, иқдомоте худшиносонаву худогоҳона аз хеш зоҳир мекунам. Нашри китоби муқаддаси ниёгонамон Авасто, китоби муқаддаси “Қуръон” бо тарҷумаи тоҷикӣ “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” - нахустин ва бузургтарин тафсири китоби муқаддаси “Қуръон”, Девонҳои бузургтарини шоирони мо чун, Рӯдакӣ,

“Девони Шамс”-и Мавлонои Румӣ, ки бо ибтикори сарвари давлат барои ҳар ду ин бузургони адабиёти мо солҳои бузургдошт ҳам эълон гардид ва теъдоди фаровони осори классикон, мисоли “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ”, “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Сафарнома”-и Носири Хусрав, “Рубоиёт”-и Умари Хайём, “Маснавии маънавӣ” ва “Девони Кабир”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Девонҳои Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Биноӣ, Калими Кошонӣ, Туғрали Аҳрорӣ, мероси адабиву илмии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, “Куллиёт”-и Садриддин Айний ва амсоли ин аз тавсеаи инқилоби маънавӣ ва худогоҳӣ дар давраи навини таърихӣ ҳамчун падидаҳои истиқлоли маънавӣ ва фарҳангӣ паём мерасонад. Ногофта намонад, ки интишори ин мероси бузурги маънавӣ пеш аз ҳама дар самти бузургдошти шахсиятҳои барҷастаи адабиёт ва фарҳанги миллии мо сурат гирифт, ки ин тамоюлии сиёсати фарҳангӣ дар баробари мероси эшон ба нашру муаррифии дастовардҳои ақлонии миллати мо, ки дар пеш аз ҳама дар ҳазорон ҳазор ҷилд нусхаҳои хаттӣ сабт шудаанд, заминаҳои мусоид фароҳам овард. Кори таҳия ва нашри ин осори гаронмоя, ки аксари онҳо ба шакли комил дар даврони соҳибистиқлолии кишвар ба нашр расиданд, пеш аз ҳама бар пояи истифодаи нусхаҳои хаттии ин навъ осор, ки дар китобхонаҳои кишвар ва берун аз он ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд, сурат пазируфт ва ҳатто мероси тозаӣ бозёфтаи суханварон, адибону мутаффакирон бо шарофати истиқлоли миллий низ муаррифӣ гардид.

Аён аст, ки дастнависҳои ганҷинаи бузурги ифодагари ҳастии миллат ба шумор омада, фарҳанг ва забони миллий, сарчашмаи бои тафаккури созандаву барозандаро ифода мекунанд. Аз таърихи тоҷикон равшан мешавад, ки ба коми нестӣ рафтани теъдоди фаровони ин нусхаҳо, ки ҳосили тафаккури пурбори аҷдоди моро ифода мекунанд, ҳанӯз аз ҳамлаи Искандар оғоз ёфта, то ба замони сиёсати

маънавиятсителии замони Шӯравӣ дар солҳои 37-уми қарни XX расиданд. Нақл мекунад, ки маҳз дар замони нуфузи ин сиёсат мардум осори зиёди нусхаҳои хаттиро ба дарё андохтанд ва ё дар ғӯристонҳо ба хок супориданд.

Дар канори ин набардҳои сиёсӣ мардумони зиёде дар ҳифзи осори хаттӣ ҳиммат ғумоштанд ва даврони истиқлол марҳилае гардид, ки барои ҳифозати онҳо қорҳое судманд ба ҷо оварда шавад. Ҳарчанд ба ҳиммати донишмандону зиёиёни тоҷик хеле барвақт масъалаи ҷамъоварӣ ва ҳифозати нусхаҳои хаттӣ оғоз гардид ва дар Институти мероси хаттии АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯъбаи дастнависҳои китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Ёзбекистон теъдоди бешумори нусахи хаттӣ ва ҷопи сангии осори гузаштагон ҷамъоварӣ шуд, аммо ин раванд дар даврони истиқлол боз ҳам ғустариш пайдо кард. Маҷмӯан, имрӯз Китобхонаҳои Миллии Тоҷикистон ва Ёзбекистон дар қатори бисёре аз китобхонаҳои бонуфузи ҷаҳон ба маркази ҳифзи ёдгориҳои хаттии ниёкон табдил ёфтааст, ки дар марҳилаи навини таърихӣ ба унвони бузургтарин китобхонаи беназир дар қаламрави Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбанд. Бештари марокизи ниғаҳдории нусхаҳои хаттӣ дар қаламрави вилоятҳо ё китобхонаҳои шахсӣ мероси хаттии худро ба ҳазинаи ин китобхонаҳо ҳамроҳ намудаанд, то ки маркази ягонаи бузург ва мӯҳташами нусахи хаттӣ дар кишварҳояшон эҷод шавад. Бо кӯшиши нахустин Раиси китобхонаи миллии Тоҷикистон академик Носирҷон Салимӣ дар назди маркази тоҷикшиносии китобхона наشري силсилаи Тоҷнома ба роҳ монда шуд, ки дар заминаи он то кунун беш аз 15 ҷилд мутуни илмиву адабӣ, таърихномаҳо, тарҷумаи пажӯҳишҳои таърихии ховаршиносон ва донишварон, кутуби таърихи адабиёт ва амсоли ин ба нашр расиданд. Ин силсила аз китоби Авастро шурӯъ шуда, фарогири маҷмӯаи мероси паҳлавӣ, таърихномаҳои “Таърихи Бухоро”, “Таърихи Систон”,

“Зайн-ул-ахбор”, “Таърихи Байҳақӣ”, асари чуғрофии “Худуд-ул-олам” ва монанди инро фаро гирифтааст. Имрӯз низ таҳияи ин навъҳои матнҳо бар асоси корбурди нусахи хаттӣ ва чопҳои сангиву муосир идома дорад, ки ин тадбири муҳимро метавон яке аз равишҳои судманд дар қори таҳия, таҳқиқ ва нашри мероси хаттӣ унвон намуд. Бо ташаббуси Раёсати кунунии китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамоиши махсуси илмӣ бахшида ба ин тадбири муҳим таҳти унвони “Тоҷнома” - суботи сиёсӣ-фарҳангӣ ва “Ваҳдати миллӣ” низ доир гардид, ки дар он ба аҳамияти муҳими ин ташаббус барои таҳқими ваҳдати миллӣ ва истиқлоли маънавии халқи тоҷик таъсири муҳим меғузорад.

Солҳост, ки дар заминаи ба вучуд овардани як хазинаи бузурги дастнависҳо ва мероси нодири ниёкон дар Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон корҳои омӯзиши мутуни хаттӣ қараёни густарда дорад. Айни замон дар хазинаи китобии ганҷинаҳои нодири ин китобхона зиёда аз 5750 адад нусхаҳои хаттӣ ва беш аз 6350 адад кутуби чопи сангӣ бо забонҳои арабӣ, форсӣ, туркӣ ва монанди ин ниғаҳдорӣ мешаванд. Маҷмӯан дар таркиби ин нусхаҳои хаттӣ ва чопи сангӣ бештар аз 30000 матни осори фароғири масоили мухталифи марбут ба илму фарҳанги асримиёнагии форсу тоҷик ҷой гирифтаанд. Нусхаҳои қадимтарини нодири маҳфуз дар ин китобхона ба қуруни ёздаҳу дувоздаҳ тааллуқ доранд. Дар қанори ин, қанд нусхаи нодири хаттии мунҳасир ба фард ва ягонае низ дар ин хазина ҷой дорад, ки аз рӯи иттилои дар онҳо омада ба қалами ҳуди нависандагони онҳо тааллуқ доранд ва дар саҳифаҳои мухталифи осор хатти нигорандаи он ба назар мерасад. Аз ҷумлаи ин кутуб “Луғати Али Сафӣ” -и Фаҳриддин Алии Сафӣ, “Зафарнома”-и Бадруддин Қашмирӣ (асри XVI),

“Ҷангномаи таворих” -и Мир Рабеъ ибни Мир Ниёз (асри XVIII), “Таърихи манзума”-и Имомалӣ Қундузии Комӣ, “Тазкират-уш-шуаро”-и Хоҷа Неъматуллоҳи Мӯхтарам, “Ганҷи шойгон” -и Абдураҳим Тамкини Бухорой (асри XIX) ва ғайра ба шумор мераванд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳазинаи даснависҳои нодири мазкур яке аз бузургтаринҳо дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон, дар канори шумораи мазкури нусхаҳои хаттӣ ва чопи сангӣ бо ибтикори кормандони китобхона айнаи замон 5680 адад нусхаи электронии осори мазкур таҳия ва барои истифодаи умум қарор дода шудааст.

Бо ибтикор ва талошҳои пайвастаи кормандони Маркази мазкур аз замони фаъолият ба ҳайси Институти ховаршиносӣ то кунун бо истифода аз ин ҳазинаи бебаҳои нусхаҳои нодир кутуби фаровоне дар сурати осори адабиву таърихӣ, диниву мазҳабӣ, бадеӣ, ҷуғрофӣ, нучум ва амсоли ин тасҳеҳ ва нашр шудаанд. Бояд гуфт, ки дар заминаи институти мазкур шӯъбаи матншиносӣ ва наشري осори адабӣ амал мекунад, ки самти аслии фаъолияти он таҳия ва ба нашр омода кардани мутуни илмиву интиқодии осори классикони форсу тоҷик ба шумор меравад. Гуфтан мумкин аст, ки то кунун нашрҳои илмӣ – интиқодии осори Амир Хусрави Деҳлавӣ, Шайх Аттор, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Калими Кошонӣ, Фаҳрии Ҳиравӣ ва дигарон чоп шудаанд.

Дигар аз самтҳои муҳими фаъолияти ин шӯъба ба таҳия ва анҷоми нашрҳои оммавӣ марбут аст, ки то кунун осори намояндагони адабиёти классикии форсу тоҷик Масъуди Саъди Салмон, Файзи Кошонӣ, Шамси Табрезӣ, Бухорой, Маҳмуди ва дигарон ба чоп расидаанд ва қорҳои муҳим дар ин ҷода идома дорад. Дар самти таҳияи матни тазкираҳо, ки қисмати асосии нусхаҳои хаттии онҳо дар маҳзани китобии ҳуди ҳазинаи мероси хаттӣ маҳфузанд, низ тадбирҳои зарурӣ ба амал пайваста шудааст. То

кунун “Тазкират-ул-шуаро”-и Мутрибии Самарқандӣ, “Тазкира”-и Малехои Самарқандӣ, “Тухфат -ул-аҳбоб”-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ ва амсоли ин ба чоп расидаанд. Аммо ёдоварӣ ба маврид аст, ки дар қатори ин тазкираҳои Неъматуллоҳи Мўхтарам, Абдуллоҳочаи Абдӣ ва дигар ба сурати матни илмӣ интиқодӣ низ аз сӯи кормандони ин муассисаи бонуфузи илмӣ интишор ёфтааст, ки бар пояи онҳо корҳои шоёни илмӣ – тадқиқотӣ ҷараён дорад. Ҳамзамон ёдоварӣ ба маврид аст, ки дар баробари ин тазкираҳо осори маъруфи адибони классики форсу тоҷик чун Сайфи Исфараңгӣ, маснавиҳои Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва дигар адибону мутаффақкирони форсу тоҷик чӣ ба сурати факсималӣ ва чӣ дар шакли матни илмӣ – интиқодӣ бо хати форсӣ нашр шудаанд, ки ҳамагӣ имрӯз мавриди истифодаи умум қарор доранд.

Тайи чанд соли охир дар назди Маркази мазкур шўъбаи тадқиқ ва наشري осори илмӣ ба наشري маҷмӯи ёдгориҳои хаттии таърихии илму фарҳанг таҳти унвони “Ганҷи шайгон” машғул аст, ки он дар назар аст, дар 50 ҷилд рӯи чоп ояд. То кунун силсилае аз мутуни илмӣ, осори фалсафӣ, ирфонӣ ба чоп расидаанд, ки аз ҷумлаи онҳо “Таърихи Табарӣ”, “Зод-ул-мусофирин”-и Носири Хусрав “Кимийи саодат” –и Имом Муҳаммади Ғаззоӣ, “Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд, “Меъёр-ут-тадайюн”-и Аҳмади Дониш ва амсоли ин маҳсуб мебошад ва бахши аъзае аз ин гуна матнҳо бошад айни замон омодаи нашр гардидаанд. Аз муҳимтарин иқдоми дигаре, ки дар ин замина дар ин маҳзани илму маърифат аз сар гирифта шуд, наشري тарҷумаи тоҷикии китоби муқаддаси “Қуръон” мебошад, ки бо ибтикори донишманди равоншод Муҳаммадҷон Умаров сурат гирифт.

Яке аз муҳимтарин корҳои судманди дигар, ки дар ин ҷода ба поён бурда шуд, тавсифи илмии дастнависҳои тоҷикиву форсӣ маҳсуб меёбад. Ҳамзамон феҳристи

мухтасари дастнависҳои тоҷикиву форсии Захираи дастхатҳои шарқии АИ ҶТ дар чорчилд, феҳристи мухтасари дастнависҳои арабӣ дар се чилд мураттаб гардидааст, ки ин осор низ дар матншиносӣ ва нусхапажӯӣ муҳим ба шумор мераванд.

Вақт ба ҷараёни таҳаввулоти адабӣ дар чанд соли охир нуктаеро мусаллам мегардонад, ки дар қиболи касби равнақи равандҳои адабиётшиносӣ, рушду нумӯи фазои маънавии ҷомеа масоили матншиносӣ, тасҳеҳ ва наشري осори адабӣ низ рӯ ба пешрафтҳои тоза оварда, тамоюлҳои матлуберо соҳиб мешавад. Ҳарчанд заминаҳои ташаккули матншиносӣ дар қаламрави адабиётшиносии тоҷик сарчашмаҳои собите аз замони Шӯравӣ дорад ва иқдоми нововарони ин арса чун устодон Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Аълохон Афсаҳзод, Расул Ҳодизода ва дигарон то кунун ба ҳукми дастуроти раҳнамонда дар ҷодаи шинохти мутуни осори адабӣ ба кор мераванд, аммо тадриҷан гузаштани бемайлони ин раванд бар асари рӯ ба роҳ гузоштани чандин иқдоми тоза эҳсос мешавад. Хоса, наشري силсилаи “Ахтарони адаб” бешак як тамоюли қобили мулоҳизае дар тасҳеҳу таҳияи наشري осори адабӣ ба шумор меравад, ки то кунун намунаҳоро аз осори суҳанварони гузаштаи мо ба дасти хонанда расонидааст.

Зимнан, лузумоте бар таъкиди нуктае ҷой дорад, ки ҳарчанд майлони тасҳеҳи матни адабӣ ба шеваи оммавӣ бештар дар ҳавзаи адабиётшиносии имрӯзи мо ҷӣ дар сурати наشري комил ва ҷӣ дар шакли мунтахаби осор ҷойгоҳи муҳиме касб намудааст. Аммо, ба назар мерасад, ки тамоюли нусхашиносӣ, татбиқи шеваҳои муқаддами матншиносӣ ва тасҳеҳи мутуни адабӣ ба тадриҷ муваффақона ба кор гирифта шуда истодаанд, ки наشري силсилаи осори адабӣ дар давоми чанд соли охир ба ҳақиқати ин амр таъкид меварзанд. Ба таъбири дигар, дар даврони соҳибистқлолии Тоҷикистон шеваи тасҳеҳ ва

тахияву нашри мутуни илмӣ –интиқод равнақи тоза касб намуда, шеваҳои қобили мулоҳиза ба миён омаданд. Хоса, нигориши тавзеҳоти муфассал дар заминаи муқобала ва нусха ва нашрҳои мухталиф, шарҳу тафсири муарработ ва вожагону таъбирҳои мушкил нуфузи хосаеро дарёфт намуд, ки ин амри муҳим дар маърифати матолиби аҳли сухан ва адабу ирфон нақши бориз гузошт. Ин ҷо метавон ба унвони намуна чанд аз ин гуна осори тасҳеҳшударо муаррифӣ намуд, ки аз ин шеваҳои муқаддами матшиносӣ бархурдор мебошанд. Нахуст анҷоми тасҳеҳи китоби “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандӣ ба кӯшиши донишманди соҳибноми тоҷик Ҷумъабой Азизқулов мебошад, ки бар асоси се нусха анҷом ва интишор ёфт. Тасҳеҳқунандаи матни китоби мазкур нахуст нашри истамбулии асарро, ки соли 1948 бо эҳтимоми Аҳмади Оташ бар мабной нусахи мавҷуд дар китобхонаҳои Туркия суратгирифтааст, ба асоси гирифта, дар ҷараёни кори худ ҳамзамон аз як нусхаи хаттии мўътабари маҳфуз дар китобхонаи пажӯҳишгоҳи ховаршиносии ба номи Берунии Академияи илмҳои Ўзбекистон дар шаҳри Тошканд, ки бо шуморагони 9318 нигоҳдорӣ мешавад, истифода кардааст. Дар канори ин, зимни тасҳеҳи матни “Синдбоднома” устод Ҷумъабой Азизқулов нашри ҷадиди ин асар дар Ҷумҳурии Ислонд Эронро, ки бо эҳтимоми доктор Муҳаммабоқирӣ Камолиддинӣ дар муассисаи Маркази мероси мактуб дар соли 1381 сурат гирифта, низ дар ихтиёр доштааст. Нашри “Синдбоднома” аввалин бор бо ин сурати такмилаи муфассали матнӣ, ҳавошӣ ва таҳқиқ дар Тоҷикистон сурат гирифтааст, ҳарчанд аз ин қабл худӣ мусахҳеҳи китоби мазкур чанд маротиба гузидаи онро ба зевари табъ даровардааст. Маҷмӯан ин нашри “Синдбоднома” ва пажӯҳиши бар мабной матни он анҷомдодаи устод Ҷумъабой Азизқулов аз ҷумлаи ибтикороти муҳимме дар матншиносии осори классикии форсӣ дар Тоҷикистон ва таҳқиқи пурарзиш дар шинохти

кайфияти сабки таълиф, сарчашмаҳои зуҳури ин асар дар адабиёти пешин ва маърифати бадеии дostonҳои дилангези он ба унвони беҳтарин dostonҳои тамсилу бадеии адабиёти форсӣ маҳсуб мешавад.

Дигар аз чунин намунаҳои тасҳеҳи матн таҳияи китоби ҷовидонаи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ “Нафаҳот-ул-унс” мебошад, ки ба кӯшиши устодони онишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, Баҳром Мирсаидов ва Мӯътабар Оқилова зери назари академик Носирҷон Салимӣ соли 2012 рӯи чоп омад. Коре ки устодони онишгоҳи давлатии Хӯҷанд дар амри таҳияи ин китоби мӯътабар анҷом доданд, воқеан кӯшиши нахустин дар нашри мукаммали ин тазкираи пурарзиш дар Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Зеро қабл аз нашри ин китоб дар соли 1990 бо ибтикори донишмандони тоҷик Алӣ Муҳаммадиев ва Асрор Раҳмонов танҳо гузидаи “Нафаҳот” ба дасти чоп расида буд. Аммо он чӣ қобили мулоҳиза ва таъкид аст, дар пешгуфтори ин гузида пажӯҳишгари тоҷик Алӣ Муҳаммадиев роҷеъ ба нусхашиносии “Нафаҳот” дар Тоҷикистон изҳори назар намудааст, ки дар нашри ҷадид мураттибони китоб тавассути муаррифии ин нусах ба асли онҳо даст ёфта, зимни кори хеш аз ҷандеи онон мустафид шудаанд. Аз ин рӯ, кори анҷомдодаи ин устодон, ки бар асоси ду нусахи хаттӣ ва ду нашри ҷопии китоб сурат гирифтааст, нахустин нашри мукаммали “Нафаҳот”-и Абдурахмони Ҷомӣ дар Тоҷикистон ба шумор меояд, ки бар он албатта феҳристи ашхосу амокин, луғот ва нукоти дигаре афзудаанд...

Дар айни замон имкон фароҳам меояд, ки кори мантшиносии амалии осори адабӣ ва ҳамзамон таҳқиқу нашри мероси хаттии ниёгон боз ҳам раvнақи бештаре касб намояд.

Савол ва супоришҳо

1. Фарҳанги тоҷикон ва даврони тозаи растахез чӣ гуна ба роҳ монда шудааст?
2. Хизмати шўъбаҳои дастнависҳои китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Ўзбекистон аз чиҳо иборатанд?
3. Кадом осори адабии бузургонамон ҳазинаи китобҳои кишварҳои Осиёи Марказиро ташкил медиҳанд?
4. Тасҳеҳи “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандиро аз ҷониби Ҷумъабой Азизқулов шарҳ диҳед.
5. Тасҳеҳи матни “Нафаҳот-ул-унс”-и А. Ҷомиро эзоҳ диҳед.

Мавзӯи 28. Таҳлили матншиносии ғазали “Аз ту як соат чудой”-и Камоли Хӯҷандӣ

Нақша:

1. Фикрҳои Аҳмад Мунзавӣ доир ба девони хаттии К. Хӯҷандӣ;
2. Шаш наشري тозаи девони Шайх Камоли Хӯҷандӣ;
3. Сабабҳои эътимод ба нусхаҳои қадима дар бунёди матншиносӣ;
4. Андешаҳои К. Шидфар доир ба наشري нусхаҳои осори К. Хӯҷандӣ;
5. Таҳлили мустақилонаи ғазали “Аз ту як соат чудой”-и Камоли Хӯҷандӣ.

Калидвожаҳо: табъ, таваҷҷӯҳ, қайди ҳаёт, маҳбуб, тафсил, ашъор, матлаб, иршод, шоиста, лиҳоз.

Девони Шайх Камоли Хӯҷандӣ маҳбуби хосу ом буд ва шоирони бисёре дар истиқболи ашъори ӯ ғазал гуфтаанд ва андар он шеърҳо иродати хештанро ба шеъри маънипарвари ин шоири ориф ифода кардаанд. Ин алоқаву пайвастагии мухлисони шеъри Шайх Камоли Хӯҷандӣ боис шуда, ки нусхаҳои девони ӯ ба қалами хушнависони давраҳои гуногун бознависӣ гардад ва дар саросари қаламрави забони форсӣ интишор ёбад.

Аҳмад Мунзавӣ дар китоби “Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ” дар бораи 51 нусхаи хаттии девони Камоли Хӯҷандӣ, ки дар китобхонаҳои Эрон, Туркия, Покистон, Фаронса, Англия нигаҳдорӣ мешаванд, иттилоъ додааст. Профессор С.Асадуллоев дар китоби “Камоли Хӯҷандӣ” дар хусуси 100 нусхаи хаттии девони ин шоир маълумоти фишурдае фароҳам сохта дар фароварди ин гуфтор таъкид кардааст, ки “Дар китобхонаҳои феҳришашон чопнашудаву чопшудаи ба мо дастнорас, дар китобхонаҳои шахсӣ боз даҳҳо, садҳо

нусхаи девони комилу мунтахаби шоир маҳфузанд”.

Бояд тазаққур дод, ки давоми 50 соли охир дар асоси нусхаҳои хаттии асрҳои XV–XVI ва асрҳои баъдина шаш наشري тозаи девони Шайх Камоли Хуҷандӣ сурат гирифта, ба тартиби зерин ба табъ расидаанд:

1. Девони Камолиддин Масъуди Хуҷандӣ, бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Азизи Давлатободӣ, Табрез, 1337 ш. (1958 мелодӣ). Устод А.Давлатободӣ дар асоси панҷ нусхаи хаттӣ, ки дар китобхонаи шахсии донишмандони табрезӣ ниғаҳдорӣ мешуданд, аввалин тасҳеҳи девони Камоли Хуҷандиро таҳия ва чоп кард. Соли 1374 ш. (1996 мелодӣ) ба ифтихори ҷашни 675-солагии Шайх Камоли Хуҷандӣ ин нашр бо такмили тасҳеҳоти тоза бори дигар ба зевари табъ орошта гардид.

2. Девони Камоли Хуҷандӣ, тасҳеҳи интиқодии К. Шидфар, Маскав, 1975. Ин тасҳеҳу наشري девони Камоли Хуҷандӣ дар асоси шаш нусхаи хаттии мавҷуд дар китобхонаҳои Боку, Душанбе, Тошканд, Самарқанд, Санкт-Петербург (2 нусха) зери назари И.С. Брагинский дар 2 ҷилд ва ҷаҳор китоб ба табъ расидааст. Ин нашр бар мабной нусхаи хаттии китобатшуда (дар соли 878 ҳ.қ. 1473 мелодӣ) ба қалами хаттоти маъруф – Султоналии Машҳадӣ анҷом пазируфтааст. К. Шидфар онро бо нусхаҳои дигар муқоиса карда, нусхабадалхоро дар поварақ овардааст.

Наشري Маскав дорои 978 ғазал, 4 қасида, 101 қитъа, як мустазод, 37 рубой, 11 муаммо, 7 фард ва як маснавӣ мебошад ва дар маҷмӯъ аз 7335 иборат аст.

3. Девони Камоли Хуҷандӣ, тасҳеҳи Ш. Хусейнзода ва С. Асадуллоев, дар 2 ҷилд, Душанбе, 1986. Ин нашр дар асоси се нусхаи хаттӣ анҷом ёфтааст. Нусхаи асосӣ дар соли 866 ҳ.қ. (1462 мелодӣ) ба қалами Шайх ибни Абдуллоҳ китобатшуда, мутааллиқ ба китобхонаи шахсии Раҳим Ҷалил аст. Мусахҳахон ҳамчунин аз нусхаҳои хаттии маҳфуз дар Боку ва Донишгоҳи Упсалаи Шветсия истифода кардаанд. Дар

айни замон мутуни тасҳеҳкардаи Азизи Давлатободӣ ва К. Шидфар мавриди истифодаи таҳиягарони ин матни интиқодии девони Камоли Хуҷандӣ қарор доштанд. Маҷмӯи ашъори дар чопи Душанбе фароҳамомада 7333 байт аст.

4. Девони Камоли Хуҷандӣ, ба тасҳеҳу муқобалаи Аҳмад Карамӣ, Техрон, 1372. Таҳиягари ин нашр аз тасҳеҳи интиқодии Ш. Ҳусейнзода ва С. Асадуллоев огоҳӣ надошт. Аз ин сабаб бо истифода аз нашрҳои табрезӣ ва маскавии девони Камоли Хуҷандӣ чунин навиштааст: “Барои бори саввум ин камтарин хидматгузор бо таваҷҷӯҳ ба ду девони чопшуда ва нусахи хаттии мавҷуд дар китобхонаи Шӯрои маҷлиси исломӣ ва китобхонаи Малик ва бо истифода аз китобхонаи Донишгоҳи Техрон ва нусахи хаттии мулкии худ ва нусахи хаттии Музеи девони ҳозирро тақдими адабдӯстони фарҳанги форсӣ менамоям”.

Нашри Аҳмади Карамӣ аз лиҳози фарогирии ашъор ҷомеътарин тасҳеҳи девони Шайх Камоли Хуҷандист. Дар ин чоп ҷаҳор қасида, 1079 ғазал, 106 қитъа, 44 рубой, 9 фард, 9 муаммо, як маснавӣ ва як мувашшаҳ ба табъ расидаанд. Чунонки падидор аст, нашри Аҳмад Карамӣ дар ҳудуди ҳафтод ғазал, 7 рубой, 5 қитъа бештар аз ҳамаи нусаҳои тасҳеҳшуда дорад. Ин мусахҳеҳ бориқтарин фарқияти нусаҳоро дар поёни китоб зери фасли “Ихтилофи нусах” овардааст.

5. Девони Шайх Камоли Хуҷандӣ, ба эҳтимоми Эраҷи Гулисурхӣ, Техрон, 1374, дар 2 ҷилд.

Эраҷи Гулисурхӣ бар он ақида аст, ки нашри нави девони Камоли Хуҷандиро дар асоси қадимтарин нусахи он бо муқоисаи нусаҳои дигар тасҳеҳ ва омодаи чоп кардааст. Нусахи асосии ӯ ба қалами Алии Домғонӣ нигориш ёфта, ба гуфтаи таҳиягари девон оғози он ба соли 798 ҳиҷрӣ (1396 мелодӣ) ва анҷомаш ба соли 821 ҳиҷрӣ (1418 мелодӣ) мутобиқ аст. Бояд тазаккур дод, ки ба муддати 22 сол тӯл

кашидани китобати девони Камоли Хуҷандӣ аз воқеият дур аст, ки дар поён тафсили онро хоҳем овард.

Нашри Гулисурхӣ дар якҷоягӣ бо ашъоре, ки аз тасҳеҳоти дигари девони Шайх Камоли Хуҷандӣ гирифта шудааст, дорои 989 ғазал, 4 қасида, 101 қитъа, 37 рубой, 14 муаммо, 7 фард, 1 маснавӣ ва 1 мустазод мебошад.

6. Девони Камоли Хуҷандӣ, ба тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ, Техрон, 1375.

Устод Азизи Давлатободӣ тасҳеҳи мучаддади девони Шайх Камоли Хуҷандиро ба ифтихори бузургдошти 675-солагии мавлуди ин шоир ва орифи тавоно бо назардошти дастовардҳои мусаҳҳеҳони девони ин шоир анҷом додааст. Ин нашр дорои 4 қасида, 1053 ғазал, 1 мустазод, 104 қитъа, 41 рубой, як маснавӣ, 12 муаммо ва 11 фард мебошад. Ҳамчунин устод Азизи Давлатободӣ бо мақсади осон кардани кори алоқамандон феҳристи байтҳои Камоли Хуҷандиро аз рӯи ҳарфи оғозини ғазал ва аз рӯи ҳарфи охиринаи матлаъ мураттаб сохта, ба ин наشري девон замима сохтааст.

Дар кори тасҳеҳу муқобила ва таҳияву наشري осори хаттӣ нусхаҳои қадима аз аҳамият ва афзалияти бештаре бархурдоранд. Аз ҳамин сабаб аст, ки ҳомилони ин фан дарёфту шинохти нусхаҳои қадима ва шоистаи эътимодро муқаддимаи кори сангини матншиносӣ ба ҳисоб овардаанд.

Таҳиягарону мусаҳҳеҳони матнҳои ёдшудаи девони Камоли Хуҷандӣ низ бар ҳамин шеваи илмӣ ангушт ниҳодаанд ва онро бунёди таҳқиқу тасҳеҳ қарор додаанд. Чунончи устод А. Давлатободӣ нусхаи мулкии худро “аз лиҳози навъи қоғаз ва хат ва соири мушаххасот ақдами нусахи мавриди истифода” медонад, Аҳмади Карамӣ хабар додаст, ки “аз нусхаи қадимаи девони Камоли Хуҷандӣ истифода кардааст”. Эраҷи Гулисурхӣ итминон дорад, ки қадимтарин нусхаи девони Камоли Хуҷандиро ӯ дарёфта асоси матн қарор додааст. Дар ин хусус ӯ чунин навиштааст.

“Ин нусха, ки дар замони худи шоир ба дасти муридонаш дар хонақоҳи Вейлонкӯй навишта шудааст, ҳудуди соли 798 ё 800 ҳиҷрӣ гирдовариин он оғоз ва ба соли 821 ба поён расидааст. Бинобар ин наздиктарин нусха ба замони Камоли Хучандӣ ба шумор меравад ва ин матлабро нависандаи муқаддима дар китоб овардааст. Шояд ёдоварӣ карда бошам, ки муқаддимаи китоб нишонаҳои фаровон дорад аз ин, ки то поёни даврони китобат Шайх Камол дар қайди ҳаёт буда ва муридон орзуи давоми саломат ва иршоди ўро доштанд. Албатта, суҳанони Эраҷи Гулисурхӣ дар хусуси он, ки Шайх Камоли Хучандӣ то соли 821 ҳиҷрӣ дар қайди ҳаёт будааст, дур аз воқеият аст. Дори дунёро дар соли 803 ҳиҷрӣ падруд гуфтани Шайх Камоли Хучандӣ мусаллам аст ва ҷои баҳсе надорад. Андешаи Гулисурхӣ дар хусуси ин, ки китобати нусха 22 сол идомат ёфтааст, низ саҳеҳ нест. Иштибоҳи ин донишманд дар он аст, ки муқаддимаи дар замони зиндагии шоир навишташударо мансуб ба Алии Домғонӣ медонад, ҳол он ки дар гузашта бисёр иттифоқ меафтод, ки котибон ва таҳиягарони нусхаҳои хаттӣ муқаддимаи девонҳоро аз рӯи нусхаҳои қадимтар айнан рӯйнавис карда, дар аввали девон ҷой меоданд. Роҳи дигари ворид шудани ин гуна иштибоҳот боз дар он аст, ки маъмулан котибон ва нусханависон аз кадом нусха таҳия шудани китоби зерин дасти худро зикр намекарданд ва нусхаҳои пешинаро ҷунонки ҳаст (албатта, бо кистиву изофат ва саҳвулқалами ноғузир) рӯйнавис мекарданд. Гоҳе таърихи китобати нусхаи аввалро ба такрор менавиштанд. Аз ин хотир наметавон қабул дошт, ки нусхаи китобатшуда ба қалами Алии Домғонӣ мутааллиқ ба замони зиндагии шоир аст.

К. Шидфар монанди таҳиягарону мусахҳаҳои дигари девони Камоли Хучандӣ навиштааст, ки нусхаи қаламишуда ба дасти Аҳмад ибни Алии Сирочӣ қадимтарин нусхаи истифодабурдаи ўст, ки соли 825 ҳиҷрӣ китобат шудааст.

Ҳамчунин дар пешгуфтори нашри Ш. Ҳусейнзода ва С. Асадуллоев ҷойгоҳи нусхаҳои қадима, ки мавриди истифодаи онҳо буд, таъкид ҷфтааст.

Боиси тазаккур аст, ки эътимод ба нусхаҳои қадима бинобар сабабҳои зерин дар бунёди матншиносии илмӣ гузошта шудааст:

1. Дар нусхаҳои қадима асолати матн бештар ҳифз шудааст, зеро он нусхаҳо ё ба дасти муаллифони ё ба қалами ҳамзамонони онҳо китобат гардида, асолати матн дар онҳо маҳфуз аст.

2. Нусхаҳои қадима аз тасарруфи котибон камтар осеб дидаанд. Яъне ҳолатҳои ихтисор ё илова намудани байтҳо ё ғиқароту ҷумлаҳо ба назар намерасад, дар он нусах тағйиротҳо хеле ҷузъию ночизанд.

Аммо бо гузашти солҳо тағйироти зиёде ба матн ворид мешавад. Теъдоди аз онҳо бо сабабҳои гуногуни зехнӣю иҷтимоӣ руҳ медиҳанд. Теъдодде дигар ғалатхое ҳастанд, ки ғайри ихтиёри котибон руҳ додаанд. Ҳар гуна матне, ки такроран рӯйнавис мешавад, аз ғалатхонӣю ғалатнависӣ оӣ нахоҳад буд. Ҳатто бодикқаттарини котибон ба иштибоҳ роҳ медиҳанд. Аз ин хотир бо гузашти замон муноси адабӣ ва ҳар матни дигар “нав” мешаванд ва таҳаввулро паси сар мекунанд.

Пас қадимтарин нусхаи девони Камоли Ҳуҷандӣ кадом аст? Ин девон чӣ мушаххасоте дорад, ки онро бар девонҳои дигар тарҷеҳ медиҳанд?

Қадимтарин нусхаи девони Камоли Ҳуҷандӣ баривояти Фурсати Шерозӣ дар рӯзгори шоир китобат шудааст.

К. Шидфар дар муқаддимаи нашри худ бо истинод ба навиштаҳои Фурсати Шерозӣ дар китоби “Осори Аҷам” тазаккур додаст, ки девони Шайх Камоли Ҳуҷандӣ соли 771 ҳиҷрӣ (1369 мелодӣ) мураттаб гашта буд. Воқеан муҳаққиқони осори Камоли Ҳуҷандиро лозим аст, ки ҳақиқати ин ахбори Фурсати Шерозиро дигарбора

бисанҷанд. Агар ашъори то соли 1369 сурудаи Камоли Хуҷандӣ мудавван гашта бошад, зоҳиран он девонро баъди аз Сарой ба Табрёз баргаштани Камоли Хуҷандӣ аз нав такмилу танзим карда, бар он пешгуфтори нафисе бо насри диловези форсӣ навиштаанд. Зеро дар ин пешгуфтор воқеаи ёздаҳ сол дар Сарой зиндагӣ ба сар бурдани шоир дақиқан зикр ёфтааст. Баъдан ҳамин нусхоро бознависӣ карданд ва ба тадриҷ аз ин нусхаи модар нусхаҳои дигаре ба майдон омаданд. Ба гумони мо тақрибан то солҳои бистуми қарни понздаҳ муқаддимаи девонро нигоҳ доштанд. Баъдан чун пай бурданд, ки дар муқаддима аз Камоли Хуҷандӣ девон ҳамчун як пешвою устои зиндаю барҳаёт сухан рафтааст ва ин бо ҳақиқати амр ихтилоф дорад, муқаддимаро ҳазф карданд. Далели ин гуфтор ҳамон муқаддимаи маҳфуз дар нусхаи Алии Домғонист, ки китобати он соли 1418 анҷом ёфтааст. Аз ин лиҳоз ба гумони ғолиб метавон ҳадс зад, ки нусхаҳои дорои муқаддимаи насрӣ қадимтарин нусхаҳои девони Камоли Хуҷандӣ мебошанд.

Дарси амалӣ ва ё супориши хонагӣ дода мешавад:
(ғазали зеринро ҳар як донишҷӯ бо салоҳдиди худ таҳқиқу қиёс ва нақду тасҳеҳ менамояд).

Аз ту як соат ҷудой хуш намеояд маро,
Бо дигар кас ошноӣ хуш намеояд маро.
Гӯйиям: рав з-ин дару султони вақти хеш бош,
Баъди султони гадоӣ хуш намеояд маро.
Чокаронатро намегӯям, ки хоки он дарам,
Бо бузургон худситоӣ хуш намеояд маро.
Гуфтаам: дар оби ораз акси рӯятро намо,
Гуфт: ҳар дам худнамоӣ хуш намеояд маро.
Аз лаби лаълат на парҳезам ба даври он ду чашм,
Пеши мастон порсой хуш намеояд маро.
Мункири зӯҳдам ба рӯят то назарбоз омадам,
Покбозам ман, дағой хуш намеояд маро.

Сӯфиён гӯянд: чун мо хезу дар рақсо, Камол,
Ҳолати вақди риёӣ хуш намеояд маро.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи шаш нашри тозаи девони К. Хӯҷандӣ маълумот диҳед.
2. Кадом таҳиягарон доир ба нақду тасҳеҳи девони К. Хӯҷандӣ кор бурдаанд?
3. Эътимод ба нусхаҳои қадима бинобар кадом сабабҳо гузошта шудааст?
4. Қадимтарин нусхаи девони К. Хӯҷандӣ кадом аст?

Мавзӯи 29. Таҳлили илмӣ – интиқодии “Куллиёт осор”-и Сайиди Насафӣ ва “Девон”-и Камоли Хӯҷандӣ

Нақша:

1. Хизмати С. Айнӣ доир ба табъи нашри осори Сайидо;
2. Афкори Ҷ. Додалишоев оид ба “Куллиёти осор”-и С. Насафӣ;
3. Осори илмӣ – оммавии Сайидо;
4. Таҳлили абёти Сайидо аз нуқтаи назари нақди адабӣ;
5. Нашри интиқодии девони К. Хӯҷандӣ бар нусхаи Остони Қудс;
6. Нусхаи Азизи Давлатободӣ оид ба осори Шайх Камол;
7. Анҷом додани корҳои оянда доир ба нусхаҳои интишоршуда дар асоси нусхаҳои қадимаи хаттӣ.

Калидвожаҳо: тазкира, марбут, тафсир, лиҳоз, замина, мусанниф, тазаккур, қадид, ҳарис, абёт.

Устод Садриддин Айнӣ дар тазкираи “Намунаи адабиёти тоҷик” бо зикри се мухаммас аз баёзи дастнавис ва ду ғазал аз “Радоиф-ул-ашъор” нуқтаи муҳимро зикр мекунад, ки он ба масъалаи табъу нашри осори Сайидо дар замони зиндагӣ ва баъди рӯзгори ӯ дар сарчашмаҳои илмиву адабӣ марбут мебошад: “Аз он ҷо, ки дар маҷмӯаҳо, ки то солҳои 1150 ҳиҷрӣ таълиф ёфтаанд, зикру ашъори Сайидо дида нашуда ва ҳам дар тазкираҳо, ки дар овони давлати Манғитияи Бухоро навишта шудааст, бо вучуди ашъораш бисёру машҳур будан номи Сайидо ёд карда нашудааст (2. 113). Дар мавриди зикри маъхазҳои қисми аввали тазкира, ба истиснои “Музаккир-ул-асҳоб”, ки муттассифона, дастраси устод қарор надошт, номгӯи 21 адабиёт ба назар мерасад ва дар миёни онҳо тазкираҳои

маъруфе чун “Тазкираи оташкада”-и Озар, “Хизонаи омира”-и Ғуломалихон Озоди Балгиромӣ ва чандеи дигар мавҷуданд, ки аз Сайидову осори ӯ хомӯшӣ гузидаанд. Ҳамин ҳолатро дар мавриди фарҳангҳои тафсири низ метавон мушоҳида намуд.

Воқеан, дар китобхонаҳои олам ҳам нусхаҳои қаламӣ ва чопии ин шоири шаҳри тоҷик ниҳоят кам ба назар мерасад. Чунончи, Ҷобулқо Додалишоев дар сармақолаи китоби Сайидои Насафӣ “Куллиёти осор” таҳти унвони “Матни интиқодии осори Сайидои Насафӣ” менависад: “То соли 1940 дар тамоми китобхонаҳои Иттиҳоди шӯравӣ фақат шаш нусха девони ашъори Сайидо маълум буду халос”.

Воқеан, китоби Сайидои Насафӣ “Куллиёти осор” ягона нусхаи илмиву интиқодии осори суҳанвар аст, ки бо кӯшиши адабиётшинос Ҷобулқо Додалишоев таҳия шудааст. Дар ин нусха мусанниф он чи ки аз мероси адабии Сайидо дастрас мегардад, дар заминаи муқоисаву муқобалаҳои илмиву интиқодӣ ҷой медиҳад. Аз ҷумла дар китоб ғазалиёт, қасоид, мухаммасот, рубоӣёт, “Баҳориёт” ва “Шахрошӯб”-и шоир ҷой дода шудааст. Ба як маънӣ ин китоб як нусхаи матни комили интиқодии осори Сайидо дар замони муосир маҳсуб мешавад, ки аз ҳашт ҳазору ҷаҳор саду бисту ду байт иборат мебошад ва нусхаи дигаре бо фарогирии ин миқдор абёти шоир мавҷуд нест. Мусаннифи китоб дар қатори масоили матшиносии осори Сайидо бо истинод ба маълумоти “Музаккир-ул-асҳоб”-и Малехои Самарқандӣ дар бораи мавҷуд будани якчанд суҳанвар бо таҳаллуси Сайид ва Сайидо маълумот медиҳад, ки он боиси махлутшавии осори онҳо гардидааст ва ба мероси адабии Сайидои Насафӣ ҳам таъсир намудааст. Вале мусанниф бинобар дар даст надоштани маълумоти дигар оид ба масъалаи мазкур аз як фикри муайян гуфта натавонистани худ дарак медиҳад. Сипас дар муқаддимаи мусахҳеҳ оид

ба нусхаҳои мавриди истифодааш қарордошта маълумот медиҳад ва ба ҳулосае меояд, ки нусхаҳои мазкур кулли осори шоирро фарогир нестанд.

Аз миёни нусхаҳо Ҷобулқо Додалишоев ба нусхае таҳти рақами 405 – куллиёти Сайидо арҷ мегузорад, ки он пештар аз вафоти суханвар китобат шудааст, аз лиҳози сихатии матн беҳтар ва ба асл наздик ба назар мерасад. Ниҳоят мусаннифи “Куллиёти осор” ба ҳулосае мерасад, ки то имрӯз нусхаи мукаммали девони шоир ба даст наомадааст. Дар Тоҷикистон то имрӯз ашъори Сайидои Насафӣ ба ҷуз нусхаи илмиву интиқодии Ҷобулқо Додалишоев дар китобҳои мунтахабот бо кӯшиши суханшиносон Абдулғанӣ Мирзоев (4), Ҷамшед Шанбезода (5), Гурез Сафаров (6) Алии Муҳаммадии Хуросонӣ (8) чоп шудааст. Агар нусхаҳои Абдулғанӣ Мирзоев ва Ҷамшед Шанбезода ҷанбаи интихобӣ дошта бошанд, нусхаи Гурез Сафаров аз гулчини абёти шоир ва баъзе ғазалҳои шоир иборат аст, ки махсус барои хонандагони мактаб равона карда шудааст. Китоби “Девон”-и Сайидои Насафӣ, ки бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ дар доираи 50-ҷилдаи осори классикон ва муосирон аз силсилаи “Ахтарони адаб” нашр шуд, аз ҷопҳои ҷадиди ашъори шоир ба ҳисоб меравад ва як андоза нусхаи мукамалтар дар миёни нусхаҳои илмӣ-оммавӣ маҳсуб мешавад. Девони мазкур мутобиқи маълумоти мусаннифи он дар заминаи китобҳои дар боло зикрёфта тартиб дода шудааст. Ҳарчанд мусанниф тазаккур медиҳад, ки дар таҳияву тадвини он аз нусхаҳои хаттии дастраси дар Тоҷикистон буда истифода кардааст, вале онҳо дар китоб мушаххас қайд нашудааст. Муаллиф дар муқаддимаи китоб мухтасар оид ба ҳаёт ва фаъолияти суханвар маълумот дода, замони зиндагии шоирро бо истинод аз сарчашмаҳои мухталифи илмӣ тасвир мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки “беҳтарину бебаҳотарин ва бозътимодтарин маъҳазе, ки моро бо

Сайидои Насафӣ, шебу фарози зиндагӣ ва мероси адабии ӯ аз наздик шинос менамояд, эҷодиёти пурқиммати ӯст”. Дар китоб 433 ғазал, достони тамсилии “Баҳориёт” ва 63 мухаммас ҷой дода шудааст, ки барои дӯстдорони шеърӯ адаб армуғони шоистааст.

Боиси зикр аст, ки омӯзиши кулли китобу девонҳои интишоршудаи Сайидои Насафӣ тақозо менамояд, ки нусхаи ҷадиди илмиву интиқодии куллии шоир дар заминаи нусхаҳои қаламии дастрас ва сарчашмаҳои муътамади илмиву адабӣ аз қабili тазкираҳо, кутуби таърихӣ ва монанди инҳо таҳия гардад. Зеро, аз замоне ки нусхаи илмиву интиқодии суҳанвар бо эҳтимоми Ҷобулқо Додалишоев нашр шуд, 47 сол сипарӣ шуд, ки дар ин муддат дар баробари пайдо шудани тозагиҳои илмиву адабӣ дар сайидошиносӣ, меъёрҳои нав ва муносиботи ҷадид ба матн ва матншиносӣ рӯи кор омад. Ҳамчунин нусхаҳои илмӣ-оммавии осори Сайидо, ки дастраси умум мебошад, аз тасҳифу нуқсон орӣ нест. Чунончи, ҷадидтарин нусхаи девони Сайидо, ки дар боло зикраш рафт ба тасҳеҳу танқеҳ ва муқоисаву муқобала бо мутуни нусхаҳои қаламӣ ё ба асл наздик ниёз дорад.

Аз ҷумла, маъниву мазмуни байти зерин ба ҷои калимаи “парвона” вожаи “вайрона”-ро тақозо дорад, ки дар яке аз нусхаҳои қаламии шоир, ки Ҷобулқо Додалишоев онро мавриди истифода қарор додааст, ба назар мерасад:

Бурданд сӯйи боғ зи парвона ҷуғзро,
Имрӯз имтиёз зи аҳли замона рафт.

Ё:

Дасте, ки во кунад гираҳ аз дасти (?) кас кучост?
Нохун видоҳ карда, зи ангушти шона рафт.

Ин ҷо ба ду далел ба ҷои “даст”-и дуввум вожаи “кор” мувофиқ аст:

1) Сайидо барин шоири тавоно ҳаргиз дар як байт калимаро ба як маънӣ ду маротиба истифода намебарад.

2) Аслан гиреҳ дар кор меафтад, на бар даст ва чуноне ки шоир мегӯяд, “даст он гиреҳро во мекунад”.

Дар матлаи ғазали дигари Сайидо меҳонем:

Аз рафиқи раҳнамо табъи гадо осудааст,
Бар кафи дасти куҳансолон(?) асо осудааст.

Зоҳиран мисраи дуввуми байт дорои маънӣ нест ва дар нусхаҳо ба ҷои вожаи “куҳансолон” калимаи “тамаъгинон” насб шудааст, ки он дар фарҳангҳо (8.316) ба маънии тамаъкор, ҳарис, озманд, орзуманд омадааст. Шамсиддини Шоҳин низ ин калимаро дар ашъораш ба кор бурдааст:

Кардӣ аз бўса тамаъгинаму ранҷидӣ лек,
Оҳ аз ҳилаам аз хеш ҷудо афкандӣ.

Воқеан, дар сурати истифодаи “тамаъгинон” мисраи сонӣ бо мисраи аввал иртиботи маънавӣ пайдо намуда, маънии комил ба даст меояд:

Аз рафиқи раҳнамо табъи гадо осудааст,
Бар кафи дасти тамаъгинон асо осудааст.
Як байти дигари ҳамин ғазал низ ба тасҳеҳ ниёз дорад:

Устухони хушк беташвиш кай ояд ба даст?
Аз паи рӯзӣ ба кӯ дасти гадо осудааст(?)

Шакли дурусти он, ки маънии байтро мукамал, таносуби каломро таъмин ва маънии ғарибро ифода мекунад дар корбурди “табъи ҳумо” ба ҷои “дасти гадо”

ифода ёфтааст. Зеро Ҳумо мурғи афсонавиест, ки устухон
хӯрад ва назди мардум чун мурғи бахту саодат машҳур аст.
Байт ба тариқи зайл аст, ки дар нусхаҳои қаламии шоир
маҳфуз аст:

Устухони хушк беташвиш кай ояд ба даст?
Аз паи рӯзӣ мағӯ табъи Ҳумо осудааст.

Силсилаи байтҳои зиёдеро метавон ин ҷо насб кард,
ки шакли дурусти онҳо дар нусхаҳои қаламӣ маҳфуз аст ва
ислоҳашон дар нашрҳои минбаъдаи девони Сайидо айна
савоб хоҳад буд:

Чунончи:

Метапад дар хун зи рашки хомаи ман муддаӣ,
Хасм бисмилгаштаи шамшери чӯбини(?) ман аст.

Дурусташ:

Метапад дар хун зи рашки хомаи ман муддаӣ,
Хасм бисмилгаштаи шамшери хунини ман аст.

Ё байти дигар:

Золимон аз бекаси вайронаамро сӯхтанд,
Мурғам(?), аз бехонумонӣ ошёнам оташ аст.

Дурусташ:

Золимон аз бекаси вайронаамро сӯхтанд,
Чуғдам, аз бехонумонӣ ошёнам оташ аст.

Мусаллам аст, ки нусхаҳои хаттии куллии Сайидо
дар марказҳои илмии Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Русия

бисёр аст ва таҳияву чопи ҷадиди осори шоир дар асоси муқоисаву муқобалаи илмии нусхаҳои хаттӣ айни матлаб хоҳад буд. Зеро куллияти мукамал ва ҳолӣ аз ҳалали шоир дар шинохти шахсият, рӯзгору осор ва ҳунари Сайидо арзиши баланди илмиро молик мебошад.

Аз ин навъи нусхаҳои қадимаи девони Шайх Камоли Хучандӣ, ки дорои дебоҷа мебошанд, ду нусха бештар муаррифӣ нашудаанд. Эҳтимол дорад, боз ҳам нусхаҳои дорои дебоҷа мавҷуд бошанд. Агар дар оянда онҳо низ шинохта шаванд, имкон дорад ба сифати яке аз нусхаҳои қадима аз онҳо истиқбол ва истифода бикунанд.

Қадимтарин нусхае, ки таърихи китобати онро пиромуни соли 800 ҳиҷрӣ ҳисобидаанд, дар китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад ниғаҳдорӣ мешавад. Дар бораи ин нусхаи қадима Мунзавӣ чунин навиштааст: “Перомуни соли 800 (ҳиҷрӣ) ба рӯзгори сароянда, бо дебоҷае аз гирдоваранда, ки дар нусхаҳои дигар нест...”. Нусхаи дигари қадима, ки низ дорои дебоҷа мебошад, ҳамон нусхаест, ки зери шумораи 266 дар китобхонаи Мадрасаи шаҳид Мутаҳҳарӣ ниғаҳдорӣ мешавад ва носихи он Алии Домғонӣ мебошад.

Аз сабаби он ки ҳамаи тасҳеҳгарон ва мураттибони нашри интиқодии девони Камоли Хучандӣ бар нусхаи Остони Қудс дастрасӣ надоштанд, ин нусха то ҳол дар тасҳеҳу нашр истифода нашудааст.

Он чи Аҳмад Гулчини Маонӣ – мураттиби Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи Остони Қудси Разавӣ ва Аҳмад Мунзавӣ таърихи китобати ин нусхаро дар перомуни соли 800 ҳиҷрӣ (1498 мелодӣ) тахмин кардаанд, марбут ба дебоҷаи ин нусха аст. Дар дебоҷа нуктаҳои ҷолибе аз рӯзгори Шайх Камоли Хучандӣ ёд шудааст ва муаллифи дебоҷа бо иродати тамом бар ин шайхи хучандӣ барои ӯ орзуи саодат ва тӯли умр карда дар ҳаққаш чунин дуо кардааст: “Ҳалладаллоҳу таоло баракота иршодиҳи алал

оламин ва аббада зилола авотифиҳи алал исломи вал муслимин” (Худованди таоло баракоти ўро бар оламиён ҷовидона бигардонад ва сояи меҳрубониҳои ўро бар ислом ва мусалмонон пойдор бисозад).

Бояд тазаккур дод, ки дебочаи нусхаи Остони Қудси Разавӣ айнан ҳамон дебочаест, ки мо дар нусхаи Мадрасаи шаҳид Мутаҳҳарӣ мебинем, бо ин тафовут, ки нусхаи Остони Қудси Разавӣ тақрибан ду сафҳа аз оғоз бештар дорад, аммо хубии нусхаи қаламишуда ба дасти Алии Домғонӣ он аст, ки анҷоми он то охир мукамал аст. Яъне метавон гуфт, ки ин нусхаҳо якдигарро комил мекунанд. Дебочаи нусхаи Остони Қудс 10 саҳифа, нусхаи Мадрасаи шаҳид Мутаҳҳарӣ 6 саҳифа доранд.

Нусхаи Остони Қудс дорои 745 ғазал, 86 қитъа ва 12 рубой буда, чунонки зикр шуд, аз аввал ва охир афтодагӣ дорад. Бинобар ин теъдоди қасоид низ дар ин нусха ҳамагӣ ду адад аст.

Нусхаи Остони Қудс дар тасҳеҳи муҷаддади девони Шайх Камоли Хучандӣ хеле судманд хоҳад буд. Агарчи нусха аз хатоҳо ҳолӣ нест, эҳсос мешавад, ки асли ғазалиёти шоир дар ин нусха бештар ҷифз шудаанд.

Барои таҳаққуқи ин, ки матлаби баёншуда мустанад бошад, ба ғазали зерин тавачҷӯҳ фармояд:

Дило насими саодат вазид, ҳозир бош,
Расид мужда, ки дилбар расид, ҳозир бош.
Ба хуфтаи шаби ҳичрон бирав, хабар бирасон,
Бигӯ, ки субҳи иноят дамид, ҳозир бош.
Зи хоки пош ғуборе к-аз он тараф бархост,
Ба дида равшанӣ шуд падид, ҳозир бош.
Зи ҷоми васл аз он қатраҳо, ки ҷонафзост,
Ба коми ҷони ту хоҳад ҷакид, ҳозир бош.
Ба шаҳри ишқ шабу рӯз ид бошаду шӯр,
Мабош ғоиб аз ин шӯру ид, ҳозир бош.

Мақун зи пиру муриди гузашта чандин фикр,
Ту пириву ҳама олам мурид, ҳозир бош.
Калиди қуфли дил аз ҳар даре маҷӯй, Камол,
Зи дер боз ба туст ин калид ҳозир бош.

Дар нусхаи устод Азизи Давлатободӣ дар байти аввал ба ҷои “насими саодат” – “насими иноят”, дар байти дувум ба ҷои “шаби ҳиҷрон” – “шаби меҳнат” ва ба ҷои “субҳи иноят” – “субҳи саодат” омадааст. Ҳамчунин байти 5-уми ғазал чунин сабт шудааст:

Ба шаҳри ишқ ҳама иди ишқ бошаду сӯз,
Мабош ғоиб аз ин сӯзу ид ҳозир бош.

Чунин ба назар мерасад, ки аз лиҳози ғасоҳату мантиқ забти нусхаи Остони Қудс беҳтар аст.

Ё дар ғазале дигар Шайх Камол фармудааст:

Офтоб ар гӯядат ман бо ту мемонам маранҷ,
Чун ба худ гарм аст, худро меситояд офтоб.

Дар нусхаи А. Давлатободӣ “... ман бар ту мемонам” сабт шудааст. Бо иноят ба ғазалҳои дигари шоир пай бурдан чандон душвор нест, ки нусхаи “... ман бо ту мемонам” беҳтар аст. Чунонки дар ҷойи дигар гуфтааст:

Гар парӣ меғӯядат ман бо ту мемонам, маранҷ,
Беадаб, гар одамӣ будӣ нагуфтӣ инчунин.
Дар байти зерин ба мисраи дувум тавачҷӯҳ бояд кард:
Пеши ҳусни пойдорат, к-он бурун аст аз шумор,
Даври ҳусни маҳ ду ҳафта, даври гул як ҳафта аст.

Дар нусхаи А. Давлатободӣ “Даври ҳусни гул ду ҳафта, даври гул як ҳафта аст” сабт шудааст. Барои соҳибназарон

пӯшида нест, ки нусхаи Остони Қудс саҳеҳ аст. Мазмун он аст, ки моҳ дар ду ҳафта комил мешавад ва баъди он хуснаш рӯ ба завол меорад ва даври гул ҳам як ҳафта беш нест, аммо хусни маҳбуби ҳақиқӣ то ҷовидон пойдор хоҳад монд.

Дар бораи имтиёзоти нусхаи Остони Қудс имкон дорад боз ҳам далоили дигаре биёварем. Аммо дар баҳси татбиқӣ ва нусхашиносии ҷудогонае инро матраҳ кардан беҳтар аст.

Аз вежагиҳои дигари ин нусха боз он аст, ки матни девон зоҳиран аз ҷониби котиб бозхонӣ нашудааст. Афтодагии нуқтаҳо ва баъзе калимот гувоҳи ин андеша хоҳад буд. Албатта, ҷой-ҷой дар ҳошия баъзе тасҳеҳот ба хати котиби нусха ба чашм мерасад, аммо ин гуна ислоҳот ҳамзамон бо китобати ашъор сурат гирифтаанд ва зоҳиран нусханавис калимаи фаромӯшшударо ҳамоно дар ҳошия овардааст.

Имло ва шеваи навишти ҳарфҳои “коф” ба ҷои “гоф”, “б” ба ҷои “п”, “чим” ба ҷои “чим”, гузоштани сенуқта ба зерӣ “син” дигарбора қадима будани ин нусхаро тасдиқ хоҳанд кард.

Ҳамин тавр, метавон натиҷа гирифт, нусхаи Остони Қудси Разавӣ яке аз қадимтарин нусхаҳои девони Шайх Камоли Хуҷандист, ки то замони мо маҳфуз мондааст ва истифодаи он дар тасҳеҳу нашри тозаи девони Камоли Хуҷандӣ аҳли таҳқиқро барои матни ба асл наздик кӯмаки фаровон хоҳад кард.

Дар асоси нусхаҳои қадимаи хаттӣ ва нусхаҳои интишоршуда ояндаи наздик чунин корҳоро анҷом додан лозим меояд:

1. Қиёсу татбиқи нусхаҳои интиқодии девони Шайх Камол ба ин васила тасҳеҳу ислоҳ кардани саҳву хатоҳои ҷойдошта.

2. Муайян кардани мансубияти ашъоре, ки дертар ба нусхаҳои хаттӣ роҳ ёфтанд.

3. Такмил додани куллиёти ашъор аз тариқи фаро гирифтани намунаҳои тозаёфтшуда, ки дар нусахи қадимаи

навпайдо мундаричанд.

4. Тадқиқи заминаҳои асосии тағйири матни ашъори Шайх Камол, сабабҳои ворид шудани байтҳои илҳоқӣ, нусхабадалҳо ва ғайра.

Камоли Хучандӣ ҳар варақи сафинаи ашъорашро нусхаи ҳусн хондааст, мо бояд ин амонатро бо ҳамон рангу тароват ва ҳусну малоҳати калимоту маъниҳояш пос дорем ва барои ояндагон ба ирс гузорем.

Савол ва супоришҳо

1. *С. Айни доир ба табъу наشري ғазалиёти Сайидо чӣ гуна фикрҳоро гуфтааст?*

2. *Фикрҳои Ҷ. Додалишоевро доир ба “Куллии Сайидо” тавзеҳ диҳед.*

3. *Оё осори илмӣ-оммавии Сайидо аз камбудӣ ва нуқсонҳо ори ҳастанд?*

4. *Шакли дурусти байти зеринро шарҳ диҳед:*

Устухони хушк беташвиш кай ояд ба даст?

Аз паи рӯзӣ ба кӯ дасти гадо осудааст(?)

5. *Тарзи дурусти байти зерини Сайидоро тавзеҳ диҳед:*

Золимон аз бекаси вайронаамро сӯхтанд,

Мурғам(?), аз бехонумонӣ ошёнам оташ аст.

5. *Шакли дурусти байти зеринро шарҳ диҳед:*

Ба шаҳри ишқ шабу рӯз ид бошаду шӯр,

Мабош ғоиб аз ин шӯру ид, ҳозир бош.

6. *Дар асоси нусхаҳои хатти қадимӣ кадом корҳоро анҷом додан зарур аст?*

Мавзӯи 30. Вазъи имрӯзаи матншиносии тоҷик

Нақша:

1. Таърихи нави матншиносии тоҷик;
2. Нақши Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар нақду тасҳеҳи осори хаттӣ;
3. Хидмати шӯъбаи шарқшиносии АИ Тоҷикистон дар нашри осори хаттӣ;
4. Бо хуруфи ниёгон ба роҳ монда шудани таҳияи матнҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва илмӣ-интиқодӣ;
5. Хизматҳои А. Афсаҳзод доир ба ташаккули илми матншиносӣ.

Калидвожаҳо: таърихи тўлонӣ, ғанӣ, таҳия, мунтахаб, собиқа, сектор, замина, нуфуз, талош, пажӯҳиш.

Матншиносии тоҷик таърихи тўлонӣ ва бой дошта бошад ҳам, он дар нимаи аввали асри XX, дар замони ҳокимияти Иттиҳоди Шӯравӣ дар партави омӯзишу андӯзиши назарию амалии ғании матншиносии Аврупо, бахусус рус ба майдон омада, ташаккулу таҳаввул ва ривоч ёфт, ки ба он адиб ва мутафаккири тавонои тоҷик Садриддин Айнӣ бо тартиб додани китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”, ки соли 1926 аввалин бор ба хуруфи форсӣ дар Маскав интишор ёфта буд, заминаи бозғошти модгузоштааст. Минбаъд, дар Тоҷикистон ҳам ба алифбои ниёгон, ҳам ба алифбои лотинӣ ва баъдан бо қабули хуруфи кириллӣ матншиносии тоҷик ҷон гирифт, ба по монда шуд ва натиҷаҳои хубу монданӣ ба бор овард. Дар он саҳми сектори матншиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар Маркази мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номи Шӯъбаи матншиносӣ, таҳия ва нашри мероси адабӣ амал ва фаъолият дорад, назаррас мебошад.

Ҳамин тавр, бо таъсис ёфтани аввалин сектори матншиносӣ ва нашри осори хаттӣ аз соли 1958 сар карда дар кишвари Тоҷикистон ба таври расмӣ илми матншиносӣ ба роҳ монда шуд, ба таври лозима ташаққул ёфт ва минбаъд ба дастовардҳои зиёд ноил гардид.

Ҳанӯз дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Ганҷинаи дастнависҳо ва сектори адабиёти классикӣ фаъолият дошт, ки дар он ҷо аҳли таҳқиқи адабиётшиносӣ ба матни осори ниёгон таваҷҷӯҳ зоҳир менамуданд. Ҳамон вақт онҳо дарк карда буданд, ки появу таҳдоби ҳамаи корҳои илмии суҳаншиносии тоҷик матн мебошад. Дар солҳои 1956–1963 дар натиҷаи заҳмати матншиносони тоҷик мунтахаби осори Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрав, Убайди Зоконӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камол, Ҷомӣ, Мушфиқӣ, Ҳилолӣ, Аҳмади Дониш ва ғайра нашр шуда буданд. Инчунин нашри ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ ва ҷамасрони ӯ аз дастовардҳои матншиносии тоҷик буд. Ҳамзамон дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ мураттаб сохтани матни илмии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ оғоз ёфта буд, ки таҳияи он минбаъд дар сектори матншиносӣ ва нашри осори хаттии Шӯъбаи шарқшиносии АИ Тоҷикистон идома ёфт.

Солҳои 1958–1961 дар сектори матншиносӣ ва нашри осори хаттии Шӯъбаи шарқшиносии АИ Тоҷикистон бо сарвари Камол Айнӣ (мудирӣ сектор) устодону донишмандони соҳа Б. Сирус, М. Бақоев, З. Аҳрорӣ, А. Девонакулов, А. Ҷонфидо, Ифтихор, А. Зухуриддинов ва баъдтар А. Афсаҳзод, Л. Сулаймонова, А. Алимардонов, М. Мамедова, М. Муродова дилгармона ба кор шурӯъ намуда, бо талошу заҳматҳои бесобиқа фаъолияти илми матншиносии тоҷикро пеш бурдаанд.

Соли 1964 ба муносибати 550-солагии Абдуллоҳи Ҷомӣ “Осори мунтахаб”-и ӯ дар панҷ ҷилд ба ҷоп расид, ки он асосан дар бахши матншиносии Шӯъбаи шарқшиносии

АИ Тоҷикистони ҳамонвақта, бо заҳамоти А. Афсаҳзод, К. Айнӣ, А. Зухуриддинов, Ҷ. Додалишоев ва М. Мамедова ба анҷом расидааст. Солҳои 1964–1966 матни илмии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар нух ҷилд дар таҳияи Б. Сирус, К. Айнӣ ва З. Аҳрорӣ аз чоп баромада, дастраси хонандагон гардид. Соли 1970 чанд муддат ин секторро Баҳрос Сирус сарварӣ карда буд.

Талаботи вақт тақозо дошт, ки дар сектори матншиносӣ ва наشري осори хаттӣ беш аз пеш ба таҳияву тадвин ва наشري мероси гузаштаи ниёгон диққат дода шавад. Аз ин рӯ, сектор дар назди худ вазифаҳои мушаххас ва масъулияти бештар гузошт. Дар баробари ба нашр расидани як идда корҳои матншиносии кормандони сектор унвонҷӯёни он рисолаҳои илмии худро дар алоқамандӣ ба матн сомон медоданд. Дар заминаи матншиносӣ рисолаҳои номзодии Ҳ.Тарбият “Достони “Ҳирадномаи Искандарӣ”-и Абдурахмони Ҷомӣ ва матни илмӣ-интиқодии он” ва Ҷ. Назрӣ “Мактабии Шерозӣ ва матни илмӣ-интиқодии достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и ӯ” навишта шуданд ва ба Ҳимоя расиданд ва онҳо дар ин ҷода комёб ҳам гардиданд.

Аз солҳои 1971 то охири умр мудирии ин бахши масъулиятнок бар дӯши адабиётшиносии шинохта Аълоҳон Афсаҳзод афтод. Акнун дар ин сектор устодон Б. Сирус, А. Зухуриддинов, Ҳ. Тарбият, Ҷ. Додалишоев, Л. Сулаймонова, А. Ҷонфидо, С.Сиддиқов, Ҷ. Назриев фаъолият доштанд, ки баъдтар ходимони хурди илмӣ Ш. Нуриддинов, А. Муҳаммадӣ ва А. Раҳмонов сафи онҳоро афзуданд. Дар сектор баробари нақшаҳои инфиродии мушаххас, чанд муддат асосан кор болои китоби тазкирамонанд, ки “Гулшани адаб” ном дошт ва аз панҷ ҷилд иборат буд ва солҳои 1975–1980 ба теъдоди 25000 нусха дар нашрияи “Ирфон” ба табъ расид, чараён дошт. Дар таҳия ва тадвини он А. Афсаҳзод, К. Айнӣ, Ҷ. Додалишоев, Л. Сулаймонова, А. Девонакулов, Ҷ. Назрӣ, Ш. Нуриддинов ва А. Муҳаммадӣ

саҳм гузоштаанд. Солҳои 1982–1984 “Куллиёт”-и Низомии Ганҷавӣ ва солҳои 1987–1991 сечилдаи “Дурдонаҳои наср”, ки мунтахаби осори мансури адибони гузаштаамон аст, чоп шуданд.

Соли 1989 дар Тоҷикистон 575-солагии бузургдошти Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар саросари кишвар ва ҳатто дар марказҳои шарқшиносии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бошукӯҳ таҷлил гардид. Ба ин муносибат матншиносони тоҷик “Осор”-и нисбатан калонҳаҷми адибро дар ҳашт ҷилд таҳия ва интишор намуданд. Ин кори хайр солҳои 1986–1990 аз тариқи нашриёти “Ирфон” ба таъъ расид. Дар тайёр намудан ва амалӣ гардонидани он кормандони илмии сектор устод Аълоҳон Афсаҳзод, Абӯбакр Зухуриддинов, Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Маҳинбону Мамедова, Алии Муҳаммадӣ ва Асрор Раҳмонов ширкат варзиданд.

Солҳои 1988–1990 матншиноси дигари тоҷик Саҳобиддин Сиддиқов “Куллиёт”-и Саъдии Шерозиро дар муқобала ва муқояса бо нусхаи қадимтарини он, ки дар Ганҷинаи дастхатҳои Институт маҳфуз аст, дар ҷаҳор ҷилд тавассути нашриёти “Адиб” чоп намуд, ки аз ҳамаи ҷопҳои дар Ҷумҳурии Эрон анҷомёфтаи осори Саъдӣ бо сикҳати матн имтиёз дорад.

Ба ҷоп расидани “Осори мунтахаби Бадриддин Ҳилолӣ (1958, дар таҳияи К. Айнӣ), “Мунтахабот”-и Абдураҳмон Мушфиқӣ (1963, бо заҳмати З. Аҳрорӣ), “Рубоиёт”-и Умари Хайём (1955, дар таҳияи К. Айнӣ), “Ашъори мунтахаб”-и Шавкати Бухорӣ (1968, бо кӯшиши М.Аҳмадов), “Ашъори мунтахаб”-и Нозими Ҳиротӣ (1967, мураттиб А. Зухуриддинов), “Мунтахаби ашъор”-и Абдураҳмони Тамкин (1974, бо эҳтимоми А. Ҷонфидо), “Маҳбуб-ул-қулуб”-и Мирзо Бархурдори Фароҳӣ дар ду ҷилд (1975–1979, мураттиб ва муаллифи сарсухан А. Зухуриддинов), “Раъно ва Зебо”-и Мирзо Бархурдори Фароҳӣ (1982, бо заҳмати А. Зухуриддинов), “Тули хуршед”-и Калими

Кошонӣ (мунтахаби ашъор, 1987, мураттиб Ш. Нуриддинов), “Хусну Дил”-и Фаттоҳии Нишопурӣ(1985, бо кӯшиши А. Раҳмонов), ашъори Туғрали Аҳрорӣ бо номи “Гиёҳи меҳр” (1986, таҳияи А. Пӯлодов ва А. Раҳмонфар), мунтахаби “Девони кабир”-и Мавлоно дар ду ҷилд(1986, дар таҳияи С. Сиддиқов ва М. Шаҳидӣ), “Осор”-и Бедил (1990, баъд, бо саъю эҳтимоми С. Сиддиқов ва Б. Раҳимӣ), ашъори Мирзолатиф Раҳимзода “Соати саъд” (1997, дар таҳияву тадвини Алии Муҳаммадӣ) ва ғайра намунаи амалӣ гардидани нақшаҳои илмӣ сектор мебошанд. Бо талаботи вақт ба ҷоп расидани матнҳои комили “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (Душанбе: Адиб, 1985–1991) аз қорҳои муҳими сектори матншиносӣ ба шумор меравад.

Матнҳои дар бахши матншиносии институт тасҳеҳёфта асосан дар заминаи мутуни қаламӣ дар ганҷинаи нусаҳои хаттӣ ин муассисаи илмӣ, нусаҳои дигари дар Тоҷикистон буда, дар зарурат нусаҳои дар марказҳои шарқшиносии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва баъдан бо муқобалаву муқоясаи мутуни дар Эрон интишорёфта, ки дастрасанд, сомон дода шудаанд. Дар сектор бо тарбия ёфтаи ва ба камол расидани матншиносони варзида ва зарурати давраи замон таҳияи матнҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва илмӣ-интиқодӣ ба ҳуруфи ниёгон ба роҳ монда шуд. Дар ин қор заҳматҳои собиқ мудир Шӯъба А. Афсаҳзод, ки мутуни илми-интиқодии “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Ҷомӣ ва девонҳои сегонаи ӯ “Фотиҳат-уш-шабоб”, “Воситат-улиқд” ва “Хотимат-ул-ҳаёт”-ро солҳои 1971–1981 таҳия ва тадвин намуда, дар интишороти “Наука”-и шаҳри Маскав ба ҷоп расонид, ходимони илмӣ Шӯъба, А.Ҷонфидо, ки тазкираҳои Хоҷа Неъматуллоҳи Муҳтарам “Тазкират-уш-шуаро”, Раҳматуллоҳи Возеҳ “Тухфат-ул-аҳбоб ғӣ тазкират-ул-асҳоб”, Ҳусайнкулиҳони Азимободӣ “Наштари ишқ” ва Абдуллоҳхӯҷаи Абдӣ “Тазкират-уш-шуаро”-ро тайёр карда, солҳои 1976–1983 тавассути нашриёти “Дониш”-и АИ

Тоҷикистон дастраси аҳли таҳқиқ гардонид. Ҳ. Тарбият, ки матни илмӣ-интиқодии “Хирадномаи Искандарӣ”-ро сомон дода, дар нашриёти “Наука”-и шаҳри Маскав нашр намуд, матнҳои таҳиянамудаву бачопрасонидаи Л. Сулаймонова “Козурписар”-и Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Ҷӯрабеки Назрӣ “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Мактабии Шерозӣ, Ҷабулқо Додалишоев “Куллиёти”-и Сайидои Насафӣ, Ҷ. Додалишоев ва А. Алимардонов “Девон”-и Шавкати Бухорӣ, Л. Сулаймонова “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шоҳин, Л. Саломатшоева “Девон”-и Ҳасани Деҳлавӣ, Асрори Раҳмон “Корвони муҳаббат”-и Туғрали Аҳрорӣ, Алии Муҳаммадӣ “Девони форсӣ”-и Алишери Навоӣ-Фонӣ, ки дар нашрияҳои бонуфузи кишвар аз ҷоп баромадаанд, назаррас мебошанд. Баъдтар “Баҳористон”-и Ҷомӣ, ки солҳои 1966, 1972 ва 1978 дар нашриётҳои Душанбе ба табъ расида буд, соли 1987 боз бо ҳиммат ва заҳмати А. Афсаҳзод дигарбора бо муқаддимаи мукамал ва тавзеҳоти муфассали илмӣ дар нашриёти “Наука”-и Маскав интишор гардид. Бештари ин корҳои анҷомёфта аз ҷониби аҳли таҳқиқ хуб иқбол шуданд.

Баъди Институти мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ном гирифтани он аз соли 1992, сектори матншиносӣ ва осори адабӣ ба шӯъбаи матншиносӣ ва нашриосорибадеӣ табдилиномнамуд. Соли 1998 институти мероси хаттӣ аз сари нав ба институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ табдил ёфт ва доираи омӯзишу пажӯҳиши он васеътар гардид. Соли 2001 бошад бо баррасиву тасдиқи нақшаҳои панҷсолаи нав (солҳои 2001-2005) шӯъбаи матншиносӣ ва нашри осори бадеӣ ва шӯъбаи таҳқиқ ва нашри осори илмӣ бо номи шӯъбаи матншиносӣ ва нашри мероси хаттӣ муттаҳид гардонида шуданд, ки ҳам акнун номи шӯъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттиро дорад. Дар ин муддат ва каме пештар аз он баробари аз шӯъба рафтани як идда кормандони илмӣ ва ё аз дунё

гузаштани баъзеи онҳо, ба шӯъба кормандони нави илмӣ, монанди З. Ҳасанова, О. Зиёвидинова, Л. Саломатшоева, С. Холназарова, ки собиқаи хуби илмӣ доштанд, Н.Амиршоҳӣ, М. Акбарзод ва Н. Муҳаммадюсуф ба кор ва фаъолияти илмӣ оғоз намуданд.

Соли 1998 бо муққадима ва тавзеҳоти А.Ҷонфидо матни илмӣ “Тазкират-уш-шуаро”-и Султон Муҳаммад Мутрибии Самарқандӣ дар Техрон chop шуданд. То соли 1999-ум мудирӣ шӯъба А. Афсаҳзод бо Ҳ. Тарбият, З. Аҳрорӣ, А. Зухуриддинов, А. Раҳмонов ва донишманди ўзбекистонӣ А.Ўрунбоев ба таҳияи матни комили илмӣ-интиқодии “Куллиёт”-и Абдурахмони Ҷомӣ камари ҳиммат бастанд, ки он бо мусоидату кӯшиши пайгирионаи устод А. Афсаҳзод солҳои 1999–2000 дар интишороти “Мактуб”-и Эрон дар ҳафт ҷилд китоб ба chop расид. Соли 1999 ҳамчунон матни илмӣ-интиқодии “Сулаймон ва Билқис”-и Зулолии Хонсорӣ (Душанбе, “Пайванд”) дар таҳияи Ҷ. Назрӣ нашр гардид. 15 июли соли 1999 Аълоҳон Афсаҳзод аз олам ҷашм пӯшид. Ин албатта ба кори шӯъбаи матншиносӣ бетаъсир набуд. Нақшаҳо ва корҳои анҷомнаёфтаи зиёде дар пеш буданд. Баъд аз ин Алии Муҳаммадӣ чанде дар вазифаи иҷроқунандаи мудир ва аз соли 2000 ба вазифаи мудирӣ шӯъба таъйин гардид. Баъди давраи гузариш, аз соли 2000 сар карда, маҷрои шӯъба равиши пештараи худро дубора ба даст овард.

Дар ҳамин замина “Илоҳинома”-и Фаридуддини Аттор (Душанбе, 2000, “Паёми ошно” бо кӯшиши А.М.Хуросонӣ), “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (Техрон, 2001, бо кӯшиши А.М.Хуросонӣ, Б. Ализода ва М. Акбарзод), “Ғузидаи ғазалиёз”-и Мазмунӣ Зарободӣ (Душанбе, “Сурушан”, 2002 таҳияву тадвини А. М. Хуросонӣ), “Муфиз-ул-анворвадевони ашъор”-и Абдулҳайи Муҷаҳарфӣ (Москва, “Интрансдорнаука”, 2003, бо кӯшишу таҳқиқи А. М. Хуросонӣ ва Б. Б. Карим), ҷилдҳои якум ва дувуми

“Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд (Душанбе, 2004, ҷ.1 ва 2006 ҷ.2, бо таҳия ва таҳшияи илмӣ-интиқодии Н. Амиршоҳӣ), тазкираи “Шоирони Моваронуннаҳр” (Душанбе, “Адиб”, 2006, дар таҳияи А.М. Хуросонӣ), “Мантиқ-ут-тайр”-и Фаридуддини Аттор (Душанбе, “Эҷод”, 2006, бо кӯшиши А.М. Хуросонӣ), “Ҳаштсад ғазал”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (Душанбе, “Адиб”, 2007, дар таҳияи А.Раҳмонфар ва А.Мирхоча), “Девони кабир”-и Ҷалолиддини Румӣ дар ҷаҳор ҷилд (Душанбе, “Дониш” 2007-2009, бо таҳқиқ ва тавзеҳоти А.М.Хуросонӣ), “Ашъор”-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (Душанбе, “Адиб”, 2007, таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Р. Ҳодизода ва А.М. Хуросонӣ), “Муфид-ал-муъминин”-и Абдулҳайи Муҷаҳарфӣ (Душанбе, 2008, таҳияи Н.Муҳаммадюсуф ва Н.Муҳаммадикром) ва ғайра таҳияву тадвин ва нашр гардиданд, ки қадамҳои ҷиддитаре дар баҳши матншиносии институт буданд. Зеро дар ин нашрҳо кӯшиш ба он рафтааст, ки матнҳо бе кӯтоҳ намудану ихтисороти ноҷо, ки баъзан дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба хотири сиёсати он давр роиҷ буд, ба нашр расанд, то кори пажӯҳишгарони минбаъда низ осон шуда бошад. Аз соли 2007 сар карда, бо ташаббуси нашрети, бори сеюм шуд, ки “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ба ҷоп расад, ки имрӯз ин кори хайр анҷом ёфтааст.

Кормандони илмӣ шӯба А. Муҳаммадӣ ва М. Акбарзод тавонистанд тавассути нашриёти “Маориф ва фарҳанг” дар силсилаи “Китобхонаи мактаб” мунтахабе аз осори Низомии Ғанҷавӣ, Асадии Тӯсӣ, Фаридуддини Аттор, Саъдии Шерозӣ ва ҷанде дигарро мураттаб сохта, ҷоп намуданд, ки дар камолоти насли наврас ва ҷавонон аҳамияти баланди тарбиявӣ доранд.

Баъди таъсиси Маркази мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯба номи шӯбаи матншиносӣ, таҳия ва наشري мероси адабию гирифт ва самти корҳои шӯба муайян карда шуд.

Савол ва супоришҳо

1. *Матншиносии тоҷик дар заминаи матншиносии кадом халқ ба вуҷуд омадааст?*
2. *Аз кай сектори матншиносии тоҷик ба таври расмӣ ба роҳ монда шудааст?*
3. *Дастовардҳои матншиносии тоҷик аз чиҳо иборат аст?*
4. *Бахши матншиносии Шӯъбаи шарқшиносии АИ Тоҷикистон доир ба илми матншиносӣ кадом корҳоро анҷом додааст?*
5. *Хизмати кадом матншиносони тоҷик боиси арзёбист? Номбар кунед.*

Намунаи тестҳо

1. Матншиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили кадом илм мебошад?

- А) таърих; Б) забоншиносӣ; В) адабиётшиносӣ;
- Г) манбаъшиносӣ.

2. Ба гуфти адабиётшинос Аълохон Афсаҳзод ибтидои илми матншиносӣ дар таърихи эронинажодон ба кай рост меояд?

А) ба асри X то милод; Б) ба асри IX милодӣ; В) ба асри X мелодӣ; Г) ба асри IX то мелод.

3. Асари “Текистология” ба қалами кӣ тааллуқ дорад?

- А) Д. Лихачев; Б) М. Гофман; В) Г. Винокур; Г) Х. Риттер.

4. Матншиносӣ ҳамчун илм кай шинохта шудааст?

- А) солҳои 50-ум;
- Б) солҳои 60-ум;
- В) солҳои 70-ум;
- Г) солҳои 80-ум.

5. Матншиносӣ предмети махсуси омӯзиш дорад, ки он чӣ мебошад?

- А) омӯзиши китобҳои хаттотишуда;
- Б) таърихи забони асарҳо;
- В) таърихи асарҳои бадеӣ;
- Г) дастанависи асарҳои бадеӣ.

6. Куллиёти устод Садриддин Айни аз чанд ҷилд иборат аст?

- А) 9;
- Б) 12;
- В) 15;
- Г) 21;

7. Мутасаддиёни чопи куллиёти С. Айни кӣ буданд?

- А) Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон;
- Б) Раёсати АУ Тоҷикистон;
- В) Ҳайати таҳририя;
- Г) Ҳамаи ҷавобҳо дуруст.

8. Нависандаи мақолаи “Ду таҳрири як асари Садриддин Айни” кӣ мебошад?

- А) А. Афсаҳзод;
- Б) Камол Айни;
- В) А. Мирзиёев;
- Г) Расул Ҳодизода.

9. Агар дар дасхат хатое сар зада бошад, онро бояд аз кӣ донист?

- А) муаллиф;
- Б) котиб;
- В) китобдор;
- Г) китобдор ва муаллиф.

10. Ҳамаи аснофи навистаро чӣ мегӯянд?

- А) манба;
- Б) муколама;
- В) матн;
- Г) маънавият.

11. Бидуни чӣ мавҷудияти таърихи адабиёт ва назарияи он имконпазир нест?

- А) муколамаҳо;
- Б) матни саҳеҳ;
- В) манбаъҳои моддӣ;
- Г) манбаъҳои маънавӣ.

12. Қадимтарин манбаи хаттии мо-тоҷиконро нишон диҳед?

- А) Ёдгориҳои Бесутун;
- Б) “Авасто”;
- В) “Регведа”;
- Г) “Зафарнома”.

13. Аввалин луғатҳои тафсирии форсиро кӣҳо тартиб додаанд?

- А) Абӯҳафси Суғдӣ, Қатрон;
- Б) Саной, Анварӣ;
- В) Рӯдакӣ, Асадӣ;

Г) Абӯҳафси Суғдӣ, Абӯшакури Балхӣ.

14. Соли 1940 мо аз кадом хат ба хатти кириллӣ гузаштем?

А) арабӣ;

Б) суғдӣ;

В) оромӣ;

Г) лотинӣ.

15. Тазкираи С. Айни бори аввал кай ва дар куҷо аз чоп баромад?

А) 1920, Бухоро;

Б) 1920, Маскав;

В) 1926, Маскав;

Г) 1926, Бухоро.

16. Матлаъи шеърӣ “Васфи Бухоро”-ро нишон диҳед.

А) Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,

Бо бӯи гулу мушку насими суман ояд.

Б) Бӯи ҷӯи Мулиён ояд ҳаме,

Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.

В) Эй Бухоро, махзани илму ҳунар,

Баҳри пурганҷӣ ту бар аҳли башар.

Г) Самарқанд сайқали рӯи замин аст,

Бухоро кишвари ислому дин аст.

17. Муҳаммасарои машҳури асри XVII-и адабиёти тоҷикро нишон диҳед.

А) А. Бедил;

Б) С. Насафӣ;

В) Б.Ҳилолӣ;

Г) З.Восифӣ.

18. Вожаи “нусха” чӣ маъно дорад?

А) рӯйнавис кардан;

Б) аз сатр ба сатр гузаронидан;

В) ҳошия гузоштан;

Г) сара ва носара кардан.

19. Китоб ё рисолае, ки аз рӯи нусхаи қаламӣ ё чопӣ

айнан аксбардорӣ шудааст, чӣ гуна нусха аст?

А) офетсӣ;

Б) аксӣ;

В) китобӣ;

Г) чопӣ.

20. Дар кадом қатор муродифи “дасхат” сабт шудааст?

А) чопӣ;

Б) қадимӣ;

В) дастнавис;

Г) ҷавоби “А” ва “В” дуруст аст.

21. Китоби “ Ал феҳрист” ба қалами кадом бузургвор тааллуқ дорад?

А) Қайси Розӣ;

Б) Муҳаммад Авфӣ;

В) Асадии Тусӣ;

Г) Ибни Надим.

22. Дар замони хилофати араб аввалин марказҳои нусхабардорӣ дар дарбори кихо таъсис ёфта буд?

А) Валид ибни Абдумалик, Ҳорун ар-Рашид;

Б) Язид ибни Муовия, Ҳорун ар-Рашид;

В) Ҳорун ар-Рашид, Умар ибни Абдулазиз;

Г) Умар ибни Абдулазиз, Валид ибни Абдумалик.

23. Автобиография аз кадом забон гирифта шудааст?

А) юнонӣ;

Б) лотинӣ;

В) русӣ;

Г) испанӣ.

24. Маҷмӯаи шеърҳои шоирони гуногунро чӣ мегӯянд?

А) гулшани адаб; Б) куллийёт; В) баёз; Г) девон.

25. Шахси мунаҷҷи ки аз илми адабиётшиносӣ хеле хуб хабар дорад, кӣ мегӯянд?

А) мутафаккир; Б) мунаҷҷим; В) манбашинос;

Г) ноқид.

САВОЛУ ҶАВОБҲО:

1."Дар натиҷа, дар пояи ду соҳаи фаъолияти инсонӣ-адабиётшиносӣ ва китобшиносӣ матншиносии ҳозира шакл гирифт"-муаллифи ин суханҳо кист?

Ҷавоб: Е.И.Прохоров

2.Дар "Текстология"-и Д.С.Лихачев дар бораи илми мустақил будани матншиносӣ чӣ гуна шарҳ дода шудааст?

Ҷавоб:"Матншиносӣ-соҳаи ёрирасони вазифааш аз чопи дурусти матн иборат нест, балки илми мустақилест, ки таърихи матни асарро меомӯзад"

3.Матншиносӣ аз рӯйи самти тадқиқ ба кадом қисматҳо ҷудо мешавад?

Ҷавоб:Матншиносии умумӣ ва матншиносии фардӣ

4.Ифодаи "иродаи шоир" бори аввал кай ва аз тарафи кӣ истифода шудааст?

Ҷавоб:соли 1913 аз тарафи Н.К.Пиксанов

5."Адабиётшинос наметавонад матншинос набошад, яъне шахсе, ки қобилияти коркарди матнро надошта бошад. Ҳамчунин, матншинос ағарадабиётшинос набошад, яъне ба маънои матни омӯхташуда сарфаҳм наравад, дар ҳолати тамоман нобобе меафтад"- ин гуфтаҳо ба кадом матншиносӣ рус тааллуқ дорад?

Ҷавоб:Б.В.Томашевский

6.Қиссаи "Одина"-и устод С.Айнӣ соли 1927 ба кадом ном дар шакли китоби алоҳида чоп шудааст?

Ҷавоб:"Саргузашти як тоҷики камбағал ё ки Одина"

7."Маҷалла чун як навъ "зоҳиркунандаи" ҷараёни адабӣ ва дар айни замон мисли нашрҳои алоҳидаи асар "устуворкунандаи" он ба ҳисоб меравад"-муаллифи ин гуфтаҳоро муайян кунед.

Ҷавоб: С.И.Тимина

8.Ҷараёни таҳлили таърихи матни асари бадеӣ, ки бо истилоҳи "ваҳдати сегона" ифода кардан мумкин аст аз кадомҳо иборат мебошад?

Ҷавоб: дастхат (матни компютерӣ)-чопи маҷаллавӣ-чопи алоҳида

9."Шореҳон ба тамоми нухаи дастрас назари интиқодӣ дӯхта, ба таърих ва шароити ба вучуд овардани нухаҳо, забону услуб ва мантиқи баён, шароити иҷтимоӣ ва майлҳои сиёсии котибон эътибори комил додаанд. Ин шеваи нақди матнро, ки бо усули таърихӣ мантиқии матншиносии муосир мувофиқат дорад, кадом профессор шартан усули "қазовати мантиқӣ" номидааст?

Ҷавоб: А.Насриддинов

10.Иродаи эҷодии нависанда чист?

Ҷавоб: ғаъолияти бошууруна ва мақсадноки адиб буда, дар шакли матни асари бадеӣ воқеъ гардидааст.

11.Устод С.Айнӣ дар мактуби ба Абдусалом Деҳотӣ навиштааш дар бораи асари танқидшуда чӣ гуна фикр баён кардааст?

Ҷавоб: "Нависандае, ки дар бораи асари танқидшудааш дубора кор накарда ва онро дуруст нанамуда, дар фикри эҷод кардани асари беайб меафтад, ба он падаре монанд аст, ки дар тарбияи фарзанди чалазоидашудааш кӯшиш нанамуда ва ӯро дар мавқеи тамоман ҳалокшуда гузошта, дар фикри зоёндани ягон бачаи пурра беайбе меафтад"

12. "Умуман китоби С.Айнӣ ҳам барои муҳаққиқи адабиёт, ҳам барои тарғиботчиён ва ҳам барои оммаи хонандагон мароқангез аст"-ин фикрро кадом муҳаққиқи рус дар бораи кадом асари С.Айнӣ гуфтааст?

Ҷавоб: Д.Молдавский дар бораи "Марги судхӯр"

13.Истилоҳи "таърихи эҷоди асар" бори аввал соли чанд аз тарафи кӣ пешниҳод шудааст?

Ҷавоб: соли 1922 аз тарафи Н.Л.Бродский

14."Давраҳои таърихӣ ва замон, пеш аз ҳама, ба воситаи адиб ба асар таъсирӣ ҳудро мерасонад"-муаллифи ин гуфтаҳоро муайян кунед.

Ҷавоб: Сирочиддини Эмомқул

15. Дар достони тамсилии “Парии бахт”-и устод Лохутӣ дар образи “Ҳакими Бахтшинос” арбоби даврони шӯравӣ танқид шуда буд ё васф?

Ҷавоб: Васф

16. Аввалин тазкираи комил дар адабиёти форсу тоҷик кадом аст?

Ҷавоб: “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ

17. Қоришкамба қаҳрамони кадом асари устод С.Айнӣ мебошад?

Ҷавоб: “Марги судхӯр”

18. Муаллифи асари “Ҳасани аробакаш” кист?

Ҷавоб: Мирзо Турсунзода

19. Қаҳрамони асосии достони “Ҳасани аробакаш” кӣ буд?

Ҷавоб: Ҳасан

20. Санагузории матн дар илми матншиносӣ чӣ номида мешавад?

Ҷавоб: Датировка

21. Вожаи “матншиноси”-ро нахустин маротиба кадом шахс ибраз намудааст?

Ҷавоб: Б.В.Томашевский

22. Аз чӣ боис андешаи Б.Томашевский доир ба матншиносӣ маҳдуд ба ҳисоб рафт?

Ҷавоб: Зеро вай вазифаи матншиносиро танҳо дар нашр намудани матни сиҳат медонист.

23. Ибтидои илми матншиносӣ, ба кадом қавми қадима марбут аст?

Ҷавоб: Эрониначодон

24. Сараввал, “Шоҳнома”-и беҳамторо кӣ дар илми матншиносӣ омӯхта баромад?

Ҷавоб: Деҳқони Донишвар

25. Баҳри тасҳеҳи матншиносии “Сабти қисмати готҳо” аз кай саъю кӯшишҳо оғоз гардид?

Ҷавоб: аз қарни IX

Луғот:

Аслоф – гузаштагон;

Асноф – шакли ҷамъи синф;

Аъдод – ҷамъи адад;

Завилуқул – парешон шудани мазмун; ба иллати бемории узвии мағз;

Зухур–пайдоиш, ошкоршавӣ, падидаӣ;

Илҳоқ– чизеро ба охири чизе пайвастан, илова кардан;

Инсиҷом– равон будан;

Интиқод – танқид, танқид кардан;

Интисоб – нисбат доштан, барқарор шудан”;

Интишорот – маҷмӯае, ки дар заминаи умури ҷопу нашр фаъолият мекунад, ношир;

Иттилоъ – огоҳ шудан, воқиф гардидан;

Иртифоъ – баландӣ, фароз, рифъат;

Истинбот– истихроч, берун баровардани чизе аз чизе, хулоса кардан;

Иштиҳор– шӯҳрат ёфтан, машҳур шудан;

Кавокиб – кавкаб, ситора , ахтар;

Қариҳа– мизоч, табъ;

Лоақал– дасткам, ақаллан, ҳеҷ набошад;

Мавод– маводе, ки аз онҳо дар сохти асари ҳунари истифода мешавад;

Мавзун – санчида, баркашида, вазн кардашуда;

Манзум – ба интизом ва тартиб даровардашуда, ба ришта кашидашуда;

Манқабат – ҳунар, кори нек ва рафтори писандида;

Мансур – парешон ва парокандашуда, ба ришта кашиданашуда;

Манозир– манзар, мадди назар, ҷойе, ки ба он назар дӯхта мешавад;

Марбут – вобаста, тааллуқдор, зич вобаста ба касе ё чизе;

Марсум– расм шуда, он чи расму оин шудааст;

Маръи– намоён, падидор;
Масх – табдил додани сурате аз аввала зиштару хунуктар будан ба сурати дигарӣ;
Махлут – омехташуда;
Маҳсус – ҳисшаванда;
Мағшуш – ғайрихолис, носара;
Машкук – шаковарда, дар гумонбуда, шубҳанок;
Муншӣ – дабир, котиби моҳир, котиби девони давлатӣ;
Муначҷим – донандаи нучум, ситорашинос;
Мусавадда – когази сиёҳнавис кардашуда;
Мустанад – дорои далелу мадрак, мубтанӣ бар санад;
Мутамоил– майлонкунанда, ҷунбанда, аз як тараф ба тарафи дигар чаманда;
Мутаҷовиз – таҷовузкунанда;
Мутун – шакли ҷамъи матн;
Мушаххас – аниқ, муайян, саҳеҳ;
Муғаллат – муғолата, ба ғалат андохташуда;
Муҷаддад – таҷдид кардашуда, аз нав гардондашуда;
Нақд – ҷудо кардани сара аз носара;
Насх – нест кардан;
Носих – нусхабардор, нависанда, котиб;
Ноқид – саракунандаи пул (дар маҷмӯа саракунандаи нусхаҳо – Ҳ.Ҳ);
Нукот – шакли ҷамъи нуқта;
Нусха – китобе, ки аз рӯйи он китоби дигаре китобат мекунамд.
Салаф– пеш аз пешинагон, гузаштагон;
Сареъ – зуд, тезу тунд;
Саҳҳоф – ҷузъбанд ва муқовакунандаи китоб, ҷилдсоз;
Сиво– ҳиссача, ғайр, дигар;
Сиёқ – тартиб; тарз ва равиши чизе, услуб;
Таворуд– паёпай омадан, бо ҳам дар як ҷо фуруд омадан;
Тавзеҳ – эзоҳ додан, равшан кардан, шарҳ додан;

Тадвин – тартиб додан, таълиф кардан, девон навиштан;

Тақобул – рӯ ба рӯ шудан;

Талвин – рангоранг кардан, гуногун намудан;

Талқин – ёд додан, таълим додан, фаҳмондан;

Талхис – гузориши кӯтоҳ, мухтасар;

Танқеҳ – пок кардан, пок кардани асар аз суҳанҳои қабех;

Тардид – дудилағӣ;

Тарқим – рақам гузоштан;

Тасҳеҳ – дуруст кардан, ислоҳ намудани хатоҳо, махсусан дар матни китоб;

Таҳаввул – аз ҳоле ба ҳоле гузаштан, тағйир;

Таҳия – омода кардани, тайёр намудан;

Таҳқиқ – ҳақиқат ва воқеияти чизро муайян кардан;

Таҳшия – ҳошия кардан дар китоб;

Ташреҳ – шарҳ додан, ошкор кардан, баён кардан;

Ташхис – муайян кардан, фарқ кардан, ду чизи монандро аз якдигар ҷудо намудан;

Тафсир – васеъ кардан, фарояндаи тарҷума иҷрои хат ба хатт (як хатт дар ҳар марҳала) гузораҳои забони мабдаӣ;

Фаҳорис – ҷамъи феҳраст;

Феҳраст – ҷадвал, ҷадвали махсус барои муайян кардани мундариҷа—фаслу боби ягон китоб;

Фикрот – ҷамъи фирқа;

Ҳақоиқ – ҷамъи ҳақиқат, насиб, баҳра;

Шореҳ – шарҳдиҳанда, эзоҳдиҳанда;

Эҳтимом – сазо кӯшиш ва ҳиммату ғамхорӣ ба кор бурдан; таваҷҷӯҳ;

Эътило – баланд шудан, баландӣ;

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Абуалӣ Мухаммад ибни Мухаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. -Ч., 1. - Душанбе: Ирфон,1992. - 825 с.
2. Акимускин О.Ф., Вопросы восточной текстологии// Советское востоковедение. Проблемы и перспективы. - М.: Наука, 1988.
3. Аламхон Кӯчаров, Матншиносӣ, Матбааи ҶДММ “ТоРус”, -Душанбе, 2017.
4. Алексеев М.П. Текстологические особенности издания И.С.Тургенева// Текстология славянских литератур. - Л., 1973.- С.3-23.
5. Алиев Р.Матншиносӣ// Паёми навин. Давраи ҳафтум. Тирмоҳи 1344ҳ., шумораи 6. - С. 20-29.
6. Алимардонов А. Сафина. “Сафинаи Хушгӯ”// Энсиклопедияитоҷик.- Ҷ-6- Душанбе, 1986.-С.623.
7. Ал-Муаммарӣ. “Шоҳнома”-и Абумансурӣ// Дурдонаҳои наср (асрҳои X-XIII). -Ч-1. – Душанбе: Ирфон, 1987: - С. 25-26.
8. Айнӣ К. Дирӯз ва имрӯз.- Душанбе: Адиб, 1989. - 288с.
9. Айнӣ К. Илова ба китоби С.Айнӣ “Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам”.—Душанбе: Дониш, 1978. - С. 3-22.
10. Асирии Хӯҷандӣ, Ашъори мунтахаб, мураттиб ва муаллифи сарсухану тавзеҳот С. Асадуллоев, Душанбе, 1987
11. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор. - Душанбе: Ирфон, 1987.
12. Афансев В. Восток и литература// Читател и писател. – 1928”-№17.
13. Афсаҳзод Аълохон, Академик Абдулғанӣ Мирзоев, Душанбе, “Ирфон”, 1985
14. Афсаҳзод А. Пайванди қарнҳо. - Душанбе: Адиб, 1989.
15. Афсаҳзод Аълохон, Пайванди қарнҳо, маҷмӯаи мақолаҳо, Душанбе, “Адиб”, 1989
16. Ахрорӣ З. Сарсухан ба Мунтахаботи Соиб. - Душанбе:

Ирфон, 1980. - С. 5-40.

17. Баёнӣ Маҳдӣ, Аҳвол ва осори хушнависон, Техрон, 1363

18. Бақозода Ҷ - Охирсухани мунаққид// С.Турсун. Камони Рустам-Душанбе: Маориф, 1982. - С. 165 - 173.

19. Барги бебаргӣ, Ёдномаи устод Ризо Моил, ба кӯшиши Начиб Моили Ҳиравӣ, Техрон, “Тарҳи нав”, 1378

20.Баҳористон, таълифи Абдурахмони Ҷомӣ, бо тасҳеҳу муқаддимаи Аълоҳон Афсаҳзод, Маскав, 1987

21.Бектош Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ. - Сталинобод: НДТ, 1933.

22.Белинский В.Г. ПСС. - Т. 2. - М., 1953

23.Берков П.Н., Проблемы современной текстологии, Вопросы литературы, 1963, №12

24.Берунӣ Абӯрайҳон, Таҳқиқ –ал- ҳинд

25.Веймари Б.В., Ширазская школа миниатюры XV-XVI веков, “Искусство и археология Ирана”, Москва, 1973

26.Вопросы текстологии, сборник статей, Москва, 1957

27.Ворожейкина З.Н., Ещё несколько бейтов приписываемых Рудаки.- В-кн Письменные памятники Востока: Ежегодник, 1972

28. Гришунин А.Л. Исследовательские аспекты текстологии// Русский язык. М.: Наука, 1981.

29. Громова Л.Д. Проблемы текстологии русской литературы XIX в.-М., 1962.-400 с.

30. Гудзий Н.К., Жданов В.А. Вопросы текстологии// Новый мир.—1953. - №3.

31.Гулыга А.В. Принципы эстетике, Москва, “Политиздат”, 1987.

32.Ғаниӣ Кашмирӣ. Мунтахабот, тартибдиҳанда ва муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Абдуллоҷон Ғаффоров, Душанбе, “Ирфон”, 1987

33.Девони Анварӣ, ба саъю эҳтимоми Мударрисӣ

Разавӣ, ду чилд, чилди 1. Техрон 1337, чилди 2 -1339

34.Девони Рӯдакии Самарқандӣ, бар асоси нусхаи Саид Нафисӣ ва И. Брагинский, Техрон, 1973

35.Девони Ҳаким Абулмачд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ, ба саъю эҳтимоми Мударрисии Разавӣ, Интишороти “Саной”

36.Донишномаи Қуръон ва қуръонпажӯҳӣ, ба кӯшиши Б. Хуррамшоҳӣ, Техрон, интишороти “Дӯстон” ва “Ноҳид”, 1377

37.Дьяконова Н.В., Среднеазиатские миниатюры ХУ1-ХУ111 веков, Москва, 1964

38.Кадканӣ Ш. Аз масоили китобпардозӣ дар қарни ҳаштум, маҷаллаи “Қанди порсӣ”,1387ш. ш. 41-42 с. 24-30

39.Каримов У. Риштаи абёти парешон: Маснавии “Калила ва Димна” ва “Сидбоднома”.- Садои Шарқ, 1976, №9

40.Насриддин Абдулманнон, Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форсӣ-тоҷикӣ, дар ду чилд, Хӯҷанд, 2000 ва 2001

41.Наҷиб Моили Ҳиравӣ, Нақд ва тасҳеҳи мутун (мароҳили нусхашиносӣ ва шеваҳои тасҳеҳи нусхаҳои хаттии форсӣ), Машҳад, 1369

42.Низомӣ Тоҷуддин Ҳасан, Тоҷулмаосир, муқаддима ва тасҳеҳу танқеҳи Саид Амир Ҳасан Обидӣ, Деҳлии Нав, 2008

43.Ранҷбар Аҳмад, Равиши таҳқиқ ва маъхазшиносӣ, Техрон, “Асотир”, 1368

44.Раҳимов Бойбек, Бедил ва Бедилҳои дигар.-Садои Шарқ 1975,№ 7 с.120-123

45.Саидов С. “Хат ба кабӯтар чӣ фиристам?”// Адабиёт ва санъат. - 2015. -24 сентябр.

46.Сайидо. Асарҳои мунтахаб. - Душанбе, 1977.

47. Сайфуллоев А. Кори эҷодии устод Айнӣ дар таълифи повести “Чаллодони Бухоро”//Чашномаи Айнӣ. -Ҷ1.1У. - Душанбе: Дониш, 1971.

48. Салоҳ С. Ду таҳрири қиссаи “Марги судхӯр”//

Чашнномаи Айнӣ. - Ч-5. - Душанбе: Дониш, 1973. 100.
Сиддиқов С. Муқаддима ба Куллиёти Саъдии Шерозӣ. - 4-1.
- Душанбе: Адиб, 1988. - С. 5-32.

49. Сатторов А. Контрамот ё қатори шутур.-Садои Шарқ, 1974, №12

50. Саъдии Шерозӣ, Мунтахаби ғазалиёт, таҳияи И. Ализода ва Н. Қаҳҳорова, Душанбе, 1977

51. Табаров С. Матни аслии “Суруди Озодӣ” кадом аст?//Маориф ва маданият. - 1977. - 4 август.

52. Табаров С.С.Айнӣ ва тарҷимаи “Камар”-и Фердинанд Дюшен// Чашнномаи Айнӣ. - Ч,- 2. - Душанбе, 1963. -С . 46-116.

53. Табаров С. Таърихи адабиёти асри бистумро бояд ба вучуд овард// Садои Шарқ.-2001. -№ 7-12. -С.133-143.

54. Табаров С. Таърихи эҷодӣ “Парии Бахт”// Адабиёт ва санъат.— 1978. 16 июл.

55. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм - Душанбе: Ирфон, 1966.- 324с.

56. Хади-заде Р.Х., К вопросу о реконструкции текста стихов Рудаки. – В кн. : УШ в всесоюзн. Науч. Конф. Актуальные проблемы Иранской филологии посвящ. 60 летию образования СССР, Душанбе 1982 (20-22 мая)

57. Ходии Алӣ. Шарҳи “Гулистон”. -Бомбай, 1320х.

58. Хуррамшоҳӣ Баҳроуддин, Зехну забони Ҳофиз, Вирости саввум бо афзоиши даҳҳо мақола, Техрон, “Ноҳид” 1374

59. Ходии Самарқандӣ. Девон (Бо муқаддима, таҳияи ва фаҳориси дуктур Иброҳими Худоёр). -Техрон, 1382х. -200с.

60. Ходизода Р. Аҳмади Дониш. - Душанбе: Ирфон, 1976.

61. Чаҳор мақола, таълифи Низомии Арӯзии Самарқандӣ, тасҳеҳи Аллома Муҳаммади Қазвинӣ бо тасҳеҳи муҷаддад ва шарҳи луғоту иборот ва тавзеҳи нуқоти адабӣ ба эҳтимоми дуктур Муҳаммад Муин, Техрон,

1375

62. Чудакова М. О., Рукопись и книга, Москва, Просвещение, 1986

63. Ҷалил Р. Ин парастии нест// Садои Шарқ. -1981.- № 1.- С. 123-128.

64. Ҷалолддини Ҳумой. Муқаддимаи “Тарабхона”. Рубоиёти Умари Хайёми Нишопурӣ (Таълифи Ёраҳмад бинни Ҳусайни Рашидии Табрезӣ). -Чопи тобон, 867 ҳ.

65. Ҷалол Холиқии Мутлақ, Гули ранҷҳои куҳан, ба кӯшиши Алии Деҳбӯшӣ, Техрон, Нашри марказ, 1372

66. Ҷаҳонгир Н., Гар шеърӣ хушат бояд. Садои Шарқ, 1989, №12, саҳ. 131-136

67. Шарҳи ҷомеи “Маснавии маънавӣ”, дафтари аввал, таълифи Карим Замонӣ, Техрон, интишороти “Иттилоҳот”, 1377

68. Шералӣ Ё. Рухи қаҳрамонии назм// Маориф ва маданият.— 1975.-25.08.

69. Шеронӣ, Ҳофиз Муҳаммадхон, Дар шиноҳти Фирдавсӣ, Техрон, 1369

70. Шукуров М. Сайфуллоев А. Раҳим Ҷалил. -Сталинобод: НДТ, 1959.

71. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ. - Душанбе: Дониш, 1966.

72. Шухрат Сирочиддинов “Матншуносӣ сабоқлари” Тошканд, Академнашр, 2019;

73. Эркинов А. С, Полвонов Н. Т. Аминов Ҳ. А “Муҳаммад Раҳимхон II” – Феруз кутубхонаси феҳрестӣ. – Т.: янги аср авлоди, 2010, 9-10 бетлар;

Мундариҷа

Муқаддима.....	3
Мавзӯи 1. Матншиносӣ соҳаи мустақили илми адабиётшиносӣ	9
Мавзӯи 2. Мавзӯъ, предмети тадқиқ ва усулҳои омӯзиши илми матншиносии тоҷик	20
Мавзӯи 3. Мушкилот ва истиқболи матншиносӣ бо илмҳои дигар.....	28
Мавзӯи 4. Замина ва омилҳои шаклгирии матншиносӣ. Матншиносии илмӣ тоҷик.....	36
Мавзӯи 5. Танқиди адабӣ ва илми матншиносӣ	50
Мавзӯи 6. Назарияи адабиёт ва илмҳои матншиносӣ.....	55
Мавзӯи 7. Алоқамандии илми матншиносӣ бо таърихи адабиёт	62
Мавзӯи 8. Усулҳои тадқиқи матншиносӣ.....	68
Мавзӯи 9. Манбаъ ва матн. Таърихи матн. Тадқиқи талқини матн. Тартиб додани матн.....	74
Мавзӯи 10. Санъати китобат ва хаттотӣ (хушнависӣ). Фаъолияти носихони асримиёнагӣ.....	85
Мавзӯи 11. Мушкилоти тасҳеҳи матн.....	100
Мавзӯи 12. Масъалаҳои интисоб ва роҳҳои ҳалли фасли он. Масъалаҳои саҳеҳияти матн аз дидгоҳи муаллифони осори бадеӣ.....	116
Мавзӯи 13. Арзиши усули қазовати мантиқӣ дар кашфи матни интиқодӣ.....	123
Мавзӯи 14. Масъалаи санагузорӣ дар матншиносӣ (тадқиқи қиссаи “Одина”, романи “Ғуломон”, “Таърихи инқилоби Бухоро” аз ин лиҳоз).....	130
Мавзӯи 15. Мушкилоти тадқиқи осори машқук.....	141
Мавзӯи 16. Рисолаҳои шарҳдарасрҳои миёна ва арзиши онҳо дар шаклгирии илми матншиносӣ.....	151
Мавзӯи 17. Матншиносии номӣ тоҷик ва мушаххасоти осори онҳо.....	157
Мавзӯи 18-19. Матншиносӣ дар Аврупо ва Руссия.....	

Тамоюлотии тадқиқи матни осори адабӣ дар ғарб. Фаъолияти таҳиягарии шарқшиносии рус ва аврупоӣ...	167
Мавзӯи 20. Навъҳои наشر ва мушаххасоти он.....	184
Мавзӯи 21. Нашрҳои сангӣ. Мӯҳрҳо.....	195
Мавзӯи 22. Классификатсия (тасниф) намудани манбаъ ва матнҳо.....	202
Мавзӯи 23. Формулаҳои одӣ барои табдили соли ҳиҷрӣ ба милодӣ.....	209
Мавзӯи 24-25. Санъатҳои ҳуруфӣ (ҳарфӣ). Абҷад. Таърих. Муаммо. Ҳуруфи далолат.....	217
Мавзӯи 26. Сохтори асарҳои манзуму мансур ва омӯзиши матни онҳо.....	230
Мавзӯи 27. Тамоюлҳо (тенденсияҳо)-и матншиносии замонавии тоҷик.....	240
Мавзӯи 28. Таҳлили матншиносии ғазали “Аз ту як соат ҷудой”-и Камоли Хӯҷандӣ.....	250
Мавзӯи 29. Таҳлили илмӣ – интиқодии “Қуллӣёт осор”-и Сайидои Насафӣ ва “Девон”-и Камоли Хӯҷандӣ.....	258
Мавзӯи 30. Вазъи имрӯзаи матншиносии тоҷик.....	269
Намунаи тестҳо	278
Саволу ҷавобҳо	282
Луғот	285
Рӯйхати адабиётҳо	288

Ҳикматов Ҳикмат

Матншиносӣ

(Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик)

(тожик тилида)

Мухаррир: Ҳ. Раҳматов

Мухарири техникӣ: С. Меликузийева

Мусахҳаҳ: М. Юнусова

Саҳифабанд: А. Исмоков

Литсензияи нашр № 2244. 25.08.2020 с.

Ба чопаш 20.12.2024 рухсат дода шуд.

Андозаи 60x84 1/16. Коғазии офсетӣ. Гарнитураи “Cambria”.

Ќузьи наشريю ҳисобӣ 18,5.

Адади нашр 100 дона. Фармоиши № 65.

Дар чопхонаи “ZEBO PRINT” чоп карда шуд.

Манзил: ш. Тошканд.,

ноҳияи Яшнобод, шаҳраки ҳарбии 22.

+998 (94) 673-66-56